

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Nyrop, C.

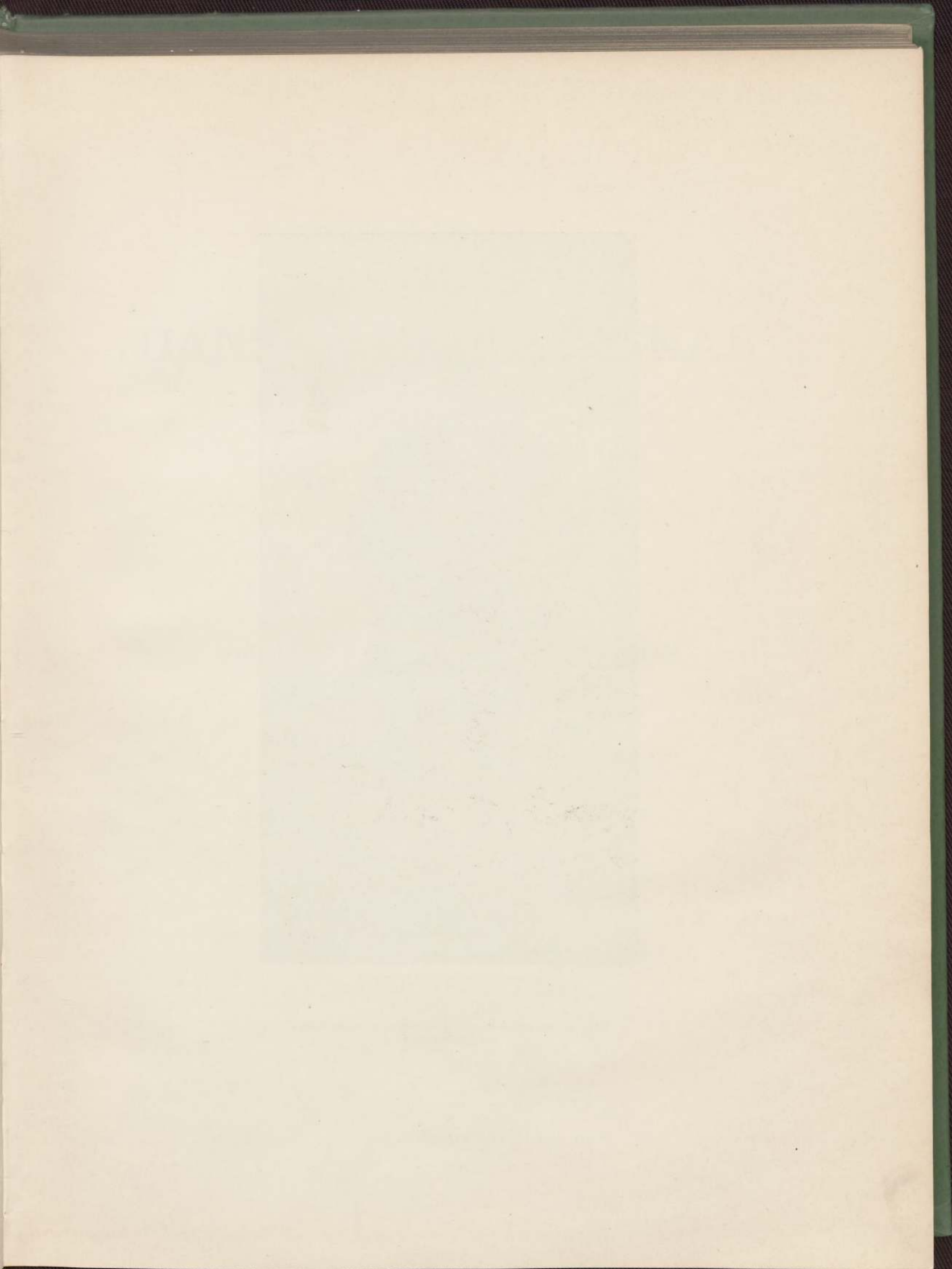
DET
DANSKE HEDESELSKAB
1866—1916

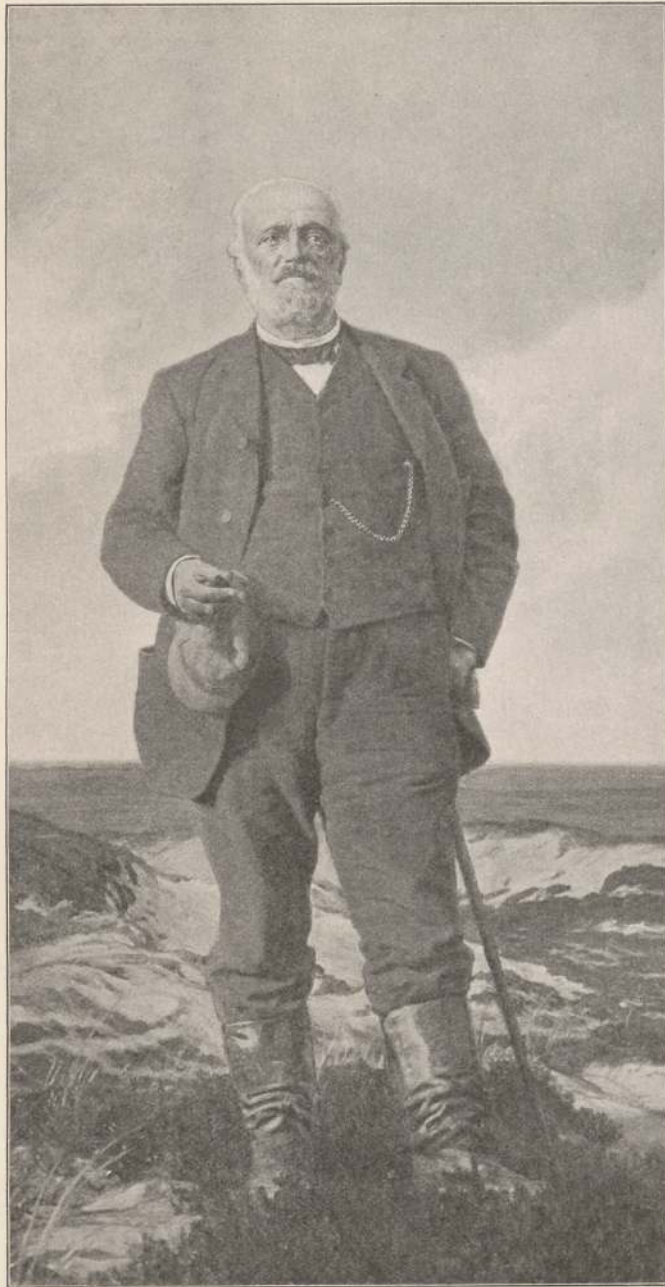
635
63,191(1911)632)9.

TEKNISK BIBLIOTEK

DET
DANSKE HEDESELSKAB

1866—1916

HER GENGIVET MED CARL STENDERS KUNSTFORLAGS BILLIGELSE

ENRICO DALGAS

EFTER AUG. JERNDORFFS MALERI I DET NATIONAL-HISTORISKE MUSEUM
PAA FREDERIKSBORG

DET
DANSKE HEDESELSKAB
1866—1916

.....

ET JUBILÆUMSSKRIFT

AF

C. NYROP

UDGIVET AF DET DANSKE HEDESELSKAB

KJØBENHAVN

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

1916

FORORD

Naar jeg, som Ikke-Fagmand, har vovet at paatage mig Udarbejdelsen af Festskriftet ved Det danske Hedeselskabs 50-Aars Jubilæum, er det min Beundring for Enrico Dalgas' Person, der her har ledet mig. Til den Dalgas-Hymne, som Hedeselskabets lykkelige Virke helt igjennem er, har jeg følt Lyst til at sætte Ord. Det er jo ikke Fagmændene, dette Skrift henvender sig til, men de Mange udenfor den faglige Kreds, der kunne have Interesse af at erfare, hvorledes Selskabet er blevet til, hvad det har udrettet, hvorledes det er blevet støttet og — stadig bør støttes som det store nationale Foretagende, det vedblivende er. Hvorvidt jeg paa rette Maade har løst Opgaven, som ingenlunde er falden mig let, maa Læserne dømme om. Men hvorledes denne Dom end falder ud, maa jeg her rette en varm Tak til det af Hedeselskabets Repræsentantskab nedsatte Jubilæumsskrift-Udvalg, D'Hrr. Grosserer Holger Petersen, fhv. Höjskoleforstander J. P. Kristensen-Randers og Kommitteret Chr. Dalgas, for den Tillid og Velvilje, det har vist mig.

Jeg har henvendt mig til ikke Faa om Udlaan af Breve fra Enrico Dalgas, og jeg har her mødt stor Imødekommenhed, hvad jeg meget takker for. En erkjendtlig Tak maa jeg ogsaa rette til Hr. fhv. Overbibliotekar, Dr. phil. S. Birket-Smith for den Velvilje, hvormed han har givet mig Oplysninger fra sine rige Samlinger til det Forfatter-Lexikon, han har under Udarbejdelse, ligesom jeg ogsaa takker Hr. Underarkivar, Dr. phil. Knud Fabricius for Oplysninger fra Rigsarkivet, da mit Helbred ikke tillod mig selv at søge Arkivet, og Hr. Arkivsekretær S. Nygaard for nogle personalhistoriske Oplysninger.

Bogens fleste Billeder (Portrætterne, de to Gruppebilleder og Mindesmærkerne) ere udførte i F. Hendriksens Reproduktions-Atelier; kun Billederne paa S. 153, 154, 160, 166, 168, 176, 177, 179 og 183 ere fra Hedeselskabets Tidsskrift. Med Hensyn til Titelbilledet kan det oplyses, at da der intet Maleri fandtes af

Enrico Dalgas ved hans Død — som ndfr. S. 116 meddelt havde han afslaaet at lade sig male til Frederiksborg — lod Grosserer S. Børgesen det Maleri udføre, som nu findes dér, og skjænkede det derefter til Museet. Et væsentligt Forbillede for det, et paa Børgesens Plantage Utoft taget Fotografi, er gjengivet i L. Mylius Erichsens „Den jyske Hede før og nu“ (1903, S. 229).

KJØBENHAVN i Marts 1916.

C. NYROP.

INDHOLD

INDLEDNING

FORGÆNGERE	1
FØRSTE TIDSRUM (1866—1894)	
SLÆGTEN OG MANDEN	19
SELSKABET BLIVER TIL	30
DE TRE	48
SELSKABETS VIRKSOMHED	60
SELSKABETS VENNER	86
DEN I FØRSTE RÆKKE LEDENDE	102
ANDET TIDSRUM (1894—1916)	
NYE MÆND, NYE LOVE, NYT LOKALE	129
VIRKSOMHEDEN UDVIDES	149
FAGLIGE MEDDELELSER	186
TIL AFSLUTNING	204
REGISTER	219

INDLEDNING

INDEX

FORGÆNGERE

Hederne ere gamle i Danmark. Da Dronning Dagmar laa syg, syg til Døden, i Ribe og hendes høje Husbond Kong Valdemar fra Skanderborg sprængte afsted for endnu at træffe hende ilive, hedder det i Folkevisen: „Der han kom til Randbølhede, da fulgte ham femten Svende; der han kom til Ribe Bro, da var den Herre alene“. Og i Kongens stolte Værk Den jyske Lov nævnes Hederne ogsaa. Den, der sætter Ild paa sin Hedelod, skal svare til den Skade, som derved maatte forvoldes paa anden Mands Lyng, Törv, Skov eller Hus. Heden kunde altsaa ligge nær ved Datidens Skove, der sikkert den Gang endnu vare ganske store og mægtige. Der kjendtes forøvrigt Heder andensteds end i Jylland. Paa Kjøbenhavns Len var der, for at tage et Exempel, i 1642 baade en Skovrider og en Hederider, men Hederiderens Lön er — betegnende nok — betydeligt mindre end Skovriderens. Og et andet Exempel kan hentes fra Byloven for Nordby paa Samsø 1697. Den forbyder, at Nogen uden fornøden Tilladelse bruger Byens Hede „med Lyng at skuffe, grave eller ruske“. Det er imidlertid særlig om de jyske Heder, at her skal berettes; ingensteds laa de saa samlede og mægtige som dér. Det var kun dér, at et egentligt Hedeindtryk kunde faas.

Da Sekretær ved det kongelige Bibliotek Chr. Molbech i 1828 aflagde et forøvrigt flygtigt Besøg paa de jyske Heder, skrev han: „En saa alvorlig, saa fuldkommen Tavshed i Naturen, en saa dyb af intet Spor til Mennesker eller til Beboelse afbrudt Ensomhed, som jeg her fandt, har jeg i Danmark aldrig för kjendt“. Hos Alsingeren F. C. Carstens, der 1830 bliver Præst i Frederiks ude paa Alheden, gaar Ensomhedsindtrykket over til et „Forladthedsindtryk“, som han beskriver saaledes: „Staar man første Gang paa denne Hede, gribes en Beboer fra bedre Egne uvilkaarlig af samme uhyggelige og ængstelige Følelse som Landmanden, naar han ukjendt med Havets Scener første Gang befinder sig paa Søen“. Blicher endelig kalder i et Digt fra 1817 Heden for „hin øde, vilde, dødningsblege libyske Ørken“, og vi kunne gaa endnu længere tilbage. Da den store Landboven Tyge Rothe 1785 i et Tillæg til sin Bog „Vort Landvæsens

System" roser Kong Frederik V, „den Gode“, for hans Velgjerninger mod Danmark, peger han bl. A. paa, at Kongen vilde, „at Jyllands Hede ej skulde ligge hen og være enlig Brokfugls eller hvislende Hugorms Bolig“.

Jyllands uhyre Heder vare øde og tomme. Men da under Frederik V et nationaløkonomisk Studium begyndte at finde Dyrkere her i Landet, kom den Tanke endog stærkt frem, at de hidtil ubenyttede Heder burde befolkes og opdyrkes. Gjennem Kongens højtbetroede Tjener og Ven Greve A. G. Moltke blev der i 1755 udvirket en kongelig Kundgjørelse, der ansporede til Udarbejdelsen af Afhandlinger om økonomiske Spørgsmaal. Afhandlingerne skulde sendes til Greven, og „de nyttige iblandt dem“ vilde blive trykte uden Bekostning for Forfatterne. Herved opstod Tidsskriftet „Danmarks og Norges økonomiske Magazin“, hvis Udgivelse forestodes af Universitetets Prokansler Erik Pontoppidan, og i Fortalen til dette Tidsskrifts første Bind udsattes i Oktober 1757 to Prispørgsmaal, af hvilke det ene lød: „Er det muligt og paa hvilken Maade er det bedst gjørligt at optage til Agerdyrkning og Skovvæxt de adskillige ødeliggende Hedemarker i Nørrejylland?“ Den udsatte Pris „en Guldmedalje saa god som tolv Dukater“ blev vunden af Jyden Sören Thestrup, der mener, at Heden, som nu kun var Hjem for onde Mennesker og vilde Dyr, deriblandt ikke faa Ulve, forholdsvis let maatte kunne blive til Agre, Enge og dejlige Skove. Han giver i saa Henseende forskjellige efter Forholdene ganske gode Anvisninger, og han vilde helst, at det blev Landets egne Börn, ikke fremmede Kolonister, der gik i Gang med Arbejdet og fik den nødvendige Statsstøtte, indtil de kunde bestaa selvstændigt. Men forøvrigt burde man ikke undlade at sende duelige Personer til det Lyneborgske for at lære den dér brugelige Dyrkningsmaade at kjende. — Det kom imidlertid slet ikke til at gaa efter Sören Thestrups Anvisning.

Det bör i det Hele nævnes, at Sagen havde været fremme tidligere. 1723, altsaa under Frederik IV, havde en kongelig Forordning tilsagt Enhver, der vilde nedsætte sig paa Hederne, en Række Begunstigelser, tyve Aars Frihed for kongelige Skatter, Frihed for Udskrivning for sig og sine Börn, Frihed for Kongeægter og Sognekjørsel m. m. Der meldte sig imidlertid slet Ingen, saaledes at der Intet blev at dirigere for Regimentskvartermester Christopher Falck, der var Fader til Forslaget. Men under Frederik V kom Sagen op paany. 1751 blev der nedsat en Kommission til dens nærmere Overvejelse, og den kom ret hurtigt til det Resultat, at Jorden i Hederne var saa slet, at der formentlig kun kunde naas Noget, hvis Lodsejerne til de Byer og Gaarde, som havde Græsning i He-

den, forenede sig om at bygge Gaarde eller Huse paa tjenlige Steder i den. Herefter udkom da sidst i 1751 en Forordning, der tilsagde de paagjældende Lodsejere væsentlige Begunstigelser, men dog tillige gjentog Forordningen af 1723. Noget Udbytte heraf kom imidlertid heller ikke denne Gang.

Et enkelt praktisk Forsøg blev gjort af den mærkelige Kaptajn Ludvig von Kahlen, der er bleven kaldt „den Første, der lagde Haand paa Ploven i Heden“. Han byggede det saakaldte „Kongens Hus“ NV for Karup (Resen Sogn, Fjends Herred). Men ogsaa hans tiaarige Arbejde (1755—65) blev uden Resultat, skjøndt Hedesagen, saaledes som vi ovenfor have hørt, paa en vis Maade nu slog an. 1757 nævnes i Kjøbenhavn et Selskab med over 120 Medlemmer, der vilde skabe Agerland paa Heden og dertil i Aktier vilde sammenskyde 1000 Rd., et paa den Tid anseligt Beløb. Selskabet sendte fire Mænd til Jylland for nærmere at se paa Alheden og Randbølheden, og Stiftamtmanden i Viborg K. H. von Heinen til Hollufgaard samt Kancelliraad Hans de Hofman til Skjerrildgaard beordredes til at modtage dem.

Avtoriteterne beskjæftigede sig altsaa med Sagen. Desuagtet kom der dog af en eller anden Grund Intet ud af den, og saa indkaldte man den bekjendte tyske Statsøkonom Ober-Bergraad J. H. G. Justi, der fik Lejlighed til at berejse Hederne sammen med den danske Mineralinspektør Andreas Birch, og som derpaa afgav en lang Betænkning, der forsaavidt er af Interesse, som den ikke saa Vanskelighederne i Hederne, men i den danske Landbolovgivning. Han mente forøvrigt, at Hederne i Løbet af ti Aar vilde kunne koloniseres med endog ti Tusinde fra Tyskland indkaldte Familier under en Administration med en tysk Generaldirektør — han nævner to Mænd, som efter hans Mening hver for sig vare skikkede til Posten — og saa med Kancelliraad Hofman som Underdirektør.

Justis Forslag blev imidlertid heller ikke fulgt. Regeringen gav sig til direkte at søge Kolonister gennem en Kommissær i Frankfurt am Main, samtidig med at den satte Amtmændene i de paagjældende tre Amter til med hver sin Tilforordnede at paase en Opmaaling af Hederne, og da den i 1759 fik Underretning om, at der nu var Kolonister paa Vej til Danmark, bleve de adresserede til den ovennævnte Godsejer Hans de Hofman, der nu var bleven Justitsraad, samt til Proviantforvalteren i Fredericia Kancelliraad Andreas Deichman. Regeringen var underlig forkert og sent paafærde. Kolonisterne vare ikke Bønder fra det Lyneborgske eller Brandenburgske, men Bønder, Haandværkere og løse Folk fra Egne ved Main og Rhin med mildt Klima, og Intet var i Stand til dem.

De maatte Vinteren over indkvarteres i Kolding, Fredericia og Viborg. Først i 1760 kom de ud paa Hederne, hvor de inderligt misfornøjede med det ugjæstmilde Land, de traf her, satte igjennem, at de kom til at bo samlede i Byer, ikke udflyttede hver paa sin Lod. Der blev bygget sex Landsbyer paa Alheden og tre paa Randbølheden; der var til en Begyndelse 265 Familier med i Alt 965 Personer, men i 1767 var der kun 130 Familier med 566 Personer. Hemmeligt eller aabenlyst søgte mange bort igjen; det Hele var nærmest forfejlet, men desuagtet blev der arbejdet med ikke ringe Energi i Sagen, bl. A. af den ovennævnte Hans de Hofman fra Skjerrildgaard ved Horsens, og det er synligt, at han gjerne saa sig nævnt i Forbindelse med Hedesagen. Da Kirken i Frederiks 1766 blev indviet, stod der at læse paa dens Altertavle, at den var given af Hans de Hofman, der ikke alene var „Hans kongelige Majestæts Etatsraad og Præsident i Fredericia“ men tillige „Medkommissarius over Hedernes Bebyggelse fra første Begyndelse“.

Og han melder endnu et andet Sted om, at han har været en endog væsentlig Medarbejder ved denne Sag, nemlig 1769 i femte Bind af Datidens store Danmarks Beskrivelse „Den danske Atlas“. Han siger her, at han til Regeringen indsendte en i „Økonomisk Journal“ (1758) trykt Plan, „hvilken og Erfarenhed har vist at være den rigtigste til Hedernes Opbyggelse“. Han havde forøvrigt allerede 1757 i „Økonomiske Betragtninger om Aarhus Stift“ skrevet om Hedesagen og der udtalt, at Landets egne Indbyggere næppe forstod at opdyrke Heden, men at „dertil maatte gjøres Prøve med et Par Familier fra det Lyneborgske eller det Brandenborgske“. Han blev imidlertid ikke fulgt i dette Forslag, saa lidt som naar han 1758 i „Økonomisk Journal“ giver Anvisning paa at skaffe de til Sagen fornødne Penge ved en Kollekt, der i Kjøbenhavn skulde ombæres fra Hus til Hus af Rodemesterne, i Kjøbstæderne overgives til Magistraternes og paa Landet til Provsternes og Præsternes Forsorg. Derved maatte de 20,000 Rd., der efter hans Mening behøvedes, kunne skaffes. Regeringen gik imidlertid helt andre Veje, og dens Udgifter bleve over 300,000 Rd., et i Datidens Öjne kolossalt Beløb.

Sagen var sat urigtigt i Scene og kunde kun føre til et maadeligt Resultat. Hedekolonisterne sled haardt i det, og dette konstateredes bl. A. af den reformerte Præst i Fredericia Jean Marc Dalgas, der ogsaa var de reformerte Kolonisters Præst. Da han i 1797 udgav et lille Skrift om sin Menighed, siger han ogsaa Lidt om sine Hedeboere og da bl. A., at de særlig led under en stadig Mangel paa Vinterfoder til deres Kreaturer. Ja han udbryder: Den, der kunde

være saa lykkelig at udfinde et Middel til at skabe kunstige Enge paa Heden, vilde vise Folkene dér en stor Velgjerning og fortjente en offentlig Belønning. Noget Saadant kunde Datiden dog ikke, det var først Pastor Dalgas' Sønnesøn, der blev Hedens Velgjører.

Samtidig med Kolonisationen forsøgte en Træplantning paa Heden, det blev dog kun ved et Forsøg. Men da Landet lidt efter lidt fik et ordnet Skovbrug — 1763 var den bekjendte J. G. von Langen bleven kaldt hertil — kom Tanken om at faa Skov paa Hederne op igjen, og det blev overdraget den tyskfødte dygtige Forstmand G. W. Brüel, der den Gang var Forstinspektør paa de Hardenbergske Godser, at berejse Jyllands Heder. Den Betænkning, han derefter afgav, lød anbefalende, og saa blev han sat til som Inspektør at forestaa Anlægget. 1788 blev den første Kultur udført ved Stendalgaard paa Alheden i Frederiks Sogn, 1796 kom Ulvedals Plantage lidt Vest for Stendalgaard til og noget senere Kompedals Plantage mod Syd, ligesom 1803 og 1804 Frederikshaabs og Palsgaards Plantager paa Randbølhede. Der var Interesse oppe om Sagen, Videnskabernes Selskab fik en Thottsk Præmie at uddele for et Prisskrift om den, og Prisen blev tilkjendt kongelig Skovrider Cl. Edv. Wiinholdt, der i Skriftet „Forslag til Skovopelskning paa de jyske Heder“ (1802) vil, at Sagen skal drives stort, Staten skulde anlægge fire store Plantninger, hver paa 800 Tdr. Ld. (441 ha).

Noget Saadant skete dog ikke. Der kom haarde Tider over Landet. Men derfor kvaltes Interessen dog ikke helt, hvad f. Ex. en kuriøs Artikel i Bladet „Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn“ i Februar 1820 viser. Den er idel Forundring over, at Forordningen af 1751 ikke havde bragt Hederne en Mængde Nybyggere, men nu da Tiderne vare trange, maatte ikke faa af de Familier, der meldte sig til Fattigvæsenet, kunne etableres derovre. Hvad der behøvedes, udover hvad Fattigvæsenet selvfølgelig skulde yde, maatte kunne skaffes ved en særlig Skat af en Mark paa alle Landets Tobaksrygere! Det er urimeligt og forunderligt, men Artiklen fik dog sin Betydning derved, at Præsten i Hjermand mellem Randers og Viborg Hans Bjerregaard tog den til Udgangspunkt for nogle Betragtninger, som ogsaa kom frem i „Skilderiet“. Han tror ikke ret paa noget Arbejde i Hederne nu, Tiderne vare for besværlige. Det skulde være gjort i Kristian VII's lykkelige Tider, den Gang skulde al Hedejord have været udskiftet, men det forsømte man. Og særlig paa Skovplantningen er hans Syn langtfra lyst. Man havde væsentlig arbejdet med Fyrren, hvad han paa Grund af dens nedløbende Pælerod betragtede som en Fejl. Nej, man maatte prøve sig frem og sondre,

han havde ved at gaa frem paa denne Maade haft stor Glæde af den Planteskole, han i 1814 havde anlagt paa Hedejorden ved sin Præstegaard.

Her er Kritik oppe overfor Statsplantagerne, og det var der ogsaa hos Andre. Pastor Lars From i Vorbasse, der ligger lidt Syd for Randbøl, skriver omtrent samtidig i en Indberetning til Oldsagskommissionen: „De kongelige Naaletræsplantninger i Omegnen, som paa Papiret have et herligt Udseende, vise noksom paa Stedet, at alle Kunster og alle Bekostninger for at faa Træer til at gro ere frugtesløse“. Og Chr. Molbechs Jyllandsrejse i 1828 gav Anledning til en stor Polemik om Statsplantagerne.

Molbech besøgte paa denne Rejse den „brave“ Pastor Bjerregaard i Hjermind og blev stærkt optagen af ham og hans Planteskole, fra hvilken der i 1827 var udleveret 53,000 Frugt- og Skovtræplanter, et Tal, der i 1828 formentlig vilde voxe til mellem 60 og 80,000. Og han siger: „Hvis Jylland i hvert Herred havde en Bjerregaard, vilde man let om hundrede Aar ikke alene kunne eje Skove af Millioners Værdi, men ogsaa en med mange Tusinde Mennesker forøget Folkemængde“. I Hjermind havde Molbech erfaret, „hvor let Skovopelskning i Jylland kan blive, naar den drives efter Grundsætninger, som rigtig Teori og lokal Kundskab har fremledet“. Man kan nemlig, føjer han til, ikke dømme efter „de uheldige og kostbare Forsøg“ paa Alheden, og herved sigter han til Statsplantagerne, som han forøvrigt slet ikke kjendte, slet ikke havde seet. Men dette forargede Sten Blicher sig over, og fra sin Præstegaard i Spentrup skrev han da: „Jeg saa det første Spadekast gjøres, det første Frø nedlægges paa den sorte Hede og det under Manges tvivlende Hovedrysten eller spottende Latter. Jeg har set disse Træer opvoxe, og derfor især gjorde det mig ondt at se en Dadel, som — engang vel at mærke — ikke var ugrundet, nu atter uden Grund fornyes“. Et var de første uheldige Forsøg med Fyrren, et Andet de senere med Gran-, Birke- og Lærketræer. Der opstod herved en ganske livlig Polemik mellem Molbech og Blicher, og da den døde hen, kom der en endnu kraftigere mellem Pastor Blicher og Konsistorialraad Bjerregaard, de to Præster tog slet ikke blidt paa hinanden.

Særlig i Kompedalsplantagen saa Bjerregaard kun „Stumper og Strimler med Gran samt — imellem og rundt om disse — store øde Pladse, hvor det var umuligt at opdage, om der nogensinde havde været plantet eller ikke“. Det var efter hans Mening Hedebakkerne, der skulde beplantes, og ikke, som man hidtil havde gjort, de flade Heder. De hørte under Ploven, og Udgiften til Skovplantning

burde hellere anvendes til Spredning af Planteskoler, der kunde uddele Frugttræer og andre Træer, ti derved skabtes „Menneskeboliger omgivne af Frugttræer, Marker og Vange“. Det blev en lang og hidsig Fægtning, i hvilken det har sin Interesse at se, at Blicher forgjæves søger at faa Skovrideren paa Stendalgaard Jens Bang til at udtale sig, hvad han mente, at denne saa meget lettere kunde, som han ikke havde været med til de oprindeligt begaaede Fejl; han var først kommen til Stendalgaard i 1815 og havde saaledes kun været med til at rette Fortidens Fejl. Men den dygtige Mand mente, at han havde Andet at gjøre end at deltage i en hidsig Polemik. Han passede sin forstlige Dont uden Hensyn til hvad „Træplantningens nidkjære Ven“, Pastor Bjerregaard, eller Datidens store, meget skrivende Landøkonom Carl Dalgas mente; den Sidste ejede Gaarden Aldebertsminde lidt Syd for Vejle og var en Søn af den ovennævnte Fredericia-Præst. Han var ganske af Bjerregaards Mening, at det var Hedebakkerne, Skoven skulde staa paa, og han saa som denne mistrøstig paa de flade Heders Skovplantninger, særlig da paa Randbøl-Plantagen; store Skovanlæg paa Vesteregnet, mente han, vilde ikke kunne lykkes.

Men Blicher var dog ikke den Eneste, der forsvarede Statsplantagerne. Det gjorde ogsaa en anden Hedebo, Justitsraad S. A. Fjelstrup til Sindinggaard lidt Nordvest for Herning. Han traadte i 1830 op med et helt lille Skrift „Min Mening om Plantagerne paa Alheden“, og han vejede i alle Henseender godt op mod Bjerregaard. Sad denne i Hjerminde-Præstegaard lige fra 1798 til 1857 med sine Plantningsinteresser og sin Planteskole — han døde i Januar 1860 i Randers næsten 94 Aar gammel — sad Fjelstrup paa Sindinggaard fra 1809 til 1859, da han døde lige 86 Aar gammel. Havde Bjerregaard begyndt sin Planteskole i 1814, havde Fjelstrup anlagt en lignende i 1817, og tilbød Bjerregaard i 1837 Byen Viborg de fornødne Planter til Beplantning af 10 Tdr. Ld. (5.51 ha) saaledes at han endda vilde bære en Tiendedel af hvad Beplantningsarbejdet kostede, saa skjænkede Fjelstrup i 1852 et Hus med den fornødne Jord i Sinding Sogn til en permanent Planteskole, og saa ivrig var han i det Hele, at han — ogsaa i 1852, da han gik i sit 79de Aar — ikke veg tilbage for en Rejse til Belgien for at se Kulturerne i den derværende Hede (Kampinen). Han var altid en Forsøgets Mand. Efter Anlægget af sin Planteskole kunde han oplyse, at Ask, Ahorn, Hessel, Hæg, Balsam- og kanadiske Popler helt vare mislykkede, at Pil, Alm, Bøg og Hyld ikke vare tjenlige, men at Gran, Birk og Esp stod godt paa tørt Jordsmon, El paa fugtigt. Det er forøvrigt betegnende for Tidens Plantningsstandpunkt, at

Blichers Plantningsforsøg helt mislykkedes. 1827 og 1828 havde han forgjæves søgt Hjælp til et saadant, først hos Landhusholdnings-Selskabet, dernæst hos Staten, han fik Afslag begge Steder, men desuagtet gik han i Gang med sin Plantning. Paa den øde Hede Nord for Spentrup Præstegaard indhegnede han 10 Tdr. Land, og i den raa, lyngsure Jord plantede han Rødgran, forøvrigt en Gave til ham fra Pastor Bjerregaard, som han strax efter polemiserede saa heftigt med. Kun paa et enkelt Stykke, en muligvis græsbevoxet Holm, kom Planterne kraftigt op.

Da Fjelstrup i 1809 var bleven Ejer af Sindinggaard, interesserede det ham at blive nærmere bekendt med de paa Alheden liggende Statsplantager, som den almindelige Mening var aldeles ugunstig. Han saa, at der i Ulvedals Plantagen kun var lave Fyrretræer, der i aaben Stand kæmpede, til det sidste Spor af Liv var ude, at Kompedals Plantagen frembød et lignende Syn, og at Fyrretræerne i Stendalgaards Plantagen heller ikke stod godt, medens kun Granerne og Birkene i den lovede en Fremtid. Den almindelige Mening havde altsaa Ret. Fjelstrup nøjedes imidlertid ikke med et enkelt Besøg, han kom atter og atter igjen, og efterhaanden som Aarene gik, navnlig efter at Jens Bang var bleven den Styrende, forandredes meget til det Bedre. Fjelstrup lod efterhaanden alle forudfattede Tanker fare, og da han i 1830 udsendte sit nævnte lille Skrift „Min Mening om Plantagerne paa Alheden“, hævdede han, at de ikke kunde betragtes som mislykkede. Om den i 1825 paabegyndte Havredals Plantage udtalte han endda, at den var i god Væxt.

Efter snart 50 Aars Forløb gik det altsaa fremad med Statsplantagerne, for hvilke Frederik VI havde ikke ringe Interesse. Han besøgte gjentagne Gange Stendalgaard, og Resultatet blev, at der kom nye Statsplantager til, saaledes den nævnte Havredals Plantage (1825) paa Alheden, Feldborg Plantage (1828) Øst for Holstebro, Albæk Plantage (1834) tre Mil Syd for Nibe osv. Men Livet paa Hederne var og blev dog langt fra lysteligt. Blicher taler paa den Tid om den „mørke“ Hede, som han nærmere beskrev saaledes: „Brokfuglen sad enlig paa sin Tue og gjentog halve Dage sine langtrukne, tungsindige Fløjtetoner, Moselærken kvidrede svagt og sørgeligt fra Porsbusken, Ørkenens eneste Træ, medens kun Hyrdedrengen omgiven af nogle vantrevne Faar mindede om Hedens menneskelige Beboere, der havde hjemme i enligt liggende, mostækkede, gamle og lave Gaarde, der ikke oplivedes ved nogen Have, ti det Navn kunde ikke gives en lille Kaalgaard, hvis Tørvediger vare kantede med tynde, forkrympede Hyldebuske, og

over hvilken en gammel Rön krummede sig forpisket og böjet af de skarpe Vestenvinde". Pastor F. C. Carstens slaar da ogsaa i sine stærkt interesserede „Bemærkninger over Alheden og dens Kolonister" (1839) kraftigt til Lyd for, at der „maa gjøres noget retskaffent" for disse Sidste. Efter hans Mening var Alt i Tilbagegang hos dem, hvorfor han bl. A. krævede, at Tilsynet med Kolonien burde føres ikke af Amtsforvalteren i Viborg, men af en paa Stedet boende Avlsforvalter, der selv skulde drive et Hedebrug og det saaledes, at det kunde tjene til Efterfølgelse; trods den bedste Vilje kunde en fjærntboende, af andre Ting optagen Embedsmand ikke blive af Betydning for Kolonisterne. Herimod protesteredes der dog meget stærkt af den daværende viborgske Amtsforvalter N. C. Morville, og der synes da heller ikke at være sket Nogetsomhelst i Sagen, men derfor maa det dog siges, at der paa sine Steder var en voxende Interesse for Hedelandet.

Man var bleven opmærksom paa Vandkraften i Hedernes Vandløb, hvad der førte til, at Slesvigeren N. Classon i 1837 anlagde Classonsborgs Klædefabrik i Skarrild Sogn ved Karstoft Aa, den skulde bl. A. forbedre de jyske Uldbindingsartikler, og at Michael Drewsen i 1844 anlagde Silkeborg Papirfabrik ved Gudenaalen. Betegnende er det ogsaa, at den Aktieselskabsbevægelse, der udgik fra den 1838 i Kjøbenhavn stiftede Industriforening efter nogle Aars Forløb naaede Hederne. Den 20. Februar 1845 konstitueredes ved Videbæk Mose i Vorgod Sogn mellem Ringkjøbing og Herning et Aktieselskab til Opdyrkning af Terrænet dér. Foruden tre af Stedets Bønder indvalgte i Bestyrelsen Landvæsenskommissær Ewald Tang til Nørre Vosborg, Pastor O. T. N. Krarup i Ulfborg, Stænderdeputeret Ole Kirk og Amtmanden over Ringkjøbing Amt, Kammerherre Greve A. S. Schulin, den Sidste som Formand. Og et lignende Aktieselskab blev omtrent samtidig stiftet i Søby, Rind Sogn, Syd for Herning. Muligvis har der endda været paatænkt flere, ti Justitsraad Fjelstrup raader 1847 i „Tidsskrift for Landøkonomi" til Forsigtighed i saa Henseende, og givet er det da ogsaa, at da „nogle praktiske Landmænd i Ringkjøbing Amt" samme Aar udsendte en lille Bog „Om Vesterjyllands Opdyrkning" med en anbefalende Fortale af Amtmand Schulin, høres der Intet om, at man skulde ty til Aktieselskaber. Bogens Anvisninger med tilføjede Regnskaber tage Sigte paa de Unge, der vilde udvandre. Det burde de ikke, der var nok at faa af uopdyrket billig Hedejord.

Det er ogsaa et Tegn, at den gamle, 77aarige Konferensraad Chr. Rothe, den bekjendte Rentekammer-Deputerede, der fra 1804 havde forestaaet Matri-

kulerings-Arbejdet og derfor kjendte Landet ud og ind, ønskede at give et Bidrag til, „at Muligheden af Hedernes Opdyrkning og Befolkning maa staa klart for Kongens og Hvermands Öjne“. Det var med dette som Maal, at han i 1847 udsendte sit lille Skrift „Om de jyske Heder og deres Opdyrkning“. Hvad der i saa Henseende behøvedes, var efter hans Mening først en Regulering af Hedernes saa højst upraktiske Ejendomsforhold, der maatte en ny Udskiftning eller rettere Omskiftning til, og dernæst en Regulering af Hedernes Vandløb. Staten maatte her træde til, de Private magtede det ikke alene, men desuagtet saa Tiden forskellige Private arbejde i Hedesagen, navnlig efter at Byen Viborg i saa Henseende havde givet et Initiativ.

Allerede i 1847 afhændede Byen et Stykke af sin Hede til Staten. Til den solgte den det saakaldte Viborg Krat (tidligere „Bymændsris“ kaldet) i Forbindelse med en Hedestrækning, der i Løbet af ti Aar skulde være helt beplantet. Men det var dog først i Tiden fra 1852 til 1856, at Viborg gik til for Alvor at udstykke sit betydelige Hedeareal, ved hvilken Lejlighed den til egen Beplantning beholdt et Areal, den nuværende Undallslund, hvis Beplantning fuldendtes i 1866. Ved de nævnte Salg kom der Hedejord paa mange Hænder, og som en af de største Kjøbere skal her nævnes Joseph Owen & Sønner, det kemiske Fabrik-Aktieselskab, der bl. A. fremstillede kunstig Gjødning. 1853 fik det Skjøde paa i Alt noget over 662 ha (1200 Tdr. Ld), herimellem paa „hele Møgelkjær med i og omliggende Heder“ Sydvest for Byen, og „Viborg Stifts-Tidende“ udtalte sin Glæde over, at „de øde og til Unytte henliggende Landstrækninger“ kom i Hænderne paa Mænd „med tilbørlig Pengekraft“; den nærliggende Gaard Liseborg blev indkjøbt af Aktieselskabet, for at det fra den ret med Kraft kunde opdyrke og beplante Hedestykket.

Der kom her nye Navne til, uden at derfor de gamle gik bort. Pastor Carstens var saaledes stadig ivrig for, at de daarlige Forhold paa Heden kunde blive bedre. Efter i femten Aar at have været Præst i Frederiks var han i 1845 bleven forflyttet til Borum Vest for Aarhus, men hans Hedeinteresser vare ikke derfor blevne mindre. I Juni 1850 skrev han i „Berlingske Tidende“ en Artikel, hvori han stærkt fremhævede, at næsten en Tredjedel af Jylland stadig „trællede under Lyngens Voldsherredömme“, og spurgte, om Landet havde Raad til at lade over to Millioner Tønder Land ligge ubenyttede hen, kun overladte Hedefaarene og Natmandsslægten. Efter hans Mening var det nødvendigt, at der oprettedes et „Selskab til de danske Heders hensigtsmæssige Afbenyttelse til Agerland, Eng

og Træplantning", og han rettede en direkte Opfordring til Kammerherre Oberst H. Chr. Riegels om her at træde til „som den Mand, der med ufortrøden Iver og Opofrelse har gjort Heden til sit Studium og dens hensigtsmæssige Afbenyttelse til sit Livs kjæreste Syssel“.

Sandt er det nu ogsaa, at den nævnte afgaaede Officer var i høj Grad plantningsinteresseret. Fra Snoghøj Færgegaard, som han købte 1839, havde han udviklet en omfattende Virksomhed til Fremme af Træplantning og Have dyrkning. 1843 stiftede han et „Haveselskab for Jylland, Fyn og Hertugdømmet Slesvig“ — han var en varm Ven af Danskheden i det nævnte Hertugdømme — og med Plantningssagen for Öje rejste han derpaa i Udlandet; 1848 udsendte han Bogen „Til Træplantningens Fremme i Almindelighed, dog fornemmelig paa Hede- og andre slette Jorder“. Da Carstens skrev sin Artikel, var Kammerherren dog optagen af helt andre Ting, 1848 var han bleven Kommandant i Sønderborg og Civilgouvernør paa Als, men han svarede dog hurtigt paa Præstens Opfordring. Saasnart der blev Fred, vilde han gjøre sit Bedste i den ønskede Retning, og det saa meget hellere som han alt i 1848 havde tænkt paa at faa et saadant Selskab dannet i Tilslutning til det ovenfor nævnte Haveselskab; dettes høje kongelige Protektor havde billiget Tanken og tillige haft den Naade at udnævne ham til „Bestyrer for de nyere Hedekulturer i Jylland“. Det var imidlertid dog ikke Alle, der saa med Sympati paa det saaledes bebudede Selskab. Den gamle Konferensraad Rothe advarede i Overensstemmelse med sin ovenfor nævnte Bog imod at tro, at et privat Selskab kunde løse Opgaven, hvad der gjorde, at Kammerherre Riegels tog til Orde, ogsaa i Berlingske Tidende, og erklærede, at Selskabet efter hans Mening væsentlig skulde tjene til at vække Opmærksomhed for Sagen ogsaa hos Staten, og saa tilføjede han, at Kongen nu havde entlediget ham som Kommandant paa Als og befalet ham at arbejde paa en Plan til Hedesagens Fremme. Hovedgaarden Hald ved Viborg, der i 1847 var købt af Staten, var bleven ham underlagt, og paa den tænktes der oprettet en Lærestalt i Hedebrug.

De saaledes antydede Planer bleve dog slet ikke til Virkelighed. Den tidligere begyndte Klitbeplantning, der væsentlig var bleven opgivet i 1842, var vaagnet stærkt op paany, og det blev da den, som officielt tog Riegels. Ved Landmandsforsamlingen i Kjøbenhavn 1852 holdt han Foredrag om denne Sag; Aaret efter blev det overdraget ham at foretage Forsøgsplantningen i Klitterne, og efter Vedtagelsen af Sandflugtsloven af 1857 blev han officielt sat i Spidsen

for Klitplantningen. Her fik han dog kun Lov til at virke i kort Tid; 1861 afgik han ved Døden, og med ham gik en Mand bort, hvis varme Kjærlighed til Plantningssagen sikkert i ikke ringe Grad havde gavnet den, skjönt hans i Praxis udførte Forsøg næppe alle vare heldige. Han holdt Tanken om Hedernes Beplantning vaagen; — og det gjorde paa deres Vis ogsaa de i 1845 begyndte Landmandsforamlinger. De første af dem havde en særlig Forstafdeling, i hvilken Forstetatsens Mænd stod som Indledere af de paa Programmet opførte Spørgsmaal. Her talte saaledes 1845 i Randers, 1846 i Odense og 1847 i Aarhus Overførster, Kammerjunker N. J. von Jessen, Kammerjunker Fr. von Wimpfen samt Forstraaderne M. S. Bjørnsen og C. C. Klüwer. Det vakte særlig Opmærksomhed, da den sjette Forsamling, der 1859 blev afholdt i Haderslev, behandlede Spørgsmaalet om den ved Forordningen af 27. September 1805 indførte Fredskovsforpligtelse — i Diskussionen deltog bl. A. Godsejer F. Mourier-Petersen som kyndig Skovven — men det vakte rent ud Bevægelse, da Forstkandidat Fr. Oldenburg støttet af Godsejer J. B. S. Estrup til Skafføgaard, 1861 i Horsens og 1863 i Odense gik stærkt imod denne Forpligtelse og udviklede, hvorledes Skovene her i Landet laa aldeles forkert. Skovtvangen burde hæves, for at Skovene kunde blive flyttede fra den gode Jord, som de ikke kunde forrente, til den mindre gode. Han kaldte Danmarks skjønne Skove paa den gode Jord for „en Don Ranudo, en forgjældet Stodder i en glimrende Dragt“.

Det kom til en hidsig Kamp, der satte mange Penne i Bevægelse, men Forordningen af 1805 blev ikke hævet, og det Bedste, der vel kan siges om den ivrige Polemik, er, at den stærkt henledte Opmærksomheden paa, at var der et Sted, hvor der burde plantes Skov, var det Jylland. Det er derfor ikke forunderligt, at der endog tre forskellige Steder opstod Tanker om, at nu var Tiden inde til virkelig at faa oprettet et Hedeselskab, og det til Trods for at det daværende Rigsraad, i alt Fald tilsyneladende, havde stillet sig skarpt imod Beplantningssagen. Da Etatsraad C. E. Fenger som Monarkiets Finansminister havde forelagt et Lovforslag om Erhvervelse af Hedestrækninger i Nørrejylland og Slesvig til Opdyrkning af Skov, blev det ganske forkastet. Det af Rigsraadet nedsatte Udvalg delte sig, som dets Betænkning af 15. Marts 1862 viser, i et Flertal og et Mindretal. Flertallet (Etatsraad M. Hagemann, Lensgreve L. Holstein-Holsteinborg og Kammerjunker Th. Rosenørn-Teilmann) mente at kunne støtte Lovforslaget, men Mindretallet (Lensgreve C. E. Frijs-Frijsenborg og Gehejmekonferensraad Stiftamtmand I. J. Unsgaard) var afgjort imod det, og Følgen blev,

at Lovforslaget med 24 Stemmer mod 17 negtedes Overgang fra anden til tredje Behandling. Det bortfaldt altsaa, men det vilde dog sikkert være helt urigtigt af den Grund at betragte denne Begivenhed som et Slag mod Beplantningssagen som saadan. Der var Modstand oppe mod Lovforslaget af flere Grunde. Man var saaledes imod, at det gjorde Hedernes Opdyrkning til en Fællessag i Monarkiet — det var, sagde man, „en kunstig Fællessag“ — hvortil endnu kom Spørgsmaalet, om det var rigtigt at skabe nye Domæner og det endda Domæner, der næppe vilde betale sig.

Nej, Lovforslaget var sikkert paa Forhaand dødsdømt uden Hensyn til Hedeplantningssagen. Den led Intet herved ligesom heller ikke ved de sørgelige Begivenheder i 1864. De manede tværtimod til for Alvor at tage Sagen op, og det blev den saa, endog som nævnt fra tre forskjellige Sider.

I Foraaret 1866 udsendte Skovfogeden i Krathuset ved Viborg, Plantør Vilhelm Riegels, et lille Skrift: „Hvorledes bör de jyske Heder kultiveres, inden de beplantes, og hvad bör der plantes i Heden og Klitterne?“, og dette Skrift ender med en „Indbydelse til Aktietegning for danske Heders Skovkultivering“. Vilhelm Riegels var en Brodersön af den tidligere nævnte, i 1861 afdøde Kammerherre Riegels, som han ser op til som en „begejstret“ Plantningsven, under hvem han havde virket meget saavel ved Beplantningen af det viborgske Hedeareal som ved Plantning i Klitterne, nu vilde han og hans to Brødre — de staa alle tre som Underskrivere af Indbydelsen — gjerne gjøre, hvad de kunde, til videre Fremme af „denne Fædrelandets Velfærdssag“. Det Hele gör dog et ret formløst Indtryk. Indbydelsen skal, skjönt den „har ligget færdig i endog tre Aar“, kun betragtes som en foreløbig Bekjendtgjørelse til nærmere Overvejelse. Den bestemmende Generalforsamling skulde afholdes i Aarhus samtidig med den Landmandsforsamling, som vilde finde Sted dér i Sommerens Løb. Fastslaaet var det dog, at en Aktie skulde være paa 50 Rd., og for at selv helt unge og uformuende Folk kunde være med til ad denne Vej at kunne „spare sig en Kapital til sine gamle Dage“, skulde Beløbet kunne indbetales med kun een Rigsdaler halvaarligt. Det Hele faldt virkningsløst til Jorden.

Naar Brødrene Riegels have ønsket Indbydelsen frem, er det muligvis, fordi de havde faaet Kundskab om det fra sidst i 1865 begyndte Arbejde for det Selskab, der senere fik Navnet „Det danske Hedeselskab“, og det er sikkert ogsaa dette Arbejde, der gjorde, at de Riegelske Planer intet Resultat bragte, hvorimod det forholder sig helt modsat med de Bestræbelser, der kunne henføres til Kammer-

herre Sigismund Mylius til Rönninge-Søgaard paa Fyn. De kom først offentlig frem i 1867, men allerede „for nogle Aar tilbage“, hedder det, havde han næret Planer, der gik ud paa at faa Jyllands Heder omdannede til Skove. De uheldige Tidsforhold havde dog standset ham, men nu da Konjunkturerne for Landmændene vare heldige og „Det danske Hedeselskab“ havde henvendt sig til ham med Anmodning om at tage Sagen op igjen, traadte han sammen med Hofjægermester Th. de Thygeson til Damgaard i December 1867 frem med en til at begynde med privat Opfordring; den førte imidlertid i Marts 1868 til en stor offentlig Indbydelse, der gik ud paa Oprettelsen af et Aktieselskab, som „i større Maalestok“ skulde drive Tilplantning af jyske Hedearealer. Indbydelsen var underskrevet af ikke mindre end 37 mest større Godsejere, og derimellem Hedeselskabets Formand Jægermester F. Mourier-Petersen til Rugaard. Aktieselskabet kom i Stand med en Kapital paa c. 48,000 Rd., Stilde Egekrat i Lindknud Sogn, Ribe Amt, blev kjøbt med et tilliggende Hedestykke, og Beplantningen blev begyndt. Men „Selskabet for jyske Heders Beplantning“, der en Tid synes at have villet konkurrere med „Det danske Hedeselskab“, fik kun en krank Lykke. Det kom aldrig til at beskæftige sig med andre Arealer end Stilde Krat, hvor endda dets Arbejde fik et mindre heldigt Resultat. 1886 vare dets Midler opbrugte, Selskabet opløstes, og nu traadte den omboende Befolkning til, dannede et nyt Aktieselskab „Stilde Plantage“, der under Hedeselskabets Tilsyn og med Kaptajn Dalgas som Formand heldigt gennemførte Opgaven.

Af de Hedeselskaber, der efter de ulykkelige Begivenheder i 1864 fra forskjellig Side paatænkte, var „Det danske Hedeselskab“ det eneste, der ikke alene blev bestaaende, men hurtigt blev en endog ledende Magt. Som vi nedenfor skulle se, stiftedes det den 28. Marts 1866, og med dette Selskab staaer Navnet Enrico Dalgas i uløselig Forbindelse. Hemmeligheden ved dets næsten vidunderlige Fremgang ligger sikkert fremfor Alt deri, at det forstod at vinde de stærke, sindige og seje Hedeboere, der fra gammel Tid vidste, hvad det vilde sige at kæmpe med Heden og paa sin Vis vinde over den. Et af Peder Syvs i det syttende Aarhundrede indsamlede Ordsprog lyder: „Han gjør sig til som en Hedebo, der nys har tilsaaet“. Men Hedeboerne elskede deres Hede, som den var, med den lange, af Intet hindrede Udsigt. Dalgas fortæller i Hedeselskabets Tidsskrift, hvorledes det engang gik, da Selskabet havde kjøbt en Hedegaard af en Enke, hvis Søn i Stedet skaffede hende en kjøn lille Ejendom i Vejledalen; der gik ikke to Aar, saa sad hun igjen paa Heden, hun kunde

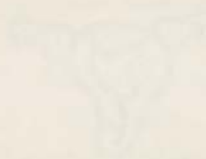
umuligt holde ud at være i den indelukkede Dal. Ogsaa Plantninger lukkede for det vide Syn, og Fortidens saa ofte mislykkede Plantningsforsøg havde desuden virket alt Andet end tilskyndende. Hedeboerne stod paa denne Tid afgjort uvillige overfor enhver Bepantning, hvad Forstkandidat Ch. Lütken stærkt understreger 1865 i „Tidsskrift for Landøkonomi“ i sin Artikel „Om Skovdyrking i det vestlige Jylland“. Det var denne Plantningsulyst, som det gjaldt om at overvinde, og som ogsaa blev overvunden af „Det danske Hedeselskab“.

MEMORANDUM

1. The purpose of this memorandum is to provide a summary of the information received from the various sources regarding the activities of the group during the period from January 1, 1945, to December 31, 1945.

2. The information was obtained from the following sources: (a) the reports of the various members of the group; (b) the reports of the various sources who have provided information to the group; and (c) the reports of the various sources who have provided information to the group.

3. The information received from the various sources indicates that the group has been active during the period from January 1, 1945, to December 31, 1945. The activities of the group have been primarily in the field of [illegible] and have involved the [illegible] of [illegible] and the [illegible] of [illegible].

4. The information received from the various sources also indicates that the group has been successful in its activities during the period from January 1, 1945, to December 31, 1945. The group has been able to [illegible] and has been able to [illegible] of [illegible].

5. The information received from the various sources further indicates that the group has been able to [illegible] and has been able to [illegible] of [illegible].

6. The information received from the various sources also indicates that the group has been able to [illegible] and has been able to [illegible] of [illegible].

7. The information received from the various sources further indicates that the group has been able to [illegible] and has been able to [illegible] of [illegible].

8. The information received from the various sources also indicates that the group has been able to [illegible] and has been able to [illegible] of [illegible].

9. The information received from the various sources further indicates that the group has been able to [illegible] and has been able to [illegible] of [illegible].

10. The information received from the various sources also indicates that the group has been able to [illegible] and has been able to [illegible] of [illegible].

FØRSTE TIDSRUM

1866—1894

HERSTE TIBSERUM

1880-1884

SLÆGTEN OG MANDEN

Hvor handlede Frankrig uforstandigt, da det i 1685 ophævede det nantiske Edikt. Det berøvede herved Landets mange Reformerte, de saakaldte Hugenotter, den Religionsfrihed, som det nævnte Edikt i næsten hundrede Aar havde sikret dem, og jog en stor Mængde af Frankrigs bedste Borgere ud over Grænsen. Vel blev det under Livsstraf forbudt dem at udvandre, men deres Tro var dem dyrebarere end deres Liv; de kunde umuligt blive. De maatte bort, hvad der blev til Gavn for en Række andre Lande, ja selv for det fjerne Danmark, skjönt den danske Gejstligheds Snæversyn lagde de Reformerte, der ønskede at bosætte sig her, alle optænkelige Hindringer ivejen. Der kom dog, baade strax og senere, forskjellige reformerte Slægter hertil.

Ad Cevennernes uvejsomme Bjergstier flygtede Antoine Dalgas ved Vintertid, i Nød og Fare med sin Familie fra det sydlige Frankrig til Schweitz, til Lausanne, hvor han bosatte sig, og her fødtes i 1756 Sønnesönnen Jean Marc Dalgas, der bragte Slægten til Danmark. Hjemmet, han udgik fra, var ikke rigt, men ivrig i sin Tro som Faderen og Farfaderen ønskede han at blive Præst, hvad han ogsaa stred sig frem til gjennem Huslærerposter i Frankrig og Holland. Efter endt Examen blev han præsteviet i Erlangen, og 1782 blev han Præst for de Reformerte i Fredericia. Han kom til denne By sammen med sin Hustru Mariette f. Aldebert og blev her til sin Død i 1811.

Han knyttede sig nær til sin Menighed og vandt i det Hele sit nye Fædreland saa kjært, at han flere Gange afslog fordelagtige Tilbud om Forflyttelse. Han har været en ivrig og trofast Mand; han opdrog sine Börn, fem Sønner og fire Døtre, i Guds frygt, Fædrelandskjærlighed og Attraa efter at blive nyttige Samfundsmedlemmer. Den ældste Søn Carl Dalgas (f. 1787) var den tidligere nævnte, vel ansete Landøkonom paa Aldebertsminde ved Vejle, en Gaard hvis Navn

gjemmer en lille Historie. Han fik den udlagt paa Skiftet efter Faderen, og den Gang hed den Margretelund, men han kaldte den Aldebertsminde i Taknemlighed mod en i England bosat Morbroder, der havde skjænket den til Familien i Danmark, som han ogsaa paa anden Maade tog sig af. Carl Dalgas var i det Hele en taknemmelig Natur. Da han i 1860 som gammel Mand skrev sin Selvbiografi, tilegnede han den lille Bog til sin „elskede Broder Christian Avgust Dalgas, dansk Konsul i Livorno, Danmarks trofaste Søn, sine Søskendes Velgjører“. Ved Siden heraf var han videre en arbejdsom og energisk Mand, men ogsaa en meget ivrig Mand, hvis næsten sydlandske Temperament kunde berede ham mange Vanskeligheder, saaledes i de uendelige Avisfejder, hans yderligt gaaende bondevenlige Frisind udviklede ham i. I sin ovennævnte Selvbiografi skriver han, 73 Aar gammel, at Frihed var hans Løsen, og at hans Frisindethed ikke var kølnet men snarere tiltaget med Aarene. Fra Bøndernes Side blev han agtet og æret herfor, og fra nær og fjærn samlede de i 1870 ved hans Begravelse i et Følge saa stort, som ingensinde før var set i Höjen Sogn.

Hans to lidt yngre Brødre hed Jean Antoine Dalgas og Christian Avgust Dalgas. De fik deres Uddannelse hos den ovenfor nævnte Morbroder Aldebert, der var Kjøbmand i England, og bleve begge Kjøbmænd i Italien. Men hvor langt de end kom fra Danmark, holdt de fast ved dette Land som deres Fødeland. Christian Dalgas have vi ovenfor hørt blive kaldt „Danmarks frofaste Søn“, og Jean Dalgas hentede i 1819 sin danske Brud Johanne Stibolt fra Kjøbenhavn til Neapel, hvor det unge Par grundede et Hjem, der kom til at betyde saa meget for alle Danske, der den Gang besøgte denne Sydens skjønne By, og da navnlig blev betydningsfuldt for Digteren Hauch, der her fandt kjærlig Støtte i en haard Trængselstid. I dette Hjem blev videre to af Søstrene forlovede, ja senere gifte fra, Christine Dalgas med Lensbaron Henrik Stampe og Susette Dalgas med Professor Joakim Frederik Schouw. Det lykkelige Hjem i Neapel bestod imidlertid kun i elleve Aar. Uheldige Spekulationer bragte Jean Dalgas' Forretning til at vakle. Ved en Vens, en tyskfødt Kjøbmand Mylius' Hjælp fik han en ny Forretning i Gang i Venedig, men den vilde heller ikke trives, og saa fik han en Stilling hos sin Broder Christian i Livorno, hvor han dog allerede døde i 1835, kun lidt over 47 Aar. Hans Enke tog derefter tilbage til Danmark, og med hende fulgte tre af hendes sex Börn; to af dem, den 12aarige Ernesto og den treaarige Carolina, bleve hos Onkel Christian, og den 14aarige Carlo var allerede i Danmark hos sin Onkel Schouw.

Da Rejsen i 1819 gik fra Kjøbenhavn til Neapel, en Rejse, paa hvilken Jean Dalgas' Søster Susette fulgte med Ægteparret, førte den nygifte Hanna Dalgas en „Rejse-Journal“, der har følgende i flere Retninger karakteristiske Begyndelse: „Den 6. Juli tog vi fra Kjøbenhavn Eftermiddag Kl. 7 og ankom til Roskilde Kl. 11, hvor vi vare saa uheldige ej at kunne faa Natteteje og maatte nøjes med et daarligt Gjæstekammer uden Senge, og hvor i [et] tilstødende Kammer laa et Lig, som gav os en meget ilde Lugt, som var saa meget mere skidt, da Susette var meget syg og vi andre ej heller vare vel. Torden, Lynild og Regn gjorde, at vi maatte opholde os her nogle Timer, hvorfra vi fortsatte vor Rejse til Ringsted; hvor vi udsov“. Det er en alt Andet end lystelig Begyndelse, der nok kunde have sat et Sind i Bevægelse, men den unge Kone beretter det Hele ganske roligt, uden Beklagelser, uden Harme. Hun har sikkert været en behersket, stille Natur. Længere henne i Journalen, da de Rejsende ere komne til Svogeren Christian i Livorno, hedder det endnu: „At jeg kunde meget godt lide Christian Dalgas, var en naturlig Ting, da han lod til at være den af Brødrene, som var mindst lidenskabelig eller vidste at være Herre over dem [d. e. over sine lidenskabelige Udbrud], og den Godhed, som er dem alle egen, var ogsaa ham tildelt. Søsteren Christine fandt jeg som forhen, heftig, overgiven, munter og hjærtelig god“.

Om sin Mands heftige Sind taler hun ikke, og en Begivenhed i Gribsvad Kro mellem Odense og Middelfart, der kunde vise det, gaar hun let hen over, hun beretter kun, at da Værten her „var meget grov, var dyr og havde daarlig Mad, gav [det] Anledning til, at han fik Prygl“. Hun fortæller ikke, at det var hendes Mand, der gav Pryglene, men saaledes var det. I hint Jødeforfølgelses Aar havde Værten sat en fordærvet Skinke for Jean Dalgas og hans Selskab og ment, at den var god nok for det; han antog Dalgas for en Jøde; men saa fik han at fornemme, at den formentlige Jøde trods sit spinkle Ydre var Mand for at kunne tugte ham korporligt. Jean Dalgas, skriver Hauch, „havde et ualmindeligt interessant Udseende. Han var fint bygget, hans Haar var kulsort, hans Hudfarve meget mørk. Han var lille og saa ikke stærk ud, og der var i hans sjælfulde Ansigt et Træk af Melankolie, der maaske hang sammen med en indre Sygdom, hvoraf han led [det var en Lever- eller Galdestenslidelse], og som blev Aarsag til hans altfor tidlige Død. Dog var han opvakt og fuld af Liv, og man mærkede vel, at der flød fransk Blod i hans Aarer, men dette forenede han med ægte nordisk Troskab; jeg har heller ikke kjendt Mange, der ved Siden af en udviklet praktisk Virksomhed havde bevaret et saa aabent Öje for enhver aandelig Stræben som han“.

Det franske Blod var maaske endda oprindelig spansk Blod, ti er det rigtigt, at Navnet Dalgas kommer af det spanske Ord *hidalgo*, tilhører Slægten vel oprindeligt den spanske Landadel. Men hvor det sydlandske Blod end stammede fra, er det kjendeligt i Slægten og da ogsaa i Jean Dalgas' og Hanna Stibolts Börn, der imidlertid alle tillige i deres Sind ere saa usvigeligt danske. Den temperamentsfulde Datter Susette kom tidligt i nært Forhold til den Grundtvigske Familie, stod saa i ti Aar (1844-54) som den forgudede Forstanderinde for Dannekvindeskolen, blev derefter Skolemanden Professor Carl Mariboe's Hustru, og efter hans Død i 1860 kom hun i Spidsen for Enkedronning Caroline Amalies Asylskole; Dronningen valgte hende selv. Susette Mariboe født Dalgas var absolut dansk, og nu hendes tre Brødre med de italienske Navne Carlo, Ernesto og Enrico. De vare alle med i Treaarskrigen, de to Første som Frivillige, deres livlige Blod tillod dem ikke at sidde rolige, naar Fædrelandet kaldte, og den Sidste, den Yngste, havde valgt at gaa den danske Officersvej. De to Frivillige tjente sig hurtigt op fra Geledet og beseglede deres varme Fædrelandskjærlighed med deres Død; de faldt begge.

Den begavede Kunstner Carlo Dalgas var allerede i 1830 kommen til Danmark, han fulgte hertil med sin Faster og dennes Mand Professor J. F. Schouw, han boede hos dem, til Moderen i 1835 kom til Kjøbenhavn. Broderen Ernesto Dalgas, der i 1835 forblev i Livorno, kom derimod først i 1840 til Danmark, hvor han bestemte sig for at gaa den polytekniske Vej, og hvad endelig Enrico Dalgas angaar, da fik ogsaa han, der syv Aar gammel var kommen med Moderen til Kjøbenhavn, ligesom Brødrene paa sin Vis Krigen i 1848 at fornemme. Den ovennævnte tyske Kjøbmand Mylius i Milano forlangte nemlig, at hans Gudsøn Enrico Mylius Dalgas skulde udtræde af den danske Hær, og da han hverken vilde eller kunde dette, strøg Mylius ham som Arving i sit Testamente. Og Mylius blev ikke staaende herved, han inddrog ogsaa den Understøttelse paa 400 Kr., han fra 1835 hvert Aar havde ydet Enricos Moder, Noget, der føltes haardt, da hendes økonomiske Forhold kun vare smaa.

Da Hanna Dalgas 1835 kom til Kjøbenhavn med een Søn (Enrico) og to Døtre (Susette og Dagmar), boede de alle en Tid hos Schouws, hvor Sønnen Carlo var tilhuse. Men snart efter grundede hun et eget, tarveligt Hjem — til at begynde med i Vognmagergade — støttet af den altid trofaste Svoger Christian i Livorno og i tretten Aar, som ovenfor nævnt, af den rige Kjøbmand Mylius i Milano. Hvad der ved Siden af stor Tarvelighed imidlertid væsentlig

karakteriserede dette Hjem var dets store Flid og saa et altid sprudlende Liv; vi skulle nedenfor høre lidt nærmere herom.

Fra dette Hjem begyndte Enrico sin Skolegang. Den syvaarige Purk havde allerede i Livorno været i endog to Skoler, først i en italiensk og saa i en fransk, men hans Skolegang begyndte dog først egentlig i Kjøbenhavn. Her opnaaedes en Friplads for ham i Efterslægtselskabets Skole, hvor han snart vandt Rektoren, Professor Friedenreich for sig. Han kom til at spise ved hans Bord, var ofte med ham paa hans mange Kjøreture omkring paa Sjælland, ligesom han af og til fik hans aflagte Klæder til Omsyning, men Enrico var ogsaa en flink Dreng, der ofte bragte Skolepræmier hjem og som Regel hævdede Pladsen som Numer 1 i sin Klasse. Friedenreich, der var en Mand med mange Interesser, men en Del lunefuld, til sine Tider blid og venlig, til andre Tider meget streng, syntes afgjort godt om Dalgas, som han spøgende kaldte „il piccolo questo qui“ (d. e. den Lille dér), og i en Censur skriver han en Gang om ham: „Han er lidt tung af Nemme, men i Besiddelse af en Flid og Energi, der søger sin Lige“.

Allerede som Dreng udmærkede Dalgas sig altsaa ved den stærke Vilje, han senere i Livet saa ofte viste og saaledes allerede, da han efter at have forladt „Efterslægten“ for at blive Officer maatte tage Adgangsexaminen ved den militære Höjskole. Han gjorde det i Sommeren 1846, lige atten Aar gammel, endskjönt han den Gang led stærkt af gastrisk Feber. I flere Nætter maatte han tage ind at kaste op paa for om Morgenen at kjøre i Droske til Examenstedet og om Dagen leve af Appelsiner. Jeg maatte holde ud, skriver han, ti vi havde ikke Raad til at begynde forfra og spille et Par Aar.

Han fik Examinen og tog derpaa Dagen efter til Stampes paa Nysø. Her spurgte hans Faster Christine ham, hvem den Dalgas var, der efter Berlingske Tidende var bleven udnævnt til Löjtnant — Udnævnelsen er af 1. Avgust 1846 — og da han, der ikke tidligere havde omtalt Sagen, saa fortalte, at det var ham, tog hun, energisk og resolut som hun altid viste sig, ikke mindst som Thorvaldsens myndige Beskytterinde, et Guldur frem og forærede ham. Det gik ikke an, sagde hun, at en Officer, der altid skulde være punktlig, ikke ejede et Ur. Men hvor skulde han tidligere have faaet et Ur fra. Hans Moder havde ikke haft Raad til at give ham et; og det er i det Hele et talende Træk i Henseende til de tarvelige Forhold, han opvoxede under, at han aldrig havde kjendt til Lommepege. Efter at have taget Höjskoleexaminen fik han første Gang to Mark til at gaa i Tivoli for. Men var hans Hjem saaledes nærmest fattigt, var

det desuagtet et livligt Hjem med en endog ganske stor Kreds af unge Venner. Moderen, der ikke var den mindst glade herover, havde hele Ulejligheden, men Börnene, der hver for sig efter Evne bidrog til den fælles Kasse, havde tidligt taget Kommandoen og saaledes bl. A. sat igennem, at Hjemmet om Sommeren i alt Fald en Tid blev forlagt f. Ex. til en Bondegaard i Smidstrup, hvor man levede i frejdig Glæde. Der blev gjort Ture, sunget og ikke sjældent lavet et rentud syndigt Spektakel. De mærkværdigste Indretninger bleve opfundne, for at man kunde huse de besøgende Gjæster, til hvem der absolut ikke var Plads og ofte heller ikke Mad. Mere end een Gang var et Fad Kartofler hele Maaltidet, som dog altid krydredes af den fornøjeligste Stemning. Saaledes var Hjemmet, som Enrico Dalgas opvoxede i.

Kort før han i 1848 skulde tage Oprykningsexamen ved den militære Höjskole, brød Treaarskrigen ud. Hele Holdet, han hørte til, blev udkommanderet til Rekrutskolen, han som Artillerist. I Vinteren 1848-49 blev der saa etableret en Slags Oprykningsexamen, og efter at den var bestaaet, udkommanderedes Dalgas som Lærer ved Artilleri-Underofficer-Skolen i Kjøbenhavn. Først i Vinteren 1849-50 kom han til den aktive Armée, til Batteriet Lumholtz paa Als, men kun een Gang kom dette Batteri til Skud nemlig ved Isted den 25. Juli 1850; kort forud var han bleven karakteriseret Premierlöjtnant. Interessantest for ham var det imidlertid, at han lidt senere ved Hollingsted blev sat til at agere Ingeniørofficer. Han forstod sig kun lidt derpaa, men ved Hjælp af nogle Haandbøger og en kort Instruktion af en Ingeniörlöjtnant lavede han baade Skanser og Løbegrave, optog Kort over Stillinger osv., Alt til sine Foresattes Tilfredshed og sin egen Glæde. Det var Arbejder, han syntes om.

Efter Krigen begyndte Forelæsningerne paa den militære Höjskole igjen 1851. I 1853 bestod Dalgas Skolens Afgangsexamen som Nr. 2, og strax efter blev han udnævnt til Premierlöjtnant ved Ingeniørkorpset. Efter indgiven Ansøgning blev han forsat fra Artilleriet til Ingeniørerne, men da han ikke för havde været ved dette Vaaben, blev han samtidig beordret til at gennemgaa en Ingeniør-Rekrutskole, og nu hændte det Pudsige, at flere af de Underofficerer, der nu som hans Lærere kommanderede ham Höjre-om og Venstre-om osv., havde lært deres Exercits m. m. af ham i 1849, og at han som de andre Rekruter hver Dag examineredes i et Paknings-Reglement, han selv havde forfattet! Han tog imidlertid disse snurrige Forhold med sit sædvanlige lyse Humør. De hørte jo med til Vejen, ad hvilken han skulde naa det ønskede Maal. Men glad var han,

da han den 13. Maj 1854 beordredes til Tjeneste under Ingeniørkorpsets Vejdirektion med Bolig i Viborg, hvor han Aaret efter endda kom til at overtage Viborg-Distriktet selvstændigt, og den 13. Juni 1855 stod da hans Bryllup. Den 2. Januar 1852, en Dag, han altid senere holdt højt i Ære, havde han nemlig forlovet sig med den 19aarige Marie Købke, der var født i Fredericia og var Datter af Oberstlöjtnant ved Ingeniørerne N. Chr. Købke og Mette Marie Bruun. Hans Moder havde med aabne Arme modtaget Svigerdatteren, overvættets glad over, at hendes Søn havde faaet en saa yndig Brud, der glad sluttede sig til Hjemmets muntre Ungdomsliv, bl. A. ude i det dejlige Smidstrup.

Heller ikke i den gamle Hedeby stod det unge Par imidlertid uden Venner. Her var en af den unge Frues Søstre gift med Assessor i den derværende Overret P. N. Buch, den senere Justitiarius i Højesteret, og hendes Morbroder Højesterets-assessor Peter Daniel Bruun, den bekjendte Politiker, der havde været Præsident i Viborg Stænderforsamling og sad som det nyskabte Landstings stadige Formand, var Ejer af det tæt udenfor Viborg liggende Asmildkloster, der bestyredes af Sønneren, hendes Fætter Gottlieb Bruun, en ung Mand, der just i samme Aar, den 20. April ogsaa var bleven Ægtemand. Dalgas og Hustru fik dog ikke Lov til at opholde sig længe i Viborg, allerede fra Oktober Flyttetid 1856 blev Holstebro Dalgas' Garnisonssted.

Gode Landeveje ere en forholdsvis ny Ting i Danmark. Den første danske Chaussée, saaledes kaldes en Stenvej belagt med harpet Grus, begyndtes 1763, den skulde gaa fra Kjøbenhavn til Fredensborg; 1770 paabegyndtes den næste, det var Vejen til Korsør, osv., men 1836 eksisterede her dog ikke mere end 77 Mil (580 km) Chaussée i Alt og deraf kun 5 i Jylland. Et under Rentekammeret staaende Vejkorps havde væsentlig anlagt disse Veje, men det var fra 1. Januar 1834 blevet hævet, og samtidigt var Hovedlandevejenes Anlæg og Vedligeholdelse bleven henlagt under Ingeniørkorpset, dog saaledes at den vedkommende Amtmand var Tilsynsførende, medens Rentekammeret (senere Indenrigsministeriet) fungerede som Overbestyrelse. Under det saaledes organiserede Ingeniørkorps' Vejdirektion var det, at Premierlöjtnant Dalgas fik Tjeneste, og han har sikkert med Liv og Sjæl taget fat paa det nye Arbejde. Nu gjaldt det om at nivellere og kortlægge for paa bedste Maade at kunne bygge de paagjældende Veje med tilhørende Stenkister, Broer og brolagte Landevejs-gader gennem Kjøbstæderne. Og saa var der en Række i Forbindelse hermed staaende Spørgsmaal, der skulde afgjøres, om Vejene skulde anlægges som sværere eller lettere Chausséer, om hvorfra og

hvorledes de fornødne Materialer saasom Sten, Grus, Ler, Sand, Tømmer m. m. skulde skaffes, om Arbejdet skulde gives i Entreprise med eller uden Licitation osv. Det var Teknik, det her drejede sig om, men ved Siden heraf gjaldt det ogsaa om at kunne forhandle. Forud for ethvert Arbejde skulde der forhandles paa Landet med Amsraad, Landvæsenskommissioner og Sognefogeder, i Byerne med Magistrat, Politimester og Byfoged; over de væsentlige af de herved foranledigede Møder skulde der føres Protokol til Underskrift af den vedkommende Amtmand og den tjenstgjørende Ingeniørofficer. Endnu kom hertil de ofte vanskelige Taxationer overfor højststemte Fordringer om Erstatning for Jord, der skulde afstaas, eller for Tab, der mentes lidt ved, at en Vej f. Ex. skilte sammenhørende Marker ad osv.

Det viste sig hurtigt, at Dalgas helt slog til baade som Tekniker og som Forhandler. Brav og ligetil, nøjsom og paalidelig gjorde han Virkning ved sit praktiske Blik og sit gode Humør. Gjerningen fyldte ham. Det interesserede ham at komme omkring og lære Befolkningen at kjende, men det var ogsaa i høj Grad interessant at blive bekjendt med Forholdene i Jorden. De mangfoldige Vejjudgravninger viste lærerige Snit af Jordskorpen i 10 à 20 Fods Dybde. Det var navnlig den store Vej fra Randers over Viborg og Holstebro til Ringkjøbing, hvis Anlæg han forestod, og han blev hurtig klar over, hvilken Betydning den og Veje overhovedet havde for Jylland. I Silkeborg kunde han høre om, hvilke Trængsler Mikael Drewsen havde maattet gennemgaa, da han i 1844 ved Papirfabrikens Anlæg dér med Kone og Börn var draget ind i den Ørken, Eggen den Gang var; endnu i 1850 var Aarhus Landevej paa Silkeborgs Grund kun en eetsporet Hedevej. Og nu Herning. Da Prokurator W. T. Valeur kom dertil i 1852, var der hverken Kjøbmænd eller Haandværkere paa Stedet, Posten sneglede sig kun een Gang om Ugen ad slette Veje til Holstebro. Men med de nye Veje kom der Liv. Før 1854 var der i Tapheden kun eet lille Hus, men da der saa kom Vej over Heden, opstod der hurtigt 50 Gaarde og Huse.

Vejene betød Noget, og Vejteknik var derfor en vigtig Ting, som Dalgas og hans højtskattede Ven og Svoger Ingeniørkaptajn Emil Jensen aldrig kunde blive trætte af at diskutere. Jensen, der i 1853 havde ægtet Dalgas' Søster Dagmar, var ogsaa Vejofficer og havde Distrikt i Odense. Det var imidlertid kun til 1859, at Dalgas stod i Spidsen for nye Vejanlæg. I det nævnte Aar blev han fra Holstebro forflyttet til Aarhus, og i Aarhus-Distriktet, der omfattede Jyllands Østkyst indtil Viborg og Silkeborg, drejede det sig mest om Vedligeholdelse af

alt anlagte Hovedlandeveje. I November 1863 blev han forøvrigt kaldt fra ethvert Vejarbejde, han fik Ordre til at melde sig ved Hæren udenfor Dannevirke for dér at overtage tredje Ingeniør-Kompagni.

Dalgas fik herved Lejlighed til at se den sørgelige Krig nærvæd. Han saa, at Dannevirke slet ikke var i Forsvarsstand, og han billigede derfor fuldt ud Tilbagetoget den 5. Februar, paa hvilket han var heldig med at føre sit Kompagni godt igjennem til Als. Hans praktiske Sans og gemytlige Djærvhed hjalp ham. Han kom imidlertid ikke til at blive længe paa Als. Han beordredes til over Fyn at marchere til Jylland med sit Kompagni og melde sig hos General Hegermann-Lindencrone. Han kom herved til at deltage i Kampen ved Vejle den 8. Marts og blev derefter Deltager i Hegermann-Lindencrones saa meget omtalte Tilbagetog gennem Jylland til Mors. Det er blevet ilde omtalt, siger Dalgas, men ganske med Urette; han er fuld af Beundring over den Dygtighed, hvormed det blev ledet. Han kom forøvrigt paa det til at færdes i de Egne, han saa godt kjendte fra sit Vejarbejde. Han forskansede bl. A. Skive, der just i de Dage bød en fortrinlig Forsvarsstilling, idet Karupaa var gaaet over sine Bredder og dannede en stor Oversvømmelse fuld af Isflager; fra Sevel Præstegaard indrettede han ved Hjælp af Sognefogederne, som han alle kjendte, et Efterretningsvæsen, der naaede til Daugbjerg og Paarup, og som en tredje Krigsbedrift fra hans Side skal endnu nævnes, at han ved Overgangen til Mors konstruerede en transportabel Bukkebro.

Han savnede i denne Krigstid forøvrigt den „herlige“ Aand fra 1848, men han saa paa den anden Side godt, at just Treaarskrigen havde forvirret mange Sind. Folk troede, at det lille Danmark havde sejret over hele Tyskland, medens Sandheden jo var, at vi kun havde besejret Insurgenterne. Af dette fejlagtige Syn var det System avlet, der havde fremkaldt Paradestillingen Dannevirke og endnu førte til andet Fordærv i 1864, bl. A. til Krigsministeriets helt igjennem famlende Ledelse. Paa denne Ledelse lægger han Skylden for Krigens ulykkelige Udfald, der fyldte ham med en saa levende og dyb Sorg, men hverken paa Hæren eller paa Generalerne. Naar Hegermann-Lindencrone, der hellere end gjerne vilde have gjort Fremstød, idelig maatte retirere, var det, siger han, fordi Ministeriet stadig unddrog ham den nødvendige Støtte.

Trods sit varme Sind lærte Dalgas at se nøgternt. Han lærte saaledes efterhaanden at forstaa, hvorfor den tyske Kjøbmand Mylius i 1848 havde kunnet stryge den danske Familie Dalgas i sit Testamente og paa sin Gaveliste. Hvad

han skriver herom, er saa karakteristisk, at det her helt skal anføres; det viser paa samme Tid hans uendelige Bravhed, der umuligt turde lade ham gjøre Nogen Uret, og hans dybe Medfølelse med det uskyldigt lidende Fædreland. Han skriver: „Den Gang fandt vi Alle, at Millionærens Opførsel var skammelig, nu føler jeg kun Taknemlighed mod min Faders gamle Ven, fordi han i tretten Aar hjalp min Moder, og nu indser jeg, at han, en brav Tysker, der følte varmt for sin Nation, ikke kunde handle anderledes, da hele Tyskland stod i den Tro, at vi Danske vare skammelige Undertrykkere. Thi vort lille fredelige Land har paa den forunderligste Maade i en langsommelig Aarrække stadig været Gjenstand for ilde Omtale og Mishandlinger af Folkeslag og Regeringer. Ligeoverfor alle disse i Virkeligheden som oftest bevidste Overgreb i stor Stil bliver hin Bagatel af den gamle Mylius, tilmed udført i god Tro, kun et lille uskyldigt Led i en lang Kjæde af Uret, men den er en god Illustration af Stemningen mod os Danske. Den retskafne Mylius troede, at han ogsaa burde slaa til det lille Danmark ligesom alle Andre, og jeg tvivler ikke om, at det har gjort ham ondt, at han ramte vor Familie derved.“

Hvad der var gjort imod ham og hans kunde glemmes og tilgives, men „den lange Kjæde af Uret“, der var øvet mod „vort lille fredelige Land“, kunde ikke glemmes. Landet var blevet saa mærkeligt lille og afmægtigt. Og da saa Dalgas en Gang i Marts 1865 var tilstede ved et Foredrag, som en Lærer fra Torrild holdt i Silkeborg om „Sønderjyllands statsretlige Forbindelse med Moderlandet“, brød det ligesom ud af ham. Han tog Ordet og sagde, at nu maatte det gjælde om at omsætte Viljen og Følelsen i Handling, og han skal videre ved denne Lejlighed have ytret, at hvad der var sat til udad, maatte søges erstattet indad. Det er den samme Tanke, der syv Aar efter kom frem i H. P. Holst's Linier paa en Medalje fra den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1872, men som sikkert har sin Oprindelse i Tyskland, da det sukkede under det Napoleonske Fremmedherredømme. Omskriften paa Medaljen fra 1872 lyder: „For hvert et Tab igjen Erstatning findes | Hvad udad tabes, det maa indad vindes“.

Dalgas' Tanke havde sikkert allerede i nogen Tid syslet med, hvad vi senere i samme Aar se ham i fuldt Arbejde med, Dannelsen af det Selskab, der skulde faa saa stor Betydning, idet det paa en saa væsentlig Maade skulde hjælpe med til at vise, at Danmark ikke, som saa Mange troede, efter Freden i Wien var at betragte som et dødsdømt Land, der ikke kunde føre nogen selvstændig Tilværelse. „Det danske Hedeselskab“ forøgede lidt efter lidt det dyrkede Areal

i Danmark med et nok saa stort Fladeindhold, som det danske Sønderjylland udgjorde, og derfor staar Dalgas' Navn nu uløseligt sammen med Navnene paa de andre gode danske Mænd, der efter Nederlaget lærte Danmark paany at ranke sin Ryg.

Den danske Aand i Slægten Dalgas voxede sig stor i Enrico Dalgas, der maa nævnes som en af Danmarks bedste Sønner.

SELSKABET BLIVER TIL

I Aaret 1827 blev Fuldmægtig ved Matrikelkontoret i Kjøbenhavn Niels Morville udnævnt til Amtsforvalter i Viborg og Forvalter ved Kolonierne paa Heden. Jyde som han var, fandt han sig godt tilrette i den jyske Hedeby. Med sin talrige Familie kom han snart til at residere i den smukke og solide Patriciergaard Mogensgade Nr. 8, som han i 1833 blev Ejer af. Han har sikkert i det Hele spillet en Rolle i det viborgske Liv, og at han ikke satte sin Embedsvirksomhed lavt, kan ses af hans ganske skarpe Polemik i 1840 mod Pastor Carstens i Frederiks. Det er ogsaa et herhen hørende Træk, at han var Jæger og ofte færdedes i Byens Omegn med Bøssen i Haanden. Paa mange af sine Jagtture havde han sin ældste Søn Georg med, der herved tidligt selv blev Jæger, men ogsaa — og det fik Betydning — tidligt lærte at se efter Andet i Heden end dens Vildt. Vi skulle høre herom nedenfor. Foreløbigt er her kun at berette, at Georg Morville, der havde set Dagens Lys i Kjøbenhavn den 14. Maj 1817 og altsaa var ti Aar, da Familien flyttede til Viborg, hurtigt følte sig som hjemme i de jyske Forhold. Da han i 1835 var bleven Student fra Byens Skole og derpaa i 1841 havde taget juridisk Examen, vendte han tilbage til Viborg, hvor han derefter satte Bo for hele sit følgende Liv. Han blev først Fuldmægtig dér hos Overretsprokurator C. M. Jespersen, der stod med et Navn fra sin Virksomhed i saavel Viborg Stænderforsamling som den grundlovgivende Rigsforsamling, derpaa Prøveprokurator (1850) og endelig i 1852 selv Prokurator ved den viborgske Overret.

Den høje kraftige Mand dyrkede dog ikke alene Juraen. Passioneret Friluftsmenneske yndede han at færdes i Naturen, og paa hans alt i Drengesaarene begyndte Jagtture i Viborgs Omegn havde han lært at se paa Livet i Heden, lært, at Hedelandet havde Noget at fortælle, blot man kunne forstaa dets Sprog,

og det ønskede han at kunne. I sine Studieaar i Kjøbenhavn hørte han derfor ved Siden af de juridiske Forelæsninger ogsaa Forelæsninger hos Botanikeren J. F. Schouw, Geologen Forchhammer og Naturhistorikeren Steenstrup. Og saa saa han efterhaanden, ikke alene at Heden i fordums Dage havde baaret Skov ved Skov, og at Aarhundreders uforstandige Vanrøgt helt havde lagt Landet øde, men ogsaa, at Hedelandet paany maatte kunne komme til at bære Skov, en Tanke, der mere og mere fyldte den i sin Optræden som Regel stille og noget afmaalte Mand.

Ved Aarhundredets Midte naaede de nye Veje Viborg, og med dem vaagnede der alvorlige Bestræbelser i den for at bekæmpe Heden, der formeligt omsluttede Byen. Som tidligere nævnt solgte den med denne Kamp for Öje i 1847 en større Hedelod sammen med det saakaldte Viborg Krat til Staten, og da man i 1852 efter lange Forhandlinger naaede til at faa et Reglement for Salg af Byens Hedejord ministerielt approberet, var Alt lagt til Rette for Sagens videre Udvikling. Nu var Öjeblikket der for Morville til at tage fat, og han gjorde det strax. Han ønskede at faa Haand i Hanke med den saakaldte Margretelund, et en lille halv Mil Nordvest for Viborg liggende stærkt medtaget Egekrat, der ved Tidens Ugunst var sunket ned til kun at bestaa af Egepurrer. Paa sine Jagtture havde han med Harme set den stadige Ødelæggelse her og givet sig selv det Løfte, at blev han i Viborg og i det Hele blev i Stand dertil, vilde han sørge for, at Margretelund blev til Skov igjen. Nu var det med Indenrigsministeriets Tilslutning ordnet saaledes, at Byens betydelige Hedearealer kunde sælges uden Udbetaling, kun imod en aarlig Afgift, hvis fulde Erlæggelse endda først skulde indtræde efter ti Aars Forløb. Herefter fik han først fem Viborgensere og derpaa to endnu til sammen med ham at kjøbe Margretelund med tilstødende Hede til Beplantning.

Arealet udgjorde c. 200 Tdr. Land (c. 110 ha.) og delt i ni Parceller, hver paa c. 22 Tdr. Land (c. 12 ha.), gik det ved Skjøder af 30. December 1853 over til Distriktslæge Balthasar Berg, Overretsassessor L. N. Bregendahl, Kjøbmand S. Buchwaldt, Overretsprokurator C. M. Jespersen, Overretsprokurator G. Morville, Kammerraad Toldinspektør C. F. Walsøe og Redaktør H. Wissing, hver for een Parcel, og til Kammerherre Riegels, som fik to Parceller. Der blev ikke oprettet nogen Interessentskabs-Kontrakt, men blot mundtlig truffet den Aftale, at Tilkultivering skulde foretages under Eet, at naar Nogen vilde sælge sin Lod, skulde de Øvrige være forkjøbsberettigede, og at Morville skulde forestaa Tilkultivering.

Efterat Hegn var opført, paabegyndtes Plantningen i Efteraaret 1853 vestfra. Til Hegns- og Læplantning benyttedes Hvidel, der tegnede udmærket i nogle Aar, men derpaa sygnede, hvorfor der imellem de tilbagestaaende Elle blev indplantet Hvidgran og Bjergfyr, hvis Værd som lægivende og haardføre Væxter først nu var blevet erkjendt. Selve Plantningen med Rødgran som Hovedbestand rykkede derefter Aar for Aar frem imod Øst; der plantedes dels i Huller dels i kulegravede Render, og der regnedes c. 3300 Planter pr. Td. Land, Rækkerne stod tre Alen (1.88 m) fra hinanden, og i Rækkerne stilledes Planterne i en Afstand af ca. 1½ Alen. Naar undtages, at c. 8000 Skovfyr og nogle Tusinde Lærketræer i Tiaars-Alderen maatte omhugges som angrebne af en ondartet Bladsvamp og erstattes med Rødgran og Bjergfyr, gik Alt godt, og Arbejdet, der var helt fuldført i 1867, tjente i høj Grad Morville til Ære. Han stod som den anerkjendte Raadgiver ved det Meste af hvad der da blev sat i Gang af Beplantninger ved Viborg. Hedesagen havde i det Hele mere og mere taget hans Interesse, hvorfor det ogsaa er naturligt, at han lidt efter lidt blev den, der ejede de fleste Parceller i Margretelund; han erhvervede baade Kammerherre Riegels', Redaktør Wissings og Kjøbmand Buchwaldts Lodder.

Saaledes vare Forholdene, da Premierløjtnant Dalgas i Foraaret 1854 kom til Viborg. Hos sin senere Svoger Overretsassessor Buch traf han Morville, og det synes, som om den 36aarige Overretsprokurator og den 25aarige Løjtnant hurtigt ligesom droges mod hinanden. De vare begge Ætlinge af Fransk-Reformerte. Slægten Dalgas var, som tidligere nævnt, kommen hertil i Slutningen af det attende Aarhundrede, men Slægten Morville, der stammede fra Eggen om Marseille, godt og vel hundrede Aar før. Her var eet Beröringspunkt, og saa vare de begge livlige Naturer. Om Dalgas have vi i saa Henseende hørt ovenfor, og hvad Morville angaar, da var denne som oftest stille og tilbageholdende Mand i Besiddelse af et ikke ringe tört Lune, der til Tider kunde lade ham affyre en hel Salve af Brandere og kaade Vittigheder, og først i Gang kunde han rent ud ødsle med dem, han vidste, at Beholdningen var uudtømmelig. Saa kom dernæst som det tredje og sikkert væsentligste Beröringspunkt den hos dem begge raadende stærke Kjærlighed til Naturen, og her blev Morville som den Ældre og Kundskabsrigeste, som den der endda stod i Spidsen for et betydeligt Plantningsanlæg, den Førende. Ved ham blev Dalgas paa fornøjelige Vandringer i Viborgs Omegn gjort bekjendt med Heden, med at den havde en Fortid, og at den maatte kunne faa en Fremtid, ikke at tale om at han blev ansporet til at

lægge sig efter Geologi, Botanik og Kemi, hvad der passede godt med hans Vejarbejde.

Ganske umærkeligt for dem begge blev Grunden til det senere Hedeselskab lagt her, og Udviklingen blev ikke afbrudt, da Dalgas forflyttedes, først til Holstebro (1856) og derpaa til Aarhus (1859). Der blev stadig spundet videre paa den begyndte Traad, een Gang hver Maaned kom Dalgas i Vejanliggønder til Viborg. Men det var først Krigen i 1864 og dens ulykkelige Udgang, der gav Tanken Form. Det var først Sønderjyllands Tab, der, som ovenfor nævnt, lod Dalgas se, „at hvad der udad var tabt, kunde indad vindes“. Det danske Sønderjylland opgjordes til c. 80 □ Mil (4539 km²), og i Jylland laa c. 130 □ Mil (7375 km²) uopdyrket Jord. Her maatte kunne skaffes en Art Erstatning, samtidig med at det alvorlige Arbejde, der her maatte gaa forud, kunde hjælpe til i det danske Folk at gjenrejse Troen paa, at det kunde bestaa selvstændigt og endda udrette Noget. Dalgas gik her i Spidsen, men derfor er Morville dog afgjort med som Bevægelsens Bærer. Ved Hedeselskabets 25 Aars Jubilæum i 1891 skrev Dalgas i et Brev til Morville: „Det er Dem, som i Aarene 1854 til 1856 aabnede mine Öjne for Hedesagen og dens Betydning ikke alene ved de fornøjelige Ture, vi have gjort sammen, men ogsaa ved Deres egen Plantningsvirksomhed. Og det er derfor i mine Öjne Dem, som har givet den første solide Impuls til vort saa prægtige Selskab“.

Første Gang Dalgas traadte offentlig frem som Talsmand for Hedesagen var i to Artikler i Berlingske Tidende for den 15. og 16. November 1865 „Om Opdyrkningen af de jyske Heder“. Han betragter det som en Skam, at saa stort et Areal laa hen i Hede, og opfordrer til „kraftigt at tage fat paa den store og vanskelige Opdyrknings-Opgave“. Det er de private Kræfter, der skulle tage fat, men det maa være Regeringens Sag først at foretage visse forberedende Arbejder. Det Offentlige bör saaledes udskifte eller rettere omskifte det paagjældende Areal, bör udarbejde Oversigter over de uopdyrkede Hedestrækninger til Fremlæggelse i de paagjældende Sogne, bör skaffe Vand ved artesiske Boringer, bör lade alle større Aaløb nivellere, bör yde billig Hjælp til Gravning af Overrislings-Kanaler, bör anlægge Planteskoler, hvor Planter i alt Fald til en Begyndelse kunde faas gratis, og bör lade udarbejde Forslag og Overslag til Amtsvejenes Udvidelse og Fuldførelse. Til alt dette vilde der i 20 Aar behøves c. 50,000 Rd. aarligt og i andre 20 Aar c. 25,000 Rd. aarligt, hvad Staten sikkert maatte kunne overkomme.

Det var et alvorligt ment Forslag, der her forelaa, men der blev set overlegent paa det. Dalgas fortæller, at man i Kjøbenhavn „gjorde Nar“ af det, uden at han dog nærmere oplyser, hvem det var, der gjorde Nar, eller hvad det var, der blev gjort Nar af. Det var dog vist saaledes, at det betragtedes som noget rent utænkeligt, at Staten skulde gaa med til at yde saa meget til et saa tvivlsomt Foretagende som Hedernes Opdyrkning. Kritiken virkede selvfølgelig ubehageligt, men det er interessant at se, at Dalgas kan sige, at han betragter det som en stor Lykke, at det gik saaledes, ti — skriver han — „det bragte mig paa den Idee, at vi burde henvende os til selve Hedeboerne“. Og nu læses i Silkeborg Avis for den 22. December 1865 en Meddelelse, der begynder saaledes: „Efter Indbydelse af Dhrr. Fabrikejer M. Drewsen og Ingeniørkaptajn Dalgas afholdtes her forleden Dag et engere Møde af nogle faa Tilkaldte, hvoriblandt Etatsraad Westenholz til Matrup, for at udarbejde et foreløbigt Program for Dannelsen af et Selskab til de jyske Heders Opdyrkning“. Og som vi senere skulle se, raadede Dalgas' nye Syn ved dette Møde, men hans Samarbejde med Mikael Drewsen var begyndt tidligere. Allerede i November, altsaa vel samtidig med at Dalgas offentliggjorde sine Artikler i Berlingske Tidende, maa de have truffet Aftale om Udsendelse af et Program til Forskjellige som Opfordring til dem om at blive Medindbydere til Dannelsen af et Hedeselskab. I den første Halvdel af December foreligger der i Anledning heraf Brev paa Brev fra Drewsen til Dalgas.

Den 8. December skriver Drewsen: „Foruden de Herrer, jeg ifølge Aftale med Dem tilstillede Programmet, har jeg ligeledes tilstillet det til Herr Landvæsenscommissair forhenværende Amtsradsmedlem Björn og Herr Proprietair Kabell, begge heraf Byen [d. e. Silkeborg], foranlediget ved at nævnte Herrer ere kjendte med Hedeforholdene“. Under 10. December hedder det: „I Anledning af Anmodninger fra flere af de Mænd, til hvem Indbydelse i Hedesagen er udgaaet, om at Viborg maa blive den By, der bliver Samlingsstedet, istedetfor Aarhus, der ikke som Viborg ligger i Hedeegnen, vil jeg foreslaa Dem, at vi, naar den Tid kommer, afholder Mødet i Viborg“. Under 11. December begynder et Brev endelig saaledes: „Fra Herr Etatsraad Westenholz har jeg modtaget Brev, hvorefter han paa Grund af sin nedbrudte Helbredstilstand ikke kan deltage i Dannelsen af vort Selskab, hvor stor Interesse han endog har for Sagen“. Programmet, hvis Indhold nedenfor nærmere vil blive omtalt, er ganske sikkert udsendt den 1. December. I flere af de Breve, Dalgas modtog i Anledning af

Udsendelsen, hedder det udtrykkeligt, at de komme som Svar paa hans Henvendelse af 1. December, saaledes i Brevene fra Overførster Kammerherre N. J. Jessen, Jægermester G. Bruun til Asmildkloster og Etatsraad A. E. M. Tang til Nørre Vosborg. De to Første vare villige til at være Medindbydere, men den Sidstes Brev er et udførligt motiveret Afslag; han havde haft stor Interesse for Hedens Opdyrkning og til Tider arbejdet ivrigt i denne Sags Tjeneste, han havde saaledes bl. A. været med i to for Hedesagen arbejdende Aktieselskaber, der begge endte med Pengetab, det sidste, skriver han, havde efterladt en Gjæld paa endog 6000 Rd., „som de 5 Directeurer, hvoraf jeg var den ene, maatte betale“. I elskværdige Vendinger — han underskriver sig „Deres ærbødige og hengivne“ — fraraadede han Dalgas at have Noget med Foretagendet at skaffe. Og det blev ikke ved dette ene Afslag, men derfor kølnedes Dalgas' Interesse ikke, og det var absolut ham, der bar Sagen.

Drewsen støttede den med endog stor Iver, men det var ikke ham, der var den Arbejdende. Det var Dalgas, som skrev Brev paa Brev ogsaa med Anmodning til de Vedkommende om at bringe Andre i Forslag, der formentlig vilde interessere sig for Dannelsen af et Hedeselskab, og lidt efter lidt voxede herved den Liste, han førte over de eventuelle Indbydere. I det udsendte Program stod der, at naar Indbydernes Antal var naaet op til 50, vilde de blive sammenkaldte til et Møde i Aarhus, for at Selskabet kunde konstituere sig og vedtage Love. Programmet gik forøvrigt ud paa, at Selskabet som „et nationalt Foretagende“ skulde virke ved at samle Oplysninger om saavel Hedens Beskaffenhed som om Betingelserne for dens Opdyrkning og Beplantning, ved paa Grundlag af disse Oplysninger at komme „Nybyggerne“ til Hjælp med Raad og, hvis Midlerne tillod det, ved at oprette Planteskoler og selv udføre Plantninger m. m., idet der endnu ved Siden heraf lagdes endog væsentlig Vægt paa, at Selskabet skulde „formaa Regeringen til at udføre saadanne almindelige forberedende Arbejder, der ville saa at sige aabne Heden for Nybyggere, saasom artesiske Brøndboringer, Nivellements af de større Vandløb, hvor de ere tjenlige til at overvande Hedestrækninger, Anlæg af Hedeveje m. m.“. Dette var i Overensstemmelse med Dalgas' Artikler i Berlingske Tidende, men efter den Modtagelse, de havde faaet, kunde han, som ovenfor antydet, nu ønske Programmet forandret, og Forandringen skete vistnok paa det ovennævnte Møde i Silkeborg.

Baade Drewsen og Dalgas havde ønsket at faa den i alle Henseender højtansete Etatsraad Westenholz til Matrup med i Sagen, hans ovenfor nævnte Svar

til Drewsen var derfor ikke glædeligt for dem, men Dalgas havde ikke ladet det være nok med, at Drewsen skrev til ham, han havde selv skrevet, og hans Henvendelse forandrede Situationen, han fik nemlig følgende, Matrup den 10. December daterede Brev, som her helt skal aftrykkes: „Ærede Hr. Captain, Allerede inden jeg modtog Deres venl. Brev, havde jeg givet Hr. Drewsen Afslag paa at gaa med som Indbyder i Hedesagen. Min Helbred forhindrer mig i at stille mig i Spidsen for nogetsomhelst. Sagen interesserer mig imidlertid i den Grad, at jeg meget gjerne vil mødes med dem og de Herrer, De nævner, for at drøfte den med Dem. Jeg skal, om Gud vil, være i Silkeborg hvad Dag De behager at bestemme. Med megen Agtelse ærb. Regnar Westenholz.“ Herom har Dalgas selvfølgelig strax underrettet Drewsen, og under 19. December skriver denne igjen et længere Brev til Dalgas, hvoraf det bl. A. fremgaar, at Sagens videre Udvikling endnu kun stod i taagede Omrids for dem begge. Drewsen skriver saaledes et Sted i Brevet: „Jeg deler ganske Deres Anskuelse, at det ikke godt gaaer an, at 2 Ikke-Landmænd staae som Ene-Indbydere. Jeg mener imidlertid, at vi nok kunne undertegne os, idet vi bemærke, at vi have confereret med en Deel Personer, og da nævne disses Navne. At underskrive som Secretair [noget, Dalgas altsaa for sit Vedkommende maa have antydnet] vil næppe være rigtigt, da Selskabet jo ikke har constitueret sig og endnu ikke kan betragtes som eksisterende. At underskrive de Mænds Navne, med hvem vi have confereret, gaar ei an, derimod er der Intet til Hinder for at udtale, at det er disse, med hvem vi have underhandlet om den Udtalelse, vi udsende til Publicum.“

Saa kom imidlertid det ovennævnte Møde i Silkeborg den 20. December, og det bragte Klarhed. Her enedes man om de Grundtræk for et Hedeselskabs Oprettelse, som senere gik over i Selskabets Love, Grundtræk, skriver Dalgas, der, „baade hvad Form og Indhold angaar, mest skyldes Westenholz' klare Forstand og praktiske Blik“. I Mødet deltog foruden Westenholz, Drewsen og Dalgas endnu dennes to Venner fra Viborg Overretsprokurator Morville og Landvæsenskommissær Jægermester Bruun, Asmildkloster. Dalgas, der jo paa denne Tid boede i Aarhus, synes uden Hensyn hertil stadig at have staaet i Forbindelse med disse to Mænd, der selvfølgelig begge bl. A. havde modtaget Programmet af 1. December, ogsaa til Viderebesørgelse. For Bruuns Vedkommende have vi hørt herom ovenfor, og hvad Morville angaar, er et Brev af 5. December i denne Henseende oplysende, det lyder saaledes: „Kjære Captain Dalgas! Som Medindbyder til Selskabet for Hedeopdyrkingens Fremme beder jeg Dem at

indtegne O. R. Assessor Købke. Til Andre har jeg ikke henvendt mig, da jeg antog, at Opfordringen helst maatte komme directe fra Dem. G. Bruun og jeg havde igaar en Conference om, hvilke Bønder vi bedst kunde anbefale; men Valget er meget vanskeligt, vi kjende flere flinke og dygtige Bønder, men ingen, hvem det her paagjældende Anliggende specielt interesserer. Rigsraadsmedlem Chr. Jensen vare vi begge enige om burde med, og det blev da Aftalen, at Bruun skulde tilskrive ham. Vi ville nu nærmere eftertænke Sagen og skulle da underrette Dem om Resultatet. Jeg troer, at Stemningen er god for Foretagendet, og at særdeles Mange, om end ikke mange Bønder, strax ville tegne sig som Medlemmer af Foreningen, hvis Formaals ogsaa maa interessere enhver ægte Jyde. Venskabeligst Deres hengivne G. Morville."

Som ovenfor nævnt stod der herefter en Meddelelse om Mødet i „Silkeborg Avis“ for den 22. December, men den kan paa ingen Maade betragtes som officiel. Et af det tidligere udsendte „foreløbige“ Programmer maa være falden i Redaktionen Hænder, og det aftrykker den i Forbindelse med Meddelelsen om Mødet. Men det Program, Dalgas nu udsendte, var væsentlig forskjelligt fra det; skjönt der nu var betydeligt over 50 Indbydere, vedblev han nemlig stadig at udsende Opfordringer og hverve Indbydere. Det nye Program lød saaledes:

„Til Dato have 78 Mænd fra alle Dele af Landet tegnet sig som Indbydere til Dannelsen af et Dansk Hedeselskab, nemlig 11 Lehnsbesiddere, 31 Proprietairer og Gaardmænd, 8 Forstmænd, 8 Teknikere, 8 Fabrikanter og Handlende og 12 Videnskabsmænd.

I et Møde i Silkeborg har Jægermester Thygeson, Etatsraad Westenholz, Hr. M. Drewsen i Silkeborg, Landvæsenscommissair Bruun til Asmild, Overretsprocurator Morville og Ingenieurcaptain Dalgas affattet et Udkast til Selskabets Organisation. Det vil blive Indbyderne tilstillet, saasnart der er confereret med Indenrigsministeren, for at Selskabet kan sikre sig hans Medvirkning, og derefter ville Indbyderne blive sammenkaldte til et Møde, formodentlig i Aarhus, for at Selskabet kan constituere sig.

Det ovennævnte Udkast gaar ud paa, at Selskabets Formaals, Frugtbarjørelsen af den jyske Hede, hovedsageligen vil være at fremme ved forberedende Arbejder, altsaa ikke ligefrem eller ialtfald ikke for det Første ved directe Opdyrking. Disse forberedende Arbejder ville i al Korthed komme til at bestaa i:

1. at vække Interesse for og fremme Oplysning om Heden og dens Behandling.
2. at tilveiebringe en praktisk Geographi over Heden, navnlig over dens Ud-

- strækning og Bonitet paa de forskjellige Steder med Oplysning om Mergelens, Törvenes, Vandaarernes Beliggenhed, Righoldighed m. m.
3. at undersøge Hedeaaløbenes Vandingssevne for bestemt at kunne paavise, hvor Overvanding kan finde Sted i en større Udstrækning.
 4. at fjerne vanskelige Udskiftningsforhold m. m., forsaavidt de vanskeliggjøre en let Erhvervelse af Hede.
 5. at paaskynde Tilveiebringelsen af gode Communicationsmidler.
 6. at fremme Plantninger i Heden deels ved Anlæg af Planteskoler, gratis Uddeling af Planter og dernæst paa andre Maader.
 7. Selskabet haaber paa Regjeringens Understøttelse og ønsker at samvirke med Landboforeningerne."

Det er interessant at se, hvor Betoningen af den forventede Statshjælp her er trængt langt tilbage, og at selvstændig Plantningsvirksomhed næsten helt er skudt ud, Selskabet skal væsentlig kun forberede og raadgive. Saa er det desuden ejendommeligt, at Programmet nævner Hof-Jægermester Th. Thygeson til Damgaard som Deltager i Mødet, hvad han absolut ikke var; han havde imidlertid vistnok været indbudt, og da han var folkevalgt Medlem af Rigsraadets Landsting, blev det overdraget ham at konferere med Indenrigsministeren i Grev Frijs' helt nye Ministerium, Godsejer Estrup, der dog muligvis alt var underrettet. I alt Fald skriver Kammerherre H. H. de Lichtenberg i et Brev af 10. December til Dalgas, at han ikke alene „ganske og aldeles“ tiltræder hans Program og „i alle Henseender vil staa ham bi som forstkyndig Mand“, men ogsaa at han „alt har tilskrevet Minister Estrup derom“. Forøvrigt blev det vist nok Dalgas selv, der væsentlig forhandlede med Estrup, skjönt Drewsen her holdt igjen og mente, at der ikke vilde komme Noget ud deraf. Dalgas har nemlig i den Anledning været i Kjøbenhavn i de sidste Dage af Januar 1866, og han har da ganske sikkert samtidig hilst paa Grosserer D. B. Adler. Den 29. December 1865 havde Drewsen, hvad han strax tilskrev Dalgas, nemlig fra den nævnte energiske og varmhjærtede Mand modtaget et Brev, hvori han udtalte sin Glæde over det paabegyndte Foretagende, anmodede om at blive optagen mellem Indbyderne, og tilbød at deltage i de foreløbige Udgifter, ligesom han tillige efter Evne vilde bidrage til Opnaaelsen af et heldigt Resultat.

Dalgas arbejdede i denne Tid ivrigt; han vilde ikke blot til Kjøbenhavn, men han vilde, hjemkommen derfra, gjerne have et Møde i Viborg, der bl. A.

skulde tage Bestemmelse om, naar Mødet i Aarhus skulde finde Sted. Men denne Tanke maatte han opgive. Drewsen skriver under 12. Januar, at til at tage den Bestemmelse behøvedes intet Møde, Tiden for Aarhus-Mødet kunde fastsættes af ham og Dalgas i Forening, og under 20. Januar tilskriver Bruun ham fra Asmildkloster et længere Brev herom. Det begynder saaledes: „Kjære Dalgas“, „Tak for Deres to Breve, hvoraf jeg rigtignok med Forundring seer, at De har tænkt paa at afholde et Møde i Viborg angaaende Hedesagen med andre Mænd end de, der vare samlede i Silkeborg, og jeg iler derfor forinden Deres Afrejse til Kjøbenhavn med at meddele Dem, at baade Morville og jeg finde, at dette ikke gaaer an“. Skulde der være et Møde i Viborg, maatte det efter deres Mening bestaa af de Samme, som vare samlede i Silkeborg; de kunde da høre, hvad Ministeren havde sagt, og gjøre de Forandringer i det i Silkeborg vedtagne Udkast, som Ministerens Svar muligvis nødvendiggjorde.

I de talrige Breve, Dalgas fik i Anledning af de udsendte Opfordringer, kom der mange forskjellige Meninger frem. Her skal nævnes nogle enkelte af dem. Konsul Alfred Hage skriver under 3. December til ham, at han gjerne vilde være Medindbyder, „naar Nr. 2 af Deres Program gaar ud“, d. v. s. det Punkt i det første Program, der omhandlede, hvad Selskabet skulde formaa Staten til. Men skjönt dette Punkt jo senere væsentlig blev ændret, blev Alfred Hage dog ikke Indbyder, han vilde nemlig desuden have det ordnet saaledes, at de i Programmet nævnte 50 Indbydere hver skulde „tegne sig for 1000 Rd. og ikke nyde Udbytte, för det Beløb, der søges ved Actietegning, har faaet Rente“. Men saaledes var det jo slet ikke Meningen. Selskabet skulde være „et nationalt Foretagende“ bl. A. ved at faa sine Midler gennem talrige smaa Bidrag fra Befolkningen. Tanken om et Aktieselskab kommer forøvrigt ogsaa frem i et Brev fra Pastor Jörgen Henrichsen i Gjedsted pr. Hobro. Han savner i Programmet Indbydelse til et Aktieselskab, der hurtigt kunde indkjøbe „nogle hensigtsmæssige Hedestrækninger og inddele dem i passende større Lodder med mindre Huuslodder ved“. Og med Hensyn til Forholdet til Staten havde Alfred Hage ogsaa Meningsfæller, saaledes Gehejmekonferensraad Greve A. G. Moltke-Hvitfeldt til Glorup, der ønskede, at man aldeles ikke vilde søge Regeringens Understøttelse, „saa talrigt som Selskabet forhaabentlig bliver og med de Midler, det da vil raade over, haaber jeg, at det vil kunne undgaa enhver Penge-Understøttelse“, og Landvæsenskommissær Jacob Boserup til Stubbergaard ved Holstebro mener til at begynde med, at han ikke kan tiltræde Selskabet, „da jeg formener, at Regjeringen aldeles

ikke skal have dermed at gjøre; og jeg mener heller ikke, at Opdyrkningen bør ske ved Nybyggere men kun i Forbindelse med allerede dyrket Jord". Baade han, Greve Moltke-Hvitfeldt og Pastor Henrichsen kom dog med mellem Indbyderne.

Der har sikkert været yderligere Korrespondance mellem Dalgas og dem, og Dalgas sejrede her. Men naar Dalgas, som ovenfor nævnt, ønskede et Møde i Viborg, er det maaske ham, der er bleven paavirket af de ikke Faa, der udtalte et Ønske om, at det oprindeligt til Aarhus bestemte Møde maatte blive afholdt et Sted i den egentlige Hedeegn. Det af ham ønskede Møde i Viborg blev dog ikke til Noget, men de Fem fra Silkeborg, muligvis sammen med et Par Andre, have sikkert et eller andet Sted haft et Møde, der bl. A. holdt paa Aarhus som det egentlige Mødested. Mødet her blev i Februar 1866 indkaldt ved en trykt Meddelelse, der lød saaledes:

TIL

INDBYDERNE FOR DET DANSKE HEDESELSKAB!

Vi tillade os herved at anmode Dhrr. Indbydere om at give Møde i Aarhus paa Larsens Hotel den 28. Marts Kl. 11 Formiddag, for at Hedeselskabet kan constituere sig og dets Love blive vedtagne.

En Fortegnelse over Indbyderne og et Udkast til ovennævnte Love følger hermed til behagelig Afbenyttelse.

I Februar 1866.

BJÖRN. G. BRUUN. E. DALGAS. M. DREWSEN. KLÜVER.
MORVILLE. THYGESON. REGNAR WESTENHOLZ.

Det er ejendommeligt her mellem Underskriverne at se to nye Navne, men at de ere komne med, skyldes ganske sikkert Drewsen; Proprietær Landvæsenskommissær Björn boede i Silkeborg, og Jægermester C. C. Klüver var Skovrider i Silkeborg Distriktet og boede paa Marienlund ved Silkeborg, skjönt det dog ogsaa kan tænkes, at den Sidstnævnte, der — som vi nedenfor skulle se — blev en af Indlederne paa Aarhus-Mødet, er kommen med paa Foranledning af Dalgas. Der foreligger et Brev af 25. Februar 1866 fra Jægermesteren til Dalgas, hvori det bl. A. hedder: „Med Hensyn til at jeg ved Mødet skulde indlede Forhandlingen om Hedernes Beplantning, da ønsker jeg dog i ethvert Fald at erfare, hvorledes De har tænkt Dem, at Indledningen fra min Side skulde finde Sted. Jeg ønsker mig navnlig i Korthed angivet, hvilke Puncter der skulde frem-

hæves og hvorledes de i Almindelighed og specielt skulde behandles". Herpaa har han sikkert faaet fornødent oplysende Svar.

Det er, som det heraf fremgaar, Dalgas, der betragtes som den Ledende, men han har dog sikkert stadig været i Forbindelse med sine nærmeststaaende Venner, saaledes som i Spørgsmaalet om Uddelingen af et Skrift ved Mødet. Det drejer sig om Overførster N. J. Jessens lille Bog: „Om Hedeskovdyrkningen i Jylland, dens hidtilværende Kaar og nuværende Stilling og Trang. En Meddelelse til Indbyderne og Stifterne af det vordende danske Selskab til Fremme af Hedernes Opdyrkning." Den gamle Kammerherre, der strax var ivrig for Tanken om Oprettelsen af et Hedeselskab, og som baade foreslog og skaffede ikke saa faa Indbydere, sendte i Januar Dalgas Manuskriptet til Bogen, idet han gik ud fra, at det kunde blive trykt paa Mødets Bekostning. „Jeg forestillede mig," skriver han i et senere Brev, „at Velyndere af Sagen havde forlods tilskudt Midler. Nu seer jeg, at det er Hr. Capitainens egen Kasse, De ved hiin af mig misforstaaede Yttring sigtede til," og saa besluttede han selv at lade Skriftet trykke „som Manuskript". Om denne Sag havde Dalgas skrevet til Viborg og sikkert med en Udtalelse om, at han ikke fandt Bogen betydelig nok. I et Brev af 14. Februar fra G. Bruun (Asmildkloster) hedder det: „Hermed sender jeg Dem Kammerherre Jessens Piece, som jeg dog ikke, naar undtages Sproget, synes er saa forskrækkelig, som De mener; det forekommer mig endog, at der er fleere interessante Oplysninger deri". Den gamle Kammerherre med sit efter hans Breve at dømme meget sirlige og noget snørklede Væsen kom dog ikke selv til Mødet i Aarhus, som han havde interesseret sig saa stærkt for; han synes at have været svagelig paa denne Tid, og allerede den 1. Juni s. A. afgik han næsten 69 Aar gammel ved Døden.

Der er imidlertid andre Smaaskrifter end det her nævnte, der kunne betragtes som hørende til den Bevægelse, som fremkaldtes ved Arbejdet for det danske Hedeselskabs Oprettelse, nemlig et af Morville og to af Dalgas; alle tre væsensforskjellige fra Kammerherrens. Medens dette gaar ud fra følgende Sætning: „Til fuldstændig at vide, hvad der bør gjøres, hører at vide, hvad der ikke bør gjøres", og helt igjennem er en lille „Vildfarelsernes Historie" i Hedeplantnings-Sagen, altsaa mere negativt end positivt, ere de andre energisk positive. Morvilles Skrift, „Om Træplantningen i Hederne", hvis Fortale er dateret Januar 1866, drager særlig det Spørgsmaal frem, hvilket Terræn i Hederne man helst skal vælge til Beplantning, et Emne, han belyser grundigt og

godt. Dalgas gaar i sit første Skrift „En Oversigt over Hederne i Jylland“ videre i samme Retning, og i sit andet Skrift „Engvanding i de jyske Heder“ — de ere forøvrigt begge fra Marts 1866 — viser han Engvandingens store Betydning. Emnerne i dem ere saaledes meget forskellige, men i dem begge er der agitatorisk Kraft. I det første oplyser Dalgas i store Træk det i agronomisk og geognostisk Henseende karakteristiske ved de forskellige Dele af den jyske Halvø; han viser, at af Jyllands 130 □ Mil Hede høre 70 □ Mil til den gode Hede, han peger paa, at en stor Mængde Stednavne og en Række da endnu levende Krat godtgjør, at meget af Heden tidligere havde været skovklædt, ja han meddeler, at gamle Mænd endnu kunde fortælle om glade Majdage i Skove, hvor der nu kun var alenhøje Purrer. Hvad der saa nyligt ved Tidernes Uforstand var forsvundet, maatte kunne bringes tilveje igjen. Og nu med Hensyn til Engvandingen. Paa de c. 70 □ Mil Hede, der laa mellem Karupaa, Holstebroaa, Vesterhavet og Kongeaaen, fandtes en Masse store og smaa Aaløb med en samlet Længde af mindst 3 à 400 Mil, med en vandførende Masse af mindst 3000 Kubikfod i Sommeren og mindst 10,000 Kubikfod om Vinteren og med tilstrækkeligt Fald til at kunne stemmes hyppigt op. Her var ualmindelig gunstige Forhold og med dem al Sandsynlighed for, at der med disse Aaers Vand kunde overvandes mere end 30,000 Tdr. Land, som atter vilde kunne afgive en sund Basis for et femdobbelst saa stort Agerbrug paa mere end 15 □ Mil Agerland. Havde man Raad til, at lade denne store Vandrigdom gaa ubenyttet hen?

Dalgas har sikkert imødeset Mødet i Aarhus med glad Fortrøstning. Indbydernes Antal var voxet til 130, spredte over hele Landet, 1 fra Thisted Amt, 2 fra Hjørring Amt, 12 fra Aalborg Amt, 16 fra Randers Amt, 20 fra Viborg Amt, 17 fra Ringkjøbing Amt, 15 fra Skanderborg Amt, 15 fra Ribe Amt, 10 fra Aarhus Amt, 5 fra Vejle Amt og 17 fra det øvrige Danmark udenfor Jylland; en af de Sidste, Grosserer D. B. Adler havde endda tilsagt særlig virksom Hjælp, og saa havde Dalgas paa sin Kjøbenhavnsrejse for at tale med Indenrigsminister Estrup faaet en interessant Oplysning af Direktøren for Indenrigsministeriets andet Departement Etatsraad Nutzhorn. Om han er kommen til at tale med Estrup og om dennes Udtalelser til ham, er Intet oplyst, men af Departementsdirektøren erfarede han, at det Classenske Fideikommis havde stillet 10,000 Rd. til Indenrigsministeriets Disposition til Fremme af Engvanding i Skjernaabassinet.

Saa kom Mødet, som ovenfor nævnt, d. 28. Marts 1866 Kl. 11 paa Hôtel royal i

Aarhus med c. 40 af Indbyderne som Deltagere, Fabrikejer M. Drewsen aabnede Mødet og valgtes til Dirigent, medens Aarhus-Adjunkten Edv. Erslev valgtes til Sekretær. Derpaa forelagdes Lovene, der faldt i to Afdelinger, Selskabets Formaal og Organisation. Hovedformaalet var „at fremme Frugtbargjørelsen af den jyske Halvø“. Dette sagdes i § 1, medens § 2 tilføjede, at dette Formaal fortrinsvis skulde søges opnaaet, a. ved at befordre Engvanding i større Stil, b. ved at fremme Plantning og c. ved at søge udvirket, at Vejene i Heden bleve forøgede og forbedrede. Disse tre Punkter, til hvilke der var knyttet korte forklarende Udviklinger, vedtoges alle uforandrede, efterat Dalgas havde talt for a og c og Jægermester Klüver for b, idet Dalgas i Forbindelse med Punkt a endnu fik vedtaget en Resolution om, at Generalstabens Opmaalinger i Jylland burde fremmes med saa stor Hurtighed, at de kunde være endte inden ti Aar. §§ 3 og 4 bleve derpaa forelagte af Jægermester Bruun til Asmildkloster, de gik ud paa, at Selskabet skulde udbrede Oplysning om Forholdene i Heden samt stræbe efter at faa fornøden Hjælp fra Regeringen. Begge Paragrafer vedtoges, og man gik derpaa til Lovenes andet Afsnit Organisation, hvis Hovedbestemmelser vare, at Kontingentet skulde være 2 Rd. aarligt eller 50 Rd. een Gang for alle, at Indbyderne skulde vælge et af 20 Medlemmer bestaaende Repræsentantskab, der supplerede sig selv, at Repræsentantskabet skulde vælge en Bestyrelse paa tre Medlemmer, at Bestyrelsen skulde sammenkalde Repræsentantskabet til et aarligt Møde, i hvilket den skulde aflægge Regnskab for det forløbne Aar og forelægge en Virksomhedsplan for det kommende Aar, samt endelig at Bestyrelsen kunde sammenkalde Selskabets Medlemmer til en Generalforsamling.

Alt, hvad der saaledes forelagdes, vedtoges saa godt som uden nogen Diskussion. Der blev i det Hele kun stillet tre Ændringsforslag, af hvilke det ene endda var væsentlig formelt. Det andet, der stilledes af Hof-Jægermester Chr. Lüttichau til Tjele, var forsaavidt betydningsfuldt nok, som det gik ud paa, at tyve Medlemmer kunde „fordre“ en Generalforsamling indkaldt. Men i Virkeligheden kom denne Bestemmelse ikke til at spille nogen Rolle. I de godt og vel 40 Aar, de her omhandlede Love stod ved Magt, kom den ikke en eneste Gang til Anvendelse. Myndigheden var og blev, som rigtigt var, hos den lille Bestyrelse, hvis Tilbliven Mødet endda fremskyndede, idet det tredje Ændringsforslag, som stilledes af Mikael Drewsen og selvfølgelig blev vedtaget ligesom de to andre, gik ud paa, at Bestyrelsen „første Gang“ skulde vælges ikke af

Repræsentantskabet, men af Indbyderne, d. v. s. med det Samme, og ved det derpaa stedfindende Valg faldt Stemmerne saaledes: Kaptajn Dalgas fik 36 Stemmer, Mikael Drewsen 27, Overretsprokurator Morville 16, Hof-Jægermester Lüttichau 13 og Jægermester F. Mourier-Petersen til Rugaard 10. Da Dhrr. Drewsen og Lüttichau imidlertid afslog at modtage det paa dem faldne Valg, Lüttichau med særligt Hensyn til at Mourier-Petersen burde vælges, kom Bestyrelsen til at bestaa af Dhrr. Dalgas, Morville og Mourier-Petersen.

Man gik derefter til Repræsentantvalgene, hvis Resultat blev som følger (det i Parentes satte Tal angiver det Stemmeantal, den Paagjældende blev valgt med): 1. Kammerraad J. Chr. Hjorth til Tustrup ved Aalborg (26), 2. Vejinspektør A. Meyer, Kalø (24), 3. Jægermester Landvæsenskommissær G. Bruun til Asmildkloster ved Viborg (22), 4. Hof-Jægermester Th. Thygeson til Damgaard ved Fredericia (21), 5. Proprietær Landvæsenskommissær Jacob Boserup til Stubbergaard ved Skive (19), 6. Oberstlöjtnant Landinspektør A. C. Myhre, Aalborg (18), 7. Skovrider F. Bang, Gjøddinggaard ved Vejle (17), 8. Rigsraadsmedlem Christen Jensen, Østerbording ved Silkeborg (17), 9. Gaardejer J. Jensen, Neder Uhre ved Karup (17), 10. Stiftamtmand H. C. Nielsen, Ribe (16), 11. Gaardejer A. Simonsen, Ravnholt ved Kolding (16), 12. Kaptajn Toldinspektør F. J. d'Origny, Holstebro (14), 13. Prokurator W. T. Valeur, Herning (14), 14. Forpagter Blöcher, Skjødebjerg ved Vejle (13), 15. Justitsraad kst. Inspektør ved Redningsvæsenet C. B. Claudi, Lemvig (13), 16. Engvandingsinspektør W. Feddersen, Karup (13), 17. Proprietær R. J. Kirketerp, Gunderslevkloster ved Skive (13), 18. Jægermester Skovrider C. C. Klüver, Marienlund ved Silkeborg (13), 19. Proprietær Landvæsenskommissær Niels Frandsen, Medl. af Folketinget, Breininggaard ved Ringkjøbing (12), 20. Hof-Jægermester Chr. Lüttichau til Tjele ved Viborg (12).

Det var en Begivenhed, der her var fuldbyrdet, men det blev ikke strax opfattet saaledes. Aarhus-Stiftstidende har Dagen efter kun en kort Notits om det stedfundne Møde, og Berlingske Tidende for den 31. Marts siger ikke meget mere, kun i Fædrelandet for den 2. Maj bliver Sagen omtalt med Varme. Der var endnu ingen almindelig Forstaaelse af det Skete, hvad der ejendommeligt nok ogsaa mærkedes paa den 10de danske Landmandsforsamling, der i Dagene fra den 25. til den 29. Juni 1866 afholdtes i Aarhus, og som her maa nævnes, da Selskabets Start maa udstrækkes til dets første Repræsentantmøde, der just af Hensyn til Landmandsforsamlingen fandt Sted den 28. Juni i Aarhus. Den 9de Landmandsforsamling i Odense 1863 havde forøvrigt bestemt, at den

10de Forsamling skulde have fundet Sted i Sønderborg, men da Begivenhederne i 1864 umuliggjorde dette, var Aarhus bleven valgt.

Her vilde det nydannede Selskab selvfølgelig gjerne præsentere sig, og under det fælles Program: „I Betragtning af de Fordele, der i klimatisk og statsøkonomisk Henseende ville være forbundne med en Beplantning og Engvanding i større Maalestok af de jyske Heder, tages under Overvejelse, ved hvilke Midler disse Formaale rettest kunne opnaas“, talte da først Dalgas om Hedernes Beskaffenhed og Engvanding og derpaa Mourier-Petersen om Hedernes Beplantning. Mourier-Petersen var i Selskabets Tremandsbestyrelse bleven valgt til Formand og Dalgas til den praktisk Ledende. I den efter Foredragene fulgte Diskussion blev der imidlertid paa forskjellig Maade holdt igjen overfor Selskabet baade af den gamle Overlærer ved den Classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard Lacoppidan og den unge Assistent ved Landbohøjskolen Löjtnant J. C. la Cour, og Resultatet blev, hvad Forpagter J. Helms i „Ugeskrift for Landmænd“ i høj Grad beklager, at en fremlagt Liste for Indtegning af Medlemmer i det nye Selskab kun fik meget ringe Tilslutning.

Den unge dygtige la Cour var nylig kommen hjem fra en med offentlig Understøttelse foretagen stor landøkonomisk Studierejse i Udlandet. I en fra Brüssel til „Tidsskrift for Landøkonomi“ hjemsendt Artikel om „Landbruget i Kampen (Campinen)“ havde han bl. A. med stor Kraft udtalt sig imod, at man kunde tro, at der ved Overvanding med fattigt Flodvand skulde kunne frembringes grønne Enge. Herimod havde Dalgas med Jyllands Hedeaaer for Öje taget til Orde i sit nævnte lille Skrift „Engvanding i de jyske Heder“, og nu traadte disse modsatte Anskuelse frem igjen ved Landmandsforsamlingen, for la Cours Vedkommende paa Baggrund af et ganske omfattende og med Alvor gennemført Arbejde. Han havde umiddelbart forinden afsluttet og til Landhus-holdningsselskabet indgivet en udførlig Beretning „Om Hedernes Benyttelse“, der bæres af den Betragtning, at Danmarks Agerbrug endnu ikke havde naaet en saadan Intensitet, at det kunde være rigtigt at drage noget af Kraften og Kapitalen ud paa uopdyrkede, magre Jorder, aldeles bortset fra den dermed forbundne Risiko for de paagjældende Nybyggere. Særlig i Henseende til Engvanding savnede han velbegrundede Erfaringer. Kun Beplantning med Skov var efter hans Mening en heldig Anvendelse af Hedejordene; overfor en saadan kunde Statsunderstøttelse tilraades, men væsentlig dog kun til Undersøgelse af alt gjorde Erfaringer og til Foretagelse af nye Forsøg.

Herefter er det aldeles naturligt, at la Cour holdt fast ved sine tidligere fremsatte Tvivl om Brugbarheden af Hedeaaernes Vand til Engvanding, han vilde først se heldige Analyser, og saa stillede han sig desuden kritisk overfor Dalgas' Tal til Oplysning om de Vandmasser, de jyske Aaer indeholdt, og de Arealer, som ved dem kunde frugtbargjøres, ligesom han med Henvisning til Videnskabens formentlig sidste Resultater paa dette Omraade tog Afstand fra at nære for store Forventninger i Henseende til Skovenes Betydning for Klimaet, for stigende Temperatur, voxende Regnmængde osv. Disse Indvendinger bragte imidlertid paa ingen Maade Dalgas til Tavshed, han svarede ikke uden Virkning, og karakteristisk er det, at han fandt Lejlighed til at sige: „Jeg har den største Respekt for Videnskaben, men det kan ikke hjælpe at analysere alene; man maa ogsaa ud i Marken“. Marken var hans Domæne. Og at der vilde komme Udbytte af hans Arbejde i den, saas allerede paa Hedeselskabets første Repræsentantmøde, der blev afholdt den 28. Juni Kl. 4 i Aarhus Katedralskole.

Her blev det først meddelt, at en af de nyvalgte Repræsentanter alt var afgaaet ved Døden, nemlig Proprietær Kirketerp. I hans Sted blev Baron Jörgen Rosenkrantz til Færgegaard ved Thisted saa valgt, og da det gjordes gjældende, at det vilde være ønskeligt, om ogsaa Proprietær H. H. C. Lautrup til Estrup ved Brørup var Repræsentant, valgte man ogsaa ham, skjönt man derved blev 21 Repræsentanter, een flere end Lovene paabød. Hedeselskabet er herefter et afgjort praktisk, ikke noget bureaukratisk eller doktrinært anlagt Selskab. Derpaa blev Jægermester Gottlieb Bruun til Asmildkloster valgt til Repræsentantskabets Formand og Vejinspektør A. Meyer til Selskabets Revisor, begge Valg vare enstemmige, hvorpaa Bestyrelsens Formand Mourier-Petersen gav Oplysning om, hvad der var udrettet siden det konstituerende Møde i Marts. Bestyrelsen havde sendt Opfordring til Landets samtlige Kommunalbestyrelser, Sogneforstanderskaber og Bladredaktioner om at ville modtage Indmeldelse af Medlemmer og indkræve deres Kontingent; den havde andraget Indenrigsministeriet om at ville yde et Tilskud til Udarbejdelsen af Matrikelkort for 38 Hedesogne; Adressen til Krigsministeriet om Fremskyndelsen af Generalstabens Opmaalinger havde den sendt samtlige jyske Sogneforstanderskaber til Underskrift; den var traadt i Forhandling med det Classenske Fideikommis, og endelig underhandlede den med Byen Holstebro, med forskellige Beboere i Aarhus, Herning, Ringkjøbing og Hjortsballe ligesom med nogle Gaardejere om begyndende Plantninger. Selskabet vilde udarbejde Planerne til dem, føre Tilsynet med dem og enkelte Steder levere

Frø; den havde anlagt tre Planteskoler ved henholdsvis Herning, Egeris og Kollund. Dalgas gav derpaa særlig Oplysning om Engvandingssagen. Bestyrelsen havde samlet foretaget en Udflugt til de vigtigste Hedeegne, men Dalgas havde desuden sammen med forskellige lokale Vandkyndige undersøgt fem Mil af Karupaa mellem Bording Mølle og Hagebro, paa hvilken Strækning der ved 15 Opstemninger kunde overvandes 4 à 5000 Tdr. Ld. (2200 à 2758 ha). Sluttelig oplyste endnu Mourier-Petersen, at skjönt man ikke for Tiden kunde opgive noget bestemt Medlemsantal, kunde det dog allerede ses, at Medlemskontingentet vilde blive mindst 2000 Rd.; denne Sum vilde man altsaa kunne regne med i det kommende Aar og saa desuden med den Hjælp, man sikkert ventede at faa fra det Classenske Fideikommis.

Efter nogen Diskussion endte Mødet med, at Jægermester Klüver samt Repræsentantskabets Formand varmt takkede Bestyrelsen, der, „skjönt Selskabet kun var tre Maaneder gammelt, havde bragt Hedesagen et godt Stykke frem“. Og det var sandt. Hedeselskabet gjorde under sin virksomme Bestyrelse mærkeligt hurtige og store Fremskridt, saaledes som det bl. A. kan ses af Forordet til Professor A. S. Ørsteds Skrift „Et Indlæg i Hedesagen“ (1869). Han begynder det saaledes: „I nöje Forbindelse med den ved Begivenhederne i 1864 fremkaldte Vækkelse af det nationale Aandsliv staar en bedre Anvendelse af Landets Erhvervskilder og den hele materielle Udvikling. Hertil knytter sig ogsaa det Opsving, som Hedesagen i de senere Aar har taget, og som navnlig skyldes Hedeselskabets Virksomhed.“ Idet han derpaa viser, hvorledes Hedens Naturforhold ere blevne omhyggeligt undersøgte, og hvilke Resultater dette har bragt, udtaler han bl. A. endnu, at særlig Hedernes Beplantning „er et Foretagende af saa stor og almen Betydning, at Ingen, der tror at kunne yde den mindste Skjærv til dens Fremme, bör holde sig tilbage“. En saadan Udtalelse allerede i 1869 af en kyndig Forsker er afgjort en Triumf for Hedeselskabet.

DE TRE

Saa var Hedeselskabet altsaa ikke alene stiftet, men i Gang, og det endda i god Gang, hvad til en vis Grad synes at have undret endog Dalgas selv, i alt Fald, da han senere ser tilbage paa, hvad der den Gang skete. Han siger: „ingen stor Sag har fra Formens Side været slettere forberedt“. Det kan da ogsaa let vises, at det f. Ex. ikke var efter nogen bestemt Plan, at Opfordringerne til at være Medindbyder udsendtes, ligesom vi jo ovenfor have set, at det i dem fra først indeholdte Program ikke blev holdt uforandret. Hele Apparatet, der benyttedes, var saare enkelt; der lagdes ikke for med omfattende Beregninger, der kunde virke overbevisende, og man stod uden nogensomhelst Forbindelse med Avtoriteter, der kunde hjælpe og støtte. Det er bogstaveligt sandt, Ord for Ord, naar Dalgas i anden Forbindelse længe efter skriver: „Hverken Morville eller jeg tænkte den Gang eller nogensinde senere paa vore egne Personer; vi havde kun Idealet for Öje og stod ikke i nogensomhelst Forbindelse med Politikere eller Statsmænd, som kunde have ledet vore Fjed“. Til Bevægelsens Ære var det udelukkende nationale Impulser, der bare den, hvad der forøvrigt — ejendommeligt nok — saaledes som vi nedenfor skulle se, i en vis Forstand blev foreholdt den paa en bebrejdende Maade.

Men ligegyldigt hvad der i saa Henseende blev sagt og kunde siges, sikkert er det, at Bevægelsen kom til Verden under en lykkelig Stjerne. At Morville med et forholdsvis stort Antal Stemmer valgtes til Medlem af Bestyrelsen ved Siden af Dalgas, var kun naturligt efter det Navn, hans Virksomhed for Plantningerne omkring Viborg havde skaffet ham. Men at Jægermester Mourier-Petersen — som godt var — blev den Tredje, synes nærmest at have været en Tilfældighed. Den Maade, Stemmerne faldt paa, viser det. Der havde ikke været den mindste Forbindelse mellem ham og Dalgas, de To saa hinanden

første Gang ved Selskabets konstituerende Møde. Men som det hurtigt kom til Venskab mellem dem, blev Samarbejdet i Bestyrelsen i det Hele saa fortrinligt, at Dalgas 25 Aar efter kan skrive, at det vilde være vanskeligt at paavise „nok et Exempel paa en 25aarig Samarbejden i en saa kompliceret, delikat og vanskelig Sag som Hedeselskabets, uden at der nogensinde er opstaaet nogen egentlig Dissens imellem os Tre, og uden at nogen af os nogensinde er bleven træt eller kjed af Samarbejdet“. Ja han fortsætter: „Det maa siges at være en Guds Lykke, at jeg fik disse to Mænd til Medarbejdere, og jeg nærer ingen Tvivl om, at de have samme Følelse ligeoverfor mig.“

Ejendommeligt nok nedstammede de alle Tre fra fransk-reformerte Slægter. Dalgas og Morville paa fædrene Side, saaledes som vi ovenfor have set det, Mourier-Petersen paa mødrene. Hans Fader Generalkrigskommissær Chr. Petersen til Engelsholm havde 1824 ægtet Anna Marie Mourier, der var Sønndatter af den i Schweiz fødte Jean Ferdinand Mourier, der 1721 blev kaldet til Præst ved den fransk-reformerte Menighed i København. Og det maa siges, at Godsejersønnen Ferdinand Mourier-Petersen passede fortrinligt ind i Ensemblet. Var han ikke personlig kjendt af Dalgas, var han dog en i vide Kredse kjendt Mand. Efter at have været frivillig med i Krigen havde han i 1849 taget juridisk Examen, og da han derpaa besluttede at blive Landmand, stod

F. Mourier-Petersen.

han fra 1857 som den ansete Ejer af Rugaard ved Grenaa med Sæde i baade Amdsraad, Landvæsenskommission, Skoledirektion og Sogneraad, ligesom han var en opmærksom Deltager i saavel Landmandsforsamlingernes som det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Diskussioner og saa endelig fra 1861 Medlem af Folketinget, valgt dertil i Ebeltoft.

Som Folketingsmand faldt han forøvrigt i Juni 1866, altsaa strax efterat Hedeselskabet var blevet stiftet. Tidens Grundlovskamp satte stærke Bølger. Han faldt som Talsmand for den reviderede Grundlov. Men endnu samme Efteraar blev han indvalgt i Landstinget (Randers), og Stillingen som Landstingsmand bevarede han hele sit følgende Liv, uden at han dog nogensinde traadte frem

i Forgrunden. Han hørte til de stille Magter, hvis Virksomhed mere sporedes i Udvalgene end i Salen, hans Karakterfasthed, praktiske Sans og Retsindighed, er der blevet sagt, sikrede ham almindelig Tillid. Han var en af det konservative Partis faste Støtter. Det er betegnende for ham, at en Tale, han holdt, da han i Marts 1864 blev gjenvalgt til Folketinget, og i hvilken han stærkt manede til Enighed og Standhaftighed, først blev trykt „efter Opfordring“, og at der i det Hele kun foreligger saare lidt Trykt fra hans Haand, udenfor Rigsdags-tidenden sikkert kun det Foredrag, han holdt paa Landmandsforsamlingen

G. Morville.

i Aarhus 1866 om det nystiftede Hedeselskab og saa en Skovbrugsberetning i „Tidsskrift for Landøkonomi“ 1874. Ved Siden af en Del andre Meddelere for andre Dele af Landet behandler han Østjylland og kommer her ganske naturligt til at nævne, at han selv havde Hedekulturer, som han altid indledede med en meget grundig Jordbearbejdning. Intet Under da, at Dalgas og Morville strax valgte ham til Formand i Hedeselskabets Bestyrelse, han var „Manden med Indflydelse og den øvede Forretningsmand“.

Det er saa sikkert som Noget, at Jægermester Mourier-Petersen var paa sin Plads her, og det Samme maa da ogsaa siges om Overretsprokurator Morville. Han gav Bestyrelsen Betydning ved sin store Kjærlighed til al Hedeplantning,

som han endda med Held havde udøvet praktisk i ikke ringe Udstrækning til Gavn for Hedernes særlige By, Viborg, i hvilken han sad som en højt anset Borger. Efter sine Forældres Død — Faderen døde 1856, Moderen 1857 — var den gamle Patriciergaard i Mogensgade bleven hans, og i den opretholdt han alle de gode Morvilleske Traditioner. Af særlig Betydning er det imidlertid at se, at da Posten som Justitssekretær ved Overretten i Viborg 1876 blev ledig, søgte og fik han den. Han har da altsaa været en Natur, der mere følte sig hendragen til et stille, regelmæssigt Kontorarbejde end til den væsentlig urolige Sagførervirksomhed, som han dog havde udøvet i 26 Aar. Der synes at have været noget Tilbageholdende over ham, hvad der ogsaa viste sig i hans kun beskedne Forfattervirksomhed. Hans gode lille Bog fra Januar 1866 „Om Træ-

plantning i Hederne" blev ikke den første i en Række, men den eneste. Ved Siden af den har han kun skrevet nogle mindre Artikler i „Tidsskrift for Landøkonomi“ for 1869 og 1870 under Overskriften „Meddelelser fra det danske Hedeselskab“, d. e. nogle Smaastykker om hvor man skal plante i Heden, om Törken i 1868 samt om Oldenborrenes og Granlusenes Angreb paa Plantagernes Naaetræer, ligesom i „Hedeselskabets Tidsskrift“ 1882 et Stykke om Frosttaage og 1894 et Stykke om Margretelunds Plantage.

Skulde et af Bestyrelsens Medlemmer være den praktisk Ledende, den Administrerende, er det herefter naturligt, at det blev Dalgas. At antage en Udenforstaaende, der skulde betales, havde man ikke Raad til. Man engagerede en Skriver for 12 Rd. om Maaneden, men videre turde man ikke strække sig, og Dalgas skriver, at han gjerne paatog sig Arbejdet, han havde jo været „den egentlige Monitor“, men han tilføjer rigtignok, at han ikke anede den Udstrækning, dette Arbejde forholdsvis hurtigt skulde faa. Alt meget forstaaeligt, men derfor kan det Spørgsmaal dog paa ingen Maade holdes nede: hvorledes er det muligt, at Dalgas kunde vedblive i denne ledende Stilling? hvorledes kunde han have Raad dertil? Bestyrelsens Arbejde var efter Lovene ulønnet, og en Ingeniørofficers Lön ikke stor.

E. Dalgas.

Da han i 1852 som Premierlöjtnant kom til Jylland, var hans Gage 630 Rd.; da han i 1856 blev Kaptajn, voxede den til 1126 Rd., og da han i 1864 kom paa ældste Kaptajnsage, kunde han regne med 1776 Rd., men han havde jo alt giftet sig i 1855 og stod med en voxende Familie. Da Hedeselskabet stiftedes, var der i hans Ægteskab født sex Börn, hvoraf de fire levede. Det er da givet, at Familien maatte leve i stor Nöjsomhed, og saa kom hertil, at Ingeniør-Vejvæsenets hele Stilling paa denne Tid var usikker. I Oktober 1864 havde Indenrigsministeriet nedsat en Kommission til Overvejelse af en mulig forandret Ordning af Vejvæsenet. I Henhold til dens Betænkning af Maj 1865 var der i December s. A. forelagt et Lovforslag, hvis Færdigbehandling dog var bleven hindret ved Rigsdagens Opløsning, men under 21. Juni 1867 udkom den paagældende Lov, der fra 1. April 1868 henlagde de

tidligere saakaldte Hovedlandevejes Anlæg og Vedligeholdelse til Amterne. Det Eneste, der blev tilbage for Ingeniørerne, var et Tilsyn, der skulde føres af en Overvejsinspektør med en Assistent, og nu ordnedes det saaledes, at den tidligere Vejinspektør under Ingeniørkorpset Oberst H. T. Wenck blev Overvejsinspektør, medens Assistentposten blev tilbudt Dalgas, som modtog den. „Skjönt jeg ikke syntes om Assistenttitelen,“ skriver han, „passede den nye Bestilling mig fortræffelig, ti Hedesagen havde begyndt at give mig meget at bestille, og min nye Virksomhed gav mig kun lidt at bestille, og da jeg i pekuniær Henseende ikke led noget Tab, tog jeg med Tak imod Tilbudet.“

Dalgas beholdt sin Stilling og sin Gage som Kaptajn ved Ingeniørerne, men stilledes til Indenrigsministeriets Disposition ved Vejkontrollen i Jylland. Hermed kunde han og Hedeselskabet være vel tjent, men i Længden ikke Ingeniørkorpset, der ingen Tjeneste fik for Gagen, og i 1872 ønskede da Krigsministeriet, at Dalgas skulde vende tilbage til Ingeniørkorpset, hvad der fuldstændigt vilde bryde hans Virksomhed i Hedeselskabet. Men nu var dette allerede blevet en betydende Faktor. Dets Repræsentantskab indgav et af en Række jyske Amtsraad varmt anbefalet Andragende om, at han maatte blive sat istand til fremdeles at kunne arbejde i Hedeselskabets Tjeneste, og den 13. Januar 1873 foreslog Indenrigsminister Fønnesbech i en Skrivelse til Folketingets Finansudvalg, at Sagen ordnedes saaledes, at Dalgas indtil videre traadte udenfor Numer i Ingeniørkorpset, og at hans Gage, 1800 Rd. aarligt, optoges paa Indenrigsministeriets Budget. I Overensstemmelse hermed stillede Ministeren Forslag om, at den paa Finanslovsforslaget opførte Post: „Til Fremme af Engvanding- og Afvandinganlæg i Jylland 3000 Rd.“ skulde lyde: „Til Fremme af det danske Hedeselskabs Virksomhed 4800 Rd.“

Overfor dette Forslag nærrede Finansudvalget stærke Tvivl, men disse bleve overvundne. Det hedder i dets Betænkning: „Man har imidlertid troet at burde give efter for de indtrængende Forestillinger, der ere fremsatte angaaende den skadelige Indflydelse, det vilde have paa Hedeselskabets Virksomhed, hvis dette f. T. skulde unddrages den værdifulde Bistand, Kaptajn Dalgas har ydet det.“ Skjönt Forslaget, som C. Berg sagde, stred imod alle Principer, gik det med hans Billigelse enstemmigt igjennem, og Hedeselskabet opnaaede herved ikke alene, at Dalgas bevaredes som Medlem af dets ulønnede Bestyrelse, men ogsaa, at Selskabet fik Plads paa Finansloven. Tidligere havde det fra Indenrigsministeriet modtaget større eller mindre Dele af de Beløb, Finanslovene bevilgede dette Mini-

sterium til Skovplantnings Fremme i Vestjylland, til Fremme af Engvanding-anlæg i Hedeegnene osv., men paa Finansloven for 1873-74 findes for første Gang den Post, der senere stadig kommer igjen: „Til Fremme af det danske Hedeselskabs Virksomhed.“

Det saaledes trufne Arrangement vedblev dog ikke uforandret, og skjönt Forandringen først indtraadte 1881, vil den dog rigtigst kunne omtales her. Den kom derved, at den udenfor Numer staaende Kaptajn Dalgas efter at være fyldt 52 Aar under 2. Avgust 1880 fik sin Afsked som Oberstlöjtnant med en aarlig Pension paa 2243 Kr. 25 Øre. I den Anledning androg han Indenrigsministeriet om, at der, for at han stadig ganske kunde ofre sig for Hedesagen, maatte blive bevilget ham et aarligt Honorar paa 1356 Kr. 75 Øre, d. e. Forskjellen mellem hans hidtidige Lønning og den ham nu tillagte Pension. Herpaa gik Ministeriet ind, og Beløbet blev første Gang bevilget paa Finansloven for 1881-82.

Herved blev Dalgas sat i Stand til stadig at kunne udføre sit mægtige Arbejde som Hedeselskabets ledende Mand uden at oppebære nogen Løn fra Selskabet. Efter dets Love fik han som de tre andre Bestyrelsesmedlemmer sine i Selskabets Tjeneste hafte Udgifter erstattede, men Intet herudover, og navnlig i Begyndelsen maatte han egentlig gjøre Alt selv. Den engagerede Skriver var kun Skriver, men ogsaa han havde fuldt op at gjøre. Medens de udgaaende Breves Antal i 1867 var 635, steg de i 1868 til 1193, Skrivers Løn blev i 1869 forhøjet fra 12 til 25 Rd. maanedligt. 1870-71 var Selskabets Hovedkontor forsøgsvis henlagt til Viborg med Cand. jur. Olaf Rye som Regnskabsfører og Kasserer; det kom imidlertid hurtigt tilbage til Aarhus, hvor en endelig Ordning blev naaet i 1872, da den oprindelige Skriver blev afløst af den Mand, Fr. Iversen, der nu i en lang Aarrække blev Selskabets Sekretær og Kasserer. Da Dalgas i 1868 blev Ejer af en Grund i Aarhus, paa hvilken han ved sin Svigermoders Hjælp byggede den senere saa bekjendte Villa Montana, blev Selskabets Kontor ovenpaa i den, og hvor billigt dette Kontorlokale var Selskabet, kan ses af de aarlige Regnskaber. Med Lys og Brændsel kostede det i 1873 69 Rd. og Aaret efter, da Lokalet væsentlig udvidedes, 106 Rd. 24 β .

Dalgas var den Planlæggende, ligesom den altid Rejsende, den altid Skrivende osv., men derfor maa man ikke tro, at det var en Sinekure at være hans Kollegaer i Bestyrelsen. Det kan ses af et Brev allerede af 7. Juni 1866 fra Dalgas til Mourier-Petersen, og som helt lyder saaledes: „Idet jeg takker Dem

for Deres tvende Skrivelser, undlader jeg ikke at underrette Dem om, at jeg tvivler paa, at Morville kan være tilstede her den 11te, da det er en Mandag og altsaa Retsdag. Jeg har imidlertid idag tilstillet ham Deres Skrivelse tilligemed Underretning om, at der ved vort Møde vil være Meget at afgjøre, og at Mødet derfor efter min Formening bør begynde saa tidlig paa Dagen som muligt. Mindre end 6 à 7 Timers Forhandling vil ikke forslaae. Jeg haaber, at De fra Morville har modtaget tre Skrivelser til Minist[eriet] og [det] Klass[enske] Fideikommis. Jeg beder Dem om at tage tiltakke hos mig paa Mandag". Og saaledes bliver det ved, Arbejdet krævede mange og lange Møder, som det ikke altid var let at faa istand. Mourier-Petersen boede paa Rugaard eller i Kjøbenhavn, Morville i Viborg, Dalgas i Aarhus, og saa kom hertil Dalgas' stadige Rejser dels i Hedeselskabets, dels i Vejkontrollens Tjeneste.

Da Mourier-Petersen ønskede et Møde den 6. Januar 1868, sender Morville ham under 29. December 1867 to Sager og skriver: „Dalgas har lovet at deltage i et Møde med Veile Amtsraad den 6. Januar, og der bliver saaledes næppe noget Møde den Dag i Aarhus. Maaskee skal jeg dog møde, for at vi foreløbig kunne blive enige om de vigtigste Punkter navnlig med Hensyn til Hiortsballeheden og Indkjøbet dér af Gaarden. Jeg kan møde den 6te Kl. 6 om Eftermiddagen og venter nu nærmere Underretning, om jeg skal komme." Ved Hjælp af Brev og Telegraf fik Dalgas dog Mødet med Vejle Amtsraad udsat til den 11. Januar, og han skriver det da strax til baade Mourier-Petersen og Morville. Som karakteristisk for Forholdene skal her endnu følgende Brev fra Dalgas af 26. April 1868 til Mourier-Petersen aftrykkes: „Kjære Hofjærgermester! Aarsberetningen er nu endelig trykt og bliver i disse Dage heftet og indbunden. Grunden til, at det har varet saa længe, er, at begge Bogtrykkerierne her i Byen besørge Trykning af Dagblade. For Fremtiden blive vi nødte til at lade trykke i Kjøbenhavn. Kandidat Fritz har efter min Anmodning affattet en Beskrivelse af Plantningerne i Matrup og Palsgaard Plantager; den kan med det Første ventes fuldført. Et Nivelleerapparat har jeg købt for 34 Rd. Capitain [Emil] Jensen vil hjælpe os uden Betaling. Jeg antager han kommer først i Maj. Indtil d. 5. Maj er jeg fuldt beskæftiget med Aflevering til Amterne. Faa Dage derefter tager jeg til Vorgod med Capitain Jensen, reiser derefter til Thisted Amt i 8 Dage paa Veikontrollens Vegne og mødes deroppe med Morville omtrent midt i Mai for at tage op til Lerup Hede, som har ventet paa os i et heelt Aar. I Slutningen af Mai tager jeg paa 4 à 5 Dage til Høgildgaard

sammen med [Plantør ved Feldborg Plantagen] Jenssen Tusch for at lægge Plantningsplanen m. m. Jeg har bedet Capitain Jensen om at indlægge Horizontalcurver paa Matrikulkortet over Høgildgaard, for at Terrainforholdene kunne tjene som Basis for Lægningen af Planen. De vil altsaa see, at jeg vanskelig træffes hjemme, og saavidt muligt beder jeg Dem derfor om at give mig fleere Dages Varsel inden Deres Ankomst hertil. Indlagte Ansøgning om et Laan af 50 Rd. er generende, kan De ikke ved at tale med [Stift]amtmand [H. Chr.] Nielsen [i Ribe] faae ham til at interessere sig for at vedkommende Landboforening yder Laanet. D[eres] hengivne E. Dalgas".

De tre Bestyrelsesmedlemmer stod absolut sammen, og her skal fremdrages to Tilfælde i saa Henseende fra Selskabets første Tid. I „Fædrelandet“ for 8. April 1867 fremkom en Artikel fra den excentriske Politiker L[ucianus] K[ofod], hvori han ved Siden af kraftigt at mane til at støtte Hedeselskabet spotter over, at det ikke havde vundet Bifald hos det umiddelbare Demokrati, „det svedne Jyderi“. I denne Udtalelse kunde der ligge en Fare for Selskabet, og skjönt Bestyrelsens samtlige Medlemmer alle maa siges at tilhøre det konservative Parti, eller maaske just derfor, møde de hurtigt op med en Protest. Hvor meget Bestyrelsen end maa takke Hr. L. K. for hans varme Opfordring til at støtte Hedeselskabet, „saa kunne vi ikke Andet end beklage, at Hr. L. K. deri har indflettet nogle Sidehug til sine politiske Modstandere“. Politik bör holdes ude fra Selskabets Virksomhed. Og saa meget mere maatte Bestyrelsen her optræde, som Dalgas i Anledning af Selskabets Stiftelse havde henvendt sig til Lars Björnbak i Viby og fra ham modtaget et velvilligt Svar af 17. December 1865 med Oplysning om, at han havde henvendt sig til tre Gaardmænd og faaet deres Samtykke til, at de maatte opføres som Medindbydere. De findes da ogsaa alle paa den trykte Fortegnelse over Indbydere. Her er altsaa en Tilnærmelse, skjönt Lars Björnbak i det nævnte Brev ikke siger et Ord om sig selv.

Det andet Tilfælde angaar Landhusholdningsselskabet. Da et Amsraadsmedlem fra Ribe Amt i 1865 havde indgivet et Andragende til Indenrigsministeriet om at interessere sig for Hedernes Beplantning, havde Ministeriet derom bl. A. henvendt sig til Landhusholdningsselskabet, der i sin Aarsberetning for 1866 offentliggjör sin Betænkning, der var kølig og afdæmpet. Imod den fremkom der saa i „Berlingske Tidende“ for den 11. Januar 1868 en kraftig Protest med ikke mindre end 83 Underskrifter fra hedeinteresserede Mænd i Jylland.

Betænkningen, hedder det, „lider af saadanne Fejlgreb, at vi Undertegnede anse det for vor Pligt af Hensyn til Sagens store Vigtighed at protestere mod Rigtigheden af det Fremførte“, og saa protesteredes der navnlig imod, at Hederne i det vestlige af Vejle Amt ligesom i Ribe og Ringkjøbing Amt karakteriseres som uskikkede til Skovkultur, samt imod at det skulde være nødvendigt at anlægge et større Antal Forsøgsplantager paa 20 à 30 Tdr. Land. Nej mindst Halvdelen af de nævnte Heder vare netop særligt skikkede til Skovkultur, og de kostbare Forsøgsplantager vare aldeles unødvendige; der behøvedes kun Penge og en kyndig Anvendelse af de Erfaringer, der alt havdes. Hvor denne Protest skrev sig fra, sagdes ikke, men naar man mellem Underskriverne finder alle tre Medlemmer af Hedeselskabets Bestyrelse, Formanden for dets Repræsentantskab og en Række af dets Medlemmer, ligger Udspringet lige for.

I Berlingske Tidende for den 25. Januar svarede Landhusholdningsselskabet, men Svaret var ikke af en saadan Art, at Protestens Affattere mente paany at maatte tage til Orde. Skjæbnen vilde imidlertid, at Sagen ikke dermed skulde være forbi. Ejeren af Avgustenburg Hovedgaard paa Als Kammerraad H.F. Fenger, der i sin Ungdom havde drevet en Hedegaard i Ringkjøbing Amt, følte sig saa glad over Protesten mod „Landhusholdningsselskabets Fordømmelsesdom over største Delen af Vestjyllands Heder“, at han maatte give sin Glæde Luft, og i en varmfølt Artikel i „Ugeskrift for Landmænd“ (1868) sluttede han sig da til Protesten. „Hedeopdyrkningen,“ skriver han, „har fra min tidligste Ungdom ligget mig paa Sinde som en dansk national Opgave, hvilken jeg med mit Hjertes hele Kjærlighed har omfattet og i egen Gjærning af al min Evne har kæmpet for.“ Han blev imidlertid ikke staaende ved at forsvare Heden, hvor hans Arbejde „foruden Pengeindtægten bragte mig den indre glædelige Bevidsthed at have forøget mit Fædrelands Produktivitet“. Han udtalte tillige sin Beklagelse over den urigtige Fremgangsmaade, Forfatteren af Landhusholdningsselskabets Betænkning havde gjort sig skyldig i, og uden at han nævnte Löjtnant la Cours Navn, fremgik det dog af, hvad han skrev, at han i ham saa Betænkningens Forfatter, hvad der havde tilfølge, at la Cour tog skarpt til Gjenmæle. Han forsvarede Betænkningen, som han forøvrigt erklærede ikke at have forfattet, og udtalte derefter, synligt med videre Adresse end til Kammerraad Fenger Følgende: „Hvad baade Kammerraad Fenger og flere Andre gjøre sig skyldige i og som i højeste Grad maa misbilliges, det er, at de fremstille alle Andre, der ikke i Alt kunne følge dem i de store Forhaabninger om Hedernes Rentabilitet,

som Fjender af Sagen, og de driste sig endog til ved det patriotiske Lys, de sprede over deres Indlæg, at kaste en Skygge af Mangel paa Patriotisme paa alle dem, der ikke kunne følge dem. De mene, at det er pikant at stille Sagen frem, som om der var et Parti her i Landet, der stillede sig fjendsk til Hedesagen, men det er usandt, og det er ikke vor Sag at være Underlag for den selvrejste Piedestal, hvorfra Dhrr. docere deres Indlæg i Hedesagen."

Herpaa kom der ikke alene et Svar fra Kammerraad Fenger, men ogsaa fra Dhrr. Mourier-Petersen, F. Wimpffen, E. Dalgas og G. Morville, der melde sig som dem, der havde affattet Protesten og udsendt den til Underskrift. I Anledning af Landhusholdningsselskabets Svar i Berlingske Tidende mente de ikke, at der havde været Grund for dem til at tage til Orde, men det var der nu, da la Cour havde udtalt, at Landhusholdningsselskabet kort og „sikkert tilstrækkeligt" havde imødegaaet Protesten, og saa tage Dhrr. da paany tilorde, „fordi Hedesagens Liv, Styrke og Haab netop ligger i det, som det kgl. Landhusholdningsselskab ikke har haft Öje for, at over Halvdelen af Vestjyllands Heder var alfrie og skikkede til Plantning og i at Plantningserfaringerne, efterat der er anstillet Forsøg i over 100 Aar, nu foreligge i en saadan Mængde, at Plantningen med Sikkerhed kan udføres, naar man benytter disse Erfaringer." Alle de her nævnte Artikler fremkom i „Ugeskrift for Landmænd".

Det er en notabel Forbundsfaelle, Hedeselskabets Bestyrelse havde faaet i den jyske Overførster Forstraad F. Wimpffen, men derved afkræftes det ikke, at Sagen afgjort havde hjemme i Hedeselskabet. Der foreligger da ogsaa et Brev fra Dalgas til Mourier-Petersen, der afgjort viser det; det begynder saaledes: „Fra Morville fik jeg forleden Brev om, at han var sengeliggende og ikke kunde underskrive Svaret paa la Cours Artikel, forinden jeg paany kunde gjennemarbejde det i Forening med ham, da han havde Adskilligt at udsætte derpaa. Jeg tog da derop, og det lykkedes os at blive enige om nogle Forandringer, som jeg er vis paa, at De vil lade passere, deels fordi de ere uvæsentlige og faa, og deels fordi de ere virkelige, skjönt sma Forbedringer".

Det er et godt Billede af omhyggeligt Samarbejde mellem de tre Bestyrere, der her foreligger, og som Forholdet den Gang var, vedblev det, idet de to af dem endda særlig gav den tredje Æren. Da Hedeselskabet i 1891 havde bestaaet i 25 Aar, skriver Mourier-Petersen til Dalgas: „Kjære Dalgas! I Anledning af Dagen imorgen ville vi lykønske hinanden til, at vi kunne opleve denne Dag sammen, thi det er med Glæde, vi maae see tilbage paa de svundne 25

Aar, i hvilke vi have arbeidet for Hedesagens Fremme. Der er imidlertid Ingen, hvem jeg bringer en saa uskrömtet Tak for hvad der er udrettet som Dem — derfor min hjerteligste og bedste Tak for de 25 Aar, for al god Samvirken og Venskab samt de mange fornöielige og interessante Dage og Timer, vi have tilbragt med hinanden." Fra Morville foreligger der et ganske lignende Brev, og her kan endnu et Brev anføres nemlig fra den fjerde ledende Mand i Selskabet, Etatsraad G. Bruun til Asmildkloster, der uafbrudt i de 25 Aar havde været

G. Bruun.

Formand i Hedeselskabets Repræsentantskab. „Naar Alt er lykkedes saa langt over, hvad der turde haabes, da „de Fem“ vare sammen i Silkeborg," skriver han, „skyldes det først og fornemmelig Deres [d. v. s. Kaptajn Dalgas'] Dygtighed, Energie og levende Interesse for Sagen, hvorved De har erhvervet Dem enhver Fædrelandsvens Taknemlighed og specielt de jydskede Hedeboeres. Det er et stort, smukt og fortienstligt Arbeide, De kan see tilbage paa, og jeg vil haabe, at det endnu længe maa forundes Dem at fortsætte dette Arbeide til Gavn for Fædrelandet og til Glæde for Dem selv."

I dette Brev anslaaes den patriotiske Tone, der klinger saa stærkt i Hedesagen, og som da ogsaa helt bærer Dalgas' betydningsfulde Bog „Geografiske Billeder fra Heden" (1867-68). Han

ender den saaledes: „Maatte blot disse Hede billeder have bibragt Lærerne Overbevisningen om, at Hedesagen er af en meget stor Betydning for Fædrelandet, at de Vanskeligheder, man vil støde paa, ere til at overvinde, især paa den bedre Halvdel af vore Heder, og at det maa være danske Mænds Pligt at være med til at løse den Forbandelse, som i et halvt Aartusinde synes at have hvilet over Vestjylland og som iblandt Andet har medført Skovenes fuldstændige Ødelæggelse." Og saa maner han til stor Tilslutning til det danske Hedeselskab, som han kalder „en lille, men tætsluttet Phalanx, som allerede har aabnet Løbegraven mod det Maal, der skal erobres". I Dalgas' varme Ord er der altid en overbevisende Kraft, Falanxen voxede.

Det tör herefter nok betragtes som sikkert, at la Cours ovenfor nævnte

skarpe Ord bl. A. havde Adresse ogsaa til Hedeselskabet, skjönt det paa den anden Side bestemt tör hævdes, at der ikke kan paavises en eneste Udtalelse fra dets Side, hvori det har ladet „det patriotiske Lys“ kaste de fra la Cours Side paatalte Skygger, og i de fire Herrers Slutningsreplik nævnes dette Forhold da heller ikke med et eneste Ord. Men Bevægelsen, som Hedeselskabet i saa høj Grad fremmede og inderligt ønskede fremmet, kan have skaffet det mange ukritiske Tilhængere, hvis Udtalelser kunne have irriteret, og i ethvert Fald er det sikkert, at la Cour ikke havde Uret, naar han manede til Forsigtighed. Tiden skulde bl. A. vise, at de foreliggende Erfaringer endnu ikke vare af en saadan Beskaffenhed, at Hedens Beplantning „med Sikkerhed“ kunde udføres, naar blot disse Erfaringer bleve benyttede. Men paa den anden Side ser han afgjort ensidigt, naar han gör sig til Talsmand for, „at vi ikke skulle søge en ny Mark for vor Virksomhed, saa længe vi have en gammel, hvor den er mere lønnende“, og stærkt understreger Ansvarer ved at drage Folk fra de frugtbare Egne ud i de ukjendte Hedeforhold. Godt var det, at den rejste Opposition ikke fik Indflydelse paa Hedeselskabets kjække og frejdige Opmarsch. Skulde der naas frem, maatte det optræde med tillidsfuld Overbevisning, og der er da heller ingen Tvivl om, at det var hjærteligt overbevist om, at der med Hensyn til Hedernes Beplantning nu trygt kunde bygges paa de foreliggende Erfaringer, selv om Tiden, som sagt, kom til at vise, at der ogsaa paa dette Omraade endnu manglede Adskilligt.

SELSKABETS VIRKSOMHED

Der var patriotisk Iver, patriotisk Energi i det Arbejde, der skabte Hedeselskabet, og den samme Iver og Energi ligesom straalere ud af det første Skrift, som Selskabet udgav, „Geografiske Billeder fra Heden“. Selskabet udsendte det i 1867 og 1868 i to Hefter, og i 1870 behøvedes et nyt Oplag. Det skabte i vide Kredse Interesse om Jyllands Heder, som her for første Gang ret bleve det store Publikum bekendte. Og saa viste det endnu, at Kaptajn Dalgas ved Siden af sine øvrige store Egenskaber ogsaa besad den at være en virkelig Forfatter. Livligt og fængslende, veltalende og malende fortæller han om sine Farter i Heden, tilfods, til Hest og tilvogns, ikke i Fjedervogn, men i Fjelle-vogn med Halm i Bunden og uden Agestole, saaledes var det bedst paa de daværende, saakaldte Hedeveje, der væsentlig kun vare kummerlige Hedespor. Energisk holder Dalgas ud trods Nogen. Overalt undersøger han, overalt bruger han sine Øjne og sin Spade, og Resultatet bliver, at han ligesom haandgribeligt viser Hedens Betydning og Værd. Hans kraftige Vilje og stærke Tro paa, at Hedesagen er et Offer værd, meddeler sig til Læserne,

Det er Fortidens Synder, der skal raades Bod paa. Landet var bragt i Forfald ved Tidens Uforstand. Skovene vare forsvundne paa Grund af Mishandling, og Heden havde bredt sig. Heden skulde bekæmpes, Heden var Fjenden, Heden skulde bringes til at vige, og skjönt dette var og maatte være Maalet, maa man ikke tro, at Dalgas savnede Blik for Hedens Skjönhed. Fra de höjtliggende Kæmpehöje ved Finderup nød han Synet af Jyllands smukkeste og mest karakteristiske Hedeegn, og han tænkte ikke uden Sorg paa, at de stolte Lyngbakker, han her stod overfor, helt skulde forsvinde. Men Lyngens kraftige Farve, Enrisene og Gyvelens gule Blomster i Forbindelse med Skov-anemonerne, Blaabærbuskene og Egepurrene fortalte ham, at Jorden var skikket

til Plantning, at den tidligere havde baaret Skov. Bakkerne skulde da, haabede han, opstaa i fornyet Pragt, igjen blive skovklædte.

Dalgas viser i sit Skrift, at Jyllands Heder faldt i to Dele, Bakkeøerne og Fladerne, og han betragter det som et Livsspørgsmaal for Hedesagen at faa det fastslaaet, „at Bakkeøerne ere af en ganske anden god Beskaffenhed end Fladerne, at de have en betydelig Udstrækning, og at de især egne sig til Skovkultur.“ Han er kjed over her at skulle gaa imod den i 1865 afdøde fremragende Geolog J. G. Forchhammer, men Sagen var ham for vigtig, til at han turde lade være. „Enhver Dansk bör hædre Forchhammers Minde,“ skriver han, „men det er Synd imod dette at støtte sig til hans Hedebeskrivelser, som han kun lejlighedsvis kan have affattet uden grundige Forundersøgelser“; Forchhammer lagde alførende Hedeflader, hvor der i Virkeligheden var Rullestens Bakkeøer.

Og Dalgas ynder særlig at gjøre opmærksom paa een af disse, Vestjyllands største, den 35 □ Mil (1986 km²) store saakaldte Skovbjergø, der i Vest begrænses af Fladelandet langs Vesterhavet, i Øst af Karupfladen samt Brande-Paarupfladen, i Nord af Holstebroaa og i Syd af Sønderomme-Fladen. Dens Frugtbarhed kulminerer ved Herning, men det var særlig de noget Syd for Herning liggende Hjortsballehöje, der drog hans Opmærksomhed til sig. Fra dem saa han ud over Danmarks sørgeligste Hedeegn, over Hammerum Herred, der saa ofte er blevet kaldet Jammerfuld Herred, over sorte Heder og hvide Flyvesande. Her laa Hedegaardene Høgildgaard, Holt, Birkebæk og Harreskov samt Provsthuset, under dem hørte hele den store Hede, som kun benyttedes af deres Faar. Driftvejen var tilknøget, og forøvrigt var der kun nogle faa Hedespor, som førte til de Steder, hvor Bønderne hentede Lyng og Hedetörv.

Det var mørkt og trist. Men der var det ejendommelige ved Heden her, at den over det Hele var isprængt med Enbærbuske, at der nede ved Kidderisaa, ind under Skrænterne langs Aaen, laa Levninger af en Egeskov, og at der gik Sagn om, at der her havde ligget en af de sidste Jernovne, hvor Hedens Myremalm var bleven brændt til Jern. Jorden fandtes god til at plante i, da Dalgas sammen med Forstraad F. Bang fra Gjøddinggaard og Prokurator W. T. Valeur fra Herning gjennem søgte Egnen. Jorden var uden Al og Surhed, med gode Læforhold og i det Hele af en ganske anden Beskaffenhed end de Flader, hvorpaa Kompedals-, Randbøl- og Feldborgplantagerne vare anlagte. De tre Pionérer vare alle enige om, at Træerne vilde sige Ja til at voxe i denne Jordbund, og

Dalgas udbryder: „Det er paa høje Tid at tage fat herude,“ medens han samtidig formeligt stamper i Jorden af Utaalmodighed over, at Mænd med Avtoritet endnu turde sige, at hele Vestjylland hørte til den alførende Slette. Det er Landhusholdningsselskabets ovenfor nævnte Betænkning, han sigter til.

Dalgas havde imidlertid andre Udgangspunkter end Hjortsballehöjene. En Gang sidder han ved Breininggaard og lytter til Kildevældet dér, som løber i næsten smilende Omgivelser. Det fortæller ham om Fortiden, om de mægtige Egetræer, som for tre Hundrede Aar siden stod her i store Skove, Gaardens Lade viser endnu Bjælker fra dem, men det fortæller ogsaa om Vandets Betydning for Landets Opkomst. Og saa søger Dalgas' Tanke til de store Vandløb, der gennemstrømme Vestjyllands Flader, Karupaa mod Nord, Holstebroaa mod Nordvest, Skjerna mod Vest, Vardeaa mod Sydvest, Sneum- og Vejena mod Syd. De løbe i brede, dybe Dale, virke paa mange Maader oplivende og blive i høj paaskjønnede, ti „Vandet er Hedeboernes kostbareste Ejendom“. Hedeboerne, siger Dalgas, lide af en „Vandgalskab“, der til al Lykke er uhelbredelig. For ham er det derfor „en ægte doktrinær Paastand“, at Hede vandet ikke kan bruges til Engvanding, fordi det ikke kan indeholde frugtbare Bestanddele. „Hvorfor ikke“ — siger han — „gaa den naturlige Vej og først efterse, om Hede vandet er brugt, og om det har givet Resultat“, og saa viser han, at Vandet selv fra den magreste Hede ikke alene har vist sig brugbart, men at det søges ivrigt, Vandet i Sønderommeaa er i Ringgive, Sønderomme og Hoven Sogne opfanget ikke mindre end atten Gange. I Vorgodaa er der anbragt 24 Skovlhjul, 6 à 7 Alen høje, forsynede med smaa Kasser, der afgive det i dem opfangede Vand til Trærender, der føre det ud over Landet, og den gamle Hedebonde Jens Stoulund fra Karupegnen har ved Halleraa og Vallerbæk til Fordel for sin Gaard udført et storartet Engvandingsanlæg; ja uden Nivellerapparater, kun vejledet af sit sikre Öje havde han givet sig i Lag med selve den store Karupaa, hvad der var en ren Undtagelse. Hvor ivrige Hedeboerne end vare for at benytte Vandet, vare Hovedstrømmenes Vandmasser dem for mægtige. Her trængte de til Hjælp, ligesom til Hjælp for at faa de gammeldags kostbare Vandhjul afløste af Kanaler. Her var Arbejde, der kaldte paa Hedeselskabet.

Det Centrale i dettes Virksomhed maatte og skulde Beplantningen være. Dalgas siger det atter og atter i sin Bog. Paa den maatte Hedernes Frugtbargjørelse i det lange Løb bygges. Men en Beplantning gav først Udbytte efter lang Tids Forløb, om Forrentning kunde der ikke tales i de to første Men-

neskealdere, og Hedeboerne troede, saaledes som vi ovenfor have hørt, at en Beplantning slet ikke kunde lykkes. Dalgas satte endog megen Pris paa den brave Sognefoged i Nörre Vium Niels Østergaard, der til det Yderste havde forstaaet at benytte Hede vandet, men naar Talen faldt paa Træplantning, var han „ikke rigtig hjemme“. Saa var det da, til at begynde med, naturligt at lade Hedeselskabet komme Hedeboerne til Hjælp paa Engvandingens Omraade, saaledes at de primitive Strömhjul kunde bringes til at forsvinde, og saaledes at ogsaa Hovedaerne kunde blive tagne i Brug. Og Dalgas kastede sig med al sin Energi over Arbejdet. Han undersøgte og nivellerede personligt fem Mil af Karupaa mellem Bording Mølle og Hagebro, og da den til nogle Arbejder ved Vorgodaa engagerede Ingeniörlöjtnant fik Forfald, tog han ogsaa personligt fat her, ja hans Arbejde var saa ivrigt, at det vakte Tanker hos de forsigtige Jyder. For første og sidste Gang, fortæller Dalgas, mødte jeg Uvilje hos Hedeboerne. En Karupmand mente, at naar han saaledes sled i det, skulde han sikkert have gode Procenter af Arbejdet, hvad der foranledigede, at det kom til en Samtale mellem de To og det med det Resultat, at Dalgas fik en fremtidig sikker Ven i Hedeboen.

Dalgas' mærkelige Evne til at vinde Hedeboerne for sig fik her et første Udslag, som senere blev almindeligt og bl. A. viste sig ved Dannelsen af de mange Interessentskaber, som vare nødvendige til Driften af de forskjellige Engvandingensanlæg. Han formaaede at skabe Enighed mellem de indbyrdes Uenige. Han fik altid sin Vilje, er der senere blevet sagt. Vi kunde forud have truffet Aftale om ikke at ville lade os „foresnakke“, altid endte det dog med, at han fik sin Krig igjennem; hvad han sagde om Sagen, var altid det Forstandigste, han forstod at tumle os, og altid med det Gode, tiest endda med Gemytlighed. Sagen var, at hvad Dalgas virkede for, ikke var den døde Jord, men de levende Mennesker, som arbejdede i den og paa den. Det var deres Bedste, han vilde. Derfor skulde Alt gjøres godt, men ogsaa billigst muligt, hvad der førte til et Sammenstød mellem Dalgas og den Polytekniker, der paa Indenrigsministeriets Vegne skulde kontrolere de Engvandingensanlæg, som Hedeselskabet gennem Ministeriet fik Hjælp til fra det Classenske Fideikommis. Polyteknikeren fordrede strengt detaljerede Arbejdsforslag, hvad Dalgas bestemte modsatte sig. „Kom vi ind derpaa,“ skriver han til Mourier-Petersen, „saa kunde let Projekteringsomkostningerne blive 30 à 40 pCt. af Anlægsomkostnin-

gerne." Mourier-Petersen maatte endelig befri ham for dette polytekniske Tilsyn, og det lykkedes, hvad der langtfra blev til Skade for Arbejdet.

Allerede i „Geografiske Billeder“ kan Dalgas pege paa Resultater. Den gamle Jens Stoulund saa med Glæde de nye Kanallinier, som Selskabet udstak ved Karupaa; Beboerne i Nørre Vium og Borris Sogne, der i tyve Aar for-gjæves havde arbejdet med Vandet i Vorgodaa, blev hjulpe til tre Kanaler; der indløb Anmodninger fra Arnborg, Skarrild og Sønder Felding Sogne med Hensyn til Skjerna osv. Efter sin Aarsberetning for 1869 havde Selskabet den Gang fuldført eller projekteret ikke mindre end 28 Kanaler paa i Alt næsten tyve Mil ved Karupaa, Vorgodaa, Skjerna, Sønderommeaa og Grindstadaa, 16 af dem vare færdige, 6 under Udførelse, 6 i Projekt. Og denne Virksomhed voxede stadig. Da Selskabet i 1891 holdt 25-Aars Jubilæum, kunde det pege paa 102 Kanaler med en Længde af næsten 48 Mil. Den største var den i 1871 og 1872 byggede Skjernaakanal, Classens Kanal kaldet; den er tre Mil lang, 35 Fod bred og 3 Fod dyb, hvor den begynder, er ført over flere Bække, der gaa under den i murede Tunneler, har nødvendiggjort c. 50 Broer og har kostet at bygge noget over 100,000 Kr., et Beløb, som de paagjældende henved 80 Lodsejere afbetalte i ti Aar paa 5000 Kr. nær, som det Classenske Fideikommiss tilskød. Det havde ikke været let at skaffe Enighed mellem de mange Lodsejere. Det varede tre Aar, inden Kontrakten forelaa underskrevet og de fornødne Landvæsens- og Overlandvæsenskommissioner vare afholdte, men Foretagendet lykkedes fuldt ud, og Selskabet var da ogsaa villigt til at tage sig af et saa mægtigt Arbejde som Reguleringen af Skjernaadeltaet, med hvilket der i godt og vel 90 Aar var blevet tumlet uden nogetsomhelst Resultat.

1872 henvendte en Del af Beboerne derfra sig til Hedeselskabet med Anmodning om at tage Sagen op. Det tog ogsaa fat paa den, men Forholdene vare saa indviklede, at der ikke naaedes noget Resultat, og da der i 1879 rettedes en ny Opfordring til Hedeselskabet, gik dette paany i Gang med Foretagendet, udarbejdede et Projekt, men androg samtidig Indenrigsministeriet om at nedsætte en Kommission til Sagens Fremme. Dette skete, men desuagtet naaedes der intet Resultat, de forskjellige Interesser kunde ikke forliges endnu, og saa laa Sagen hen, til der i 1893 igjen skete en Henvendelse til Hedeselskabet, denne Gang fra ikke mindre end 340 Beboere, men da det Resultat, som herved tilsidst naaedes, ligger udenfor den Periode, vi her beskæftige os med, skal her endnu kun siges, at Hedeselskabet lidt efter lidt var

naet frem til at faa almindelig Tilslutning paa dette Omraade, ja til at blive Avtoritet paa det baade i og udenfor Jylland. Da Hallebyaa i det nordvestlige Sjælland i 1880 skulde reguleres, anmodede Flertallet af Lodsejerne dér Hedeselskabet om at træde til med en Betænkning, hvad det ogsaa gjorde, og i Jubilæumsaaret 1891 lød der varme Lovord fra Hedeboernes Side over Selskabets Engvandingens virksomhed. En af dem, der mødte frem med sit Kjøretøj for at kjøre for Hedeselskabets Gjæster ved Jubilæumsfesten, en Gaardmand fra Sønder Felding, sagde jævnt og stilfærdigt, at Selskabet kun behøvede at kalde, saa mødte alle gjerne frem med deres Kjøretøjer. Før havde de siddet og sultet paa deres Gaarde, men saa kom Vandet og gjorde dem rige, han selv havde tidligere døjet med at holde 7 Køer og 2 Heste paa sin Gaard, nu havde han 24 gode Kreaturer og 5 Heste paa den.

Her skal endnu nævnes, at Hedeselskabet i 1869 støttede en af Engvandingensmester W. Feddersen i Karup oprettet Skole for Engvanding, og at det i 1877 selv aabnede en saadan Skole paa Hesselviggaard ved Skjerna; c. 1870 havde Dalgas sammen med Etatsraad M. P. Bruun og Fabrikejer B. Bruun kjøbt denne Gaard til Engvandingensgaard, hvad der, da Omstændighederne medførte, at Dalgas kort efter maatte overtage den alene, bragte ham i en ikke ubetydelig Gjæld. Denne kom imidlertid helt ud af Verden, da Generalkonsul Henr. Pontoppidan efter en Henvendelse fra Mourier-Petersen satte Hedeselskabet i Stand til at købe Gaarden, paa hvilken der nu indrettedes saavel en Skole som en Forsøgsstation for Engvanding; Skolen blev dog kun opretholdt i to Aar, medens Forsøgsstationen vedblev at bestaa og endog blev dreven med ganske stor Kraft. Det var ikke nok at anlægge Vandingskanaler, det gjaldt ogsaa om ved Exempler at vise Engenes Detaljebehandling.

Hedeselskabet vandt hurtigt og afgjort Hedeboerne for sig ved sit Engvandingensarbejde, og saa udsendte det endnu, hvad de ogsaa satte megen Pris paa, Mergelsøgere. Paa Hedefladerne var man i høj Grad begjærlig efter Mergel, og ligesom Hedeselskabet gav gratis Vejledning med Hensyn til Engvandingensanlæg, saaledes lønnede det de paagjældende Mergelsøgere, der paa Hedeboernes Kost og med Daglejerassistance fra deres Side skulde finde Mergelen, og allerede i „Geografiske Billeder“ kunde Dalgas meddele, at der ved Selskabets Foranstaltning var fundet tre Mergelgrave paa Paarup-Brandefladen, og at det vilde paa begynde Mergelboringer omkring Sønderomme, mellem Haderup og Simmelkjær m. fl. Steder. Ved Jubilæet i 1891 kunde det oplyses, at der ved Selskabets

Hjælp var fundet c. 1100 Mergelgrave, og saa havde det desuden forestaaet Bygningen af to Mergelsporbaner; 1877-78 en 2 $\frac{1}{2}$ Mil lang Hestesporbane paa Karupfladen mellem Damholt og Hodsager, 1885-86 en 3 $\frac{1}{2}$ Mil lang Dampsporbane ved Grindsted paa Sønderommeffladen, ikke at tale om at Selskabet i 1889 efter lange Forhandlinger med Jernbanebestyrelsen havde opnaaet en billig Forsendelse af Mergel paa Herning-Skjernbanen fra en Mergelgrav ved Funder Station til Kibæk, Troldhede og Borris Stationerne; paa alle disse Steder fik det oprettet Mergel-Interessentskaber.

Det var væsentlige Ting, der herved var opnaaet for Hedeboerne, og med dette for Öje har det sin Interesse at høre, hvad Lærer Jensen 25 Aar efter kan fortælle om Oprettelsen af Damholt-Hodsager Sporvejen; han var med i det startende Udvalg. Det er Dalgas og atter Dalgas, han fortæller om. Da det var gaaet op for Befolkningen, at det ikke længer kunde gaa i „den gamle Stil“ med at „brænde Moren“, at det gjaldt om at tilføre Jorden Mergel istedenfor den lidet betydende Askemængde, Branden havde efterladt, henvendte man sin Opmærksomhed paa Mergellejet i Munklinde og talte om at faa en Grusvej anlagt til det. I den Anledning søgte man Forbindelse med Hedeselskabet, og Dalgas mødte, men han pegede paa det mægtige Damholt-Mergelleje i Bording østenfor Munklindelejet og foreslog at anlægge en let Skinnevej istedenfor en Grusvej. Trods megen Betænkelighed gik hans Forslag igjennem, og ved at gaa fra Dör til Dör fik det nedsatte Udvalg det nødvendige Forbrug af Mergel tegnet, men „det Værste stod endnu tilbage“, sagde Dalgas, og det var den Aktietegning, der maatte finde Sted, for at et hos Staten ønsket Laan til Sporvejens Anlæg kunde faas. Men ogsaa det gik. Der blev tegnet 466 Aktier à 50 Kr., og paa det store Møde i Søndervaas i Sunds den 7. Maj 1878 mødte Dalgas personlig med Interessentskabskontrakten, sørgede for, at den blev egenhændig underskrevet af alle Interessenterne og rejste saa med den til Amtmanden for paa bedste Maade at fremme Sagen, der betragtedes som en Begivenhed; Dalgas skrev en Artikel om den i Berlingske Tidende. Entreprenøren afleverede den 20. Oktober 1879 Banen til Interessentskabets Generalforsamling, som godkjendte hans Regnskab, der iforvejen var blevet godkendt af Amtsraadet.

Det gik nu forøvrigt slet ikke saa godt med Damholt-Hodsager Mergelbanen som ønsket. Jernhjulene paa de anskaffede Vogne viste sig ikke stærke nok, de maatte erstattes med Staalhjul, og inde i Mergellejet blev der fundet en stor Sandknode. Det faldt vanskeligt at udrede Renterne af Statslaanet osv.,

men desuagtet er det givet, at Engvandingsarbejdet og Mergelsøgningen gav Hedeselskabet en Stilling. Det blev ved dem en Avtoritet, omgiven af Hedeboernes Tillid, og denne Tillid kom lidt efter lidt til at omfatte ogsaa Selskabets Hovedopgave, Træplantningen.

Saa vel i „Geografiske Billeder“ som i Artikelrækken „Fortids- og Fremtids-Skove i Jyllands Hedeegne“, som Dalgas offentliggjorde i Hedeselskabets Tidsskrift (1883-85), hævder han kraftigt, at den jyske Hede tidligere havde været skovklædt. Han gjør opmærksom paa de rundt omkring endnu tilstedeværende Egekrat, henviser til, hvad der stod at læse i en Mængde gamle Dokumenter, og drager Slutninger fra de Tusinder af Navne i nu skovløse Egne, der fortælle om, at der maa have været Skov dér, idet de ere sammensatte med Skov, Lund, Busk, Ris, Stub osv. Nu var der kun Lyng og Hede, men saa vist som Lyng og Al ere Faktorer, der vare komne til i den historiske Tid og stadig endnu kunde brede sig, saa vist maatte de ogsaa kunne trænges tilbage. Enhver i lang Tid udyrket Mark her i Landet vil henfalde i Lyng, naar den ikke indeholder tilstrækkelig Kalk til at holde Græsvæksten ilive, og Alen paa de jyske Kæmpehöje maatte være en nydannet Al, Kæmpehöjene vare jo Menneskehænders Værk. Her er dog kun Tale om Sandal og Stenal, den sjældnere Jernal, der findes paa side og fugtige Steder, lades her ude af Betragtning. I det Hele maa det dog erindres, at Al og Lyng ikke altid følges ad, paa lerholdige Heder, hvor Lyngen kan være endog overordentlig frodig, findes ingen Al, Leret holder paa Luftens og Regnens Ammoniak, og Ammoniak er et virksomt Middel til at opløse Al.

Under disse Forhold er det naturligt, at Dalgas saa tillidsfuldt paa Muligheden af at faa Jyllands Hedebakker skovklædte. Plantningssagen var for ham det Væsentlige. Han skriver et Sted: Enganlæg, Opdyrkninger, Mergelbaner, gode Transportmidler og flittigt Arbejde er Alt af den største Vigtighed, og der arbejdes ogsaa trofast af Tusinder og atter Tusinder, men den Ramme, som hele denne Virksomhed nødvendigvis maa have, for at den ikke atter skal falde fra hinanden, det er de nye Skove; Historien viser os det klart. Da han med Forstraad Bang og Prokurator Valeur stod paa Hjortsballehöjene, saa han i Tanken de trøstesløse Hedebakker beklædte med Skov, og i „Geografiske Billeder“ udbryder han: „Lad dog de gamle Fordomme om Vestjyllands daarlige Beskaffenhed ikke afskrække Kapitalister og Godsejere fra at undersøge Sagen med egne Öjne. Vi sig: Kom selv og se, tag nogle Hedeplantningskyndige med, hør deres Dom og handl saa derefter, og vi tilføje: Er der Nogen, som

af Lyst til selv at plante i Heden ønske at faa nærmere Oplysninger, de henvende sig til Hedeselskabet, og der skal derfra blive vist dem al mulig Imødekommen“.

Med vanligt Klarsyn ser Dalgas, hvorfra det er, at Hjælpen maa komme. Paa dette Omraade var der strax kun Lidt at vente af Hedeboerne. Vi have ovenfor hørt om Sognefogeden i Nörre Vium, og Dalgas havde skuffet maatte rejse fra et Møde i Vorbasse, et fremsat Forslag om at paabegynde en Plantage vandt ikke Stemmerne for sig. Endnu i 1873 gik det ikke bedre en Gang i Vester Vedsted, da den for Plantning interesserede Læge i Ribe H. Vilandt forelagde et af Dalgas og Forstraad Bang udarbejdet Projekt til et Plantningsanlæg dér. Det forbavser derfor ikke i Hedeselskabets Aarsberetning for 1870 at høre om, at et Plantageprojekt ved Ulfborg foreløbig var strandet af Mangel paa tilstrækkelig Tegning af Aktier, og i Beretningen for 1871 at se udtalt, at Engvandingen f. T. indtager den vigtigste Plads i Selskabets Virksomhed. Men derfor maa man ikke tro, at Plantningsvirksomheden slet ingen Resultater havde at opvise.

Selv blandt Hedeboerne var der som Undtagelse Enkelte, som interesserede sig for Plantning, og her skal saaledes nævnes Kromanden Johan Christoffer Sörensen i Hovborg, Lindknud Sogn. Allerede i 1857 havde han begyndt at plante ved den gamle Kro, og da han efter Hedeselskabets Oprettelse (1866) hørte, at Selskabet særlig i hans Egn kunde ønske Plantninger, syntes han, at det var værd at forsøge paa at faa et Plantnings-Aktieselskab dannet. Han fik Gaardejer Anders Simonsen i Ravnholt, Proprietærene Fr. Momsen paa Skovlyst og H. H. C. Laurup paa Estrup samt Herredsfuldmegetig i Holsted, Löjtnant Mynster til at være Medindbydere, og Sagen lykkedes. Paa Hedeselskabets nu saa store Plantage-Fortegnelse staar som Nr. 1 fra 1866 Hovborg-Plantagen, og der er een til fra dette Aar, Give-Plantagen i Vejle Amt; i det Hele kan Selskabet i den sexaarige Beretning, det i Januar 1872 indsendte til Regering og Rigsdag, opføre elleve Plantager; foruden de to nævnte endnu Plantagerne ved Holstebro og Skarrild (1867), Nörre Høgildgaard (1868), Klelund (1869), Starup (1870), Egeris, Ulfborg, Provsthus samt Søndre Høgildgaard (1871). Gaa vi disse nærmere igjennem, ville vi imidlertid finde, at baade Hedeselskabet og Dalgas her personligt ere med, samt at det Nødraab, hvormed Dalgas havde kaldt paa Kapitalister og Godsejere, begyndte at bære Frugt.

Den Gang Hedeselskabet blev stiftet, var der ved Siden af Statsplantagerne

i Jylland foruden de tidligere ved Viborg nævnte Plantninger kun to større private Plantningsanlæg i Gang, nemlig et ved Varde og et ved Skophuset, det sidste ligger mellem Sunds og Karup. Det var ikke mange, og det var just større for ikke at sige store Plantager, Dalgas ønskede; de smaa hidtil anlagte ventede han sig ikke meget af. Der var nu saaledes den kun to Tønder Land store Plantage ved Albækgaard, lidt Vest for Herning. Den var lagt uheldigt paa Toppen af en Bakke uden behørigt Læbælte; den ene Halvdel var tilplantet med Hvidel, den anden med Rødgran. Hvidellene vare selvfølgelig mislykkede, ubrugbare som de efter Dalgas' Mening vare til Hedekulturer, medens Granerne, der nu vare femten Aar gamle, delvis stod godt, men skriver Dalgas videre: „Plantningen er aabenbart meget for lille; endnu staar en Tredjedel af Granerne upaavirkede af Vinden, men efterhaanden som de voxe i Höjden, vil Vinden tage Magten ogsaa fra disse, og om adskillige Aar vil det Hele være en Ruin“.

Det var store Plantager, Dalgas ønskede; det var saadanne Plantager, han tænkte paa, da han stod paa Hjortsballehöjene sammen med Forstraad Bang og Prokurator Valeur, og han ønskede meget, at Hedeselskabet her kunde tage fat, saa meget mere som Prokurator Valeur kort efter underrettede ham om, at Nörre Högildgaard vilde kunne faas for en rimelig Pris. Men Midlerne hertil! Hvorfra skulde det unge Hedeselskab tage de hertil fornødne Midler? Medlemsbidragene vare ikke særligt store, og Statens Tilskud var beskedent. Dalgas' Tanker arbejdede, og Resultatet blev en af ham udarbejdet Plan til et Lotteri, som han tilsendte Bestyrelsens Formand. Planen kom dog aldrig ud over Papiret, Selskabet blev hjulpet paa anden Maade, sikkert efter en Samtale i København mellem Hof-Jægermester Mourier-Petersen og Grosserer D. B. Adler, der begge vare Rigsdagsmænd. Grosserer Adler havde, som tidligere meddelt, strax da Tanken om Hedeselskabet kom op, stillet sig meget imødekommende, og nu ydede han sammen med Grosserer Adolf Trier det til Kjøbet af den paa-gjældende Ejendom nødvendige Beløb, lidt over 3000 Rd. som et rentefrit Laan. Hedeselskabet kjøbte nu strax — det var i 1867 — 700 Tdr. Land (386 ha) af Hjortsballeheden med tilhørende Agerlod og Bygninger og begyndte Aaret efter at plante i Heden.

Men var nu dette Kjøb og denne Plantning i Overensstemmelse med Hedeselskabets Love? I dem stod der: „Selskabet skal saa meget som muligt søge at fremme Trækulturen iblandt Andet ved at opmuntre til Indhegning, ved at lette Beboerne Adgang til gode Planter og til at erholde god Anvisning om

Plantningen, ved at søge at formaa Kommuner eller Korporationer til at anlægge Plantager og være disse behjælpelige med Vejledning og Raad m. m., ved at frede om de i Heden endnu bestaaende Egekrat og ved at erhverve Kjendskab til de Hedestrækninger, der fortrinsvis egne sig til Beplantning". Hedeselskabets Virksomhed skulde herefter afgjort bestaa i at give Raad og vejlede, men paa den anden Side var det, selv at plante i Heden, ikke direkte forbudt. Ved en skriftlig Votering godkjendte Repræsentantskabet med 17 Stemmer mod 2 det skete Kjøb, men da det paa Repræsentantskabsmødet den 2. Juli 1868 kom under Forhandling, om Beplantningen skulde foretages af Hedeselskabet eller søges overdraget til et i den Anledning dannet Plantnings-Interessentskab, udtalte Formanden, Hof-Jægermester Mourier-Petersen, et Haab om, at Forsamlingen vilde godkjende, at Selskabet havde paabegyndt Beplantningen. Det gjaldt om ved Exemplet at virke for Plantesagens Fremme, men han tilføjede dog, at han personlig ansaa det for rigtigst, naar Lejlighed tilbød sig, at lade et særligt Interessentskab træde til, og den følgende Forhandling viste, at Mødet saa Sagen paa samme Maade. Resultatet blev, at det overlodes til Bestyrelsen selv at afgjøre, om Hedeselskabet skulde vedblive Driften af den paagjældende Hede m. m., eller om det skulde søge et Interessentskab dannet til at gaa videre hermed, dog saaledes, hedder det endnu, „at Selskabet ikke burde foretage flere direkte Plantninger“.

Der kan herefter næppe være nogen Tvivl om, hvorledes Repræsentantskabet forstod Lovene, men paa den anden Side faar man ogsaa Indtryk af, at Repræsentantskabet uden Hensyn til Lovene vilde det praktisk Nyttigste. Vi have tidligere set, at det i et givet Tilfælde godt kunde gaa med til, at der blev 21 Repræsentanter, skjøndt Lovene kun talte om 20, og ved Lejligheder kan der findes baade 22 og 23, ja 26 Repræsentanter. I denne Sammenhæng skal det da ogsaa nævnes, at Repræsentantskabet uden at fordre Afholdelse af nogen Generalforsamling af Selskabets samtlige Medlemmer vedtager Bestemmelser, der mere eller mindre maa betragtes som Forandringer i Lovene, og det hjælper selvfølgelig ikke, at nogle af de paagjældende Bestemmelser optages i en „Forretningsorden for det danske Hedeselskab“; i 1867 vedtoges, at Selskabets Medlemmer skulle have Ret til at overvære Repræsentantmøderne, i 1868 at de ogsaa skulle kunne deltage i Mødernes Forhandlinger, naar de Sager, der alene vedkomme Bestyrelse og Repræsentantskab, ere endte, i 1876 at kun de i Jylland boende Medlemmer kunne vælges til Repræsentanter, og at de Repræsen-

tanter, der flytte fra Jylland, derved miste deres Mandater, i 1879 at den i Lovene nævnte trykte Aarsberetning skal udvides til et Tidsskrift osv.

Repræsentantskabet saa altid praktisk paa Forholdene, og saa vedblev Hedeselskabet ikke alene at beplante og dyrke Høgildgaards Jorder, men det forøgede dem endog, i 1871 blev der tilkjøbt 3 Tdr. Land (1.65 ha) Eng og 1874 18 Tdr. Land (9.92 ha) Hede. I det sidste Aar kom imidlertid Lejligheden til at lade Andre fortsætte den begyndte Beplantning. Generalkonsul Henrik Pontoppidan til Constantinsborg havde 1871 købt Søndre Høgildgaard med 700 Tdr. Ld. (386 ha) Hede og begyndt at plante dér; nu var han villig til at købe Nordre Høgildgaard med, og han overtog den da for 21,500 Rd., hvorved det Adlerske Laan, der i Mellemtiden var blevet forøget, blev udbetalt med c. 4000 Rd. Heraf bestemte Laangiverne, at 1840 Rd. skulde benyttes til Indkjøb af Aktier i en ny Plantage, Paabøl-Plantagen i Hoven Sogn, medens de overlod Resten som en Gave til Hedeselskabet. Paabøl-Plantagen med 637 Tdr. Land (350,40 ha) var kommen i Stand i 1873 bl. a. ved, at Brygger J. C. Jacobsen havde skjænket 1000 Rd. hertil. Plantningsvirksomheden gik fremad, og Hedeselskabet vedblev at plante. Da det i 1874 havde solgt Nordre Høgildgaard, gik Repræsentantskabet med til, at Hedeselskabet sammen med Familien Westenholz, hver af Parterne for en Halvdel, købte c. 1320 Tdr. Land (728,14 ha) Hede omkring Birkebæk til en Plantage, som Selskabet skulde bestyre, Noget, der udviklede sig til, at Hedeselskabet i 1880 blev Eneejer af Birkebæk-Plantagen. Selskabet behøvede en Forsøgsstation, og herefter var det en afgjort Sag, at Hedeselskabet, uden Hensyn til hvad Lovenes Mening var, selvstændigt kunde plante i Heden og eje Plantager. 1876 købte det Nörlund Plantage i Ringkjøbing Amt paa ikke mindre end 1200 Tdr. Land (661,95 ha) og, som vi nedenfor skulle se, fulgte der flere Plantager efter. Men her skal endnu nævnes, at det ikke alene var Hedeselskabet, men ogsaa dets Leder, der efter Evne personlig gav sig til at anlægge Plantninger.

„Tale og Skrift kunne være gode nok“, skriver Dalgas et Sted, „men faa først virkelig Betydning, naar de ledsages af Handling“, og det er da herefter naturligt, at han selv maatte blive baade Hedekjøber og Hedeplanter, selvfølgelig i beskeden Maalestok og oftest sammen med Andre. Vi have ovenfor hørt om, hvorledes den Omstændighed, at han i 1870 sammen med To af Familien Bruun købte Hesselviggaard, førte til, at den ikke længe efter blev Hedeselskabets Ejendom. Og paa lignende Maade gik det, da han i 1872 sammen med sin

Svoger, Ingeniørkaptajn Emil Jensen købte Provsthusarealet, c. 350 Tdr. Land (193 ha); det blev, da Familien Westenholz og Hedeselskabet i 1874 købte Plantagen Birkebæk, forenet med denne. Disse to Kjøb vare ligesom indledende Skridt fra hans Side. 1877 købte han, denne Gang alene, en gammel forfalden Hedegaard i Vorbasse Sogn, Hølund med 150 Tdr. Land (82.74 ha), som han kaldte Hølund Søgaard, og som blev Nr. 45 paa Hedeselskabets Plantage-Fortegnelse, og i 1888 købte han sammen med tre Ingeniørkammerater, Generaldirektør ved de jyskfynske Baner N. H. Holst, Overingeniør ved Statsbanerne J. W. Tegner og Svogeren, Kaptajn Emil Jensen Skovbjerg Plantage ved Skjernaa i Sønder Felding Sogn; den var begyndt i 1873; Generaldirektør Holst's Andel gik forøvrigt snart efter over til Grosserer F. Ollendorf i Aarhus.

Der var Fremgang i Plantningssagen: 1872 var der 16 Plantager med 4799 Tdr. Land (2647.23 ha), men i 1874 37 med 10,701 Tdr. Land (5902.90 ha), og saa mente man, at Hedeselskabet var naaet saa vidt frem, at man kunde anmode Landets Konge om at være dets Protektor, hvad da Kong Kristian IX under 20. Juni 1874 naadigt erklærede sig villig til. Ja paa denne Tid var der endog dem, der mente, at Fremgangen var for stærk, at der formentlig baandlagdes for megen Jord til Plantager. I Februar 1875 skrev Dalgas i den Anledning baade i Jyllandsposten, Fædrelandet og Dags-Telegrafen beroligende Artikler om de i Hammerum Herred skete Indkjøb af Hedejord, og særlig da om den i 1869 paabegyndte Klelund Plantage, der ved Grev Moltke-Bregentveds Kjøb af den i 1874 voxede fra 614 til 1410 Tdr. Land (fra 338.69 til 777.78 ha). Og Hedeselskabets Bestyrelse fulgte i Marts s. A. efter med en Meddelelse til Selskabets Medlemmer, der imødegik nogle dels i Pressen dels i Folketinget fremkomne Angreb paa Selskabet. Det skulde have sammenkjøbt 25,000 Tdr. Land (13,790 ha), hvad der hindrede Hedernes Opdyrkning ved Smaafolk; det skulde for at fremme nogle Vandingsanlæg have foretaget Sandudskylninger og derved gjort Skade, og endelig skulde det være Skyld i, at der i Herning var blevet oprettet en Bank, der ved at tage og give for høje Renter gik Aktiekapitalisternes Ærinde.

Mod disse Angreb havde Bestyrelsen let Spil. De 25,000 Tdr. Land svandt ind til de ovennævnte 10,701 Tdr. Land, der af eller ved Hedeselskabet vare indkjøbte til 37 Plantager, hvad der endog paa mange Maader afgjort gavnede Hedeboerne. Kun i to Tilfælde havde der været klaget over Selskabets Udskylninger, og kun i det ene var der lidt en Skade paa mellem 20 og 30 Rd.,

som selvfølgelig Intet betød overfor den store Nytte, Selskabets 43 færdige Vandingskanaler paa i Alt 30 Mil (226 km) havde gjort, og hvad endelig Banken angik, da var Herning Hede- og Diskontobank helt uafhængig af Hedeselskabet efter en i 1871 fremkommen Indbydelse bleven oprettet i 1872 med en Bestyrelse bestaaende af Generalkonsul H. Pontoppidan, „Bankens Fader“, samt de to Herningboere Kjøbmand Petersen og Prokurator Valeur, den Sidste var administrerende Direktør. Det Eneste, Hedeselskabet havde at gjøre med Banken, var, at det indtil videre afholdt Udgiften til Taxationerne ved Laan i Banken til ubemidlede Hedeboere.

Alt faldt herefter hurtigt til Ro igjen, og Plantningssagen gik ustanseligt frem, 1878 var der 68 Plantningsanlæg med 15,860 Tdr. Land (8197 ha), i 1882 168 med 21,118 Tdr. Land (11,649 ha), og i 1891 taler Selskabets Jubilæumsskrift om ikke mindre end 571 Plantager med 44,831 Tdr. Land (24,730 ha), af hvilke Selskabet selv ejede 14 med 7694 Tdr. Land (4244 ha). Det er en vidunderlig Fremgang fra 1877, det Aar, da Selskabets Aarsberetning for første Gang mente at kunne slaa fast, at „Sansen for og Troen paa Hedeplantningen nu virkelig er bleven vakt“. I Fortsættelse heraf oplyses det bl. A., at det i de to sidste Aar havde været umuligt at skaffe den Mængde Planter, som ønskedes, og eksempelvis oplystes det, for at vise den stedfundne Fremgang, at i Hoven Sogn anskaffedes i 1865 kun 75 Planter, i 1866 300, i 1867 c. 10,000, og at der i det sidste Aar i Sognets Plantager var udpriklet 860,000 Planter til Brug i selve Sognet.

Naar Beplantningssagens Udvikling illustreres paa denne Maade, ligger det nær her at minde om, at Hedeselskabet efter sine Love skulde lette Hedeboerne Adgang til gode Planter. Selskabet anlagde da ogsaa strax efter sin Stiftelse en Planteskole ved Herning, og det formaaede Plantøren ved Feldborg Statsplantage S. G. F. Jenssen-Tusch til at forestaa den; han havde som den Første paa dette Omraade drevet Planteskoledriften op til en tidligere her i Landet ukjendt Højde. Planteskolen, der var $1\frac{1}{4}$ Td. Land (0.69 ha) stor, blev i 1871 lidt mere end fordoblet, og det er derfor kun naturligt, at da Dalgas, som tidligere nævnt, i 1868 fik sin egen Villa i Aarhus, den Gang udenfor Byen, anlagde han strax en Planteskole ved den. I dets Aarsberetning for 1874 nævner Selskabet ti Planteskoler, for hvilke det hvert Efteraar trykker en Priskurant, der kunde rekvireres fra Selskabets Hovedkontor i Aarhus, og Planteskolernes Antal var derefter i stadig Stigen, hvad der var absolut nødvendigt, ti fra disse

rekvireredes ikke alene Planter til de egentlige Plantager, men ogsaa til de i Antal hurtigt og stærkt voxende saakaldte Smaaplantninger, der meget snart erkjendtes for et endog særdeles betydningsfuldt Middel til at naa Maalet, et beplantet Jylland.

Sagen begyndte meget beskedent. Paa Repræsentantmødet i 1871 bevilgedes efter et af Dalgas stillet Forslag 200 Rd. til at gjøre en Prøve med i det kommende Aar; Selskabet skulde yde gratis Planter og Vejledning i Overensstemmelse med et Reglement, som Bestyrelsen umiddelbart efter udfærdigede, og Sagen udviklede sig nu forunderlig hurtigt. Ved næste Aars Repræsentantmøde holdt Dalgas et Foredrag om den: „Hvilken Betydning have Smaaplantninger omkring Gaarde og Haver for vore Hedeegne, og hvorledes bør de udføres?“, det blev trykt saavel i Selskabets Aarsberetning som i Tidsskriftet „Landmandsblade“ og udkom derpaa videre udarbejdet som selvstændigt Skrift i endog fem Oplag (fra 1874 til 1894) i c. 50,000 Exemplarer. 1873 blev der oprettet c. 50 Smaaplantningsdistrikter, hvis Forstandere valgtes mellem de mest Plantningskyndige, fra 1880 opnaaedes et hurtigt voxende Statstilskud, og derefter opstod snart efter hinanden en Række Have- og Plantningsforeninger. Den første, „Plantningsforeningen paa Morsø“, stiftedes den 13. Juni 1882, og i Hedeselskabets Jubilæumsaar 1891 bestod der ikke mindre end 36 Foreninger, der spændte over 655 Sogne, talte 14,855 Medlemmer og i 1890 forbrugte 5 Millioner Stykker Naaletræsplanter og $1\frac{1}{2}$ Million Stykker Løvtræsplanter til en samlet Værdi af 57,656 Kr. samt Kjøkkenhavefrø til en Værdi af 10,228 Kr.

I de mange Foredrag om denne Sag, som Dalgas og hans Medhjælpere havde holdt trindtom i Jylland, var det atter og atter blevet gjort gjældende, at haardføre Læbælter omkring Gaard og Have ligesom haardføre levende Hegn, begge Dele af Hvidgran og Bjergfyrr, vilde bryde Vestenvindens Magt, vilde lune og hygge samt hindre de for Hedeagerbruget ødelæggende Sandpiskninger. Befolkningen indsaa det, Smaaplantningernes Antal voxede derfor mærkeligt og dermed ogsaa Interessen for Plantning i det Hele, d. v. s. for de større Plantager, Troen paa Muligheden af at kunne fremkalde saadanne og paa deres vidtrækende Betydning i forskjellig Retning var i frodig Væxt. Men inden vi paany vende os til Hedeselskabets egentlige Plantningsvirksomhed, skal der her endnu gjøres opmærksom paa, at Selskabet i de sidste Aar af denne Periode — fra 1888 — kom til at blive virksom i en ny Retning, nemlig paa Mosekulturomraadet. Ved Forhandlingerne paa den nordiske Landbrugskongres 1888 i Kjø-

benhavn, hvor Dalgas holdt et Foredrag om Hedeselskabets Organisation og Virksomhed, kom Sagen op. Der skete en Henvendelse til ham, hvori Hedeselskabet blev opfordret til ogsaa at tage sig af Mosesagen, og til denne Henvendelse kunde der saa meget des lettere svares Ja, som Sagen var en god, gammel Bekjendt af Selskabet. Allerede i „Geografiske Billeder“ havde Dalgas henledt Opmærksomheden paa Fladernes betydelige Kjær og Moser, paa det store Brændselmateriale, de indeholdt, men til hvis Udnyttelse der manglede baade „Forbrugere, Veje og Jernbaner“, ligesom paa deres Tjenlighed til Agerbrug, hvis blot Beboerne mægtede at udgrøfte dem og skaffe den fornødne Mængde Mergel.

Sagen saa den Gang væsentlig haabløs ud, men der blev desuagtet arbejdet med den. 1871 blev det udtalt, at Selskabet paatænkte at støtte Afvandingen af de større Hedekjær og Moser, 1872 vedtog Repræsentantmødet, at Selskabet, skjönt saadanne Anlæg ikke ligefrem omtaltes i Selskabets Love, maatte udstrække sin Virksomhed til Afvanding af Hedekjær og Hedemoser, og 1873 besluttedes det efter Vedtagelsen af de fornødne Bevillinger til Analysering af Mosejord og til Udførelse af de saakaldte Rimpauske Mosekulturer, at Selskabet skulde bekjendtgjøre i Bladene, at det indtil videre gratis overtog Ledelsen af slige Mosekulturer. Sagen vedblev dog at ligge død hen, og det skjönt Dalgas i 1876 udsendte et Skrift, „Hedemoser og Kjærjorde“, der vakte en vis Bevægelse og foranledigede en Del Diskussion i de jyske Landboforeninger. Det blev ikke i Jylland, at Selskabet — bortset fra Forsøgene paa Hesselvig — kom til at anlægge en Rimpausk Mosekultur, men i Nordsjælland 1877 ved en Lensbaron Otto Zytphen-Adeler tilhørende Mose. Forøvrigt kan det dog bemærkes, at Dalgas fik Anledning til at udarbejde en Plan for Opdyrkningen af den Del af den store Vildmose, der hørte under Stamhuset Birkelse; han offentliggjorde den 1880 i Hedeselskabets Tidsskrift.

Det var først efter Landbrugskongressen 1888 i Kjøbenhavn, at der indenfor Selskabet kom Liv i Mosesagen. Dalgas udgav endnu samme Aar Bogen „Agerbruget paa vore Mosejorde og Sandjorde“, som Generalkonsul Pontoppidan lod uddele i 15,000 Exemplarer, ikke at tale om at Gjødningsfirmaet Beckett & Meyer fik Tilladelse til endnu at trykke 5000 Exemplarer, og efter at Mosekultursagen ikke i ti Aar havde foranlediget nogen Udgift for Selskabet, bevilgedes der paa dets Virksomhedsplan for 1889 et Beløb (1640 Kr.) til Forsøg og Analyser paa den private Plantage Skovbjerg, der sammen med Generalkonsul Pontoppidan

tilskød et lignende Beløb. Og saa nedsatte Repræsentantmødet samtidigt et eget Mosekulturudvalg, bestaaende af Löjtnant G. de Lichtenberg til Hessel, Godsejer M. Ahlmann til Langholt og Oberstlöjtnant Dalgas; bistaaet af Docent Th. Westermann skulde det føre Sagen frem, hvilket ogsaa lykkedes det. I Hedeselskabets Jubilæumsskrift fra 1891 meddeles, at der var blevet afholdt en stor Mængde offentlige Møder om Mosesagen, at der var oprettet c. 40 Prøvestationer rundtomkring, hvor der udførtes korrekte Mosekulturer, at der paa Skovbjerg Mosestation udførtes en Række større Forsøg for at udfinde, hvorledes en lynggroet Höjmose kunde forvandles til frugtbar Tørvejord, inden den dækkedes med Sand, at der fire andre Steder paa græsgroede Lavmoser var paabegyndt en Række Gjødningsforsøg med forskellige Thomasslagger og Superfosfater, og at der til denne Virksomhed var opnaaet et Statstilskud, som forventedes forøget.

Her er Tale om Gjødningsforsøg, og saadanne vare langtfra noget Nyt for Hedeselskabet. Paa dets Engvandings-Forsøgsstation Hesselig var der i en Aarrække foretaget saadanne Forsøg, og det kan i det Hele siges, at Gjødnings-spørgsmaalet havde ligget Selskabet paa Sinde lige fra dets Stiftelse. Allerede i 1869 havde det sat sig i Forbindelse med Fabriken Stassfurth for at skaffe Selskabets Medlemmer god og billig Gjødning, og denne Virksomhed var det vedblevet med. Det er da helt naturligt, at Gjødnings-spørgsmaalet ogsaa maatte komme frem overfor Selskabets Plantager, saaledes som det kan ses i en Artikel af Dalgas i Selskabets Tidsskrift „Hedeselskabets Gjødnings- og Pløjnings-Forsøg i Plantagerne i 1878 og 1879“, ogsaa Selskabets Plantager maatte i det Hele blive Hjemsted for Forsøg paa Forsøg, Udviklingen førte det saaledes med sig.

Da Hedeselskabet var stiftet, traadte det, som vi have set, op med ganske stor Sikkerhed. Det stillede Maal kunde naas, blot man benyttede de vundne Erfaringer, og Erfaringerne bares af Statens Forstvæsen, med hvilket Hedeselskabet fra sin første Dag var glad ved at staa i nær og god Forbindelse. Overførster Jessen havde strax stillet sig venlig til Selskabet, Jægermester Klüver er en af Indlejerne ved Selskabets konstituerende Møde og bliver paa dette indvalgt i dets Repræsentantskab, hvad Skovrider Bang fra Gjøddinggaard, der arbejder sammen med Dalgas paa Hjortsballehöjene, ogsaa blev, ikke at tale om at Plantør Jenssen-Tusch fra Feldborg-Plantagen tog sig af Hedeselskabets Planteskole, og at Overførster F. v. Wimpfen stod sammen med Hede-

selskabets Bestyrelse imod det kgl. Landhusholdningsselskabs tidligere nævnte Hedeudtalelser. I næsten hundrede Aar havde Staten plantet paa Heden. I Begyndelsen var det famlende Forsøg, der omfattede saavel Løvtræer som Naaletræer, men Anstrengelserne samledes lidt efter lidt om at tilvejebringe Fyrreskov ved Saaning efter Skræpløjning. Fyrrene vilde dog slet ikke trives. I Stendalgaards-, Gjøddinggaards-, Palsgaards- og Randbøls-Plantager bleve Træerne syge, naar de havde naaet Mandshøjde, Naalene bleve gule og faldt af, Træerne gik ud. Det var Fyrrens Sprækkesvamp, der angreb dem, men det vidste man ikke den Gang. Omtrent 1812 gik man over til væsentlig at sætte Rødgran i Skovfyrrens Sted, ogsaa Rødgranerne bleve fordetmeste saaede i skræpløjede og harvede Striber, altsaa uden videre Behandling af Undergrunden, og efter længe at have staaet i Stampe kom de sig, i alt Fald for en ikke ringe Del, ligesom ogsaa de Rødgraner, der, efter at man havde faaet Planteskoler, vare plantede i Huller. Overfor dem, der gik ud, kastede man Skylden paa Vestenvinden og Alen, der betragtedes som „Hedens onde Princip“, medens Lyngen nærmest betragtedes som en nyttig Skjærm for de unge Graner.

Jo, der var Erfaringer, og Hedeselskabet gjorde dem gjældende. Da Hovborg-Plantagen i 1866 kom i Forbindelse med Selskabet, gjorde det Indsigelse mod de dér paabegyndte Skovfyrplantninger, og Striden endte med Selskabets Sejr. Fyrrekulturerne bleve stansede. De plantede Fyrre gik da ogsaa alle ud, saaledes som Selskabet havde forudsagt det, og efterhaanden opnaaedes den skjønneste Enighed om at gennemføre, hvad man kaldte solide Kulturer.

Det var imidlertid ikke Alt, der var saa lige til som Forholdene i Hovborg. I Give-Plantagen mislykkedes en Plantning med Hullegravning paa et Stykke magert Agerland endog gjentagende Gange, medens en samtidig udført Plantning i den hosliggende Hede lykkedes. I Høgildgaards-Plantage mislykkedes en to Gange i Huller udført Plantning paa magert Agerland totalt, medens Plantningen paa det samme Sted for tredje Gang udført efter Kulegravning lykkedes godt. Man kom atter og atter til at staa overfor Forhold, der stillede Spørgsmaal, som man ikke formaaede at besvare. Med sin temperamentsfulde Trang til hurtige Løsninger maatte Dalgas til Tider gribe fejl, og det blev forholdsvis hurtigt klart for ham, at de hundredaarige Erfaringer ikke slog til — 1882 kalder han dem „ubestemte og utilstrækkelige“, 1890 „primitive“ — samtidig med at det af ham dannede Begreb „Lynggiften“ fik voxende Betydning for ham. Det var denne Gift, der paa alle Maader skulde bekæmpes. I Jordens Magerhed

saa han ingen Hindring, mod Vestenvinden kunde de opvoxende Læbælter af haardføre Træer værne, og Alen kunde gjennembydes med Spade eller Plov, men „Lynggiften“! Uden at Ordet bliver nævnt — det brugtes mest Mand og Mand imellem — kan man følge Dalgas' voxende Kamp imod dette Onde i en Række Smaaskrifter og Artikler af ham som f. Ex. „Vejledning ved Træplantning i Hedeegne“ (1871), Beretning om Hedeselskabets sexaarige Virksomhed (1872), „Den dybe Reolpløjning anvendt til Hedeplantning“ (1872), „Om Plantning i Jylland, navnlig i dets Hedeegne“ (1877), „Hederne i Danmark og deres Til-kultivering“ (1878), „Fortids- og Fremtids-Skove i Jyllands Hedeegne“ (1883-85) og saa endelig „Skov-Kulturer i Jyllands Hedeegne“ (1890-91), et Skrift, der udkom i ikke mindre end 5000 Exemplarer.

Med et genialt Greb drog Dalgas tidligt Bjergfyrren som sin Hjælper med ind i Kampen. Den var tidligere kjendt her i Landet, Morville brugte den som Læbælteplante ved Anlægget af Margretelund, Kammerherre Riegels havde anvendt den som selvstændigt Træ i Statens Klitplantager, og i „Geografiske Billeder“ kan Dalgas „ikke noksom prise denne kostelige Plante“. Er der nogen Maade, skriver han, „hvorpaa de magre Sandflader kunne forvandles til Skov, da er det ved at tage den til Hjælp“, og i 1871 mener han at kunne oplyse, at Bjergfyrrens opadvoxende Varietet, den nøjsomste og maaske haardføre af vore Træarter, er et fuldstændig brugbart Skovtræ, der da ogsaa nu lidt efter lidt i Millionvis blev udplantet paa Heden. Men Dalgas var desuden i høj Grad opmærksom paa Bjergfyrrens jordbundsbeskyttende og lyngkvælende Egenskaber, der gjorde den til en værdifuld „Amme“ for eller „Fodpose“ om de udplantede unge Rødgraner. Bjergfyrren stansedes ikke i sin Væxt af Lyngen, men efterhaanden som den dækkede over Jordbunden, kvalte den Lyngen, medens Granen, der ikke saa hurtigt kunde dække Jorden, stansedes af Lyngen, og allerede i 1868 havde saa Hedeselskabet bestemt, at der skulde plantes indtil 50 pCt. Bjergfyr mellem Rødgranerne; hvorledes det end gik, var man saa vis paa, at faa Noget frem i de paagjældende Plantager.

Det var imidlertid ikke blot Overfladens Lyng, Dalgas saa paa med Mistillid, nej, ogsaa Jorden, den voxede i, burde betragtes med Mistivl, og ved Undersøgelser blev det vist, at den var lyngsur. Den maatte bearbejdes, den skulde „udluftes“, for at der kunde komme en Græsvegetation op, der kunde hjælpe til at gjøre Rødgranerne frodige. Hedeselskabet betragtede sine Ejendomme Høgeldgaard, Birkebæk og Hesselvig som udstrakte Forsøgsmarker. Her plante-

des paa Hede og i Ager, paa raa og udluftet Hede, i Reolpløjning, i kulegravet Jord og i Hullekulturer, dels med udpriklede Planter, dels med Frøbedeplanter, endvidere med forskellige Afstande mellem Granerne og Fyrrene, og endelig saaledes at Bjergfyrrerne plantedes dels samtidig med Granerne, dels nogle Aar baade før og efter dem osv. Det var langvarige og kostbare Forsøg, men Resultaterne vare ogsaa af stor økonomisk Interesse. Det gjaldt jo den jyske Hedes Fremtid, og det har derfor sin Betydning, naar Dalgas 1891 f. Ex. kan skrive: „Fra nu af maa saadanne gammeldags Grankulturer, hvor Granerne sættes i raa Hedejord, være en Umulighed“. Resultatet svarede da ogsaa til det store Arbejde. Hedeboerne kom nu lidt efter lidt med. I Femaaret 1866-70 anlagdes kun 6 Plantager med 3767 Tdr. Land (2078 ha), og i Aarene 1871-75 21 Plantager med 5865 Tdr. Land (3235 ha), men i Femaaret 1876-80 63 Plantager med kun 7744 Tdr. Land (4271 ha). Plantagernes Antal steg langt kraftigere end Arealet, d. v. s. der kom flere og flere smaa Plantager til. I Aaret 1881 steg Antallet med 39, men Arealet kun med 2400 Tdr. Land (1324 ha), saaledes at Gjennemsnittet for dette Aar var 60 Tdr. Land (33 ha) for en Plantage, og da 25 Aars Jubilæet fejredes i 1891, var Plantagernes Antal steget til 571 med i Alt 44,831 Tdr. Land (24,730 ha), saaledes at Gjennemsnittet pr. Plantage nu i det Hele var 77 Tdr. Land (42 ha), hvad der var en væsentlig Nedgang fra det første Femaars Gjennemsnit paa 628 Tdr. Land (346 ha). Ved Siden af disse Plantager, der mere eller mindre stod under Hedeselskabets Tilsyn, fandtes der i 1891 endnu 69 andre private Plantager med i Alt 9769 Tdr. Land (5388 ha), altsaa med et Gjennemsnit paa noget over 140 Tdr. Land (77 ha).

Et stort og for vort Land betydningsfuldt Arbejde var paa en næsten lydløs Maade blevet fremmet i Heden; først nu var der for Alvor Tale om at tage de udstrakte Heder i produktiv Besiddelse. Og erindrer man, at Dalgas ikke alene arbejdede for at gjøre Jylland skovklædt, men at han gik ud fra, at Hederne her tidligere havde baaret Skov, maa det have været et paa sin Vis stolt Ojeblik for ham, da han 1889 i Hedeselskabets Tidsskrift kunde offentliggjøre en Artikel med Overskriften: „Tre af Middelalderens større Skove i Ribe Amt, ødelagte i det 16. Aarhundredet og gjenfødte i vor Tid“. Det var Stilde, Hundsbæk, Hovborg og Klelund Plantager, han sigtede til, alle i Malt Herred.

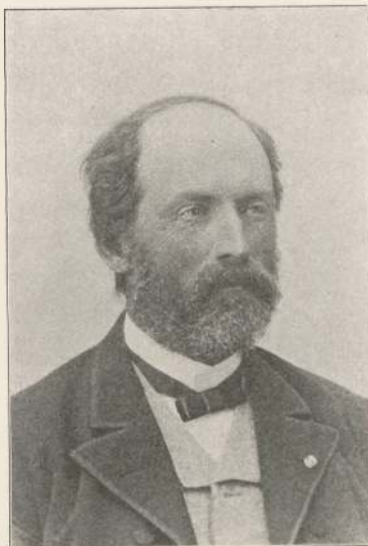
Her skal endnu særlig gjøres opmærksom paa en enkelt lille Plantage, den 180 Tdr. Land (99 ha) store Holt-Plantage, der ligger næsten helt omgiven af Birkebæk-Plantagen. Den blev paabegyndt i 1873 af et Interessentskab med

Forstdocent, senere Overførster og Kammerherre Dr. phil. P. E. Müller i Spidsen. Forstdocenten arbejdede paa den Tid en Del sammen med Dalgas. De To forestod saaledes i 1875 og 1876 en Række Forsøg i Høgildgaards og Harreskov Plantager med Plantninger i dybe Huller saavel i vaad Bund som i tør Sandbund og god Bakkebund samt med forskjelligt Fyldmateriale, og det kan i denne Forbindelse nævnes, at Dr. Müller paa en Exkursion henledte Dalgas' Opmærksomhed paa, at der ikke fandtes Regnorme i Lyngheden, samt paa, at der kun fandtes Dyreliv i Jordskorpen, hvor denne kunde bære Græs, hvad der førte til, at Assistent ved Landbohøjskolens kemiske Laboratorium C. F. A. Tuxen kom til at foretage en Række Analyser af forskjellig Hedejord, der bleve offentliggjorte 1876 i Dr. Müllers „Tidsskrift for Skovbrug“. Samarbejdet mellem Dalgas og Dr. Müller strakte sig dog ikke til Holt-Plantagen. Her gjorde Dr. Müller Forsøg ganske efter egne Planer; han vilde ikke her indplante Bjergfyr mellem Granerne, men lagde udelukkende Vægt paa en omhyggelig Jordbearbejdning. Trods store Anstrengelser kom han dog til det Resultat, at hverken Rødgran eller Ædelgran lod sig dyrke i Renkultur paa de gamle vestjyske Heder. I 1897 — altsaa tre Aar efter Dalgas' Død — skriver han: „Efter de Erfaringer, der nu foreligge, har altsaa Dalgas' lykkelige Greb med Indblanding af Bjergfyr sejret; mine Anskuelse om at kunne naa Maalet ved en grundig Jordbearbejdning have ikke holdt Stik“.

Han konstaterer herved en fuldstændig Sejr for Dalgas. Men han opgav ikke derfor sine Undersøgelser, og de skulde ikke længe efter føre til Resultater, der stillede de fleste her omhandlede Forhold i nye Belysninger. Dog herom i et senere Afsnit. Tidsrummet, vi her beskæftige os med, er afgjort Dalgas', og han saa fremad med en, Gud ske Lov, beundringsværdig og ukuelig Frejdighed.

Ved Siden af Rødgranen gjorde Hedeselskabet under Dalgas ogsaa Forsøg ikke alene med andre Granarter f. Ex. Hvidgranen, Balsamgranen og Ædelgranen, men ogsaa med den, efter hvad vi tidligere have hørt, helt dødsdømte Skovfyr. Bjergfyrren var et brugbart Skovtræ, men Rødgranen et bedre, og over Rødgranen stod i økonomisk Værdi endnu Skovfyrren. Tanken om, at den skulde kunne bringes til at voxer paa Hederne, vilde Dalgas derfor kun nødtigt opgive. Fra 1868 plantede Selskabet hvert Aar lidt Skovfyr. I de første ti Aar gik de omtrent alle ud, men derefter viste det sig, at de Skovfyr, som stod i Læ af Graner eller Bjergfyr, der havde naaet 5 à 6 Alens Højde, befandt sig fortræffeligt, og Dalgas haabede derfor, at naar Fugtighedsforholdene havde forbedret

sig ved Hjælp af de voxende Skove og de mange levende Hegn, vilde den Tid nok komme, da Skovfyren vilde blive hjemme paa Heden. Dalgas troede sikkert, at de kommende Skove vilde faa stor og god Indflydelse paa Jyllands klimatiske Forhold, navnlig naar Skovene kom til at ligge saaledes, at de støttede hinanden overfor Vinden ved at danne sluttede Linier, og med dette for Öje indkjøbte Hedeselskabet fra 1887 ved Statens og private Velynderes Hjælp forskellige Hedearealer til Beplantning. Det søgte at faa de værste „Huller“ i de Rækker, de opvoxende Skove dannede, lukkede, og saa udviklede det sig saaledes, at Selskabet ved Dalgas' Død ejede ikke mindre end følgende tretten Plantager paa

S. Brönsted.

i Alt 8505 Tdr. Land (4691.54 ha), nemlig: Birkebæk, Hesselvig Enggaard, Hesselvig, Vester Hesselvig, Dövlung, Skarrild, Skovsende, Plantagen Dalgas, Plantagen Liebe, Finderup, Plantagen Schade, Røddinglund med Timring og Barde samt endelig Grindsted. Foruden disse Plantager ejede Selskabet paa denne Tid endnu to Mosestationer, Skovbjerg og Stationen Pontoppidan. Plantagen Nörlund, som Selskabet havde kjøbt i 1876, havde det i 1882 afhændet til Staten.

C. Holten.

Hedelskabet var voxet op til at være en betydende Magt, og den Skriver, der i 1866 var dets eneste Medhjælp, var da ogsaa efterhaanden bleven til en anselig Stab dygtige Hjælpere, som videre udbredte Selskabets Anseelse. Der var et Öjeblik, da Dalgas for Alvor troede, at polytekniske Kandidater ikke kunde sammen med en Ingeniørofficer som Leder, men denne Anskuelse fortog sig selvfølgelig, og han lærte at sætte endog megen Pris paa to Polyteknikere, der i 1870 og 1871 bleve Selskabets Hjælpere i Engvandingsarbejdet, S. Brönsted og C. Holten. Den første

N. Fritz.

af dem blev Selskabets Eng- og Kanalingeniør, i lang Tid med Bolig paa Hesselvig; han var et Par Gange Dalgas' Ledsager paa Studierejser i Udlandet, forestod bl. A. Anlægget af Damholt-Hodsager Mergelbane; udarbejdede det store Projekt til Skjernaadeltaets Regulering m. m. og blev i Selskabets Tjeneste til sin Død i 1893. Den Sidste blev efter en Tid at have været Assistent ved Engvandingsanlægene sammen med Dalgas Redaktør af Hedeselskabets Tidsskrift (1880 og 1881) og endvidere fra 1878 Selskabets betroede Revisor ved dets efterhaanden stærkt voxende og meget indviklede Regnskaber, hvad han er den Dag idag. Ellers var det forøvrigt mest Landbrugskandidater og Forstkandidater, der bleve de Le-

dende mellem Selskabets Personale. Da Selskabet tog fat paa Mosekultur, blev Landbrugskandidat Lars Jörgensen dets Ingeniør paa dette Omraade, og da han i 1892 søgte anden Virksomhed, blev Landbrugskandidat Th. Claudi Westh hans Efterfølger.

Det var dog navnlig paa Plantningsomraadet, at Medhjælperskaren blev stor. I de første Aar udførtes det fornødne Tilsyn af Forstraad Bang paa Gjøddinggaard og Plantør Jenssen-Tusch fra Feldborg-Plantage i Forbindelse med Bestyrelsens Medlemmer, men fra 1869 nævnes ogsaa Forstkandidat N. Fritz, der havde assisteret hos Bang paa Gjøddinggaard og stod som Ejer af en Planteskole, Aalykke i Brørup Sogn, 1873 kommer Forstkandidat G. A. Mourier og Skovrider H. Schrøder til, og efter en i 1874 vedtagen Plan, der traadte i Kraft med 1875, oprettedes endelig fem Skovriderposter, af hvilke dog kun de fire besattes, den femte, der omfattede Viborg Amt, forblev ledig, Bestyrelsens Medlem, Justitssekretær Morville har sikkert gjort det fornødne Arbejde. De fire fra 1875 virkende Skovridere vare: for Ribe og Vejle Amter Forstkandidat N. Fritz, for Ringkjøbing Amt Forstkandidat P. Borch, for Aalborg og Randers Amter Proprietær C. Hecquet og for Vendsyssel og Thy Skovrider Schrøder. Senere bleve de fire Skovridere til otte, og i Jubilæumsaaret 1891 vare Selskabets otte Skovridere, nævnte i Aldersorden: N. Fritz (fra 1875), C. Hecquet (1875), M. Nyholm (1878), M. Holt (1883), Chr. Sørensen (1883), G. Morville (1886), Chr. Dalgas (1887) og P. Th. Johansen (1889).

Det er her af Interesse at møde Navnene Dalgas og Morville, og det saa meget mere som de Paagjældende ere Sønner af Hedeselskabets to, som det tør siges, egentlige Stiftere. Da de umiddelbart efterat have taget deres Forstexamen, traadte i Hedeselskabets Tjeneste som Assistentter — hvad de vare en ganske kort Tid, før de bleve Skovridere — tør det vel nok antages, at Tjenesten i Selskabet har været deres Maal fra de unge Dage. Hedeselskabet, der omtrent var deres Jævnaldrende, drog dem, de vilde være med til at fortsætte, hvad deres Fædre saa berømmeligt havde begyndt. Chr. Dalgas fik Sæde paa Birkebæk ved Herning, Georg Morville paa Skalmstrup ved Stoholm mellem Viborg og Skive.

P. Th. Johansen

Af de øvrige sex Skovridere vare endnu to Forstkandidater, nemlig Fritz paa Aalykke i Brørup Sogn og Johansen i Aarhus. Fritz var ikke alene Skovrider i Selskabet, i hvilken Egenskab han 1883 sendtes til Schweiz for at undersøge de derværende Bjergfyrskovene, men han var ogsaa Selskabets entomologiske Konsulent, fra 1886 findes der hyppige Artikler fra hans Haand i Hedeselskabets Tidsskrift om Insektangreb i Plantagerne, og han udgav i 1892 „De danske skadelige Naaletræsinsekter“, der i 1894 fulgtes af en lignende Bog om de skadelige Løv- og Frugttræsinsekter. For Johansens Vedkommende skal det oplyses, at han, efter i nogen Tid at have assisteret paa Selskabets Hovedkontor i Aarhus, forenede sin Skovriderpost med Stillingen som Selskabets Kontorchef. Af de andre Skovridere vare Hecquet og Nyholm Landmænd, Hecquet var endda Proprietær, Ejer af Hjedsbækgaard ved Støvring, hvorfra han opdyrkede en hel Del Hede. Som Skovrider havde han først Bolig paa Hjedsbækgaard, senere paa Sexhøj, ogsaa ved Støvring; Nyholm havde Bolig paa Storskoven ved Flauenskjold. Hvad endelig Mads Holt i Paabøl og Chr. Sørensen paa Hølund-Søgaard angaar, da havde de tjent sig op fra neden i Selskabets Tjeneste. Mads Holt havde oprindeligt været Husmand i Skarrild, blev derpaa Mergelgraver, saa Plantør og endelig Skovrider, og Chr. Sørensens Karriere var en ganske lignende. Hedeselskabet saa selvfølgelig paa Examinere, men særligt ogsaa paa personlig Dygtighed; ved at forfremme de to sidstnævnte Mænd skaffede Dalgas Hede-

M. Holt.

selskabet to dygtige og nidkjære Tjenere, der i end- og høj Grad følte sig knyttede til det.

Arbejdet i Selskabets Tjeneste var gennemgaaende ganske strengt. Dalgas, der var Hurtigheden og Præcisheden selv og desuden arbejdsivrig og mærkelig udholdende,

J. C. Sørensen.

mente at kunne fordre lignende Egenskaber hos sine Medarbejdere, og blot det at foretage en Inspektionsrejse med ham i Heden var ikke altid nogen Börneleg. Fhv. Skovrider Fritz har mange Aar efter skrevet, at det næsten kunde gyse i ham, naar han fik Brev fra Dalgas om den og den Dag, til den og den Tid at give Møde dér og dér. Saa gjaldt det som Regel næste Morgen Kl. 5 at kjøre afsted og saaledes blive ved i en halvsnes Dage. Dalgas' sydlandske Blod kunde ofte lade ham træde ivrigt op, men saa kunde han igjen vise sig saa hjærtensgod, fint hensynsfuld og paaskjønnende, at Alle sluttede sig til ham. Da han endte sine „Skovkulturer“ (1891), takkede han i en Efterskrift Alle, der havde belært ham, og her nævner han da bl. A.: „Hedeselskabets Forstpersonale, blandt hvilket jeg især er bleven paavirket af Skovrider Borch“. Dalgas slap ham sikkert nødigt, da han ved Udgangen af 1884 forlod Hedeselskabet for at blive Godsinspektør paa Jægerspris.

Selskabets Personale blev som Regel længe i dets Tjeneste. F. Iversen, der i 1871 blev Skriver paa dets Kontor, voxede saaledes efterhaanden op til at blive baade dets Sekretær og Kasserer og virkede som saadan lige til 1904. Men det er ogsaa et oplysende Træk, at ved Selskabets Jubilæum i 1891, var det hverken Bestyrelsen eller Repræsentantskabet, der blev officielt udmærket, men fire af Selskabets Personale, Ingeniør S. Brønsted blev Ridder af Danebrog, Sekretær Iversen fik Kammerraadstitel, Skovrider Holt og Plantør J. C. Nielsen

bleve Danebrogsmænd. I denne Forbindelse kan det da ogsaa nævnes, at Bestyrelsen allerede i 1882 tænkte paa en Forsørgelseskasse for Selskabets Funktionærer, og at en saadan traadte i Kraft fra 1. Januar 1884. I November 1883 vedtoges et Reglement for den Undervisning, man ønskede at give vordende Plantningsassistenter, og i 1885 oprettedes en Elevskole paa Birkebæk, der fik stor Betydning for Selskabets Forsyning med et vel uddannet Forstpersonale.

Det nu stærkt voxende Hedeselskab beskæftigede i 1891 en Kasserer, en Revisor, en Skriver, en Kanal- og Engingeniør, en Moseingeniør, otte Skovridere, femten Forstassistenter, tre Skovfogeder og to faste Mergelsøgere. Selskabets Virksomhed krævede en stor Ramme, indenfor hvilken der efterhaanden var bleven Meget at se. Da Kong Kristian IX og Dronning Louise i 1892 fejrede deres Guldbryllup, overrakte Hedeselskabet ved en Deputation bestaaende af Etatsraad Bruun som Repræsentantskabets Formand, Hof-Jægermester Mourier-Petersen som Bestyrelsens Formand og Oberstlöjtnant Dalgas det høje Guldbrudepar en Mappe med en Dedikation og tolv Fotografier fra det voxende Liv i Plantagerne, der Aar for Aar studeredes af flere og flere Besøgende fra Udlandet. De kom fra Tyskland, Holland, Belgien, Sverige, Finland og Rusland. Men hvor stort og anseligt end Selskabet paa mange Maader nu var blevet, stod det stadig paa den patriotiske Grund, som det var voxet op paa. Det kan bl. A. ses af de Opfordringer om ny Medlemstilgang, som det udsendte i 1888, det Aar, da Selskabet med saa stor Glans deltog i den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn. Hedesagen, skrev Bestyrelsen, der i Betydning for vort Fædreland ikke staar tilbage for nogen anden Sag, fortjener at støttes mest muligt, og derfor rettes en indtrængende Opfordring til Alle og Enhver, som have Evne og Vilje til at ofre paa Fædrelandets Alter, om at indmelde sig som Medlemmer i Hedeselskabet. Vi skulle nedenfor se lidt nærmere paa Forholdet mellem Selskabet og dets Medlemmer.

F. Iversen.

HEDESELSKABETS VENNER

Efter Hedeselskabets Love var Enhver, der bidrog mindst 2 Rd. aarligt til det, Medlem. Medlemmerne skulde vælge et Repræsentantskab, der igjen skulde vælge en Bestyrelse, og Medlemmerne kunde af Bestyrelsen sammenkaldes til en Generalforsamling, Noget, der skulde ske, naar tyve Medlemmer krævede det; Lovforandringer kunde kun vedtages paa en Generalforsamling. Herefter var det Medlemmerne, der udgjorde Hedeselskabet. Men — saaledes formede det sig ikke i Virkeligheden. De paa det konstituerende Møde den 28. Marts 1866 i Aarhus mødte „Indbydere“ vedtog extraordinært, at de „første Gang“ valgte de fornødne Repræsentanter, men herved blev den Medlemmerne tillagte Ret til at vælge et Repræsentantskab helt strøget, ti da der een Gang var valgt Repræsentanter, existerede der et Repræsentantskab, og efter Lovene skulde Repræsentantskabet supplere sig selv. Der blev ingen Brug for Medlemmer hertil, og der blev heller ingen Brug for Generalforsamlinger. Der blev aldrig fra Medlemmernes Side rettet nogen Opfordring til Bestyrelsen om at sammenkalde en Generalforsamling, og Bestyrelsen sammenkaldte heller aldrig af sig selv en saadan. Som vi tidligere have set, vedtog Repræsentantskabet alle fornødne Beslutninger, uden Hensyn til om der muligvis i dem laa en Lovforandring.

Som saa mange andre Selskaber var Hedeselskabet altsaa slet ikke noget af Medlemmer bestaaende Selskab. Det var en Institution, der bares af et Repræsentantskab, som valgte en Bestyrelse, og som paa et aarligt Møde skulde modtage dennes Regnskab for det svundne Aar og vedtage et Budget for det kommende. Selskabets Medlemmer vare i Virkeligheden ikke Medlemmer i noget Selskab, men de vare Hedeselskabets første, helt uegennyttige Venner.

Det første Forsøg, Bestyrelsen gjorde paa at skaffe Selskabet „Medlemmer“, var, som tidligere nævnt, ret upraktisk. Den henvendte sig herom til Landets samtlige Kommunalbestyrelser, Sogneforstanderskaber og Bladredaktioner, hvad der blev ganske uden Resultat, men saa gik man til at antage i Alt 23 saa kaldte

Forretningsførere, spredte over hele Landet, og den gode patriotiske Sag fik nu hurtigt et Resultat. Allerede ved Repræsentantskabets første Møde den 28. Juni 1866 kunde Bestyrelsens Formand, Jægermester Mourier-Petersen meddele, at Aarets Medlemskontingent vilde blive mindst 2000 Rd., saaledes som det ogsaa blev. Aarets Medlemsantal kom op paa 767, og nu steg det stadigt, i 1867 til 1079, i 1868 til 1295 osv., til det i 1877 naaede et foreløbigt Maximum paa 3388, saa dalede det i nogle Aar for i 1884 at voxte til 3865 og saa igjen dale til 3394 i 1887. Denne sidste Nedgang foruroligede en Del, og saa udsendte Bestyrelsen i 1888, den nordiske Udstillings Aar, det tidligere nævnte nye Opraab, der da ogsaa medførte en Forøgelse. Medlemsantallet for 1888 blev 3577, men de følgende Aars Væxt var kun ringe. Den holdt paa ingen Maade Skridt med de Ønsker, man nærede om et voxende Tilskud til Selskabets Virksomhed fra Statens Side. De Privates Interesse for Selskabet maatte helst voxte i en om muligt lignende Grad, og da Prokurator Valeur paa Repræsentantskabsmødet i 1891 opfordrede Bestyrelsen til særlig at have sin Opmærksomhed henvendt paa Tilgang af nye Medlemmer i Hovedstaden, førte det til, at Selskabets gode Ven Grosserer Holger Petersen ved Nyaarstid 1893 paa egen Haand udsendte c. 1000 trykte Opfordringer, der skaffede Selskabet en ikke ringe Tilgang. I Dalgas' Dødsaar 1894 var Medlemmernes Antal steget til 4709.

Medlemmerne havde Betydning for Selskabet. Forsaavidt er det naturligt, at der hvert Aar i Selskabets Aarsberetning meddeltes en fuldstændig Medlemsliste, og det ser jo ganske imponerende ud, at i Aarsberetningen for 1866, der i Alt talte 40 Sider, fylder Navnefortegnelsen de 21. I 1872 optager den endda 57 Sider og i 1875 ikke mindre end 78 Sider. Men det kostede selvfølgelig ikke saa Lidt hvert Aar at trykke flere Ark med Navne, og da man samtidig havde ypperlig Brug for de mange Sider til andre Meddelelser, blev det paa Repræsentantmødet i 1877 vedtaget, at Medlemslisten kun skulde trykkes hvert tredje Aar, idet dog de hvert Aar tilkomne nye Medlemmer skulde opføres i den paa-gjældende Aarsberetning. Som vi ovenfor have set, havde denne sparsommere Meddelelse af de mange Navne ingen væsentlig Indflydelse paa Medlemstallet: det dalede vel noget i nogle Aar, men saa steg det igjen, og tage vi t. Ex. Medlemsfortegnelsen for 1889 for os til nærmere Undersøgelse, se vi, at det samlede Medlemsantal i dette Aar var 3669, hvoraf 3247 vare Personer og 422 Amtsraad, Byraad, Sogneraad, Sparekasser, Banker og Foreninger; de bidrog i Alt 23,196 Kr., Personerne 14,598 Kr. og Ikke-Personerne 8598 Kr. Af de person-

lige Medlemmer vare 2077 fra Jylland og 1170 fra det øvrige Danmark; af de upersonlige Medlemmer vare 370 fra Jylland og 52 fra det øvrige Danmark. Jylland dominerede altsaa, som naturligt er, men af Forretningsfører-Distrikterne, der fra 23 i 1866 vare voxede til 107 i 1889, var der ogsaa 74 i Jylland mod kun 33 i det øvrige Danmark.

Paa den her omhandlede Medlemsfortegnelse fandtes bl. A. 55 Sparekasser og Banker (45 jyske, 10 ikke-jyske), hvis samlede Bidrag androg 1781 Kr. Det højeste Aarsbidrag fra en af disse Givere var 200 Kr. Men Selskabet havde Venner ikke alene mellem de her nævnte som oftest mindre Banker, men ogsaa mellem Landets store Fonds, saaledes den Raben-Levetzauske Fond, Vallø Stift og det Classenske Fideikommis, og deres Tilskud vare væsentlig større. I sine første 25 Aar modtog Hedeselskabet ikke mindre end 11,400 Kr. fra den Raben-Levetzauske Fond, 12,600 Kr. fra Vallø Stift og 43,404 Kr. fra det Classenske Fideikommis. Den Raben-Levetzauske Fonds Bidrag gaves til Selskabets Virksomhed i Almindelighed, for Vallø Stifts Penge uddeltes der en Tid Opmuntringspræmier for Engvanding udført af mindre Lodsejere og for Smaaplantninger omkring Gaarde og Haver i Hedeegne, saaledes skete det bl. A. i 1874, og hvad de store Midler fra det Classenske Fideikommis angaar, da gaves de, saaledes som vi tidligere have hørt, særlig med Hedernes Engvanding for Öje. Fideikommissets Opmærksomhed var henvendt paa denne Sag allerede för Hedeselskabets Stiftelse. En af de Ledende i dets Direktion, Gehejmekonferensraad F. F. Tillisch havde Kjendskab til Heden, han havde fra 1837 til 1843 været Amtmand i Ringkjøbing Amt, og de 10,000 Rd., Fideikommisset med Hedernes Frugtbargjörelse for Öje allerede för Selskabets Stiftelse havde stillet til Raadighed for Indenrigsministeriet, blev en yderst kjærkommen Hjælp for Selskabet, der derved blev sat i Stand til strax at kunne tilsige gratis Vejledning ved de Engvandingsforetagender, det saa gjerne ønskede at fremme.

I Taknemlighed overfor den af det Classenske Fideikommis saa rundeligt ydede Hjælp blev den store Skjerna-Kanal kaldet Classens Kanal, og ganske paa lignende Maade træffe vi forskellige Plantager og Mosekulturer med Navne efter Givere, saaledes Plantagen Liebe, Plantagen Schade, Moselodden F. C. Madsen, Pontoppidans Mosestation osv., de ville hver for sig blive nævnte nedenfor, men selvfølgelig er det kun en ringe Del af Selskabets mange Venner, der paa denne Maade ere blevne opkaldte.

Da Selskabet oprettedes, skjænkede Kong Kristian IX det 800 Kr., Lens-

greve A. V. Knuth-Knuthenborg 500 Kr. og Lensgreve J. Wedell-Wedellsborg 1000 Kr. Lensgreve Fr. Moltke-Bregentved købte i 1874 Klelund Plantage i Lindknud Sogn, Ribe Amt, som han samtidig udvidede til en forholdsvis stor Plantage paa 1467 Tdr. Ld. (809 ha), Greve K. Brockenhuus-Schack til Giesegaard købte 1876 Store Hjøllund Plantage i Vrads Sogn ved Silkeborg paa 1400 Tdr. Ld. (772 ha); Greve L. Holstein-Holsteinborg bragte i 1881 Nedergaard Plantage i Nørre Snede Sogn mellem Silkeborg og Horsens paa 428 Tdr. Ld. (236 ha) under Selskabets Tilsyn; Kammerherre Chr. Lüttichau anlagde 1890 Tjele-Plantagen Nordost for Viborg paa 320 Tdr. Ld. (176 ha); Lensbaron T. Reedtz-Thott købte i 1894 Harreskov-Plantage paa 1262 Tdr. Ld. (696 ha) i Assing Sogn, Ringkjøbing Amt, osv. Det er en Række store og gode Venner, som her kunne nævnes, og een Gang vundne vare de paagældende Mænd trofaste. Lensgreve Wedell skænkede i 1879 Selskabet paany 1000 Kr., og da Lensgreve Moltke i 1887 lod Klelund Plantage gaa ind under Fredskovsforpligtelsen, hvorved den blev berettiget til et Statstilskud, skænkede han dette til Hedeselskabet. Det beregnedes at blive til c. 30,000 Kr. i de fem Aar, der formentlig endnu vilde gaa, inden Plantagen var færdig beplantet, og det bestemtes efter Aftale med Lensgreven, at Beløbet skulde være Begyndelsen til en „Grundfond til Tilkultivering af nye Plantager“.

Dalgas kaldte i sine „Geografiske Billeder“ paa Landets Godsejere og Kapitalister, og hans Stemme blev hørt. Ved Siden af de ovenfor nævnte Jordrotter, hvis Række endda kunde forøges, kom der andre Velyndere til, og blandt dem skal her først og fremmest nævnes Grosserer D. B. Adler. Da Hedeselskabet startedes, var han, som vi have set, strax forstaaende og ved at forstrække det med et rentefrit Laan paa noget over 6000 Kr. satte han det i Stand til at købe Nordre Høgildgaard, hvad der var en Begivenhed i Selskabets Historie. Og da Gaarden i 1874 gik over til Generalkonsul H. Pontoppidan og Laanet derved blev frigjort, vedblev Laangiverne deres Velvilje, den større Del af Laanet overlod de som en Gave til Hedeselskabet, medens der for Resten blev taget Aktier i Paabøl Plantage. Der er sikkert ingen Tvivl om, at Grosserer Adler, som den ivrige Fædrelandsven han var, paa endnu flere Maader vilde have vist sig som Hedeselskabets Ven, hvis han ikke var bleven bortkaldt ved en tidlig Død. Han døde i 1878 kun lidt over 52 Aar.

Plantagen Paabøl, der ligger tre Fjerdingvej fra Ølgod Station i Hoven Sogn, Ringkjøbing Amt, interesserede Selskabet i høj Grad. Bestyrelsen bestod af

Kaptajn Dalgas, Læge Vilandt i Ribe og Apoteker J. Helms i Varde, og Dalgas var dens Formand. Aktietegningen blev væsentlig fremmet ved de Adlerske Penge, men at Plantagen overhovedet blev til, skyldtes en Gave paa 2000 Kr. fra Brygger J. C. Jacobsen, der yderligere viste sig som Hedeselskabets Ven ved at tegne sig for et aarligt Bidrag til det paa 200 Kr. Den samlede Aktiekapital i Paabøl Plantage var 36,120 Kr., og Plantagen, der oprindeligt var paa 640 Tdr. Land (353 ha), blev i 1883 forøget med 330 Tdr. Land (182 ha), der købtes for 5 Kr. Tønden; Aktionærerne indvilgede i hver for sin Part at tilskyde den hertil nødvendige Sum.

Der kom i det Hele en Række forskellige Tilskud og Gaver til Hedeselskabet og dets Formaal. Grundejer Hermann Valentiner og Hustru skjænkede det i 1887 i Anledning af deres Guldbryllup 2000 Kr., og det viste sig paa denne Tid, at Adskillige havde betænkt det i deres Testamenter. 1887 fik det Underretning om, at Enkepastorinde Birgitte Wesenberg f. Gjødwad havde testamenteret det 5000 Kr., som det vilde faa efter en Slægtnings Død, og 1891 modtog det Beløbet. 1889 meddeltes det Selskabet, at afdøde Proprietær, cand. phil. E. Wroblewski havde betænkt det i sit Testamente, og det modtog herefter i 1891 923 Kr. 35 Øre. Det var ligeledes i 1889, at det fik en Skrivelse om, at Partikulier, fhv. Administrator paa Java Avgust Schade ved sit Testamente af 1881 havde indsat det til Arving for en vis Del af sin efterladte Formue. Det blev 1846 Kr., og Hedeselskabet erhvervede sig i 1890 herfor Frenstrup Plantage paa 110 Tdr. Land (60 ha) i Suldrup Sogn, Aalborg Amt; Selskabet vilde have den til Forsøgsplantage, og samtidig fik den Navnet „Plantagen Schade“.

En stor Gave, som endda strax kunde benyttes, var 10,000 Kr., som Højesteretsadvokat C. Liebe i 1890 tilstillede Selskabet til Anvendelse efter Bestyrelsens Skjøn ved Træplantning og andre Hedekulturer. De bleve væsentlig anvendte til Anlægget af en Plantage, „Plantagen Liebe“, paa 420 Tdr. Land (231 ha), der lagdes omkring Selskabets Skovridergaard Skalmstrup i Feldingbjerg Sogn, Viborg Amt. Samtidig optraadte ogsaa en anden Højesteretsadvokat som Selskabets Ven, nemlig Højesteretsadvokat S. Nellemann; han ejede Allingskovgaard i Silkeborg Eggen, og 1891 anlagde han Allingskovgaard, Allinggaard og Grönbæk Plantagen paa c. 342 Tdr. Land (190 ha) i Svostrup og Grönbæk Sogne. Hedeselskabets Venner vare jo ikke alene de Institutioner og Mænd, der direkte gav det Gaver, men ogsaa dem, der efterkom dets Ønsker, bl. A. og isærdeleshed ved at plante eller opfordre til at plante i Heden. I saa Henseende skal her nævnes Læge Avgust Petersen i Anst mellem Lunderskov og Vejen og Højskole-

forstander Ludv. Schrøder paa Askov. Den Sidstes Arbejde i Hedeselskabets Tjeneste, væsentlig fra 1886, vil blive omtalt senere, for den Førstes Vedkommende skal det her nævnes, at han strax fra sin første Tid som vestjysk Læge (1872) med betydelig Virkning animerede Hedeboerne til at lægge sig efter Hegns- og Læplantning; han stod med en ikke ringe Avtoritet imellem dem, hvad der bl. A. kan ses af det jyske Skrift „Tæjelownssjow“ af J. Jacobsen. Den i dets „første Aften“ omtalte Læge er just Avgust Petersen, der forøvrigt ikke blot naaede et godt Resultat med Hensyn til Smaaplantningen dér paa Eggen, men ogsaa blev en virksom Formand i det 1880 stiftede Plantningsselskab Stavshede, der med Omhu beplantede 300 Tdr. Ld. (165 ha) og endda tilkjøbte baade Langebjerg Plantage og Revsinghede Plantage. Han var Formand her til sin Død i 1909.

Da de her nævnte to Mænd en Gang i 1890 paa Askov sad sammen med Dalgas, meddelte denne, at han havde en Ejendom paa Haanden, som var god til Beplantning. Den hed Baldersbæk og laa Nordvest for Hovborg. Denne Meddelelse lod Anst-Lægen gaa videre til sin Broder, Grosserer Holger Petersen i Kjøbenhavn, og det Resultat, der herved naaedes, blev betydningsfuldt, ti ikke alene blev Holger Petersen nu personlig knyttet til Hedesagen, men han drog Andre med sig. Medens Læge Avgust Petersen efter 34 Aars dygtige Hedetjeneste i 1906 flyttede fra Anst til Gjentofte, vedblev Broderen ligesom Ludv. Schrøder at være et virksomt Hjul i Hedeselskabets Udvikling, og for hans Vedkommende maa det her nævnes, at den af ham i 1891 anlagte Baldersbæk Plantage, allerede i 1893 blev udvidet fra 605 Tdr. Ld. (333 ha) til 825 Tdr. Ld. (455 ha), og at den nu er paa c. 1400 Tdr. Ld. (772 ha), samt at der kan nævnes en Række Plantager, til hvis Opstaaen mere eller mindre livlig Paavirkning fra hans Side har givet Stødet. Meddeles kan saaledes Følgende: 1892 anlagde Grosserer J. Moresco Fromsejer Plantagen paa 500 Tdr. Ld. (275 ha) i Vorbasse Sogn; 1893 Grosserer S. Børgesen Utoft Plantagen paa c. 1000 Tdr. Ld. (551 ha) i Grindsted Sogn; 1894 Fabrikejer W. Salomonsen Slaugsgaard Plantagen paa c. 700 Tdr. Ld. (386 ha) i Vorbasse Sogn; 1898 Overretssagfører Konrad Levysohn Lindbjerg Plantagen paa 260 Tdr. Ld. (143 ha) i Ejstrup Sogn, Arkitekt B. Ingemann Lundgaard Plantagen paa 290 Tdr. Ld. (159 ha) i Heinsvig Sogn, Professor, Dr. jur. J.H. Deuntzer Fasterholt Plantagen paa 820 Tdr. Ld. (452 ha) i Arnborg Sogn, 1900 Bankdirektør Axel Heide Siam Plantagen paa 942 Tdr. Ld. (520 ha) i Heinsvig og Grene Sogne; 1901 Fabrikant Joh. G. Guildal Guildals Plantagen paa 200 Tdr. Ld. (110 ha) i Sønder Omme Sogn; 1908 Papirhandler Adolf Levison Heimdal Plantagen paa 225 Tdr. Ld.

(124 ha) i Hoven Sogn og Fabrikant P. Petersen (Firma Petersen & Albeck) Lihegaards Plantagen paa 400 Tdr. Ld. (220 ha) i Egtved Sogn. Det er ikke mindre end ti Plantager med tilsammen næsten 5500 Tdr. Ld. (3000 ha), et Areal, der i Tidernes Løb endda er voxet ikke ubetydeligt. Jo, Samtalen paa den „historiske“ Askov-Bænk bar Frugt. Det skal forøvrigt ikke lades uomtalt, at af de her nævnte Plantagestiftere havde Grosserer Moresco allerede tidligere vist sig som en Ven af Hedeselskabet, han havde i 1888 skjænket det 500 Kr.

Det er i høj Grad betydningsfulde og for Hedeselskabet nyttige Venner, som her ere nævnte, men den betydeligste Ven staar det endnu tilbage at nævne, nemlig Generalkonsul Henrik Pontoppidan. Denne 1814 i Rær Præstegaard ved Thisted fødte Mand, der ved eget dygtigt Arbejde skabte sig en fremragende Stilling i Hamborgs Kjøbmandsverden, som han stadig bevarede, var sig dog altid sin Danskhed endog stærkt bevidst og stod særlig alle gode jyske Foretagender nær. Da Hedeselskabet opstod, stillede han sig strax venligt overfor det. Han indmeldte sig endnu i 1866 som livsvarigt Medlem, og da han i 1867 købte Hovedgaarden Constantinsborg mellem Aarhus og Skanderborg, er det kun naturligt, at han i endnu højere Grad blev interesseret i Selskabets Virksomhed. Han betragtede Hedernes Beplantning som en Velsignelse for Landet, ved den vilde der blive skabt Læ, fugtigere Luft, muligvis ogsaa lidt mere Regn, men afgjort baade Arbejde og Indtægt for de mange smaa Jordejere. Nu vil han ogsaa selv plante, og i 1871 købte han derfor Søndre Høgildgaard med c. 700 Tdr. Land (386 ha) Hede. Tre Aar efter købte han Nordre Høgildgaard til. Han købte den, som tidligere nævnt, af Hedeselskabet for derved at sætte denne endnu unge Institution i Stand til at gaa videre i sit Arbejde, og han sad nu inde med en Hedejendom paa tilsammen 1480 Tdr. Land (816 ha), der under Selskabets Tilsyn voxede fornøjeligt op. Det tidligere Hedelandskab skiftede efterhaanden helt Karakter, ja Høgildgaards Have kom lidt efter lidt, beskyttet som den laa mod alle Vinde, til at blive et yndet Udflugtssted, den fik efterhaanden Navnet Hernings Klampenborg. Og blandt Pontoppidans gode Gjerninger kan her endnu nævnes, at han i 1871 tog Initiativet til Oprettelsen af Herning Hede- og Diskontobank, der traadte i Virksomhed i 1872.

Det er herefter intet Under, at han i 1874 blev optagen som Æresmedlem i Hedeselskabet, og saa stod dette dog endnu kun ved Begyndelsen af at nyde godt af hans stormandsmæssige Rundhaandethed, der ligesom stadig fulgte med i ethvert Skridt fremad, som Selskabet gjorde eller blot ønskede at gjøre. 1876 skjænkede

han det 10,500 Kr. til en Anstalt for Oplærelse af Vandings- og Plantningslever, et Beløb, som han Aaret efter forøgede med endnu 10,000 Kr., for at Selskabet kunde blive i Stand til at købe Hesselviggaard ved Skjerna til Hjemsted for den nævnte Virksomhed, og som et lille Tillæg fulgte der med det sidste Beløb endnu fem Aktier i Stilde Krat à 200 Kr. Stykket, ligesom lidt senere 400 Kr. til en Bogsamling. Til Fremme af Selskabets Virksomhed for Oprettelsen af Have- og Plantningsforeninger skjænkede han det i 1887 2000 Kr., hvis Rente skulde anvendes til gratis Uddeling navnlig til Smaakaarsfolk af gavnlige Smaaskrifter om det nævnte Emne, og da Selskabet fra 1888 for Alvor tog fat paa Mosekulturarbejdet, fulgte han dette med den største Interesse; det er jo endda blevet sagt, at Mose-sagen muligvis var den af Selskabets Virksomheder, der stod hans Hjerte nærmest.

I 1888 gav han Selskabet 500 Kr., for at Dalgas' Skrift „Agerbruget paa vore Mose- og Sandjorde i Hedeegnene“ kunde blive trykt i 15000 Eksemplarer og gratis blive omdelt til Medlemmerne af Husmands-Kreditforeningen i Jylland. Aaret efter skjænkede han Selskabet 1000 Kr. til Mosekulturforsøg og i 1891 9000 Kr. til Anlæg af en Mosestation, ikke at tale om at han i 1889 gav 1000 Kr. til Plantagen Dalgas, der vil blive nærmere omtalt i et senere Afsnit, at han indmeldte en Række livsvarige eller fleraarige Medlemmer i Hedeselskabet, herimellem et betydeligt Antal dygtige Husmænd og mindre Gaardmænd, flere Landboforeninger samt andre beslægtede Foreninger, og endelig at han i 1899 tilskød 1000 Kr. til en Fond, hvis Rente særligt skulde anvendes til gratis Fordeling af Hedeselskabets Tidsskrift til Husmænd og mindre Gaardmænd i Hedeegnene. Det er en stolt Række Gaver, der herefter kunne knyttes til Pontoppidans Navn, og det er sandt, hvad der i Repræsentantskabets Møde 1889 blev sagt om ham, at han „siden Selskabets Stiftelse stadig havde været den Første, naar det gjaldt om at hjælpe det.“ Det er derfor kun naturligt, at den Mosestation, til hvis Oprettelse han 1891 gav et saa stort Beløb som 9000 Kr., og som kom til at ligge umiddelbart Syd for Herning, fik Navn efter ham. Til denne store og vigtige Mosestation ydedes der forøvrigt ogsaa Bidrag af Andre, saaledes

H. Pontoppidan.

gav Konsul Rudolph Wulff i Aarhus 4000 Kr., ikke at tale om at Selskabet søgte og opnaaede et endog betydeligt Statstilskud til den. Paa denne Tid var der i der Hele Fart i Mosevirksomheden. 1890 skjænkede Fabrikejer F. C. Madsen i Horsens i Anledning af sin Forretnings 30aarige Bestaaen Hedeselskabet 2000 Kr., navnlig til Indkjøb af en Mose paa 100 Tdr. Land (55 ha), der skulde indlemmes i Selskabets første Moseforsøgsstation ved Skovbjerg og som med hans Tilladelse blev kaldt „Moselodden F. C. Madsen.

1891, da Pontoppidans Mosestations blev oprettet, var et dobbelt Jubilæumsaar. Hedeselskabet kunde i dette Aar, den 28. Marts fejre sin 25aarige Bestaaen, og Generalkonsul Pontoppidan den 8. April sit 50 Aars-Jubilæum som Kjøbmand i Hamborg. Det var navnlig med Tanken paa det sidste Jubilæum, at Generalkonsulen skjænkede Selskabet de ovennævnte 9000 Kr. til den vigtige Mosestation, men Selskabets Jubilæum blev paa ingen Maade overset, det blev mindet af en endog stor Skare Venner, der bragte det gode Gaver. De androg i Alt c. 27,000 Kr., og her skal der ved Siden af Generalkonsul Pontoppidans og Konsul Wulffs ovenfor nævnte Gaver gjøres opmærksom paa, at fhv. Apoteker i Aarhus H. S. Aagaard, Tobaksfabrikant F. C. Obel i Aalborg, Konsul Momme i Grenaa, Herning Hedebank og endnu fire Anonymer ved denne Lejlighed hver for sig skjænkede det 1000 Kr., ikke at tale om at Selskabet fik en Række nye Medlemmer.

Det var en betydelig Hjælp, Hedeselskabet til stadig Brug modtog fra sine Medlemmer og fra sine andre private Venner, men det blev dog fra Staten, at det modtog det væsentligste Bidrag til sin Virksomhed, og dette Bidrag voxede efter Selskabets Ansøgninger med Virksomheden. Staten maa derfor ogsaa nævnes mellem Selskabets Venner. Medens dets første Regnskab for Aaret 1866-67 har et saa beskedent Statstilskud som 1200 Kr., omfatter dets Regnskab for 1894, det sidste Aar Dalgas levede, et Statstilskud paa ikke mindre end 193,000 Kr., der faldt i to store Hovedposter, den ene vedrørende Hedeselskabet i snevrere Forstand, dets Administration og egne Ejendomme, den anden vedrørende Ejendomme og Foretagender, som vare fremkaldte af Selskabet og stod under dets Tilsyn. Det første Beløb udgjorde 86,920 Kr. (33,000 Kr. til Administration, 17,920 Kr. til Kulturer i egne Plantager, 16,000 Kr. til Kulturer i egne Mosestationer, 20,000 Kr. til Indkjøb af Plantagearealer), det andet 106,080 Kr. (52,080 Kr. som Tilskud til Plantager med Fredskovsforpligtelse, 50,000 Kr. til Smaaplantningsforeninger, 4000 Kr. til Mosekultur-Stationer).

Der er en stor Forskjel mellem de to Aars Tilskud, og her er desuden det

at lægge Mærke til, at Tilskudenes Væxt er jævn og uafbrudt uden Hensyn til Tidens store politiske Kamp. Hedeselskabet kom kun en enkelt Gang til at mærke, at der var Noget, der hed midlertidige Finanslove, Noget, der hed en forbitret Kamp mellem den Estrupske Regering og Folketingets Flertal. Hedeselskabet stod ligesom udenfor. I Begyndelsen af sin Tilværelse findes Selskabet forøvrigt slet ikke paa Finansloven. Som tidligere nævnt bevilgedes paa Indenrigsministeriets Budget nogle væsentlig kun smaa Summer til Skovplantnings Fremme i Vestjylland og til Engvandingens anlæg i Hedeegnene, og af disse Summer tildelte saa Ministeriet Selskabet, hvad det mente, at det burde have. Men dette forandrede paa Finansloven for 1872-73. Posten til Skovplantnings Fremme i Vestjylland, som Andre end Hedeselskabet nød godt af, blev staaende, den var i dette Aar paa 8000 Kr., men Posten „Til Fremme af Engvandingens- og Afvandingens anlæg i Jyllands Hedeegne“ kom jo til at hedde „Til Fremme af det danske Hedeselskabs Virksomhed“, samtidig med at der til dens 6000 Kr. blev lagt 3600 Kr., der var Dalgas' Gage som Ingeniørkaptajn og som herved overførtes fra Krigsministeriet til Indenrigsministeriet.

Ved Forhandlingerne herom paa Rigsdagen aandede der, som vi tidligere have set, lutter Velvilje mod Hedeselskabet, og i tryk Tillid hertil var det da, at Selskabets Repræsentantskab i 1877 vedtog en Henvendelse til Indenrigsministeriet om at faa den nævnte Sum, der i de mellemliggende Aar var voxet noget, væsentlig forøget, Engvandingensarbejderne krævede det, og fra 1878 fik det da til almindelige Formaal 4000 Kr. (mod tidligere 2000 Kr.) og til Engvandingens Fremme 12,000 Kr. (mod tidligere 8000 Kr.). I 1880 opnaaede Selskabet endda yderligere, at der til Fremme af Smaaplantninger blev bevilget det 5000 Kr., et Beløb, der allerede i 1882 voxede til 7000 Kr. Men der var paa denne Tid særlig et Omraade, Selskabet følte sig trykket paa, og det var dets Forhold til de opvoxende Plantager og Planteskoler. Selskabet havde hidtil ikke alene ydet dem et gratis Tilsyn, men ogsaa givet dem pekuniære Tilskud. Efterhaanden som Plantagernes Antal steg, endog meget hurtigt, kunde Selskabet imidlertid umuligt vedblive hermed, og Repræsentantskabet vedtog i 1882 efter Forslag af Dalgas en Udtalelse om, at den nævnte pekuniære Støtte fra Selskabets Side burde ophøre undtagen overfor Paabøl-Plantagen, som Selskabet var særlig knyttet til. Samtidig gjaldt det imidlertid om at faa Finanslovens Post til Skovplantningens Fremme i Vestjylland væsentlig forøget, og en Henvendelse herom til Ministeriet vedtoges enstemmigt.

Den paagjældende Post paa Finansloven var begyndt beskedent i 1868 med 4000 Kr., 1872 blev den forhøjet til 8000 Kr., og i 1878 til 12,000 Kr., af hvilket Beløb Hedeselskabet fik de 11,000 Kr., men under den stærke Tilgang af Plantager, disse Aar kunde opvise, slog dette Beløb absolut ikke til. 1880 søgte Selskabet derfor om, at de 11,000 Kr. maatte blive forøgede til 15,000 Kr., men her mødte den det politiske Uvejr. Efter den midlertidige Finanslov for 1881-82 fik det stadigt kun 11,000 Kr., hvad der følte som en endog stor Ulempe, og saa søgte det i September ikke igjen om 15,000 Kr., men om 18,000 Kr. For Hedesagens Skyld er det i høj Grad ønskeligt, skrev det, at Plantagerne erholde dette Tilskud, i modsat Fald frygter Bestyrelsen for, at Arbejdet vil blive stanset i ikke faa af dem, og at Plantningssagen, der nu er i særdeles god Fremgang, vil faa et Knæk, som der skal mange Aars Arbejde til at raade Bod paa. Beløbet blev bevilget for Aaret 1882-83, men nu kom i 1882 Ønsket om at faa Beløbet væsentlig forøget; de 18,000 Kr. maatte nødvendigvis blive til 25,000 Kr.

Indenrigsministeriet vilde ikke være utilbøjeligt til at gaa ind herpaa, men mente, at de paagjældende Plantager maatte overtage Fredskovsforpligtelse, og Folketingets Finansudvalg mente det Samme. Det gjaldt om at sikre sig, at de ved Statshjælp beplantede Arealer ikke senere igjen skulde blive gjort skovløse. Der opstod her ved en Række ganske lange og besværlige Forhandlinger med Ministeriet til den ene Side og Plantageejerne til den anden. Sagen blev lagt i Hænderne paa Bestyrelsen sammen med et Udvalg bestaaende af fire Repræsentanter, nemlig Etatsraad G. Bruun til Asmildkloster, Godsejer Carl Bech til Engelsholm, Mølle ejer N. Møller til Letbæk Mølle og Amdsraadsmedlem N. Mouritsen til Vildbjerg Mølle. Men først paa Repræsentantmødet i 1885 kunde Dalgas meddele, at Ministeriet havde approberet en Ordning, der maatte betragtes som særdeles heldig for Hedeplantningen, og i Løbet af Aaret blev, til at begynde med, Fredskovsforpligtelse overtaget af de fleste Plantager paa over 30 Tdr. Land (16.5 ha). Dalgas skrev i Slutningen af sin Artikelrække „Fortids- og Fremtids-Skove i Jyllands Hedeegne“: „Med Fredskovsordningen er opstaaet en ny Æra for Hedeplantningen. Nu baade kan og bör der tages fat for Alvor“. Og det blev der. Da Selskabet i 1882 ansøgte om at faa det ovenfor omhandlede Beløb væsentlig forøget, til saa det 168 Plantager med 21,118 Tdr. Land (11,549 ha), men i 1891 var Antallet, som oftere nævnt, 571 med 44,831 Tdr. Land (24,730 ha). Væxten vedblev, og derfor maatte Statens Tilskud til Plantager med Fredskovsforpligtelse stadig voxte, som ovenfor nævnt udgjorde det i 1894 ikke mindre end 52,080 Kr.

Og der kom andre betydningsfulde Bevillinger til, fra 1889 til Indkjøb af nye Plantagearealer og fra 1890 til Mosekulturer, Bevillinger, der i 1894 udgjorde henholdsvis 20,000 og 16,000 Kr., ikke at tale om at Staten efter særlig Ansøgning i 1892 havde bevilget Selskabet 24,000 Kr. til Købet af Pontoppidans Mosestation og i 1893 10,000 Kr. til Køb af Mosespor. Staten var ikke karrig. Men det er herefter dog forstaaeligt, at der i Rigsdagen, samtidig med at Selskabet, som ovenfor nævnt, ansøgte om Statstilskudets væsentlige Forøgelse, fremkom Tanker om, at det kunde være rigtigt, at der fra Statens Side førtes et Tilsyn med Anvendelsen af de stigende Tilskud. Folketingets Finanslovudvalg foreslaar, at der bevilges 2000 Kr. til et saadant Tilsyn, hvad Indenrigsministeren dog stiller sig uvilligt til. Han betragter et stadigt Tilsyn som „en u hensigtsmæssig Foranstaltning“, der vil gjøre et pinligt Indtryk overfor „den Avtoritet, den begrundede Tillid, som dette Selskab i det Hele nyder, i hele Folket kan jeg gjerne sige“, og Folketingsmanden for Lemvig, Gaardejer C. P. Aaberg slutter sig hertil, idet han tilføjer, „naar den höjtærede Minister har Midler til engang imellem, naar han finder det nødvendigt, at sende Mænd ud for at undersøge og paase, hvorledes Selskabet ledes, maa dette i alle Tilfælde være tilstrækkeligt“. Alligevel vedtoges den foreslaaede Bevilling, der derefter vedblev. Forstdocent P. E. Müller, Forstraad F. Bang og Skovrider O. L. V. Haxthausen kom til at afgive en Betænkning, og saa blev Statsskovrider V. Fabricius Ministeriets Tilsynshavende ved de under Hedeselskabet sorterende Fredskovsplantager.

Naar Folketingsmand C. P. Aaberg ovenfor er nævnt, skal her gjøres opmærksom paa, at hans Tale i Folketinget om Fredskovsforpligtelsen fik en ikke ringe Betydning. Han udtalte bl. A., at den Erstatning, der burde ydes de Plantageejere, der gik ind paa at overtage Fredskovsforpligtelse, maatte blive „omtrent en Fjerdedel af de [aarlige] Udgifter, som det vil medføre at faa vedkommende Areal tilplantet og tilkultiveret“ som Aarstilskud, saaledes som det ogsaa i Almindelighed blev. Det var forøvrigt ikke alene Aaberg, der stærkt talte Hedeselskabets Sag; det gjorde ogsaa Lærer Thomas Nielsen, hvad der skal lægges Mærke til, da han ikke fra først havde set paa Selskabet med helt gunstige Öjne. Det var ham, der i 1873 havde troet at maatte paatale de Sandudskylninger, som Hedeselskabet skulde have foraarsaget til Skade for de paa-gjældende Lodsejere. Aaberg var imidlertid den af disse To, der fik störst Betydning for Selskabet. I 1886 blev han Medlem af dets Repræsentantskab, og han synes som saadan bl. A. at have opfordret til, at Selskabet skulde søge

stadig voxende Beløb til Indkjøb af nye Hedearealer og til Fordeling mellem Plantagerne med Fredskovsforpligtelse. I saa Henseende kan her henvises til hans Udtalelser paa Repræsentantskabsmøderne i 1889 og 1892.

Til nærmere Præcisering af Hedeselskabets Forhold til Staten skal her endnu fremdrages en Sætning i dets Andragende af 4. Juli 1889 angaaende et voxende Tilskud navnlig til Indkjøb af nye Hedearealer. Det henleder her Opmærksomheden paa, „at Hedeselskabet ifølge Gavebrev af 6. Januar 1884 har indsat Staten til Arving af alle sine Ejendomme, samt at Selskabet ikke agter at sælge eller pantsætte nogen af dets Ejendomme, udover hvad de alt ere pantsatte, uden Ministeriets Samtykke“. Efter en Beslutning paa et forudgaaede Repræsentantmøde havde Selskabet den 16. Avgust 1883 tilskrevet Ministeriet, at det var sindet at udfærdige en Dispositionsakt for det Tilfælde, at det en Gang maatte opløse sig, hvorefter Staten skulde være dets Arving. Derved kunde Selskabet efter en Opløsning vedblive at gjøre Nytte for Hedesagen; naar det var Ejer af forskellige Ejendomme, var det kun for at benytte dem dels som Forsøgsstationer, dels som Øvelsesplads for sit Plantnings- og Engvandingsspersonale, „ikke, hvad der oftere fejlagtigt har været antaget, for at samle større Ejendomme til Medlemmerne.“ Efter nogen Forhandling kom herefter det fornødne Gavebrev i Stand med Underskrift af de tre Bestyrelsesmedlemmer og af ikke mindre end 23 Repræsentanter. Det var i det Hele en Tanke, som Dalgas gjentagne Gange kom tilbage til, at det var Staten, der burde fortsætte, hvad Hedeselskabet havde begyndt. I sin Afhandling „Fortids- og Fremtids-Skove i Jyllands Hedeegne“ (1885) siger han, at Hedeselskabet ikke kan vare evigt, at den Tid vilde komme, da det maatte afløses af noget Andet, og at dette Andet maatte være Staten, og ved Selskabets Jubilæum i 1891 udtalte han bl. A. som sin „ringe Formening“, at det vilde blive til Gavn for Landet, om der itide arbejdedes paa, at al Hedeplantning, altsaa baade Statsplantagerne, der sorterede under Finansministeriet, Klitplantagerne, der sorterede under Indenrigsministeriet, og Hedeselskabets Plantager ligesom Tilsynet med de private Plantager og med Virksomheden i de efterhaanden opstaaede 40 Have- og Plantningsforeninger lidt efter lidt samledes paa een Haand under Indenrigsministeriet.

Som særlige Henvendelser til Staten fra Hedeselskabet skal her endnu nævnes, at det i December 1866 indsendte en Indstilling til Indenrigsministeriet om Ændringer i et Rigsdagen forelagt Vejlovsforslag („Det nye Vejlovudkast i sit

Forhold til Hedernes Opdyrkning"); at det i 1876 henvendte sig til det samme Ministerium om at faa Lovgivningen for Vands Afbenyttelse bragt i Overensstemmelse med Nutidens berettigede Fordringer, og at det i 1881 indgav et af en dertil nedsat Komite udarbejdet detaljeret Forslag til Ændringer i Hede-Brandlovgivningen. Paa disse forskellige Omraader søgte Hedeselskabet at opnaa de for Hedesagen bedst mulige Resultater, men det var kun med Hensyn til den anden af de her nævnte tre Sager, at der opnaaedes Noget; under 28. Maj 1880 udkom den omfangsrige Lov om Vands Afledning og Afbenyttelse, paa hvis Afsnit om Vands Afbenyttelse Dalgas opnaaede at faa en væsentlig Indflydelse.

Staten var og blev Hedeselskabets betydningsfulde Ven. Til Selskabets Venner, dets Medlemmer, de store Givere og Staten, maa imidlertid, endog i høj Grad, ogsaa Hedeboerne henregnes. I „Fædrelandet“ for den 4. Avgust 1868 findes et Avertissement fra 17 Jordejere i Karup, hvori de bringe Hedeselskabets Bestyrelse en Tak fra alle Interessenterne i de i 1867 og 1868 udførte Engvandingskanaler. Forstaaelsen af Selskabets Virksomhed kom, som vi have set, først paa Engvandings-Omraadet, men Hedearbejdet drog dem efterhaanden ogsaa. Det var jo særlig i Aarene 1881 og 1882, at Plantagernes Antal begyndte at stige, og gaa vi de 94 Plantager igjennem, som kom til i disse to Aar, var der af dem kun 11 paa 100 Tdr. Land (55 ha) og derover og kun 6 paa mellem 50 og 99 Tdr. Land (mellem 27.5 og 54.6 ha), men 50 paa mellem 20 og 49 Tdr. Land (mellem 11 og 27 ha) og 27 paa under 20 Tdr. Land (11 ha). Det er mest Gaardmænd og Gaardejere, der her træde op, enkeltvis eller i Interessentskaber, men der er ogsaa baade Husmænd og Boelsmænd med; 6 Plantager anlægges af hver sin Husmand og 4 af hver sin Boelsmand. Og saa kan der ogsaa nu peges paa baade Sognekommuner, Bylav og Amtsraad, der anlægge Plantager. Idom Sogn i Ringkjøbing Amt anlægger i 1882 en Plantage paa 68 Tdr. Land (37.5 ha), Taastrup Bylav i Feldballe Sogn, Randers Amt anlægger samme Aar en Plantage paa 35 Tdr. Land (19.3 ha), og Thisted Amtsraad anlægger i 1889 sammen med Ydby Sogn Dover Plantagen i det nævnte Sogn paa c. 300 Tdr. Land (165 ha). Alle kom efterhaanden med, Proprietærer, Mølleejere, Landkøbmænd og Kroejere foruden, som nævnt, baade Gaardmænd, Husmænd og Boelsmænd, først hermed var Maalet naaet og Vennekredsen sluttet.

Som et Tillæg til nærværende Kapitel skal her endnu nævnes Navnene paa de 47 Mænd, som i dette Tidsrum vare Repræsentanter i Selskabet. Som oven-

for nævnt, er det dem, der afgjort udgjøre Selskabet, men den Omstændighed, at de have modtaget Valg som Repræsentanter i det, kan selvfølgelig ikke berøve dem deres Ret til at kaldes Selskabets Venner.

1866.

1. Kammerraad J. Chr. Hjorth til Tustrup ved Aalborg, † 1869.
2. Vejinspektør A. Meyer, Kalø, udtr. 1869.
3. Jægermester G. Bruun til Asmildkloster ved Viborg; Etatsraad, Formand for Repræsentantskabet 1866-1901, † 1901.
4. Hof-Jægermester Th. Thygeson til Damgaard ved Fredericia; Klitinspektør, Kammerherre, udtr. 1875.
5. Proprietær Jacob Boserup til Stubbergaard ved Skive; udtr. 1882.
6. Oberstlöjtnant, Landinspektør A. C. Myhre, Aalborg; † 1894.
7. Skovrider F. Bang, Gjøddinggaard ved Vejle; Forstraad, udtr. 1876.
8. Gaardejer, Medl. af Rigsraadet Christen Jensen, Østerbording ved Silkeborg, † 1888.
9. Gaardejer J. Jensen, Neder Uhre ved Karup; udtr. 1897.
10. Stiftamtmand H. C. Nielsen, Ribe; † 1885.
11. Gaardejer A. Simonsen, Ravnholt ved Kolding; udtr. 1886.
12. Kaptajn, Toldinspektør F. J. d'Origny, Holstebro; udtr. 1868.
13. Prokurator W. T. Valeur, Herning; † 1896.
14. Forpagter Blöcher, Skjødebjerg ved Vejle; Høker i Rugsted ved Kolding, † 1877.
15. Justitsraad, kst. Inspektør ved Redningsvæsenet C. B. Claudi, Lemvig; udtr. 1876.
16. Engvandinginspektør W. Feddersen, Karup; udtr. 1870.
17. Proprietær R. J. Kirketerp, Grinderslevkloster ved Skive; † 1866.
18. Jægermester, Skovrider C. C. Klüver, Marienlund ved Silkeborg; udtr. 1882.
19. Proprietær Niels Frandsen, Breininggaard ved Ringkjøbing; † 1879.
20. Hof-Jægermester Chr. Lüttichau til Tjele; Kammerherre, indvalgt i Bestyrelsen, Formand for den 1899-1908, Æresmedlem 1908, † 24. Avgust 1915.

1867.

21. Overklitfoged, Baron Jörgen Rosenkrantz til Færgegaard ved Thisted; udtr. 1893.
22. Proprietær H. H. C. Lautrup til Estrup ved Brørup; † 1890.

1868.

23. Vejinspektør J. C. S. Hylling, Holstebro; † 1874.

1869.

24. Kammerjunker J. A. Stemann til Store Restrup ved Aalborg; Kammerherre, udtr. 1899-1875.

25. Proprietær Iver Olesen til Gudumkloster ved Lemvig; til Nygaard sst., † 1902.

1876.

26. Kammerherre Th. Rosenørn-Teilmann til Nørholm ved Varde, frh. Kultus- og Justitsminister; † 1879.
27. Proprietær Fritz Momsen til Skovlyst ved Brørup; † 1901.

28. Jægermester G. Krøyer til Reballegaard ved Horsens; udr. 1893.
29. Gaardejer A. Madsen, Omvraa; † 1878.
1878.
30. Proprietær Chr. Hoppe til Pallesbjerg ved Ulfborg; Direktør for den vest- og sønderjyske Kreditforening, Hofjægermester, † 1914.
31. Proprietær R. T. Bruun til Boelsgaard ved Nørre Sundby; udr. 1890.
1879.
32. Møllejer N. Møller, Letbæk Mølle ved Varde; Landstingsmand, udg. 1914.
33. Godsejer Carl Bech til Engelsholm ved Vejle; Hofjægermester, Kammerherre, Formand for Repræsentantskabet 1907-10, Direktør for Hedeselskabet 1910-12.
1880.
34. Møllejer N. Mouritzen, Vildbjerg Mølle ved Herning; † 1904.
1882.
35. Statsskovrider V. Fabricius, Palsgaard Plantage ved Nørre Snede; udg. 1914.
36. Proprietær P. Hasselbalch til Aastrup ved Hjörning; Sagfører, udg. 1914.
37. Hof-Jægermester Honnens de Lichtenberg til Bidstrup mellem Aarhus og Randers; udr. 1894.
1886.
38. Prokurator, Landinspektør G. C. Styrup, Ribe; † 1903.
39. Gaardejer, Folketingsmand C. P. Aaberg til Aaberggaard ved Lemvig; † 1897.
1888.
40. Godsejer Malthe Ahlmann til Langholt ved Nørre-Sundby; † 1902.
41. Proprietær Chr. Søtoft til Glibinggaard ved Horsens; Partikulier i Kbhvn., udg. 1914.
1889.
42. Godsejer Løjtnant Gerhard de Lichtenberg til Hessel ved Grenaa; 1904 indvalgt i Bestyrelsen, udr. 1914.
1890.
43. Proprietær B. M. Hasselbalch til Torslev Nörngaard i Øster Hanherred; udr. 1905.
44. Höjskoleforstander Ludv. Schrøder, Askov; Professor, 1894 indvalgt i Bestyrelsen, † 1908.
45. Pastor J. C. Jansen, Dragstrup (Vester Jölby) paa Mors; Tødsø sst.
46. Overførster paa Frijsenborg H. P. Winge; udr. 1904.
1893.
47. Gaardejer J. Hornstrup, Møgelvanggaard ved Thisted; udr. 1905.

DEN I FØRSTE RÆKKE LEDENDE

Der var en ikke ringe Dygtighed samlet i Hedeselskabets Repræsentantskab. Det talte indsigtsfulde og betydelige Mænd som Medlemmer, og de sad der ikke kun nogle enkelte Aar, een Gang indvalgte vedblev de som Regel at være Repræsentanter i en Aarrække, fire vare det uafbrudt i hele det her omhandlede Tidsrum, Formanden Etatsraad Bruun til Asmildkloster, Gaardejer J. Jensen Neder Uhre, Prokurator Valeur i Herning og Kammerherre Lüttichau til Tjele. Efter Lovene skulde der være 20 Repræsentanter, men der var ofte flere, man satte Pris paa i Repræsentantskabet at samle alle interesserede Kræfter. Festskriftet ved Selskabets Jubilæum i 1891 er underskrevet af Bestyrelsens tre Medlemmer samt af 26 Repræsentanter.

Repræsentantskabet kom forøvrigt ikke ofte sammen. Efter Lovene skulde Bestyrelsen samle det til et aarligt Møde, og herved blev det som Regel. I Selskabets første 25 Aar fandt der kun to ekstraordinære Repræsentantmøder Sted, det ene i 1876, da Generalkonsul Pontoppidan havde skjænket Selskabet 10,000 Kr. til en Skole for Engvandingselever, det andet i 1878, da der skulde beses nogle Plantager og Kanalanlæg. Og det har endnu sin Interesse at gjøre opmærksom paa, at af de 25 Aars 27 Møder afholdtes 14 i Aarhus, 4 i Viborg, 2 i Herning, og 1 i hver af Byerne Aalborg, Felding, Grindsted, Silkeborg, Tarm, Varde og Vejle. Det synes, som om Bestyrelsen har ønsket Møderne afholdt rundt omkring i Hedelandet, hvor der var Noget at se, eller hvor et Møde kunde gjøre Nytte, men fra anden Side blev der holdt igjen herimod. Repræsentantskabets Formand foreslog i 1871, at Møderne kun hvert tredje Aar maatte afholdes ude i Hedeegnene. Forslaget blev forkastet, men i Virkeligheden sejrede det, saaledes som vi kunne se det af Fortegnelsen over Mødernes Samlingssteder, og det kunde jo ogsaa virke afskrækkende, at der 1869 i Grindsted kun mødte sex Repræsentanter og 1871 i Felding endda kun fire. Til Gjengjæld mødte der igjen c. 50 af Selskabets Medlemmer det sidstnævnte Sted; det synes i det Hele at have haft Betydning for Møderne, at Repræsentantskabet

saaledes som vi tidligere have hørt, først tillod Selskabets Medlemmer at overvære Møderne og dernæst gav dem en selvfølgelig begrænset Tilladelse til at deltage i Forhandlingerne paa dem.

Efter Lovene skulde Selskabets Anliggender „varetages“ af Repræsentantskabet, og det hedder specielt, at Bestyrelsen aarligt for det skulde aflægge Regnskabet for det forløbne Aar og forelægge det en Virksomhedsplan for det kommende Aar, men det hedder videre: „Bestyrelsen skal dog ikke kunne drages til Ansvar af Repræsentantskabet for Afvigelser fra den vedtagne Virksomhedsplan, som Forholdene have maattet medføre“. Det er, efter Alt her meddelt, ganske naturligt ikke Repræsentantskabet, men den af dette valgte Tremands-Bestyrelse, der i Virkeligheden er ledende. Medens Repræsentantskabet var en fortræffelig raadgivende og støttende Institution, var det „de Tre“, der styrede, og det er da deres Virksomhed, som særlig maa interessere. Hvor godt de arbejdede sammen, have vi set ovenfor. Men nærmere at gjøre Rede herfor med enkelte Bestyrelsesmøder for Öje, er ikke godt muligt. Selskabets ældste Bestyrelsesprotokol er tabt, og den første bevarede, der fra den 19. Januar 1879 til den 18. December 1888 omfatter 46 Møder, er væsentlig ført paa den praktiske Maade, at de Sager, der skulde forhandles, forud ere indførte i den, hvorefter de i de paagjældende Møder trufne Afgjørelser kort ere skrevne til ved Siden af det Indførte.

Det var „de Tre“, der styrede, og at de vare Tre om enhver Sag, var der Ingen, der villigere erkjendte og var taknemligere for end Dalgas, men som det var ham, der forberedte Møderne og bl. A. altsaa lod Sagerne indføre i Protokollen, saaledes var det ogsaa ham, der udadtil stadig repræsenterede Selskabet. Ham henvendte man sig til, ham fik man Svar fra. Han var den i Selskabets Tjeneste altid Arbejdende, den i første Række Ledende. Og Ingen kunde være mere skikkaet dertil end han. Med alle sine rige Evner gik han fuldstændig op i Virksomheden, som han elskede og betragtede som en ham af den guddommelige Styrelse tildelt Opgave. Den i sin Livsførelse beskedne og fordringsløse Mand var en helstøbt Karakter. Herren har stadig staaet mig bi, skriver han i sin Selvbiografi, og han fortsætter: „Den saakaldte Lykke har jeg aldrig søgt, og jeg har overhovedet aldrig søgt om nogen Begunstigelse, idet jeg mærkeligt nok stadigt har fundet, at jeg og mine havde det godt nok. Først nu, efterat jeg er bleven gammel, har jeg opdaget, at jeg uden selv at vide det, har hørt til de Lykkelige, som ere tilfredse med Livet, fordi de heldigvis

have Öje for dettes lyse Sider og især Öje for, at Arbejdet er en Velsignelse og i høj Grad forædlende, naar det gjøres med Lyst og Interesse."

Arbejdet for Hedesagen var ham en eneste rig Nydelse. „Arbejd skrap, lev knap" var en Regel, han ikke alene opstillede, men fulgte, og da alt Arbejde faldt ham mærkelig let, er det kun naturligt, at han udførte et endog kolossalt Arbejde, og her skal det da først fremhæves, at han sled utrætteligt i det i alskens Møder med de efter deres Natur altid forsigtigt reserverede Hedeboere. Den graa Mand med de lange Støvler blev hurtigt en kjendt Skikkelse overalt, hvor der var Hede, ved enhver Begivenhed af blot nogen Vigtighed kunde der sikkert regnes med ham, og han naaede at blive en velset Skikkelse. Allerede i sine „Geografiske Billeder" kan han berette om sin Nærværelse ved et Landvæsenskommissions-Møde i Nörre Vium med efterfølgende Nattekvarter hos Sognefogden, i hvem han lærte en Mand af betydelig Dygtighed at kjende. Da en Mølleeejer i Avlum Syd for Holstebro i 1868 skrev til Hedeselskabet om Vejledning med Hensyn til et Plantningsforsøg, mødte Dalgas faa Dage efter i egen Person hos ham, hvad der medførte Anlægget af Kilde Mølle Plantagen og gjorde Møller H. Andersen til en svoren Ven af Hedeselskabet. Paa det tidligere omhandlede Møde den 7. Maj 1878 i Søndervaas ved Sunds, hvor det gjaldt om at faa en Interessentskabskontrakt underskreven, vaagede han med Omhu over, at Kontrakten paa rette Maade blev underskreven af de ikke faa Interessenter, af hvilke Ingen maatte svigte. Med en for hans sydlandske Temperament mærkelig Taalmodighed kunde han forhandle og atter forhandle med Hedens sindige Mænd og naa et Resultat. Han kunde begynde om Morgenen en varm Solskinsdag i en lavloftet kvalm Stue og saa blive ved, til han endelig ud paa Eftermiddagen i Skjortærmer kunde tage fat paa at fæstne det vundne Udbytte i skriftlig Form.

I Fortsættelse heraf har det sin Interesse at høre, hvad Höjskoleforstander Ludvig Schröder fortæller om Stiftelsen af „Stilde Plantage Selskab", som Dalgas levende interesserede sig for. Efter hans Opfordring var der i Ribe Amt blevet tegnet det fornødne Antal Aktier til et saadant Selskabs Dannelse, idet det var Meningen, at det ved Avktionen efter det mislykkede „Selskab til de jyske Heders Beplantning" — dette Selskab, der en Tid havde haft store Maal og endog tænkt at kunne konkurrere med Hedeselskabet — skulde købe dets eneste, daarligt gennemførte Plantage, „Stilde Plantage", og søge den bragt paa ret Kjøl. Den 25. Januar 1886 stod Avktionen paa Holsted Tinghus,

en af Parthaverne i det nye Foretagende fik Hammerslag, og derefter gik man over paa „Iversens Hotel“, hvor Dalgas tog Styret. Han fremlagde et Forslag til Love for det nye Selskab og drøftede dettes enkelte Paragrafer i Forbindelse med de Ændringsforslag, som fremkom, hvorpaa han fik de noget ændrede Love vedtagne, en Bestyrelse valgt (Dalgas blev dens Formand), et Bestyrelsesmøde afholdt og en Plantør ansat. Ludvig Schrøder, der var tilstede som en af de nye Aktionærer og her for første Gang saa Dalgas, blev efter hans egen Beretning „slaaet af Beundring“, over at en Forsamling, der for det meste bestod af sindige Jyder, kunde faa saa meget udrettet i sex Timer, og saa fortsætter han: „Det var Dalgas' overordentlige Forretningsdygtighed, jeg havde lært at kjende.“

Han fortæller imidlertid Mere; han fortæller videre om, hvad der skete efter en Generalforsamling i Stilde i 1889. Da den var endt, kjørte nogle af dem, der havde deltaget i den, i et Par Vogne over til Hundsbæk Krat. Man vilde gjerne have Bakkerne ved Læborg Kirke dækkede med Skov og have Dalgas' Hjælp til at faa det i Stand. Paa Vognen studerede denne saa Generalstabens Kort over det Areal, det drejede sig om, og da det var gjort, flyttede han over paa den anden Vogn, paa hvilken Sognefogeden fra Læborg var Kusk, saaledes at han kunde faa en Samtale med ham om de stedlige Forhold. Det gjaldt om at faa mange smaa Aktier tegnede i det ønskede Plantnings-Aktieselskab, og Husmændene i Læborg skulde helst være med; det kunde have meget at betyde for deres Udkomme, om der blev rigeligt Arbejde at faa i Plantagen. Snart efter talte Dalgas da for en talrig Forsamling om Sagen, rev den med sig og uddelte derefter Papirstykker, hvorpaa man strax kunde tegne sig for Aktier. Aktieselskabet blev stiftet, Dalgas og fire Andre blev valgt til dets Bestyrelse, og — medens Aktierne bleve tegnede — fremdrog Dalgas en anden Sag af Betydning for Eggen, Opdyrkningen af den Syd for Hundsbæk liggende Vejen Mose. Ogsaa om denne Sag blev der efter hans Forslag taget Beslutning; der blev dannet et Moseudvalg, og Ludvig Schrøder slutter sin Meddelelse med at sige: „Der var gjort et godt Stykke Arbejde, inden Dalgas den Aften kom til Ro.“

Dalgas maatte altid være virksom, og daarligt Vejr kunde derfor umuligt stanse hans mange og lange Hederejser, hvad enten det nu gjaldt et Møde, Undersøgelse af et Plantningsareal, Besigtigelse af et Plantningsanlæg eller Lignende. Han havde ikke Tid til at lade sig opholde, hvor drøjt det end ofte kunde være for ham og hans Ledsagere, og i saa Henseende er et Brev, han i

April 1876 skriver hjem fra en Rejse, oplysende. Han havde sin tiaarige Søn Frederik med, den nuværende Direktør for den kgl. Porcellænsfabrik; han beretter bl. A., ikke uden en vis Stolthed, at Drengen holdt sig kjæk, „ikke lod sig gaa paa af ondt Vejr og Kulde,“ og særlig den første Dag havde det været strengt, de havde været ude i tolv Timer i Snestorm, endda i aaben Vogn. Turen var gaaet fra Plantage til Plantage, fra Eng til Eng, fra en Gaard til en anden, fra Kro til Kro. Alt Planlagt skulde gennemføres og en fastsat Tid overholdes. Dalgas' Arbejde gik altid paa Dag og Time, og da han f. Ex. den 3. November 1883 skriver til sin Søn Christian, Hedeselskabets nuværende Kommitterede, der den Gang studerede i Hovedstaden, at han kommer til Kjøbenhavn for at foretage en Rejse paa Sjælland, meddeler han ikke alene, naar han ankommer til Kjøbenhavn, men ogsaa naar han vil være at træffe paa Selchausdal, naar paa Løvenborg osv. Som vi heraf se, rejste Dalgas altsaa andensteds end i Heden. 1881 fortæller han i et Brev til sin sidst nævnte Søn om „en meget interessant Rejse“, han havde foretaget i „Fyn og Randers Amt for at se nogle større Plantninger paa Godser i gode Egne navnlig paa Vedelsborg, Rugaard, Katholm, Hessel, Skjærvad og Meilgaard.“

Paa alle sine Rejser, hvorhen de end gik, var han ivrig efter til Gavn for Hedesagen at øge sin Erfaring. Naar Vognen, han kjørte paa, nærmede sig Skaarupgaard i Vendsyssel, hvor Sandet før havde føget, men hvor han havde faaet Ejeren til at plante, rejste han sig altid op i Sædet, for længst muligt at kunne nyde Glæden af at se Plantningens gode Udvikling, og helt ud Belæringsrejser for ham vare nogle Udenlandsrejser, han foretog. Men ellers gik hans Rejser nok saa meget ud paa at sprede Erfaring som paa at høste Erfaring. Vi skulle se det nedenfor, men først skal her de paagjældende Udenlandsrejser nævnes. 1872 rejste han sammen med Jægermester Krøyer til Hannover væsentlig for at blive bekendt med den dybe Reolpløjning til Plantebrug, 1873 gik det igjen til Hannover, denne Gang for særlig at studere de saa kaldte „Damm-Culturen“, Rimpauske Kulturer osv.; 1889 besøgte Nordtyskland og Holland, paa denne Rejse var Ingeniør Brönsted hans Ledsager og paa den første Del af Rejsen (i Holsten) ogsaa Selskabets Formand Hof-Jægermester Mourier-Petersen; endelig gik det i 1892 gennem det indre Sverige, og denne Gang fulgtes Dalgas og Brönsted igjen ad.

Som vi ovenfor have hørt, mødte Dalgas villigt frem, naar der i et Plantningsanliggende blev kaldt paa ham, og saaledes kom han bl. A. 1881 til Læsø

og 1883 til Samsø. Begge Steder holdt han offentligt Foredrag med det Resultat, at der blev dannet Plantningsforeninger; men paa Læsø havde Plantningssagen en streng Tid at gennemgaa, ti nogle af Øens Beboere bleve saa rasende over Plantningsforsøgene, at de om Natten ødelagde, hvad der om Dagen var bragt i Stand. Det var dog at betragte som en Undtagelse, ellers førte hans Foredragsrejser til gode Resultater for Hedesagen, saaledes som det kan ses af nogle Exempler. Da han den 4. Marts 1885 havde holdt Foredrag i Romalt Sydøst for Randers, blev Beplantningen af de saa kaldte Romaltbakker snart efter paa-begyndt; hans Foredrag den 26. November 1887 i Ringkjøbing førte til Dannelsen af Velling-Plantage, og hans Foredrag den 9. December s. A. i Herning fik som Resultat Oprettelsen af „Have- og Plantningsforeningen for Hammerum Herred“ osv. osv. Dalgas var glad ved disse Møder, selv om han, som det kunde hænde, midtvinters maatte staa og tale i en iskold Stue, og særlig holdt han af at se mange af Egnens Unge og af Egnens Kvinder mellem sine Tilhørere, blandt dem fandt han den frugtbarste Jordbund for sin Tale. Det var ham en virkelig Glæde, at der, efterhaanden som Plantningerne voxede op til Plantager, i dem blev kaldet til Plantningsmøder, der udviklede sig til en Art Folkefester for den paagjældende Egn; den første saadanne Fest blev afholdt i Ulfborg Plantage. I Hedeselskabets Tidsskrift for 1894 findes et Billede af et saadant Plantningsmøde i Hovborg Plantage, paa hvilket Dalgas ses i Baggrunden sammen med Höjskoleforstander Ludv. Schrøder og Prokurator Stürup.

Dalgas ønskede Interessen for Plantningssagen spredt i de videst mulige Kredse. Dertil stræbte han ved de her nævnte Møder og Foredrag ligesom ved de Smaaskrifter, Hedeselskabet nu og da udsendte. Disse Midler vare ham imidlertid ikke tilstrækkelige, og i 1879 foreslog han, at Selskabets Aarsberetning skulde afløses af et Maanedsskrift. Ved Siden af Meddelelserne om Selskabets Virksomhed skulde det indeholde „Afhandlinger angaaende Hedeplantning, Engvanding, Hedegeografi og Mergelforetager“; det skulde forestaas af et Medlem af Bestyrelsen og en lønnet Redaktør. Forslaget vedtoges, og efterat et Prøvehefte havde set Lyset i September 1879, udgik det første Hefte af det, stadigt endnu udkommende „Hedeselskabets Tidsskrift“ i Januar 1880.

Naar et Medlem af Bestyrelsen skulde være med i Redaktionen, ligger det lige for, hvem det skulde være, det maatte være Dalgas; men naar der sattes en lønnet Redaktør ved hans Side, vilde det sige, at Dalgas' store Arbejde ikke væsentlig skulde forøges ved dette nye Foretagende. Men saaledes blev det

ikke i Virkeligheden. Paa de to første Aarganges Titelblad (1880 og 1881) staar, at Tidsskriftet redigeres af E. Dalgas og C. Holten, men derefter bortfalder det sidste Navn. Polyteknisk Kandidat Holten, der som vi tidligere have hørt, havde været Ingeniør i Selskabets Tjeneste og fra 1878 var dets Revisor, blev som Embedsmand ved Statsbanerne forflyttet fra Aarhus, og vel traadte nu Kaptajn H. A. J. Baggesen i hans Sted som Redaktør ved Tidsskriftet, men hans Medhjælp varede kun nogle Maaneder. Nej, fra 1882 hvilede Tidsskriftet udelukkende paa Dalgas, og man maa beundre det store og dygtige Arbejde, han udførte her. Han var ikke Forstmand, ikke Landmand, ikke Botaniker, ikke Kemiker og ikke Historiker, men dog træder han paa alle disse Omraader op med ypperligt vejledende og oplysende Artikler; han maa have vidst at kunne følge med i saavel Indlandets som Udlandets herhen hørende Litteratur. I det sidste Aar, før han døde, d. v. s. i 1893, findes følgende Artikler fra hans Haand i Tidsskriftet: Kali-Saltene; Om Behandlingen af Naaletræsfrø i Planteskolerne navnlig af de sjældnere Naaletræsarter; Plantagekomplexerne i Vest- og Midtjylland; Staaltraadshegn og levende Hegn; De levende Hegns Betydning for Jylland; Noter fra en Moserejse; Mergeltransport paa Statsbanerne; Hvornaar bør Kainit og Thomasfosfat udsaaes til Vintersæd?; Angrebet af Bladhvespearterne *Lophyrus pini* og *rufus* paa Bjergfyrrerne i Hedeegnene; Fortidsskove i det nordlige Vestjylland; Forhandling af Basic-Fosfat-powder eller Basic-Slagg; Skovenes sanitære Betydning; Om Udlæg i Rug paa Sandjord.

Blot at skrive alle disse Artikler var en Bedrift, navnlig naar man erindrer alt det andet Arbejde, der hvilede paa Dalgas, og her skal mindes om, at han foruden til Hedeselskabet stadig var knyttet til Vejevæsenet; fra at være „Assistent“ hos Overvejinspektøren var han i 1885 selv bleven Overvejinspektør med Kontor i Kjøbenhavn. I det her særlig nævnte Aar 1893 begyndte endda hans Kræfter at dale, hvad dog ikke hindrede ham i at tænke paa en Udvidelse af Tidsskriftet. I Januar-Heftet 1894 skriver han i en Meddelelse til Medlemmerne: „Fra indeværende Aars Begyndelse vil der med hvert Nr. af Tidsskriftet saa vidt muligt følge et Billede af en Plantage eller anden for Hedesagen interessant Lokalitet, ledsaget af en historisk Oversigt vedkommende denne“. Og han var i den Grad i Forhaanden med disse ganske vidtløftige Artikler, at de vedblev at fremkomme i Tidsskriftet en god Stund efter hans Død. I Aargangen 1894 findes følgende Plantagebeskrivelser fra hans Haand: Classonsborg Plantage, Hovborg Plantage, Skovbjerg og Omegn, Plantagekomplekset Syd for Herning.

Dalgas skrev let, men hvor hurtigt han end kunde arbejde med Pennen i Haanden, gik det ikke ud over Grundigheden. Han havde Respekt for de Fag, han vilde nyttiggjøre. Man kan bl. A. se det, af hvad han en Gang i 1881 skriver om det kemiske Studium til Sönnen Christian, der efter at være bleven Student studerede ved Landbohöjskolen i Kjöbenhavn. Idet han anbefaler ham at dyrke Kemien alvorligt, tilföjer han: „Uden kemisk Viden kommer man næppe ret vidt i Agerbrugs- og Skovbrugslæren. Stoffernes indbyrdes Forhold til hinanden frembyde det ene mere interessante Fænomen end det andet. Gjennem disse faar man ret Öjet op for Naturlovenes Mangfoldighed og Uböjelighed, for deres Guddommelighed.“

Hvad Dalgas af al sin Magt vilde, var at oplyse, belære, vække Interesse, han vilde søge at give Alle den samme levende Interesse for Hedens Opdyrking, som han selv havde. Derfor kom han i Tidsskriftet til at omhandle en Række forskellige Omraader, der alle sigtede til dette Maal, Sandagerbruget, Gjødningsforhold, Mosekulturer osv. osv. Plantningssagen var og blev for ham dog det Vigtigste, han siger en Gang: „Hedesagens Kjærne staar og falder med Interessen for Hedeplantning“, og det kan da ogsaa ses, at han stadigt har søgt at følge med i de tilsvarende Forhold i andre Lande. En Række Artikler fra hans Haand viser det, saaledes: om Skovforholdene i Finland, i de nordamerikanske Stater, i Jylland sammenlignede med Udlandets navnlig Elsas-Lotringens (alle disse Artikler kom i 1881), om Skovforholdene i de evropæiske Alpelande navnlig Schweitz (1883), om Nordlands Rødgraner (1884), om Hedeplantningen i Tyskland (1885), om Skovfyrren og Rødgranen fra Nordland samt Lærken fra Alperne (1888), om Skovene i Norge (1892) osv. Der er i det Hele en ganske rig Afvexling i Tidsskriftets Stof; der er ogsaa Artikler, skjönt ikke mange, fra hans Medarbejdere, f. Ex. fra Ingeniør Brönsted, Skovrider Fritz og Skovrider Johansen, men — karakteristisk nok — polemiske Artikler vilde han ikke have. Han siger det selv en Gang i 1887.

I en Artikel „Nye Undersøgelser om Bjergfyrren“ havde han gjengivet Hovedpunkterne i Kammerherre, Overførster P. E. Müllers i „Tidsskrift for Skovbrug“ meddelte Resultater af en Undersøgelse af Bjergfyrbevoxningerne i deres Hjemstavn, et, som han siger, fortrinligt Arbejde, der indeholdt flere hidtil ukjendte, for Hedeplantningen vigtige Fakta om denne Træart. Nu gik det imidlertid saaledes, at inden Artiklen naaede at blive offentliggjort, bragte „Tidsskrift for Skovbrug“ et Slutningsafsnit, der med Hensyn til Beregningen af Nettoudbyttet

af Bjergfyrculturer kom til et Resultat, der ikke stemmede med Hedeselskabets Erfaringer, og her er det da, at Dalgas i en Tilskrift siger, at da han ikke ønsker polemiske Artikler i Hedeselskabets Tidsskrift, vil han nøjes med i Almindelighed at protestere, saa meget mere som Kammerherre Müller „ogsaa her kommer til det Resultat, at Bjergfyrrrens Anvendelse er berettiget, og det er jo Hovedsagen“.

Kun een Gang findes der en Polemik i Tidsskriftet, og det er i 1892. Dalgas havde skrevet en Artikel: „Bör Gjødningen gaa tilvejs eller bör den bruges i Marken?“ Han gjorde i den gjældende, at Møddingernes og Ajlebeholdernes Ammoniak gik sørgeligt tilspilde for det danske Landbrug, og vilde hjælpe til, at de paagjældende Forhold kunde bedres. Han siger paa sin sædvanlige ramrende Maade: „Naar en Gaardejer af og til vilde brænde en Ti-Krone-Seddel for at fornøje sine egne og sine Omgivelsers Lugteorganer, vilde man naturligvis finde, at han hørte hjemme paa Bidstrup; men naar han i Løbet af et Aar lader mange Ti-Kroner gaa tilvejs i Form af Ammoniakdampe, saa er han i de Flestes Öjne en meget fornuftig Mand“, hvorpaa Dalgas giver sin nærmere Begrundelse af, hvad han vil, og sine vejledende Anvisninger. Imod denne Artikel modtog han en Modartikel fra en Landbrugskandidat, og den optog han mærkeligt nok, rigtignok for i en Efterskrift kraftigt at fastholde, hvad han tidligere havde gjort gjældende. Naar Dalgas ikke vilde have polemiske Artikler i sit Tidsskrift, var det ikke, fordi han ikke kunde polemisere. Det kunde han fortræffeligt, hvad han f. Ex. viser i en Artikel i Berlingske Tidende for den 7. December 1878 „Havklitterne“, der er rettet imod en tidligere Artikel i samme Blad af Kammerherre Th. Thygeson, som havde følt sig ilde berørt ved nogle Ytringer om Klitbeplantningen i et lille Skrift af Dalgas „Hederne i Danmark og deres Trækultivering. Til Brug ved Pariserudstillingen 1878.“ Grunden er sikkert snarere den, at der laa noget af en absolutistisk Herskernatur i ham; hvad han havde skrevet, havde han skrevet, det var det Rigtige. Absolutismen er jo aabenbart ogsaa den mest praktiske Regeringsform, naar man har den rette Mand til at udøve den. For Dalgas' Vedkommende i saa Henseende kan her peges paa, at han fik hele Landets Befolkning til at interessere sig for Hedesagen og vandt Hedeboernes ubetingede Tillid. Paa disse Punkter var hans Ledelse af Hedeselskabet rent ud genial.

Dalgas sad inde med en absolut Evne til at lede og styre, til at administrere og kommandere, han havde allerede vist det som Officer i Landets to

Krige. Han var snarraadig og energisk, men kom samtidig det sydlandske Blod op i ham, kunde han godt blive skarp og utaalmodig og forsaavidt hensynsløs. Hans Medarbejdere kunde til Tider frygte hans røde og blaa Blyant, der „hensynsløst“ kunde fare hen over deres Tegninger og i et skitseret Anlæg lægge en Gang, der var ført tilhøjre, over tilvenstre, skjönt den lige saa godt kunde være bleven, hvor den først var. Men sikkert er det, at han altid satte Sagen over Personerne, ogsaa over sig selv, og at den absolute Respekt, hans Person indgød, fulgtes af varmere Følelser imod ham. Kjærnen i hans livlige Natur var kjærlig og god, i bedste Forstand hensynsfuld. Det er hændet, naar han og en Medarbejder efter en vaad Dag kom til et tarveligt Logis, hvor der kun var een Seng, men forøvrigt Halm paa Gulvet til at ligge i, at han krøb i Halmen og overlod Sengen til den udasede Ledsager. Der kan ogsaa i denne Forbindelse peges paa et Brev fra ham til en Assistent, der havde gjort sig skyldig i et mindre Overgreb. Han betoner i det den gjensidige Tillid som det bærende Princip i Hedeselskabets Administration og siger saa bl. A., skjönt Overgrebet kun angik et Græsningsspørgsmaal: „Jeg beder Dem være fuldstændig aaben ligeoverfor Deres Overordnede og ikke skjule, hvad der maatte være mindre heldigt eller mindre rigtigt. Hold Deres private Kasse og Hedeselskabets omhyggeligt adskilte. Er De i Forlegenhed, saa ty strax til Hovedkontoret, men aldrig til Selskabets Penge, der bero hos Dem, selv om det kun er for nogle Dage. Sker der noget Urigtigt, saa meld det strax. Hav Tillid til, at Selskabet vil støtte de Funktionærer, som ere dygtige og nøjeregnende, brave og retsindige, saa vil denne Tillid ogsaa nok bære gode Frugter.“ Og dermed var Sagen endt. Der var et patriarkalsk Drag i Dalgas' Karakter. Han kunde smaasnakke med Konen i det Hus, han var bleven Gjæst i, og tage Börnene paa Knæet.

Forholdet mellem ham og Selskabets Funktionærer kan kun betegnes som godt. De stode sluttet om ham, og navnlig var det da hans glødende Interesse for Hedesagen, hans urokkelige Tro paa dens Fremtid, der bandt dem og lærte dem at arbejde i Takt med ham, der altid stod som den Overlegne og ikke kjendte til hverken Snobberi eller Smaalighed. I saa Henseende kan et Brev, skjönt det angaar helt andre Forhold, være oplysende her. Det er fra 1881, og han kommer i det ind paa en Omtale af de ved Georg Brandes' Optræden indførte nye radikale Tanker. Han sympatiserer ikke med dem, men tager dog den nye Retnings Mænd i Forsvar mod de altfor haarde Domme, de vare Gjenstand for i hans nærmeste Omgivelser; han minder om, at Ploug og Lehmann i

1846-48 af Mange benævnedes Tugthuskandidater, og peger paa „den Stræben efter Sandhed, som altid har beaandet Fremskridtet“. Her som altid gjælder det, siger han, om „at samle Guldkornene og lade Snavset ligge“.

Dalgas' Maal med Hedeselskabet var at bringe Hedens Beboere fremad, derved gavne Jylland og paany hæve det af ham höjt elskede Fædreland, der var blevet saa sørgeligt mishandlet. Han var født Patriot, hvorfor da ogsaa Fædrelandets Forsvar var ham en alvorlig Sag. I Berlingske Tidende for den 3. Februar 1875 skrev han en indtrængende Artikel herom: „Kunne vi forsvare vort Land?“, som bl. A. havde tilfølge, at Chefen for Kongens Adjudantskab efter Kristian IX's Befaling meddelte ham, „at Hs. Majestæt formener, at Kap-tajnen fortjener megen Tak og Paaskjønnelse for dette værdifulde Bidrag til at lede til en sund Opfattelse af de Foranstaltninger, som bör træffes for paa bedste Maade at værne om Fædrelandet.“ Det vil imidlertid være urigtigt ikke her at fremhæve, at Dalgas ved Siden af et organiseret Forsvar troede at kunne sætte sin Lid til noget Andet og Mere. Selv mægtige Stater, skriver han en Gang, kunne falde til Jorden i en Haandevending, „naar Styrelsen fra Oven kræver det . . . ti hvormeget end Smaa-Klogskaben paastaar det Modsatte, saa ligger Retten ikke paa nogen Maade i Spydstagen, og i Længden kan Intet bestaa, som ikke har Retten paa sin Side“. Hvad det efter hans Mening kom an paa, var i alle Forhold at gjøre, hvad Ret var.

Med Forsvarssagen for Öje ønskede Dalgas en Tid at faa Sæde i Rigsdagen. Den 14. November 1873 stillede han sig i Herning imod Kredsens fleraarige Rigsdagsmand, Gaardejer P. Nielsen af Hammerum, der tilhørte „Venstre“, men medens denne blev valgt med 1195 Stemmer, fik Dalgas kun 85. Han kom imidlertid igjen. Da Folketinget var blevet opløst paa Befæstningssagen, kom der nye Valg den 25. April 1876, og da Oberst S. Ankjær ved sin omtrent samtidige Udnævnelse til General trak sig tilbage som Rigsdagsmand for „Viborg Amts anden“, stillede Dalgas sig i den saaledes ledig blevne Kreds. Han mødte i Viborg med ikke mindre end 30 Stillere, af hvilke 16 vare Gaardmænd, 4 Proprietærer, 2 Mølleejere osv., og han blev valgt med 582 Stemmer, medens Modkandidaten, Lærer C. Ravn kun fik 178. Dalgas vilde søge Forlig og Overenskomst, repræsentere Hedeselskabet og arbejde for Kjøbenhavns Befæstning efter Regeringens Forslag. Regeringen var Ministeriet Estrup, Krigsministeren General W. Haffner. Dalgas' Rigsdagsvirksomhed blev imidlertid kun af kort Varighed. I Viborg Stifts-Tidende for den 17. Oktober s. A. indrykkede han en

Meddelelse, dateret den 16. Oktober, til Kredsens Vælgere om, at Omstændigheder, som han ikke var Herre over, havde tvunget ham til at træde tilbage. Jeg takker, skriver han, „for den viste Tillid, som jeg tilsyneladende har skuffet, og beder dem være overbeviste om, at det kun er efter den alvorligste Overvejelse, at jeg har besluttet mig til dette Skridt“. Valgene havde været et stort Nederlag for Regeringen, Højre havde mistet 15 Kredse, medens Venstre i Folketinget kom til at tælle 74 Medlemmer, hvorfor Ministeriet ansaa det for unyttigt paany at føre Forsvarssagen frem. Partierne stod saa skarpt mod hinanden, at Dalgas sikkert har tvivlet om at kunne udrette Noget, medens han derimod let kunde komme til at skade Hedesagen.

1889, da Estrup endnu stadig stod som Regeringens Chef, kommer Dalgas i et Brev til Ludv. Schrøder til at omtale de politiske Partiers bitre og hadefulde Forhold til hinanden. „Det er baade Uret og dumt — skriver han — vi maa se at komme til den Opfattelse, at Modstanderne i Regelen handle efter bedste Overbevisning, og at de som oftest ere hæderlige Mennesker, samt at Uoverensstemmelserne hidrøre fra baade deres og vore egne Ufuldkommenheder. Dette er lige saa sikkert, som at vi alle ere skabte i Guds Billede, og som at dette Billede findes selv hos dem, der opføre sig som Slyngler“. Han venter Intet af hidsig og hadefuld Tale, men Meget af velvillige og milde Ord. Han lægger i det Hele Vægt paa Mildhed i Optræden. Da hans Hjem i 1893 blev hjemsøgt af megen Sygdom, skriver han i et Brev: „Vi have faaet en hel Del at bære paa i den sidste Tid. Det gjælder om at tage det med Ro, at bruge sin Forstand og være milde“.

Det kan synes ejendommeligt at høre Dalgas, der beundrede Napoleon, ja, næsten saa et Ideal i ham, udtale sig saaledes, men det viser hans Sjæls Inderste, og hermed staar det aabenbart i Forbindelse, at det muntre Ungdomsliv i hans Moders Hjem, som der ovenfor er bleven fortalt om, stadig var levende hos ham som langt mere end et Minde. Da hans yngste Datter var i Rom hos hans Søster Carolina, skriver han i 1879 til hende om det Aftenen för stedfundne Skolebal i Aarhus Katedralskole: „Tænk dig, din gamle tykke Fader dansede det meste af Natten, ja gjorde næsten Furore“. Og hvert Aar, naar Julen stundede til, kunde han være helt optagen af Forberedelser til dens Festligholdelse. Han kunde, som han selv skriver, ved den „være med til at sætte Huset paa den anden Ende med Komediespil, Løjer og Langkaal“ eller med andre Ord føle sig glad som et Barn. Paa Trappegangen i Villa Montana blev

der improviseret en Buffet, og i Spisestuen blev der danset. Han lavede Smaarim til alle sine Gaver, ja kunde affatte hele Rimbreve. Den sidste Jul, han levede, var hans Hustru syg; han stillede da Juletræet saaledes, at naar Dørene fra Spisestuen til Soveværelset bleve aabnede, stod det ligefor den Syges Seng, og han var lykkelig over herved at kunne berede hende en Glæde.

Naar han i nogle Timer havde arbejdet oppe i sit Kontor, maatte han ned og samtale med Hustru og Börn, og de hørte altid hans Skridt paa Trappen med Glæde, ti med ham kom der Liv og Friskhed. Det var ham ogsaa en Trang nu og da at samle Venner og Bekjendte til smaa selskabelige Sammenkomster, ved hvilke han med et fornøjeligt og skjæmtefuldt Humør kunde holde den ene Tale efter den anden, de vakte ikke stormende Latter, men gjorde ligesom, at de Tilstedeværende kom hinanden nærmere. Selvfølgelig skete Alt i Tarvelighed, saaledes krævede saavel hans Sind som hans pekuniære Evne det, store Fester vare ham imod, og i Overensstemmelse hermed fejrede han og hans Hustru i 1880 deres Sølvbryllup. „Du veed“, skriver han herom til Datteren i Italien, „hvor bange jeg er for Alt, hvad der hedder Spræl“, og det besluttedes da, at den 13. Juni skulde fejres i Stilhed, Familien foretog paa den Dag en Udflugt til Himmelbjerget. Men — Fest blev der nu alligevel. Da Familien om Aftenen kom hjem, var Vejen, Villa Montana laa ved, smykket med Flag, og i Villaen fandt den en Del Slægtninge og Venner, der lykønskede og bragte Gaver. Saa kom der, fortæller Dalgas den fraværende Datter, Vin og Steg paa Bordet, Mere formaaede Huset ikke, men „dejlignere Fest kunde ikke tænkes, thi der var slet ikke Andet end Kjærlighed omkring os“.

Det var altsaa Andre, der væsentlig fejrede Dagen, og saaledes gik det paa en vis Maade ogsaa med Hedeselskabets 25aarige Jubilæum i 1891. Men derom nedenfor, her vil det, da Dalgas' økonomiske Kaar ovenfor ere berørte, være rigtigt først at sige nogle Ord om Dalgas som Planteskole- og Plantageejer.

Hans hyggelige Hjem, Villa Montana, laa i hans Tid udenfor Aarhus, paa Frederiksbjerg, lige Syd for Byen, hvor nu Montanavej, der forbinder Jægergaardsvej og Ole Rømersvej, bevarer dens Minde. Han byggede den i 1868 ved sin Svigermoders Hjælp og anlagde da samtidigt paa dens Grund en Planteskole, der ved Siden af den Betydning, den fik for Hedesagen, havde den Betydning for Dalgas, at den gav ham en Indtægt. I et Brev fra Begyndelsen af 1884 til Sønnen Christian i Kjøbenhavn, udtaler han sin Glæde over det Udbytte, den havde givet i 1883, det var „en god Hjælp“, skriver han, som der var „god

Brug for". Naar han ved Siden heraf optraadte som privat Hededyrker, har det sikkert væsentlig været for Sagens, for Exemplets Skyld. Det var nu kun en kort Tid, han stod som Medejer af Hesselvigggaard og Provsthuset, hans Stilling her var ligesom kun en Forberedelse til, at Hedeselskabet blev Ejer af disse Ejendomme, men anderledes med Hensyn til Ejendommene Hølund-Søgaard og Skovbjerg, her er han den vedblivende Ejer og Medejer. I sin Selvbiografi fra 1891 siger han, at han i de sidste 25 Aar ved de her nævnte Foretagender, naar samtlige Indtægter og Udgifter stilles imod hinanden, „Planteskolen Montana medregnet“, har haft en kontant Udgift paa 10,140 Kr. eller 400 Kr. om Aaret, idet han dog strax tilføjer, at paa den anden Side svarede det, han ejede i Hølund-Søgaard og Skovbjerg, temmeligt nær til den nævnte Sum, hvorefter han mener at kunne slaa fast, at han Intetsomhelst har tjent ved Hedesagen. Det var da heller ikke det, han havde tragtet efter, men specielt med Hensyn til hans Villa og hans Planteskole har det sikkert lydt godt i hans Øre, at de hed Montana. Det mindede om de store Resultater, der var naaet ved hans lykkelige Greb med Hensyn til Bjergfyrens, *Pinus montana's* Indplantning mellem Hedens Graner.

Naar den 28. Marts 1891 indtraf, vilde Hedeselskabet have bestaaet i 25 Aar, og man havde en rum Tid forud Opmærksomheden henvendt paa, at Jubilæet vilde komme. I 1889 foreslog Repræsentantskabets Formand, at Selskabet skulde bekoste en simpel Mindesten, og der blev i den Anledning nedsat et Udvalg bestaaende af Forslagsstilleren Etatsraad Bruun, Dalgas, Folketingsmand Aaberg og Møllejer Mouritzen. Men det var forøvrigt det Eneste, der skete. En egentlig Fest vilde man ikke afholde den 28. Marts, Dagen skulde kun fejres ved Udgivelsen af et beskedent Festskrift — det blev paa 20 Sider — og ved Udelingen af de officielle Udmærkelser, man haabede at kunne opnaa og ogsaa opnaaede til de tidligere nævnte fire Funktionærer; først til Repræsentantmødet den 15. Juli i Herning vilde der blive udsendt en Del Indbydelser, c. 100, og Mødet vilde blive sat i Forbindelse med Exkursioner til Plantagekomplekset Syd for Herning ligesom til Mosestationerne ved Birkebæk og Skovbjerg. Men det gik helt anderledes, og det viste sig, at Hyldesten samlede sig specielt om Dalgas. Han blev hyldet og atter hyldet, saaledes at han i sin Selvbiografi skriver: „Da jeg helst ønsker at leve i Stilhed og arbejde, har Jubilæet været alt Andet end en Fest for mig personlig; men det er soleklart, at det har gavnet Hedeselskabet overmaade meget, at dettes Stilling i Samfundet nu er langt mere sikker

end tidligere, og at vore mange Funktionærers Fremtid derved er blevet sikret. Jeg er derfor opfyldt af Taknemlighed mod ham deroppe, som har styret det saaledes, at den rejste Bygning har faaet et godt Fodfæste". Og han tilføjer endnu for sit eget Vedkommende: „Eet har jeg i disse Dage erfaret, nemlig at det ikke er let for noget Menneske at modtage Ros, navnlig i overvættets Mængde, og at man derfor ikke bör dömmе de höjtstillede Personer haardt, som stadig ere Gjenstand for Sligt, og som deraf tage Skade“.

Dalgas havde helst holdt sig tilbage, ti han var i fuld Sandhed en beskeden Mand, saaledes som hans Optræden endog flere Gange för havde vist det. Da der i 1887 var sat en Indsamling i Gang til Oprettelsen af et Monument for ham, negtede han bestemt sit Samtykke hertil, hvad der gjorde, at de alt indkomne Penge bleve anvendte til den tidligere nævnte Plantage, der fik Navnet Dalgas, og da man i Anledning af Jubilæet i 1891 ønskede hans Portræt malet til Frederiksborg, sagde han atter Nej, han mente ikke, at han var værdig til en saadan Ære. Men nu strömmede det ind paa ham med endog Hyldest paa Hyldest og det med en saadan Varme og Kraft, at han umuligt kunde staa imod. Han saa det med Forundring, og den første Hyldest fandt Sted paa Jubilæumsdagen. I Aarhus var Hedeselskabet stiftet, i Aarhus skulde det mindes, Aarhus-Borgere indbød derfor Dalgas som deres Medborger til et Festmaal tid Løvedag den 28. Marts, og Aarhus-Pressen opfordrede samtidig til, at der skulde flages hele Jylland over i Anledning af Jubilæet.

Dalgas havde troet, at der den Dag skulde holdes Kontor som sædvanligt, men det blev der Intet af. Festen meldte sig fra om Morgenen, da han blev vækket med Musik; han lukkede derfor Kontoret og inviterede Kontorpersonalet til Frokost, ved hvilken Lejlighed han lykønskede Sekretær Iversen som Kammerraad, og maatte nu Slag i Slag selv modtage Lykønskninger. Bl. A. mødte det samlede Byraad frem, og Kl. 6 kom Grosserer Rudolph Wulff i Ekvipage og hentede ham til Festen, der stod i Hôtel Royals store, kjönt dekorerede Sal, Bordene vare smykkede med Blomster samt med smaa Graner og Fyrretræer. Hele Aarhus var tilstede, den kommanderende General, Biskopen, den jyske Overførster, Grosserer Hans Broge osv., ligesom endnu Höjskolelærer Christopher Baagøe fra det nærliggende Testrup. Grosserer Wulff udbragte i varme Ord Dalgas' Skaal, og Alt forløb paa det Fornøjeligste, saaledes som Dalgas Dagen efter i en udførlig Beretning derom skriver til sin Sön Frederik i Kjøbenhavn, han er synlig glad. „Se alt dette har naturligvis været en stor

Glæde for den Gamle og ikke mindre for din Moder", skriver han, idet han dog tilføjer „men især har det en overmaade stor Betydning, at Hedesagen ved denne Lejlighed har faaet en overmaade stor Tilslutning fra en stor Mængde

Ved Hjortsballehöjene den 9. Juli 1891.

Medborgere, og det er det Bedste ved det Hele". Han understreger, at Hedeselskabet i Jubilæumsgaver alt havde modtaget 18,000 Kr., og at „flere ere i Anmarsch"; de voxede til op imod 27,000 Kr.

Denne Fest var dog kun en Begyndelse; der fulgte endog mange efter. Den 7. Juni var der Fest i Paabøl Plantage, den 30. Juni ved Tirslund Stenen, den 4. Juli i Sindbjerg Plantage paa Mors, den 9. Juli ved Hjortsballehöjene samt i Høgildgaards Plantage, og den 11. Juli i Aarhus Amts samvirkende Landboforeninger paa Vennelyst i Aarhus. Ved alle disse Fester var Dalgas Midtpunktet, ved de fleste af dem var ingen Andre af Hedeselskabets Bestyrelse tilstede; Dalgas var Hedeselskabet. Her skal særlig Festen ved Hjortsballe-

höjene og i Høgildgaards Plantage nævnes som en virkelig Folkefest. Vejret var ikke godt, det regnede i Byger, men paa alle Veje, der førte til Hjortsballehöjene, saas Vogn efter Vogn fra alle Egne af Hammerum Herred. Kl. 1¹/₂ vare over 2000 Mennesker samlede ved de nævnte Höje, hvor Dalgas livligt fortalte om Plantningsarbejdets Fremgang i de forløbne 25 Aar, som han bl. A. illustrerede ved at pege paa, at Fortidens udstrakte Skove dér paa Egnen havde huset Hjorte, Höjenes Navn viste det; at disse Skove vare forsvundne, men at der nu igjen voxede Skove op, i hvilke der paany var set baade Raadyr og Kronhjorte. Festkomiteens Formand, Herredsfoged Sofus Krarup overrakte derefter fra Herredets Beboere under kraftige Hurraer „Hedens Ven og Velgjörer“ et stort Maleri, et Parti fra Birkebæk malet af C. Schmidth-Phiseldeck. Saa drog et mægtigt Vogntog til Generalkonsul Pontoppidans Ejendom Høgildgaard, hvis Have og Plantage er det smukkeste Anlæg i Herredet. Her voxede Forsamlingen til c. 3000 Mennesker, og efter at Dalgas havde berettet om den af Hedeselskabet udfoldede store Virksomhed ved Siden af Plantningssagen, endte han med en bevæget Tak til Alle, der i de forløbne Aar havde staaet Selskabet bi, og særligt takkede han Hedeboerne. Efter ham talte Landstingsmand Thomas Nielsen. Han havde i 1866 staaet tvivlende overfor Hedesagen, men han var forlængst bleven en Ven af denne store Nationalsag, der efter Nederlaget i 1864 havde været med at samle det danske Folk; han udbragte et Leve for Hedeselskabets Bestyrelse, hvad der i Hyldingstelegrammer blev meddelt Hof-Jægermester Mourier-Petersen og Justitssekretær Morville. Der fulgte derefter flere andre Taler, bl. A. for Hedesagens trofaste Ven Generalkonsul Pontoppidan, der ogsaa fik et Telegram, hvorpaa Deltagerne lejrede sig i det desværre vaade Græs og styrkede sig ved de medbragte Madkurves Indhold, hvorefter de ved Mørkets Frembrud spredtes om til Hedens mange Hjem glade ved den fornøjelige Sammenkomst.

Saa naaedes endelig frem til den 15. Juli, da Hedeselskabets Repræsentanter holdt Møde i Herning, og til Selskabets egen Fest den 16. og 17. Juli. Onsdag den 15. om Eftermiddagen begyndte Gjæsterne at komme til Hedens nye store By, det flagsmykkede Herning, Indenrigsminister Ingerslev, Folketingets og Landstingets Formænd, Statsrevisor Høgsbro og Advokat Liebe, forskjellige Rigsdagsmænd, Jyllands Amtmænd m. fl. Kl. 7 næste Morgen mødte 70 Vogne fra By og Land, Musiken spillede, Gjæsterne placeredes, og saa kørte Toget med Indenrigsministeren, Amtmanden over Ringkjøbing Amt og Dalgas i den

førende Vogn gennem Knudmose Syd for Herning, Rind og Kidderis Plantager til Høgildgaard, hvor der gjordes et kort Ophold, og saa til Birkebæk, hvor der i et stort Telt spistes Frokost, hvorpaa det gik videre gennem Provsthusets Have og Harreskov Plantage til Hjortsballehöjene. Ved Foden af dem var den i 1889 vedtagne Mindesten rejst med Indskriften: „Det danske Hedeselskab, stiftet den 28. Marts 1866, rejste denne Sten i 1891“; her gav Dalgas en Fremstilling af den fra Hjortsballehöjene begyndte Plantningskamp og dens store Resultater, han talte væsentlig, som han havde talt paa det samme Sted den 9. Juli. Saa gik Toget tilbage til Herning, til Festmiddagen dér Kl. 6, ved hvilken Repræsentantskabets Formand, Etatsraad Bruun præsiderede, og som bandt Deltagerne paa femte Time.

I den nye Bys nyeste Høtel kunde der godt serveres for det talrige Selskab med dets ikke mindre end 260 Deltagere. Alt var fortræffeligt, kun gik maaske Opvartningen lidt sindigt, men det var dog ikke denne Omstændighed, der trak Maaltidet saa længe ud, men de mange fortræffelige Taler. De politiske Partier stod paa den Tid skarpt overfor hinanden, Visnepolitiken mod den Estrupske Regering, men Hedeselskabet var nevtralt Land, og Indenrigsministeren høstede Bifald fra alle Sider, da han udbragte dets Skaal. Selskabet, sagde han, havde forstaaet at vinde Tillid, det havde fremkaldt Samdrægtighed, skabt Samfundsand og Disciplin, men derfor var der heller ikke fra det fremkommet nogen vel grundet Bevilningsbegjæring, uden at den var bleven modtaget med Velvilje af alle Lovgivningsmagtens Faktorer. Endnu større Bifald høstede dog Advokat Liebe, da han i en af dyb Følelse bevæget Tale efter Opfordring af Statsrevisor Høgsbro paa baade Folketingets og Landstingets Vegne takkede for en Skaal for Rigs-

Jubilæumsstenen ved Hjortsballehöjene.

dagen. Fra Hjortsballehöjene havde han med Glæde set ud over Hedeselskabets lykkelige Arbejde, der fra en lille Begyndelse var blevet en stor Sag, fordi det var baaret af Enighed og Energi; idet han derpaa ønskede, at alle Rigsdagens Medlemmer kunde have været tilstede ved denne Lejlighed, udtalte han et levende Haab om, at Hedeselskabet og dets Arbejde maatte være et Spejlbillede for vort Folk.

Det var ogsaa en smuk Episode, da Ludvig Schrøder i varme Ord hyldede Selskabets gavmilde Velgjører Generalkonsul Pontoppidan — hans Liv var et forunderligt Eventyr, hvad der ogsaa kunde siges om Hedeselskabets eget Liv — og den gamle Hædersmand derpaa takkede i en dybt bevæget, elskelig lille Tale. Det var dernæst af Betydning, at Kammerherre P. E. Müller, da den jyske Overførster A. E. D. Bruhn var forhindret i at være tilstede, som Svar paa en Skaal for Forstvæsenet, bragte en Tak til Hedeselskabet for den Støtte, det havde ydet det danske Skovbrug. Men stærkest slog dog Bordets omtrent sidste Taler, Amtmand, Kammerherre Bille an, da han gjorde gjældende, at Selskabet egentlig havde baaret sig ad som dem, der vilde spille Hamlet uden Hamlet. Der var udbragt en Mængde Skaaler, bl. A. for Hedeselskabets Bestyrelse, men Dalgas var ikke bleven nævnt, skjönt hans store Evner bl. A. i Retning af at fremkalde Disciplin ogsaa mærkedes ved dette mere end fire Timers Maaltid, hvor Alt fulgtes med stadig usvækket Opmærksomhed. Det var sagt i Spøg, men saa slog Taleren over i Alvor, idet han udtalte, at han maatte regne Dagen for en særlig lykkelig Dag, ti den havde klart godtgjort, at der endnu i vort Folk kunde regnes med virksomt Liv; vi tør trods Alt tro paa en Fremtid, naar vi se paa Hedeselskabets Gjerning, og denne Gjerning er særligt baaren af Enrico Dalgas' stærke Haand, lyse Hoved, faste Vilje og varme Hjærte. Billes Skaal for Dalgas blev Festens Højdepunkt.

Selvfølgelig takkede Dalgas, men derom senere. Her skal endnu kun oplyses, at det var ham, der udbragte Skaalen for Rigsdagen, som Advokat Liebe takkede for, ligesom endnu to andre Skaaler, for Hedeboerne og for Selskabets Funktionærer.

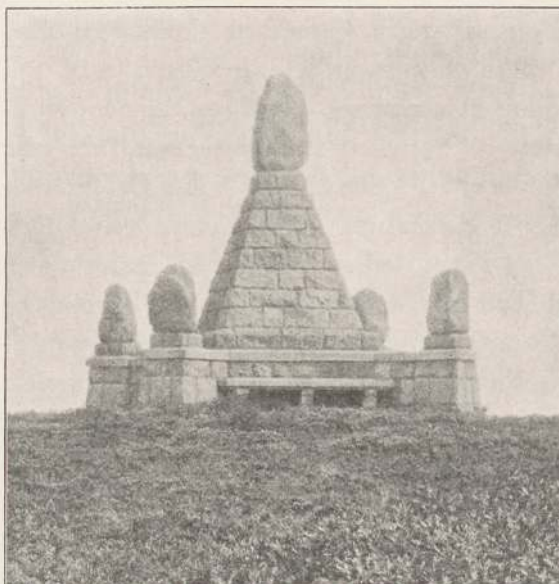
Hvad der saaledes var fortræffeligt indledet, fortsattes Dagen efter. Saa gik det med Jernbanen til Troldhede Station, hvor Omegnens Beboere mødte med Vogne, paa hvilke der kjørtes forbi Troldhøj, Skjellet mellem Hammerum og Bølling Herreder, til Skjernaadalen, hvor man passerede Felding Bys Vandingsareal samt Classonsborg-Borris Kanalen og derpaa kjørte til Skovbjerg Plan-

tage og til Skovbjerg Mosestation. Ved denne holdt Dalgas Foredrag om Hedeselskabets nyeste Virksomhed for Mosekulturer, og derpaa gik Turen tilbage til Skovbjerg Plantage, som Dalgas som nævnt var Medejers af; her ventede en Middag, der begyndte med store Fade upillede Kartoffler. Humøret ved den kunde maale sig med Appetiten. Tale fulgte paa Tale, til Opbrudstimen kom, da det gik til Troldhede Station i Hold, eftersom Gjæsterne skulde Øst eller Vest paa, og hermed var Selskabets lykkeligt gennemførte Jubilæum forbi.

Der er dog een Ting, som her endnu maa nævnes, og det er Maaden, hvorpaa alle de her omhandlede Festligheder refereredes i Hedeselskabets Tidsskrift. „Hedens Velgjører og Ven“, „Hedens Erobrer“, „Hedens Konge“, som Dalgas atter og atter var bleven kaldt, henførte Alt til Selskabet. At der havde været festlige Sammenkomster i Aarhus, Paabøl og flere Steder, blev akkurat nævnt, men ikke, at de væsentlig havde været til Ære for ham, og af Talerne i Herning og ved Høgildgaard meddeltes kun de Steder af Indenrigsminister Ingerslevs, Advokat Liebes, Landstingsmand Thomas Niensens og Höjskoleforstander Schrøders Taler, der gik ud paa at vise, at Hedesagen var en Nationalsag, som bares af Hedeselskabet; sine egne Taler samlede han i en objektiv Fremstilling af Selskabets Virksomhed i de 25 Aar, som han dog lod ende med en Udtalelse om, at Kanaliseringen, Mergelsagen og Mosesagen snart kunde tænkes at kunne staa paa egne Ben, medens Plantningssagen endnu i lang Tid maatte trænge til Vejledning og Støtte, og at det da muligvis vilde være rigtigst, at al Hedeplantning i Statsplantagerne, i Klitplantagerne og i Hedeselskabets Plantager og Plantninger samledes paa een Haand, Indenrigsministeriets, saaledes at den nødvendige Vejledning kunde vedblive at være gratis og velvillig.

Han slaar ligesom en Parentes om sig selv; det var ikke med hans gode Vilje, at han var bleven trukken frem, han yndede, som vi have hørt, ikke „Spræl“, og det har sin Interesse at se de Rettelser, han til Brug for sit Referat i Hedeselskabets Tidsskrift foretog i Herning Folkeblads Gjengivelse af Thomas Niensens Tale den 9. Juli, han rettede helt igjennem „Dalgas“ til „Hedeselskabet“. I Forbindelse hermed skal det erindres, at da de forenede Landboforeninger festede paa Vennelyst, mødte han som Foredragsholder i daglig Dragt med en Skovblomst i Knaphullet, og da der ved det derpaa følgende Festmaaltid blev talt begejstret for ham, takkede han kort med at udtale et Haab om, at den tilstedeværende Indenrigsminister nu vilde tillægge hans Anbefaling for et voxende Tilskud til Hedeselskabet forøget Vægt; han drak paa et større Tilskud. Det

var ogsaa ved den Lejlighed, at han om en Artikel i et Aarhusblad om ham selv sagde: „Gudbevares, den er saamænd rigtig rar for mig personlig, men Hedesagen handler den ikke om, og den skaffer os ikke to nye Medlemmer“. Det er ganske i Overensstemmelse hermed, at da det af „Venner af Hedesagen“

Mindet i Plantagen Dalgas 1893.

paa Risbakken i Plantagen Dalgas rejste Mindesmærke blev overleveret Hedeselskabet den 19. Juli 1893 og Advokat Liebe ved den efterfølgende Fællesspisning i Viborg udbragte en Skaal for Dalgas, takkede denne med en Skaal for Justitssekretær Morville, der i over 40 Aar havde ledet saagodtsom alle Plantningerne ved Viborg og havde givet ham den første Impuls til at arbejde for Hedesagen.

Det kom absolut ikke Dalgas an paa hans egen Person, det var Hedeselskabet, der laa ham paa Sinde, og det saa meget mere som han spøgende gjorde opmærksom paa, at de tre Bestyrelsesmed-

lemmer havde naaet en samlet Alder af næsten 200 Aar og derfor næppe kunde staa i Spidsen for det længe endnu. Det var da ogsaa selvfølgelig Hedeselskabets Fremtid, han tænkte paa, da han ved Festen i Herning takkede for den af Kammerherre Bille for ham udbragte Skaal. Da Bille stærkt havde rost, hvad Dalgas havde udrettet i Hedesagen, og sagt, at det vilde have blivende Værd, udtalte han i sit korte Svar, at hvad der var sket i Hedesagen, var sket i Kjærlighed til Fædrelandet og Næsten; der tilkom ikke ham nogen Ære herfor. det stammede fraoven, men derfor var det ogsaa hans Haab, at Sagen, naar han gik bort, vilde blive tagen op af Andre saaledes, at den samme Kjærlighedens Streng stadig vilde blive anslaaet.

Da Mindesmærket paa Risbakken blev opsat og Arkitekt Martin Borch, der var Mester for det, i den Anledning besøgte Stedet sammen med Dalgas, gik denne den langt yngre Arkitekt træ, og dog var Dalgas' Kræfter den Gang

dalende. Allerede i et Brev fra Julen 1879 kalder han sig „den gamle Gigt-patient“, og 1880 er han i Carlsbad for at komme af „med sin Astma og andre Onder“, et Besøg, han gjentog i 1883. Mit Helbred tager af, skriver han i 1891. Men desuagtet holdt han tappert ud. Slutningen af 1893 synes dog at have været ham en trang Tid. Hans Hustru blev syg — laa en Tid paa Hospitalet — hans yngste Søn, den unge Student Ernesto Dalgas, var ogsaa syg, og selv, skriver han i Januar 1894, led han af Influenza, hvad han følte saa meget mere, som hans dygtige og trofaste Medhjælper, Ingeniør S. Brönsted var afgaaet ved Døden den 31. December 1893. Det tog ogsaa paa ham, at Oberst Myhre, der havde været Repræsentant i Selskabet fra dets Stiftelse, døde den 19. Februar næstefter, han skrev et Par Mindeord over ham, sikkert det Sidste, han för sin egen Død skrev til Tidsskriftet; de endte saaledes: „Hans Minde vil leve længe som den tapre Soldat, den ivrige Plantningsmand og den mod Alle venlige Medborger“.

Det var Mere end Influenza, der havde angrebet Dalgas. Den 1. April skriver Fru Dalgas til Husets gamle Ven, Baneingeniør Holten: „At min Mand tilsidst har maattet bukke under for det Kæmpearbejde, han selv har paalagt sig, har vist Ingen kunnet forundre sig over. Svagheden begyndte allerede efter Nyaar ved Brönsteds Død, men den skrider hurtigere og hurtigere frem. Hukommelsen har næsten ganske tabt sig, saa at han, hvis kraftige Røst man hørte overalt i Huset, nu kun hvisker sit Ja eller Nej. Den højre Haand kan ikke bruges.“ Han laa stille hen. En af de sidste Dage, han levede, kom hans Kolleger i Bestyrelsen Mourier-Petersen og Morville til hans Seng, hvad han synligt blev glad ved, og Morville skriver senere om Besøget hos den Mand, der i mange Aar var hans bedste og kjæreste Ven: „Jeg vilde ikke for aldrig [det] have savnet det Billede, jeg da fik af ham, han saa saa kjærligt paa mig, at det stedse vil staa for mig som et kjært Minde“. Og saa sov han Mandag Eftermiddag den 16. April stille hen.

Sorgen bredte sig over Landet. Ikke een Avis, ligegyldigt hvilket Parti den tilhørte, undlod at beklage det Tab, Landet havde lidt, og at tale hædrende Ord om den Afdøde. Hedeselskabet bad om at maatte bekoste hans Jordefærd, Aarhus Byraad ærede ham ved at yde et höjt og skjönt beliggende Gravsted paa Byens nordre Kirkegaard, og Mandag den 23. April Kl. 1 foregik den höjtidelige Begravelse fra Aarhus Domkirke, der endog för Tiden var fyldt af en mægtig Forsamling fra alle Samfundsklasser med en Repræsentant for Landets

E. Dalgas' Statue ved Aarhus Jernbanestation.

Konge i Spidsen. Pastor Th. Lyngbye og den Afdødes Svingersøn Pastor N. Langballe talte i Kirken, Höjskoleforstander Ludv. Schrøder ved Graven, og saa var en af Danmarks bedste Sønner, en ædelbaaren Mand stædt til Hvile.

Men dermed var hans Saga ikke ude. Som vi nedenfor skulle se, blev hans Værk paa den bedste Maade fortsat, og det skal alt her nævnes, at Hedeselskabets Repræsentantskab i et ekstraordinært Møde den 23. April 1894 nedsatte et Udvalg, bestaaende af Etatsraad Bruun, Godsejer Carl Bech til Engelsholm og Höjskoleforstander Ludv. Schrøder, hvis Opgave skulde være at fremkomme med Indbydelse til Oprettelse af et Dalgas-Monument. Indbydelsen udgik i Juli s. A., og efter en afholdt Konkurrence blev det i 1898 overdraget Billedhugger Rasmus

Andersen at fremstille Dalgas-Statuen, hvis Afsløring fandt Sted i 1901. Men det var, som om Jyllands Befolkning ikke kunde nøjes med Bevidstheden om, at dette Monument vilde komme, en Række mindre Mindesmærker skød op forinden. I 1895 blev der rejst to i henholdsvis Tirslund og Brande, i 1896 tre i Hoven, Vorbasse og Hernings vestre Lystanlæg, i 1898 et i Svanelunden ved Hjörning, i 1899 et paa Dejbjerg Bakker og 1901 et i Langbjerg Plantage. De ere næsten alle smykkede med en Medaljon af den Afdøde, og den bedst lignende menes den i Svanelunden at være. Størst og betydeligst blev dog Statuen, der fik

Plads i Anlæget ved Aarhus Jærnbanestation, og som blev afsløret med stor Højtidelighed den 16. Juli 1901. En Kantate af Thor Lange blev afsungen, Ludvig Schrøder talte, og saa var der endnu en Festforestilling paa Teatret, hvor der blev sunget en af Johan Skjoldborg forfattet Dalgashymne. Derefter sluttedes med en Festmiddag paa Hôtel Royal.

Aarhus Amtstidende for den 16. Juli 1901 er et stort illustreret Dalgas-Numer. Ved Siden af en kort Udsigt over Dalgas' Liv og Virksomhed indeholder det Ludv. Schrøders Tale ved Afsløringen, Thor Langes Kantate, Skjoldborgs Hymne og saa desuden mindre Dalgas-Meddelelser fra følgende fem af den Af-dødes Medarbejdere: Godsejer Carl Bech til Engelsholm, Inspektør Lars Jörgensen, Ingeniør Claudi Westh samt Skovriderne M. Holt og Chr. Sörensen. Alle samstemme de i, at Dalgas var en storslaaet Personlighed, der ved sin urokkelige Tro paa Hedesagen og dens sejrige Fremgang forunderligt formaaede at opildne Alle, han kom i Forbindelse med, til at have den samme Tro, og saa fortæller endnu Skovrider Sörensen med stille Glæde, hvorledes han en Gang fik Lov til at læse i hans Sjæl og se den religiøse Alvor, som boede dér. Atter og atter have vi ovenfor hørt Dalgas henvise til den guddommelige Styrelse, og 1882 skriver han i et alvorligt Brev til en af sine Sønner, at det kun er haarde Hjærter, som stryge alt Guddommeligt. For ham, hedder det videre, var „Kjernen i alle Religioner Gud, Livets ubegribelige Ophav, Repræsentanten for det Godes Almagt og Bæreren af Alt, hvad der er Smukt, Opløftende, Godt, Elskeligt og Eviigt“, og som det i de i 1894 udgivne „Mindeblade over Enrico Dalgas“ oplyses af hans Svigersøn Pastor Langballe, sagde han kort før sin Død til en af sine Nærmeste: „Hvad der tales om i Kirken, tror jeg maaske ikke just paa samme Maade, som det bliver sagt, men respektere det, gjør jeg, navnlig som det lyder i den reformerte Kirke.“ Der var Sandhed og Alvor i al Dalgas' Færd.

Enrico Dalgas' Minde vil leve længe, særlig i Jylland, hvor dér muligvis endda vil kunne voxe Sagn op omkring det. Han færdedes derude som en af Hedens Ringeste, og dog havde han Magten dér i sin Haand. Gamle Anders Christensen i Skarrild Krat kaldte Dalgas en dejlig Mand, der „sad og spiste og drak imellem os ligesom vi havde det selv“, vant som han var til at være glad ved Lidet og til at hjælpe sig selv, men saa tilføjer Anders Christensen endnu, at Dalgas var saa bestemt i Alt, hvad han sagde, og saa enestaaende til at mægle og til at faa Alt sat i Gang, saaledes at Alle blev tilfredse, og heraf

voxede det da naturligt op, at han kom til at staa ikke alene som Hedens Erobrer, men som Kongen paa Heden.

Da Professor A. Opperman som ung Forstkandidat samlede Oplysninger til sine i Aarene fra 1887 til 1889 udkommende „Bidrag til det danske Skovbrugs Historie“, henvendte han sig ogsaa til Dalgas. Han søgte ham personlig i Aarhus, i hans Bolig og blev her, skjönt han ikke skjulte, at han var Modstander af eller i hvert Fald Tvivler overfor Hedesagen, modtagen paa den elskværdigste Maade. Dalgas talte gjerne og interesseret med ham om Hedeselskabet og Hedeplantningen, men om sig selv vilde han aldeles ikke tale, end ikke meddele sit fulde Navn, og Oppermann gik fra Villa Montana, som han skriver, „imponeret af en Mand, for hvem Sagen var Alt og Personen noget i den Grad underordnet, at den slet ikke maatte omtales“. Hermed stemmer det fuldstændigt, at Dalgas, da han ordnede Hedeselskabets Jubilæumsfest 1891 i Herning, deriblandt ogsaa den lange Række Taler, omhyggeligt sørgede for, at der ikke blev henvendt nogen særlig Tak til ham. Men desuagtet banede en varm og veltalende Tak til ham sig dog Vej, og det endda saaledes at den i Amtmand Billes i alle Henseender fortrinlige Tale blev Dagens Begivenhed. Og saaledes var det rigtigt, skjönt det ganske sikkert var imod Dalgas' Ønske og Vilje, „imod Dalgas' Aand“. Det Afsnit, som hermed sluttet, er da ogsaa, kan der siges, helt „imod Dalgas' Aand“, men i Hedeselskabets Jubilæumsskrift kan en samlet Fremstilling af den Ære, Dalgas ved sit uegennyttige Arbejde i Selskabets Tjeneste, uden nogensomhelst Tanke paa sin egen Person nødvendigvis maatte samle om sig, umuligt udelades. Historien gjør sin Ret gjældende.

ANDET TIDSRUM

1894—1916

MUSEUM

1881

...

NYE MÆND, NYE LOVE, NYT LOKALE

Dalgas' Død efterlod et føleligt Savn, ikke mindst i Bestyrelsen. Han var den Yngste af dens tre Medlemmer. Han gik i sit 66de Aar, da Døden kaldte ham, medens Kammerherre Mourier-Petersen samtidig gik i sit 69de Aar og Justitssekretær Morville endda i det 77de. Det blev særlig Formanden, Kammerherre Mourier-Petersen, der nu tog Styret, og han gjorde det paa den ham egne, rolige og beherskede Maade, men dog saaledes at det tydeligt mærkedes, at han fuldstændig var inde i alle Hedeselskabets Forhold. Selvfølgelig bragte Bestyrelsen dog Spørgsmaalet, om der ikke skulde vælges en ny administrerende Direktør, for paa det ekstraordinære Repræsentantmøde, der blev afholdt i Aarhus Ugedagen efter Dalgas' Død. Nogen Afgjørelse blev imidlertid ikke truffen her. Det overdroges de to Bestyrelsesmedlemmer sammen med Repræsentantskabets Formand paa det kommende ordinære Repræsentantskabsmøde at fremsætte Forslag om Bestyrelseforholdenes endelige Ordning. Men hvad man strax enedes om, var at forstærke Repræsentantskabet med tre nye Medlemmer. Jægermester Krøyer var død i 1893, Oberst Myhre i 1894, og Hof-Jægermester Honnens de Lichtenberg var i 1894 traadt tilbage; de tre Nyvalgte bleve Højesteretsadvokat S. Nellemann, Borgemester i Nykjøbing paa Mors C. B. V. Hansen og Pastor E. K. Thyssen i Sønder Omme, tre Mænd, der hver paa sin Vis kom til at spille en Rolle i Selskabet.

Det ordinære Repræsentantmøde kom i Juli, men der kom ingen Afgjørelse med det. Det Forslag, som Udvalget fremsatte, gik ud paa, at Repræsentantskabet til Bestyrelsesmedlem og administrerende Direktør skulde vælge Kaptajn J. C. la Cour, den dygtige Mand, hvis Navn alt er blevet nævnt ovenfor ved Hedeselskabets Stiftelse, og som, efter paa berømmelig Maade at have vist, hvad han formaaede bl. A. som Redaktør af „Tidsskrift for Landøkonomi“, som Leder af Landbrugsskolen i Lyngby og som Sekretær ved Landhusholdningsselskabet, nu stod som den ene af de tre Præsidenter for dette betydningsfulde Selskab. Men som hans paa sin Vis meget grundige Studium af Belgiens Hedeforhold kun

førte til, at han og Dalgas i 1866 krydsede Klinger, og at han holdt igjen overfor Hedeselskabets formentlig for ivrige Start, saaledes kom det heller ikke nu til nogen Forstaaelse mellem ham og Selskabet, i hvilken Forbindelse det ikke skal lades uomtalt, at en Indsender i „Tidsskrift for Skovvæsen“ gjorde gjældende,

P. Borch.

at han manglede Kjendskab til Hedesagens Kjærne, Skovplantning og Ledelse af Hedeskovene. Repræsentantskabet erkjendte la Cours fremragende Dygtighed, men ønskede det grundigt overvejet, om ikke Bestyrelsesforholdene burde ordnes saaledes, at der valgtes et ulønnet Bestyrelsesmedlem og to lønnede Forretningsførere, en for Forstvæsenet og en for Mose- og Engvæsenet, i hvilken Anledning Udvalget bemyndigedes til at supplere sig.

Det tilkaldte Advokat Nellemann, Folketingsmand Aaberg og Höjskoleforstander Ludv. Schröder, og paa et extraordinært Repræsentantmøde i Aarhus den 3. November s. A. indstillede det udvidede Udvalg, at Godsinspektøren paa Jægerspris P. Borch, der tidligere havde været en höjt

anset Skovrider under Hedeselskabet, skulde vælges til lønnet administrerende Direktør fra 1. April 1895, hvad enstemmigt blev vedtaget, medens samtidig Höjskoleforstander Schröder, hvem Bestyrelsen havde suppleret sig med i Dalgas' Sted, enstemmigt blev valgt til Bestyrelsesmedlem. Hertil skal endnu föjes, at Redaktionen af Hedeselskabets Tidsskrift fra 1. Januar 1895 overgik til Skovrider Chr. Dalgas, der samtidig indvalgtes paa sin Faders Plads i Moseudvalget. Hermed vare alle Administrationens Hjul igjen i Orden, men her var den ikke uvæsentlige Forskjel fra för, at medens Bestyrelsen tidligere havde staaet som Bærer af Selskabets hele faglige Sagkundskab, var denne nu væsentlig at søge udenfor Bestyrelsen hos Direktøren.

Det var en ny, men i og for sig naturlig Ordning. Hedeselskabet nöjedes jo ikke længere med at arbejde kun i Jylland, og dets Arbejde var ikke mere udelukkende et Plantnings- eller frugtbargjørende Arbejde. Paa flere Maader var dets Virksomhed bleven udvidet, saa det er kun naturligt, at den ulønnede Bestyrelse bliver Noget for sig og har den fornødne faglige Hjælp ved sin Side.

Den herhen hørende reelle Udvikling bliver imidlertid først at behandle i et senere Afsnit, medens her skal dvæles ved de i Selskabet virkende Personer, ved de Love, efter hvilke der styredes, og ved enkelte i Forbindelse hermed staaende ydre Forhold, der ligesom Personerne og Lovene forholdsvis hurtigt bleve helt nye. Det var som et Tidernes Tegn for det her omhandlede Tidsrum, at Selskabet, der fra sin første Begyndelse stadigt havde staaet under Indenrigsministeriet, i Juni 1896 blev henlagt under et nyt Ministerium, det nydannede Landbrugsministerium.

Den 7. Avgust 1898 stod Hedeselskabet uden Formand. Kammerherre Mourier-Petersen, der havde været Selskabets ansete Formand fra dets tidligste Tid, afgik den Dag ved Døden. Han fik det Lov, som han i høj Grad fortjente, at han var Formanden med det praktiske Blik og den klare Oversigt over alle organisatoriske og principielle Forhold, deres Rækkevide og Konsekvenser, og saa tilføjes der meget betegnende endnu, at han ofte var den dæmpende og beroligende Magt indenfor Bestyrelsen, vel særlig før 1894. Ved Mourier-Petersens Død var det vanskelige Tider for Hedeselskabet. Det var derfor af Betydning at faa en dygtig og fra alle Sider anerkjendt Mand til Formand, hvad ogsaa lykkedes, da Repræsentantskabet i 1899 kunde besætte den ledige Plads i Bestyrelsen med Kammerherre Lüttichau til Tjele, der derefter strax blev valgt til Bestyrelsens Formand. Han og Repræsentantskabets Formand, Etatsraad Bruun vare de eneste Repræsentanter, der nu vare tilbage fra Selskabets Stiftelse — Prokurator Valeur var afgaaet ved Døden i 1896, Gaardejer J. Jensen var udtraadt i 1897 — og mærkeligt nok var Kammerherre Lüttichau een Gang før bleven indvalgt i Hedeselskabets Bestyrelse. Det skete paa det konstituerende Møde i 1866. Men den Gang trak han sig som ung Mand tilbage for Mourier-Petersen, hvis Efterfølger som Selskabets Formand han nu blev 33 Aar efter. Nu stod han som den ældre, ansete Mand, der ikke alene i stor Stil havde plantet paa sin store Ejendom, men desuden var kjendt fra sin Virksomhed som Formand for Fællesforeningen af jyske Landboforeninger, som Rigsdagsmand og som Finans-

Chr. Lüttichau.

minister. Bedre Afløser kunde Mourier-Petersen ikke faa. Han var varm for Gjennemførelsen af Hedeselskabets store Opgaver, men derfor var han dog ikke bange for, naar Omstændighederne paabød det, klogt at holde igjen. Han gjorde det f. Ex. paa Repræsentantskabsmøderne baade 1902 og 1903. Man burde spare og ikke forlange for Meget af Staten. Men at Hedeselskabet under hans Formandskab ustanseligt gik fremad, kan ses af dets stadigt voxende Budgetter. I Dalgas' sidste Leveaar (1893) var Selskabets samlede Udgift 192,895 Kr. og i 1899, det Aar, da Kammerherre Lüttichau traadte til, var den 275,186 Kr., men i 1908, Kammerherrens sidste Virksomhedsaar, var den voxet til ikke mindre end 493,894 Kr.

Som naturligt er, gik imidlertid flere og flere af Hedeselskabets gamle Garde bort i hans Tid, og navnlig er Aaret 1901 i saa Henseende et Mærkeaar. Strax i Aarets Begyndelse bortkaldtes Etatsraad G. Bruun, der havde været med til det grundlæggende Møde i Silkeborg 1865, og som i næsten 35 Aar uafbrudt havde været Repræsentantskabets nidkjære Formand, han døde paa Asmildkloster lidt over 76 Aar gammel. Derefter gjaldt det Selskabets höjtfortjente Æresmedlem Generalkonsul Pontoppidan, han døde næsten 87 Aar gammel i sit Hjem i Hamborg, men den saa særlig danske Mand blev — selvfølgelig under stor Deltagelse — begravet i sit Fødeland paa Kirkegaarden i Ormslev, det Sogn, hans jyske Ejendom Constantinsborg hørte under. Saa fulgte kort efter den ældste af Selskabets Repræsentanter Proprietær Fritz Momsen paa Skovlyst ved Brørup, den ivrige Skovdyrker, der blev lidt over 88 Aar gammel. Under disse Forhold er det kun naturligt, at den 84aarige Justitssekretær Morville ytrede Ønske om at vige sit Sæde som Medlem af Bestyrelsen, men efter en Anmodning fra samtlige Repræsentanter indvilgede han dog i at blive. De vilde ikke undvære ham som det levende Udtryk for den gamle Overlevering; hans Bifald, til hvad der blev besluttet, var en Tryghed for, at den gamle Kurs ikke blev fravegen. Og næsten i tre Aar fik han endnu Lov til at røgte sit Hverv i Bestyrelsen, først den 16. Marts 1904 kaldte Døden ham, og blandt de mange Lovord, der lød over ham, blev der — hvad her skal fremhæves — bl. A. sagt, at han vist aldrig havde svigtet noget Møde.

Efter Morville's Død blev Moseudvalgets Formand Godsejer Gerhard de Lichtenberg til Hessel ved Grenaa indvalgt i Bestyrelsen, der nu var helt fornyet fra Dalgas' Tid, idet den nu bestod af Kammerherre Lüttichau, Höjskoleforstander Schrøder og Godsejer de Lichtenberg. Og kort før var der ogsaa

paa et andet vigtigt Punkt sket en stor Forandring, da Direktør Borch fra den 1. Januar 1902 paa Grund af Sygdom fratraadte sin Stilling. Hvor højt Dalgas satte ham, have vi set ovenfor, og Kammerherre Lüttichau kaldte ham ved hans Fratræden „en sjælden Kraft“. Man søgte imidlertid ikke at faa en ny Direktør i hans Sted, men indførte, nærmest paa Ludvig Schrøders Forslag, en helt ny Ordning, hvorefter Tilsynet med Selskabets Plantninger deltes mellem Skovriderne Dalgas, Morville og Johansen med Pligt for dem til at deltage i Bestyrelsens Møder, og saaledes at de løbende Forretninger vedrørende Selskabets almindelige Forhold underlagdes Johansen, medens endnu Moseingeniør Th. Claudi Westh og Kanalingeniør Holger Winge skulde udføre deres Forretninger under direkte Tilsyn af Bestyrelsen. Den saaledes trufne Ordning fæstnedes snart efter i Dannelsen af et egentligt Forretningsudvalg. Allerede i 1902 anmodede Bestyrelsen de tre Herrer Skovridere om som Budgetudvalg at ville vaage over Balancen i Selskabets Budget og Regnskab, og da efterhaanden flere og flere Sager overdroges til dette Udvalgs Behandling, blev det — forstærket med Ingeniør Claudi Westh for Mosevirksomhedens Vedkommende og med Ingeniør Kr. Thomsen for den kultur-tekniske Virksomheds Vedkommende (Ingeniør Winge havde taget sin Afsked) — i 1904 udvidet til et virkeligt Forretningsudvalg. Fra 1903 havde Skovrider Dalgas været Budgetudvalgets Formand, han blev da ogsaa Forretningsudvalgets Formand.

G. de Lichtenberg.

Denne ganske betydningsfulde Nyordning blev ført igjennem med stille Tilslutning fra alle Sider, men et paa sin Vis mindre betydningsfuldt Spørgsmaal, der snart efter kom op, nemlig Spørgsmaalet om Indførelsen af nye Love, vakte et i Selskabets Historie hidtil ukjendt bevæget Røre og maa derfor nærmere udredes.

Da Etatsraad Bruun i 1901 var afgaaet ved Døden, blev Højesteretsadvokat Nellesmann i hans Sted Formand for Hedeselskabets Repræsentantskab, og det maa siges, at han var paa sin rette Plads her. Den fremragende, lidt skarpe Jurist var en varm Fædrelandsven og en ivrig Plantningsmand, saaledes som han viste det

paa sin Ejendom Allingskovgaard i Svostrup Sogn ved Silkeborg, hvor han i saa Henseende var traadt i sin afdøde Faders Fodspor. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at han mere end een Gang har smilet af de for Selskabet gjældende Love, der med deres mange Mangler skrev sig fra Selskabets første Tid, og han har sikkert bl. A.

S. Nellemann.

lagt Mærke til, at den i dem foreskrevne Generalforsamling, der skulde vedtage Lovforandringer, aldrig havde været indkaldt, skjönt Lovene havde faaet ikke faa Ændringer og Tillæg. Saaledes var det i 1894 blevet vedtaget, at Repræsentantskabets Formand i Tilfælde af Vakance i Bestyrelsen skulde tiltræde denne, indtil Repræsentantskabet havde valgt et nyt Bestyrelsesmedlem, og Nellemann havde herefter selv fungeret som Bestyrelsesmedlem i Tiden mellem Justitssekretær Morvilles Død og Godsejer de Lichtenbergs Valg.

Der synes at have været talt mellem forskellige af Selskabets Repræsentanter om, at Lovene burde ændres, særlig saaledes at Selskabets Medlemmer kom til at vælge Repræsentantskabet, der nu suplerede sig selv, og at det herefter valgte

Repræsentantskab kom til at træde i Generalforsamlingens Sted. Nellemann blev opfordret til paa disse Punkter at fremkomme med Ændringsforslag, og han tog fat paa Arbejdet, men Resultatet blev ikke de ønskede enkelte Ændringer, men et omfangsrigt Udkast til helt nye Love, der i al deres Fasttømrethed bære tydelige Spor af den Nellemann egne Formalisme. Medens de gamle Love kun havde 10 Paragrafer, talte Nellemanns Forslag 29. Ved Siden af at Selskabets Virksomhedsomraade nævntes som udvidet fra Jylland til hele Danmark, paa lagdes det Selskabets Medlemmer at vælge 35 Repræsentanter, der gruppevis skulde være bosiddende i bestemte Dele af Landet (Amter eller Stifter), og det heraf fremgaaede Repræsentantskab gjordes som Generalforsamling til Selskabets højeste Myndighed. Men desuden bragte Forslaget en Række meget i det Enkelte gaaende Bestemmelser, om hvad Selskabets Formaal skulde være, om hvad Repræsentantskabet skulde gjøre og hvad Bestyrelsen, samt næsten om hvorledes de hver for sig havde at udføre det, der herefter paalaa dem. Ved Siden af Bestyrelsen sattes et raadgivende Udvalg bestaaende af to af Repræsentant-

skabet valgte Repræsentanter og fem af Bestyrelsen valgte højere Funktionærer, deriblandt tre Skovridere. Repræsentantskabet skulde vælge to af sine Medlemmer til som Kasse- og Regnskabsudvalg at foretage Eftersyn af Selskabets Regnskabsbøger, Værdipapirer, Kassebeholdning osv., og desuden skulde det vælge „forskjellige“ Medlemmer til at føre Tilsyn med Selskabets faste Ejendomme; for hver enkelt Ejendom skulde ordentligvis den Repræsentant vælges, som boede nærmest ved den, osv. osv.

Dette Lovforslag blev inden Repræsentantmødet i 1907 omsendt til Repræsentanterne, men de tog langtfra alle vel imod det. Bestyrelsens Handlefrihed blev altfor begrænset efter de mange Bestemmelser, der næsten virkede som et Snørliv, for ikke at sige som en Spændetrøje, og man troede det urigtigt helt at forlade de gamle, maaske naive Love; under dem havde Selskabet dog voxet sig stort, og Dalgas havde i 1891 kaldt dem „gode Grundtræk, som havde vist sig solide i en 25aarig Praxis“. Flere af Lovforslagets Bestemmelser havde endelig snarere hjemme i et Forretningsregulativ end i Selskabets mere uforanderlige Love. Paa dette Standpunkt stod saaledes Kammerherre Bech, Groserer Holger Petersen og Pastor Thyssen, og den Førstnævnte udarbejdede et særligt Forslag, der gik ud fra de gamle Love og kun gjorde visse Ændringer i dem vedrørende Medlemmernes Valgret, Forøgelse af Repræsentanternes Antal samt Lovfæstelse af de højere Funktionærers Medbestemmelsesret gennem Forretningsudvalget.

Der blev en levende Kamp om det saaledes forelagte Lovforslag. Nellesmann forsvarede sit Forslag skarpt og bestemt, og ved hans Side stod f. Ex. Proprietær P. Hasselbalch og Godsejer C. Branth. Sagen blev overgivet først til eet Udvalg, derpaa til et andet, og Kampen overgik fra det ordinære Repræsentantmøde i August til et ekstraordinært Repræsentantmøde i November, paa hvilket endelig Afslutningen kom. Hvad der vedtoges, var imidlertid hverken Nellesmanns Forslag eller Bechs Ændringer, men et af Formanden for det sidste Udvalg, Bankdirektør I. P. Aggerholm udarbejdede Forslag, der i meget fulgte Nellesmann, men i Modsætning til hans 29 Paragrafer kun bestod af 14. Det blev med nogle Ændringer vedtaget med 15 Stemmer mod 1, og det kom derpaa efter de gamle Loves Bydende for paa Hedeselskabets første og sidste Generalforsamling, der blev afholdt den 9. Januar 1908 i Viborg. Her blev det paany vedtaget med 20 Stemmer mod 1, og var nu den for Selskabet gjældende Lov. Med Hensyn til dets Indhold skal her endnu bemærkes, at kun 30 af de 35 Repræsentanter skulde

vælges af Selskabets Medlemmer, at Valget skulde gjælde for sex Aar, saaledes at Halvdelen afgik hvert tredje Aar (efter Nellesmanns Forslag skulde der hvert Aar afgaa og vælges en Femtedel af Repræsentantskabet), samt at de fem overskydende Repræsentantpladser skulde besættes af Repræsentantskabet. Bestemmelsen i Kammerherre Bechs Forslag, der gik ud paa at lovfæste det af højere Funktionærer bestaaende Forretningsudvalg, findes ikke i de nye Love, der derimod, hvad Nellesmann lagde saa stor Vægt paa, bestemme, at Funktionærer ikke kunne være Medlemmer af hverken Bestyrelse eller Repræsentantskab, samtidig med at de fastslaa, at Bestyrelse og Repræsentantskab i Forening kunne vælge een eller flere Direktører, og af denne Bestemmelse blev der, som vi nedenfor skulle se, snart gjort Brug. Her skal endnu kun tilføjes, at det var efter Ludvig Schrøders Forslag, at der ved Fordelingen af Repræsentanterne paa de forskellige Amter og Stifter blev taget Hensyn til, hvormeget Hede- og Klitareal m. v. der findes i dem; herefter var det, at Ringkjøbing Amt fik fire Repræsentanter, Fyns eller Lolland-Falsters Stift een.

Repræsentantskabsmødet den 12. Avgust 1907 begyndte som sædvanligt med Valg af Formand, men her vægrede Advokat Nellesmann sig ved at modtage Gjenvalg. Det er næsten, som om han anede, at hans Lovforslag ikke vilde blive vedtaget. Den, der saa blev Formand, var hans i Lovsagen erklærede Modstander Kammerherre Bech, der paany blev gjenvalgt i 1908, samtidigt med at Bankdirektør Aggerholm valgtes til Næstformand. Efter de nye Love skulde der jo nu være Formand og Næstformand i baade Bestyrelse og Repræsentantskab. I Juli 1908 fandt derpaa Repræsentantvalgene for første Gang Sted efter de nye Love, og der blev herved i Overensstemmelse med de vedtagne Overgangsbestemmelser tilført Repræsentantskabet 11 nye Medlemmer, der valgtes med fra 1126 til 1856 Stemmer, og de to, der valgtes med det sidst nævnte, største Antal Stemmer, vare Gaardejer, Landstingsmand Jens Sørensen (Saxager) og Sagfører A. Olesen (Nörre Sundby). De elleve, af Medlemmerne valgte nye Repræsentanter bleve budt velkommen ved et ekstraordinært Repræsentantmøde den 11. September 1908 sammen med Folketingsmand J. P. Nörhave, der var bleven valgt af Repræsentantskabet som den første af de fem, det havde Ret til at vælge. Hvad der imidlertid særlig prægede det paagjældende Møde, var, at det kom til at vælge to nye Bestyrelsesmedlemmer. Nu da det vanskelige Spørgsmaal om nye Love for Selskabet var gennemført, mente Bestyrelsens Formand, Kammerherre Lüttichau, der gik i sit 77. Aar, at kunne have Ret

H. Lüttichau.

til at trække sig tilbage, og Askovs Forstander, Prof. Ludvig Schrøder var afgaaet ved Døden den 8. Februar 1908. Mødet besatte de saaledes ledigblevne to Pladser med Kammerherre Lüttichaus Søn Hof-Jægermester H. Lüttichau til Viskum og Provst Thyssen,

E. K. Thyssen.

idet det videre udnævnte Kammerherren til Æresmedlem i Hedeselskabet og endnu valgte ham og Folketingsmand P. Th. Nielsen til Repræsentanter.

Bestyrelsen, der nu bestod af Godsejer de Lichtenberg, Hof-Jægermester Lüttichau og Provst Thyssen, valgte Hof-Jægermester Lüttichau til Formand, Godsejer de Lichtenberg til Næstformand, og denne Bestyrelse fremkom paa Repræsentantmødet i 1909 med Forslag om at oprette en Direktørpost samt vælge en Direktør. Hof-Jægermester Lüttichau gjorde gjældende, at han som Formand i Bestyrelsen levende havde følt Savnet af en Direktør, og havde mon ikke Savnet været følt, lige siden Direktør Borch fratraadte med Udgangen af 1901. Var det mon ikke ligesom et Forsøg paa at føre Tilstanden tilbage til, hvad den var i Oberstløjtnant Dalgas' Tid med den administrerende Direktør som Medlem af Bestyrelsen, naar denne i 1906 benyttede den Ret, som de da gjældende Love gav den til „i fornødent Fald at forøge sit Antal ved eget Valg“ og som Medlem optog Forretningsudvalgets Formand Skovrider Dalgas? Dette, at en i Selskabets Tjeneste staaende Embedsmand havde faaet Sæde i Bestyrelsen, maa imidlertid have mødt formaaende Modstand; i Begyndelsen af 1907 nedlagde det i Bestyrelsen indvalgte nye Medlem sit Mandat. Men hvorledes det nu end forholder sig hermed, er det sikkert, at Kammerherre Lüttichau med al Anerkjendelse af Forretningsudvalget gjentagne Gange udtalte sig for en Direktør, og nu paa Repræsentantmødet i 1909 støttede sin Söns Forslag ved bl. A. at

Carl Bech.

sige, at han, der i Hedeselskabet havde arbejdet baade med og uden Direktør, kunde udtale, at Sammenligningen absolut faldt ud til Fordel for Direktøren.

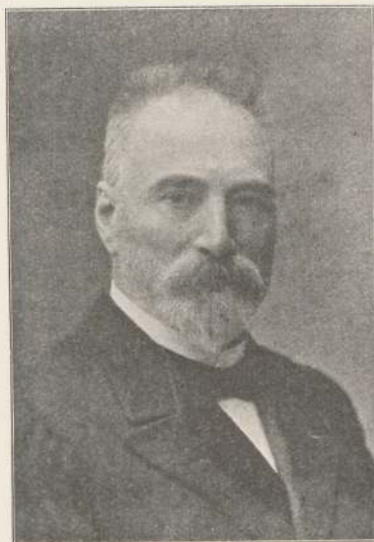
Imod Oprettelsen af en Direktørpost blev bl. A. gjort gjældende, at Hedeselskabets Virksomhed var saa om-

Chr. Dalgas.

fattende og forskjelligartet, at een Direktør ikke kunde være tilstrækkelig; saa maatte der vælges flere. Men tilsidst blev et af Bankdirektør Aggerholm stillet saakaldet Mæglingsforslag vedtaget med 18 Stemmer mod 13. Det lød: „Der oprettes en Direktørpost, og der nedsættes et Udvalg til at tage under Overvejelse, hvorvidt der bør oprettes flere Direktørposter og til at fremkomme med Forslag om Postens, eventuelt Posternes Besættelse.“ Udvalget kom til at bestaa af Kammerherre Bech, Hof-Jægermester Juel, Grosserer Holger Petersen, Bankdirektør Aggerholm, Höjskoleforstander Kristensen-Randers og Gaardejer Lambert Hansen. Resultatet af dets Overvejelser, der foretoges sammen med Bestyrelsen, blev en enstemmig vedtagen Betænkning, hvori det indstilledes, at Kammerherre Bech fra 1. April 1910 overtog Posten som Direktør, samt at Skovrider Dalgas samtidig ansattes som Kommitteret, og da denne Indstilling paa et extraordinært Repræsentantmøde den 30. November 1909 blev vedtagen med 21 Stemmer mod 2, var det dermed givet, at Hedeselskabet paany vilde faa en Direktør endda med en Kommitteret ved Siden.

Kammerherre Bech var ingen ny Mand i Hedeselskabet. Fra 1879 havde han været Medlem af Repræsentantskabet, og efter hele hans virksomme Natur havde han ogsaa været virksom her. Det var efter hans Initiativ, at der i 1882 blev taget fat paa Spørgsmaalet om Oprettelsen af en Forsørgelseskasse for Selskabets Funktionærer, 1892 stillede han Forslag om Fællesindkjøb af Lu-

I. P. Aggerholm.

piner, og der ned-sattes i det Hele ikke mange Ud-valg, uden at han blev Medlem; i hen-ved tyve Aar var han det ene af de to Medlemmer i Kas-se- og Regnskabs-udvalget, lige til han i 1907 blev Re-præsentskabets Formand. Desuden var han den mange-aarige Formand for

Holger Petersen.

Foreningen af jyske Landboforeninger og tillige Præsident i Landhusholdnings-selskabet. Desuagtet blev hans Stilling som Direktør i Hedeselskabet ikke af Varighed. Tiden var ikke let. Det gjaldt bl. A. om at indarbejde det tidligere Moseselskab som en særlig Afdeling i Hedeselskabet, og 1911 var i det Hele i flere Henseender et kritisk Aar, i Slutningen af det blev Selskabet saaledes be-kjendt med de store Nedsættelser i Statens Tilskud til det, som den af Regeringen nedsatte saakaldte Sparekommission ønskede gennemført. Og saa skete det da, at Repræsentskabsmødet i 1912 samtykkede i, at Kammerherren, saaledes som han ønskede det, den 1. Juli s. A. fratraadte sin Stilling, idet det samtidig ved-toges, at Skovrider Dalgas fra samme Dag skulde fungere videre som Bestyrel-sens Kommitterede, og herved var den Ordning funden, der endnu bestaar og i alle Henseender synes at virke tilfredsstillende. Den Kommitterede er Mellem-ledet mellem Selskabets Afdelingsledere og Bestyrelsen, alle Sager fra dem fore-lægges den med hans Erklæringer, han vaager over, at de givne Bevillinger overholdes, Hovedkontoret i Viborg er ham underlagt, og sammen med Kontor-chefen dér forestaar han Redaktionen af Selskabets Tidsskrift.

Der er nu naaet ned til Nutidens Forhold, men der er dog endnu et Par Personalforhold i de styrende Kredse at meddele baade i Repræsentskabet og Bestyrelsen. For Repræsentskabets Vedkommende at Næstformanden Bankdirektør Aggerholm i 1910 ved Kammerherre Bechs Overtagelse af Direktør-

posten blev Formand, samtidig med at Grosserer Holger Petersen blev valgt til Næstformand, og for Bestyrelsens Vedkommende, at Godsejer de Lichtenberg, der i 1914 paa Grund af Sygdom udtraadte af Bestyrelsen, blev efterfulgt af Sagfører A. Olesen, en Mand med varm Interesse ikke alene for Hedesagen,

A. Olesen.

men for alle gode aandelige Rørelser. I Hammer Sogn Nord for Nørre-Sundby ejer han Møgelbjerg Plantage paa c. 300 Tdr. Ld. (165 ha), og han ejer tillige en stor Del af de til den stødende Heder og Agerjorder; 1913 skjænkede han Hedeselskabet et Plantageareal, Sønder- og Nørre-Østbjerg, i det nævnte Sogn paa c. 200 Tdr. Land (110 ha), og til Vodskov By, en Jernbanestation lidt Nordost for N.-Sundby, har han bygget en Kirke. Paa det samme Repræsentantmøde i 1914, der valgte Sagfører Olesen til Bestyrelsesmedlem, udtraadte Kammerherre Lüttichau som Repræsentant, og istedenfor ham valgtes Etatsraad Aggerholm, der var flyttet fra Holstebro og ikke mere kunde vælges dér.

Med Kammerherre Lüttichau forsvandt det sidste af de gamle Ansigter fra Hedeselskabets styrende

Kredse, Alt var nu nyt, og det var ogsaa de Kontorer, hvorfra Selskabets Virksomhed styredes. Villa Montanas Kvistværelser bleve allerede i Dalgas' Tid for smaa, i November 1893 flyttede Hedeselskabets Kontor til den tidligere Jernbanekontor-Bygning i Aarhus, og da Lokalet her blev opsagt, lejede Selskabet i 1899 for ti Aar en Lejlighed paa en anden Sal i Fredensgade. Den viste sig imidlertid snart utilstrækkelig, og i 1902 nedsatte Repræsentantskabet da et Firemandsudvalg, bestaaende af Hof-Jægermester Bech, Direktør Hoppe, Advokat Nellemann og Pastor Thyssen, der sammen med Bestyrelsen skulde overveje Spørgsmaalet om en egen Bygning for Selskabet. Den særlige Anledning hertil var et fra Klubben i Viborg modtaget Tilbud om at ville afhænde sin Ejendom til Hedeselskabet for en moderat Pris. Efter foretagne Undersøgelser troede man dog ikke at kunne benytte Tilbudet, og Sagen laa nu hen, til der fra „Kreditforeningen af Landejendomsbesiddere i Nørre-Jylland“ indkom en Meddelelse om, at den ønskede at bygge sig en ny Bygning og da kunde tænke sig at ville afhænde sin Ejendom, der laa paa Hjultorvet i Viborg, til Hedeselskabet for

25,000 Kr., hvad der maatte betragtes som billigt. Sagen var, at der i Viborg var vaagnet en virksom Lyst til at faa Hedeselskabets Kontor flyttet fra Aarhus til Hedens gamle By; Viborg Byraad vedtog at yde et Bidrag paa 10,000 Kr. hertil, og ved Justitssekretær Morvilles og Boghandler A. Jacobsens energiske Virksomhed blev der som private Bidrag til samme Formaal tegnet endog 12,250 Kr. Her overfor opstod der Bevægelser i baade Herning, Silkeborg og Aarhus, og da navnlig i Herning, der ogsaa, skjönt paa et for

Hedeselskabets Administrationsbygning i Viborg med G. Morvilles Statue foran.

Opnaelsen af et heldigt Resultat lidt sent Tidspunkt, tilbød at gjøre Ofre for at faa Hedeselskabet flyttet til denne Hedernes særlige By. Af maaske størst Interesse er det imidlertid at se den hidsige Polemik imod Flytningen, der kom frem navnlig i „Tidsskrift for Skovvæsen“ og senere ogsaa i „Aarhus Stiftstidende“. Det blev endogsaa udtalt, at Forlæggelsen af Selskabets Hovedkontor fra det centralt beliggende Aarhus til det afsides Viborg kunde faa en skjæbne-

svanger Indflydelse paa Hedeselskabets fremtidige Bestaaen; førtes Flytningen igjennem, burde Selskabets Bestyrelse træde tilbage. Sagen gik imidlertid sin rolige Gang. Udvalget indstillede i 1904 enstemmigt, at de gode Tilbud fra Viborg burde modtages, og hertil sluttede Repræsentantskabet sig med 15 Stemmer mod 1. Hermed var Sagen afgjort. Der rettedes Takskrivelser ikke alene til Viborg, men ogsaa til Herning for den store Interesse, der fra begge Sider var vist Hedeselskabet.

Da den nye Kreditforenings-Bygning var færdig, blev den statelige Bygning paa Hjultorvet den 1. November 1906 overleveret Hedeselskabet, og da en fornøden Istandsættelse var foretagen, foregik Selskabets Flytning til Viborg, hvor de nye Kontorer aabnedes den 3. April 1907; de toges den 30. November s. A. i Ojesyn af Selskabets høje Protektor Kong Frederik VIII.

Meget var nu helt nyt og fuldstændig forandret fra Dalgas' Tid. Men den nye Tid kastede ikke Vrag paa den gamle. Da Justitssekretær Morville 1901 ønskede at træde tilbage, bad man ham blive som det levende Udtryk for de gamle Overleveringer. Da Kammerherre Lüttichau 1908 traadte tilbage som Hedeselskabets Formand, betonede han, at man stadig havde arbejdet i de Spor og i den Retning, Oberstløjtnant Dalgas havde angivet, idet han endnu tilføjede: „og det vil ogsaa blive Tilfældet fremdeles“, hvad der bekræftedes af de to Mænd, der samtidig med Kammerherrens Afgang nyvalgtes som Bestyrelsesmedlemmer. Hof-Jægermester Lüttichau ser et Forbillede i Oberstløjtnant Dalgas og regner sig det til Fordel, at han i sin Ungdom havde færdedes med ham i Hede og Mose, hvor Hedeselskabet gjorde sin store Gjerning, og dér set, hvorledes han rev Masserne med sig. Provst Thyssen udtalte sig ganske paa lignende Maade. Han vilde hjælpe til at bevare de gamle Traditioner og betragter den gode Aand fra Oberstløjtnant Dalgas' Tid som den stille Magt i Hedeselskabet. At bevare Kontinuiteten imellem det Gamle og Nye havde endelig ogsaa været et Maal for Kammerherre Bech i hans Direktørtid; han siger det, da Hedeselskabets Funktionærer i 1913 overrakte ham en Mindegave.

Man saa op til den svundne Tids Mænd, ja rejste Monumenter for dem. Dalgas fik, som vi have set, endda flere, blandt hvilke her særlig skal nævnes Statuen af ham, som den 16. Juli 1901 blev afsløret i Anlægget ved Aarhus Jernbanestation. At Aarhus blev Stedet, var ikke efter Justitssekretær Morvilles Ønske. For ham var Viborg Hedeselskabets Ophav, dér skulde den have staaet, og man kan derfor forstaa, at han var ivrig for, at Selskabets Hovedkontor blev

forlagt fra Aarhus til Viborg; endnu i den sidste Maaned, før han gik bort, beskæftigede han sig interesseret med Planen herom, men desværre oplevede han ikke dens Virkeliggjørelse, han døde den 16. Marts 1904, og Repræsentantskabs-Mødet, der afgjorde Sagen, blev først afholdt den 3. Avgust s. A. Men kom han saaledes aldrig til at færdes i Hedeselskabets nye viborgske Kontorer, staar nu hans Statue, modelleret af L. Brandstrup, paa Hjultorvet udenfor Selskabets nye, værdige Bygning dér. I 1906 indbød en anselig Komite, bestaaende af 86 mest jyske og særlig viborgske Medlemmer, til at yde Bidrag, og den 16. Oktober 1910 blev Statuen (se ovfr. S. 141) höjtideligt afsløret.

Der var hermed rejst Mindesmærker for de to Mænd, der maa betegnes som Hedeselskabets egentlige Stiftere, men derved blev det ikke. Den Mand, der var Selskabets første Formand og stod som saadan i ikke mindre end 32 Aar, hædredes ogsaa ved et Mindesmærke. Den 7. Avgust 1912 afsløredes paa Rugaard en stor tilhugget Granitsten med et Bronze-Brystbillede af Kammerherre Mourier-Petersen, udført af Billedhugger Rasmus Andersen. Hof-Jægermester Lüttichau talte som Hedeselskabets Formand og Kammerherre Bech som Formand for Bidragkomiteen; paa Stenen læses: „I taknemlig Erindring rejste Venner af Hedesagen dette Minde“. Her skal ogsaa endnu erindres om, at der i 1903 blev afsløret endog to Mindesmærker for Generalkonsul Henrik Pontoppidan, det ene paa Aarhus gamle Kirkegaard, det andet i Lystanlægget ved Herning. Ved Afsløringen af det sidste, en ti Fod høj Granitsten med en af Billedhugger Rasmus Andersen udført Portrætmedaljon talte Hedeselskabets daværende Formand, Kammerherre Lüttichau, der med Taknemlighed mindedes de talrige Velgjerninger, Hedeselskabet havde modtaget af den Afdøde, og overdrog Mindesmærket til Herning.

F. Mourier-Petersens Mindesten ved Rugaard.

H. Pontoppidans Mindesten ved Herning.

Plantagen ligesom senere for Stiftelsen af Myremalms-Plantagen og Aktieselskabet Steen Blicher. Han har ofte fra Askov i sin egen Vogn kørt rundt i Jylland for at lære de enkelte Plantager at kjende, og han var altid utrættelig i at slaa til Lyd for Hedesagens store Betydning.

Intet Under derfor, at Dalgas og han sluttede et nært Venskab, efterat de i 1886 havde gjort hinandens Bekjendtskab. 1890 blev Schröder Repræsentant i Hedeselskabet, 1892 udgav han Selskabets Historie i dets første 25 Aar, en under Dalgas' Öjne fornøjeligt skreven Bog, der udkom mellem de af Udvalget for Folkeoplysnings Fremme udgivne Skrifter, og i 1894 blev han, ganske naturligt, Dalgas' Efterfølger som Medlem af Selskabets Bestyrelse. Hvad her imidlertid særlig skal betones, er hans Virksomhed i Tale og Skrift for Bevarelsen af Mindet om Hedesagens Mænd, og her staar hos ham i første Række Mindet om Dalgas. Schröder talte ved hans Grav, ved Afsløringen af hans Statue, ved

Da Provst Thyssen i 1908 takkede for sit Valg til Medlem af Hedeselskabets Bestyrelse, sagde han, som ovenfor nævnt, at han vilde hjælpe til at bevare de gamle Traditioner, og han satte det i Forbindelse med, at Askovs Forstander, Professor Ludv. Schröder kort før sin Død havde sagt til ham: „Jeg maa nu trække mig tilbage, men De maa blive min Eftermand. De er en af dem, der vil fortsætte i det gamle Spor, der er anvist af Dalgas“. Og Ludvig Schrøders Navn er her nævnt paa rette Sted, ti han fortjener at blive mindet for sit store og dygtige Arbejde i Hedeselskabets Tjeneste, helt igjennem i Dalgas' Aand. Han var varm for Hedesagen og formaaede at faa Andre til at føle den samme Varme, han var Sjælen i Arbejdet, der førte til, at Aktieselskabet Stilde Plantage i 1886 hurtigt fik den gode Fremgang, vi ovenfor have hørt om, og han var i 1900 en af Fortalerne for Sønder Omme

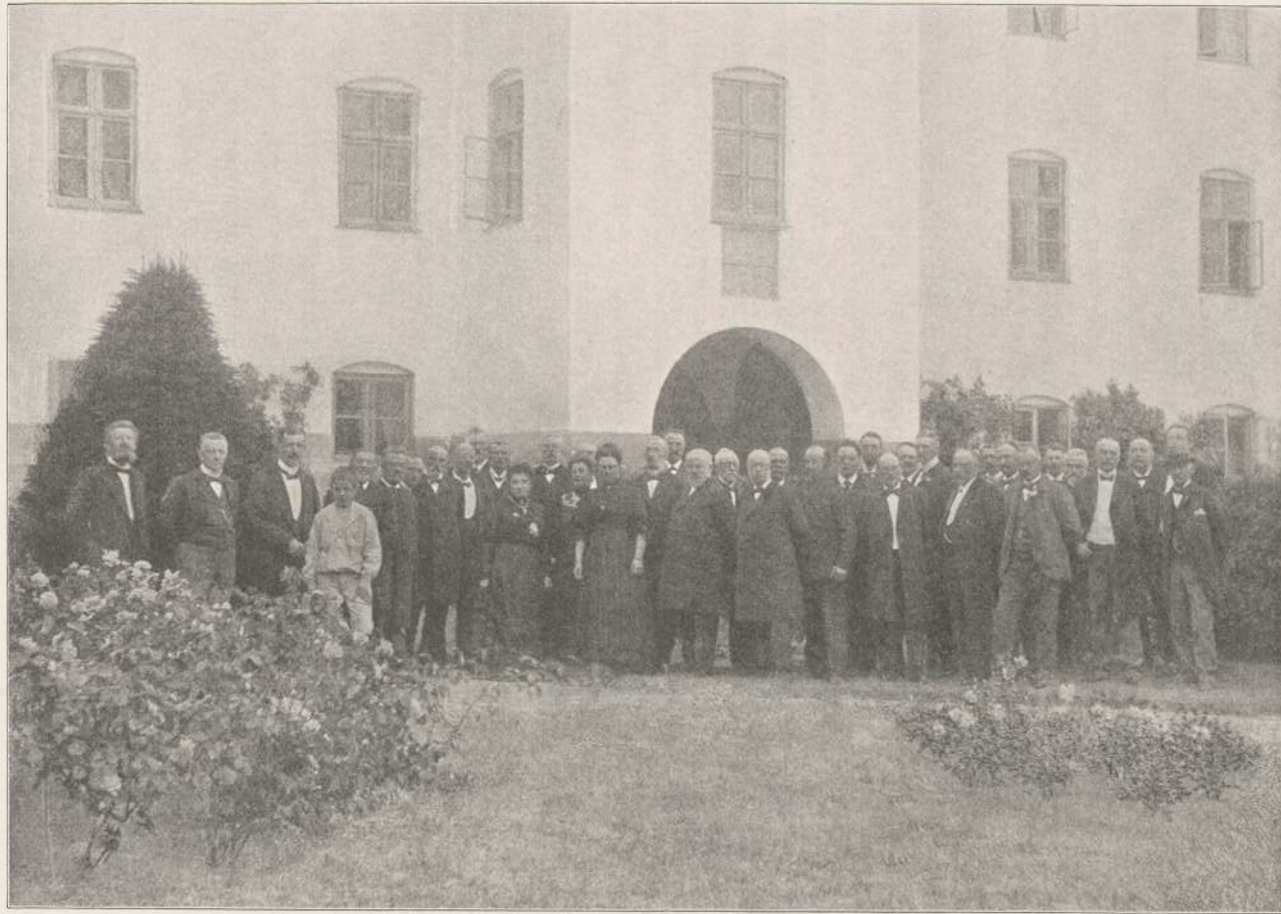
en Række af Mindefesterne for ham, og saa udsendte han endnu en Levnedskildring af ham i 1901. Men han ristede ogsaa Minderuner over Andre, f. Ex. over Etatsraad G. Bruun til Asmildkloster, Justitssekretær Morville, Klitbeplanteren Kammerherre Thygeson, Lægen i Anst Avgust Petersen, Proprietær Fritz Momsen til Skovlyst, Kroejer Christoffer Sørensen i Hovborg, Gaardejer H. J. Bundsgaard til Kjærholm osv. De findes alle i Hedeselskabets Tidsskrift. Schröder forstod, at det for Hedeselskabet gjaldt om stadig at vække og vinde alle gode Kræfter, saaledes som Dalgas havde gjort.

I en Artikel, som han i 1897 skrev i det Letterstedtske Tidsskrift om det danske Hedeselskabs Virksomhed, tager han til Udgangspunkt, at der gives to Slags Stormænd, nogle, hvis Liv og Gjerning falder sammen med dem, og andre, der forstaa hos deres Medarbejdere at vække en saadan Kjærlighed til det, der var Maalet for deres Stræben, at Medarbejderne ikke kunne slaa sig til Ro, men maa fortsætte Gjerningen. Dalgas hørte til den sidste Slags Stormænd, og Schröder viser endnu Aaret før sin Død i en Artikel, paany om Hedeselskabet, som han skrev i Anledning af den tredje nordiske Landbrugskongres i Kristiania 1907, hvorledes Dalgas altid havde store Maal for Öje og derved vandt den store Tilslutning; han vidste altid at pege paa noget Stort. Det Samme gjorde Schröder dygtigt og energisk i sin stilfærdigt faste Opræden for Hedeselskabet; han hørte jo ogsaa selv til de Mænd, der førte an i Arbejdet efter Nederlaget i 1864, og var derfor særlig paa sin Plads just i dette Selskab.

Som et sidste Led i dette Afsnit skal her endnu meddeles en Fortegnelse over Selskabets Repræsentanter i Tiden efter 1894. Til de ovenfor meddelte 47 Navne fra Tiden 1866-94 føjes da her 39 nye. Men først skal her gjøres opmærksom paa, at Valgmenighedspræst Enevold Terkelsen i 1912 foreslog Nedsættelsen af et Udvalg, der skulde fremkomme med visse Ændringer i Selskabets Love. Han tænkte nærmest paa, at Repræsentantvalgene fremtidig burde ske amtsvis, og Udvalget blev nedsat. De derefter i 1913 fremkomne Forslag blev imidlertid paa et enkelt nær alle forkastede, Repræsentantskabet ønskede ingen

Ludvig Schröder.

Hedeselskabets Repræsentantskab paa Besøg hos Hof-Jægermester N. Juel til Mejlgaard den 4. Juli 1906
efter Dagen før at have holdt Møde i Grenaa.

væsentlige Forandringer i de endnu kun faa Aar gamle Love; det enkelte Forslag, der vedtoges, gik ud paa, at Repræsentanternes Antal skulde forøges fra 35 til 38, saaledes at Repræsentantskabet fik Ret til at vælge 8 istedenfor for 5 Repræsentanter, bl. A. for at den i Selskabet indarbejdede Moseindustri kunde blive behørigt repræsenteret i Repræsentantskabet.

Først skal nu her nævnes de 23 Repræsentanter, der gik over i dette Tidsrum fra det tidligere; de nævnes her med det Løbenummer tilføjet, under hvilket de findes ovenfor S. 100-101:

(3) Etatsraad G. Bruun, (9) Gaardejer J. Jensen, Neder Uhre, (13) Prokurator W. T. Valeur, (20) Kammerherre Chr. Lüttichau, (24) Kammerherre J. A. Stemann, (25) Proprietær Iver Olesen, (27) Proprietær Fritz Momsen, (30) Direktør, Godsejer Chr. Hoppe, (32) Møllejejer N. Møller, (33) Kammerherre Carl Bech, (34) Møllejejer N. Mouritzen, (35) Statskovrider V. Fabricius, (36) Proprietær P. Hasselbalch, (38) Prokurator G. C. Styrup, (39) Folketingsmand C. P. Aaberg, (40) Godsejer M. Ahlmann, (41) Proprietær Chr. Søltoft, (42) Godsejer G. de Lichtenberg, (43) Proprietær B. M. Hasselbalch, (44) Højskoleforstander Ludv. Schrøder, (45) Pastor J. C. Jansen, (46) Overførster H. P. Winge og (47) Gaardejer J. Hornstrup. Derefter ere de nye Navne:

1894.

48. Højesteretsadvokat S. Nellemann til Allingskovgaard, Formand for Repræsentantskabet 1901-07; udtr. 1907.
49. Borgemester C. B. V. Hansen, Nykjøbing Mors; senere Herredsfoged i Vestervig, Etatsraad.
50. Pastor Emil Thyssen, Sønder Omme; senere i Ølgod, Provst i Øster og Vester Horne Herreder, Medlem af Bestyrelsen fra 1908.

1897.

51. Grosserer Holger Petersen, Landstingsmand; 1910 Næstformand i Repræsentantskabet.
52. Gaardejer J. P. Michelsen, Snejbjerg ved Herning.

1901.

53. Hof-Jægermester N. Juel, Mejlgaard ved Grenaa.

1903.

54. Godsejer Carl Branth, Klarupgaard ved Klarup.
55. Godsejer A. Pontoppidan, Constantinsborg ved Ormslev.

1904.

56. Bankdirektør I. P. Aggerholm, Holstebro; Etatsraad, Næstformand for Repræsentantskabet 1908-10, Formand fra 1910, 1914 valgt af Repræsentantskabet.
57. Gaardejer Lambert Hansen, Darum ved Bramminge.

1905.

58. Hof-Jægermester H. Lüttichau, Viskum; Tjele, Formand for Bestyrelsen fra 1908.
59. Fabrikant Joh. Lauridsen, Vejen; Nationalbankdirektør, Medlem af Landstinget.
60. Hof-Jægermester J. Bruun, Kokkedal ved Skovgaard; Stenalt ved Ørsted.

1908.

61. Gaardejer J. P. Nørhave, Vuust ved Thisted, Folketingsmand, valgt af Repræsentantskabet.
62. Gaardejer, Landstingsmand Jens Sørensen, Saxager ved Vraa; Kreditforeningsdirektør.
63. Sagfører A. Olesen, Nørre Sundby; Medlem af Bestyrelsen fra 1914.
64. Proprietær C. F. T. Hartz, Lundholm ved Skive; Landstingsmand.
65. Bøghandler Ad. Jacobsen, Viborg; Justitsraad, udg. 1914.
66. Kjøbmand L. Hammerich, Aarhus.
67. Godsejer A. Mourier-Petersen, Rugaard ved Grenaa; Hof-Jægermester.
68. Landbrugslærer Foghsgaard, Taastrupgaard ved Hinnerup; udg. 1911.
69. Pastor Enevold Terkelsen, Valgmenighedspræst i Herning.
70. Lærer K. Balle, Sønder Omme.
71. Höjskoleforstander J. P. Kristensen-Randers, Ollerup ved Svendborg.
72. Driftsbestyrer J. Irminger, Kjøbenhavn; Overdriftsbestyrer.
73. Kammerherre Chr. Lüttichau, Tjele, valgt af Repræsentantskabet; udr. 1914.
74. Gaardejer, Folketingsmand P. Th. Nielsen, Haarby ved Skanderborg; Hypotekbankdirektør, valgt af Repræsentantskabet.
75. Statsskovrider E. H. Wöldike, Stendalgaard ved Kjellerup.

1909.

76. Apoteker C. Ströyberg, Lyngby, valgt af Repræsentantskabet.
77. Ingeniør, cand. polyt. M. Ib Nyboe, Charlottenlund, valgt af Repræsentantskabet.

1911.

78. Gaardejer Rendbæk, Boelsgaard ved Brovst.
79. Stiftamtmand, Kammerherre V. Bardenfleth, Vejle.
80. Proprietær A. Holm, Borchsminde ved Braaskov.

1913.

81. Byfoged V. Esmann, Esbjerg, valgt af Repræsentantskabet.

1914.

82. Gaardejer N. C. Nielsen, Horsens ved Langholt.
83. Proprietær Laurits Sørensen, Vestervig.
84. Stiftamtmand R. Howard Grön, Viborg.
85. Skovfoged M. Andersen, Kolpensig ved Bryrup.
86. Kjøbmand C. A. Astrup, Holstebro.

VIRKSOMHEDEN UDVIDES

En væsentlig Forandring i Hedeselskabets hele Stilling kan dateres fra 1898, da Landbrugsministeriet som Svar paa en Forespørgsel erklærede, at der Intet var til Hinder for, at Selskabet udvidede sin Virksomhed ogsaa til Øerne, saaledes at Befolkningen paa disse blev ligestillet med Befolkningen i Jylland med Hensyn til at kunne faa Andel i Statens Understøttelse til Skovplantningens Fremme. Desuagtet betragtedes Jylland dog som Selskabets væsentlige Mark, hvad der bl. A. kan ses af Lovene fra 1908. Af de 30 Repræsentanter, som Medlemmerne vælge, skulle 26 høre hjemme i Jylland og kun 4 være fra Østifterne. Det er i og for sig naturligt; og saa kan der desuden gjøres opmærksom paa, at Jylland ikke mere var det samme øde og tomme Land, som Hedeselskabet stod overfor ved sin Stiftelse. De efter Jernbaneloven af 10. Marts 1861 efterhaanden aabnede jyske Baner havde arbejdet Haand i Haand med Selskabets Engvandinger og Plantningsforetagender. Der var kommet Liv i Heden. Forholdene vare voxede, Virksomheden var tagen til. Havde det i Begyndelsen været forbundet med nogen Vanskelighed at faa de til Udviklingen nødvendige Interessentskaber og Aktieselskaber i Stand, kom der nu Vanskeligheder af en anden Art. Med eller uden Hedeselskabets Hjælp opstod der nu Selskab ved Selskab, med hvilke Forhandling var mere eller mindre nødvendig. I 1901 dannedes saaledes Moseindustriforeningen, der i 1906 blev til Moseselskabet, i 1902 oprettedes „De samvirkende jyske Husmandsforeninger“ ligesom „De samvirkende Plantningsforeninger“, i 1906 „Hedebruget“ osv. Og hertil kom endnu, at der med Hensyn til de foretagne Plantninger ikke længere blot spurgtes om, hvorledes det Plantede skød op, nu spurgtes ogsaa om, hvilket Udbytte det gav; det blev nødvendigt at udfinde, hvorledes bl. A. Bjergfyrrens Ved ved Siden af at bruges til Brændsel med Fordel kunde omformes til Trækul, Tjære, Trægas og Træsyre.

Efter Landbrugsministeriets ovenfor nævnte Udtalelse af 1898 blev der Aaret efter til Tilsyn under Hedeselskabet indmeldt ikke mindre end ti Plantningsfore-

tagender i Østifterne, otte paa Lolland (to i Idestrup Sogn, sex i Veggerløse Sogn) og to paa Sjælland (i Solrød Sogn ved Kjøge), der i 1900 efterfulgtes af otte paa Fyn (i Jordløse, Vesterhæsinge og Haastrup Sogne) samt af fem paa Sjælland (i Oddens Sogn), alle disse 23 Plantninger vare dog kun smaa, den

C. E. Flensborg.

største kun paa 44 Tdr. Land (24.3 ha). Og Tilgangen stansede ikke hermed, i 1904 kom f. Ex. ti lignende Smaaplantager til, og af dem laa tre endda paa Bornholm. Men Hedeselskabet fik endnu fjærnere Anlæg at føre Tilsyn med, nemlig Plantningsforsøgene paa Færøerne, der tog deres Begyndelse i 1903, da daværende Assistent (nu Kontorchef) C. E. Flensborg paa Selskabets Vegne besøgte Øerne; de tilses nu hvert andet Aar af en dertil udsendt forstkyndig Mand. Og Selskabet har endda fjærnere Forbindelser. Der er ikke meget at sige om Vestindien, men desmere om Island. Den ovennævnte Assistent Flensborg fik i 1902 Tilladelse til at lede de paa Foranledning af Marinekaptajn C. H. Ryder og Professor C. V. Prytz iværksatte islandske Plant-

ningsforsøg, som han derefter har givet forskellige Meddelelser om i „Tidsskrift for Skovvæsen“. Desuden skal det nævnes, at adskillige unge Islændere have søgt Uddannelse paa Hesselvig Enggaard, og at en af Selskabets Ingeniører i 1906 var paa Island for at forberede en Del Bevandingsarbejder ved Ølfusaa, Thjorsaa og Hvitaa, hvilket Alt blev nævnt ved det Besøg i Heden, som den 25. Juli 1906 blev aflagt af en Del islandske Gjæster; under Ledelse af Konsejlspræsident J. C. Christensen og Islands Minister bleve de modtagne af Hedeselskabet med stor Honnør. Ogsaa senere har en af Selskabets Ingeniører (Karl Thalbitzer) været paa Island; han bistod i 1910 det islandske Landbrugsselskab med nogle Vandstandsreguleringer.

Det var imidlertid ikke blot de egentlige Plantningssager, Hedeselskabet arbejdede med i Østifterne. Der kom ogsaa baade Smaaplantningssager og Vandreguleringer til. Hvad nu først Smaaplantningssagen angaar, da dannes der i 1910 paa Sjælland ved Siden af den indtil da eneste dér bestaaende Plantningsforening i Odsherred tre andre saadanne Foreninger henholdsvis for Kalund-

borg og Omegn, for Løve Herred og for Skippinge Herred. Hermed var imidlertid ogsaa Bevægelsen paa dette Omraade til Ende, i denne Retning var der altsaa ingen Trang, men anderledes med Hensyn til Vandreguleringsarbejderne. Om saadanne skete der talrige Henvendelser til Hedeselskabet, der saaledes bl. A. forestod Reguleringen af Ringsted Aa paa Sjælland (1906), af Haarby Aa paa Fyn (1909), ligesom Afvandingen af Gavnø Enge (1909), for blot at nævne nogle enkelte Exempler, og saa skal det her endnu anføres, at det var en Henvendelse fra „De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift“, der gjorde, at Hedeselskabet kom ind paa et helt nyt Felt, nemlig paa Overtagelsen af Dræningsarbejder. Sagen forelaa 1910 paa Repræsentantskabets Møde, og der var her en vis Ængstelse for, at Selskabet ikke skulde kunne magte Sagen i alle dens Konsekvenser, men det af Bestyrelsen fremsatte imødekommende Forslag blev dog vedtaget med endog 13 Stemmer mod 3.

Overfor de talrige Vandreguleringsarbejder, Hedeselskabet lidt efter lidt udførte paa Øerne, skal det dog nævnes, at de største saadanne laa i Jylland. Det er tidligere nævnt, at Selskabet havde beskjæftiget sig med Reguleringen af Skjerna-Udløbet; i 1882 blev der af Indenrigsministeriet nedsat en Kommission herom, af hvilken Oberstlöjtnant Dalgas var Medlem, og den afgav i 1887 en udførlig Betænkning paa Grundlag af et af Ingeniør Brønsted udarbejdet Forslag. Men Sagen var efter dette meget kostbar; den fik derfor Lov til at ligge, indtil Amtsvandinspektør Palle Fløe tog den op og forenkledede den, hvorpaa Ringkjøbing Amt i 1898 nedsatte en Landvæsenskommission, der i 1899 afsagde den Kjendelse, hvorefter Sagen saa i 1901 blev sat i Gang. Hedeselskabet stod her udenfor, men derfor tør det maaske dog siges, at Reguleringen var et Barn af Selskabets Arbejde. Ved Siden heraf skal nævnes den store Regulering af Skalsaaen, der løber fra Fovsing Sø lidt Vest for Randers mod Nordvest ud i Limfjorden (Hjarbæk Bugten) og har Betydning for et Areal paa ikke mindre end 6270 Tdr. Land (3458.65 ha). Allerede 1892 havde Oberstlöjtnant Dalgas sin Haand i Sagen, men den Gang blev det kun til Anlægget af to Mosestationer, en ved Onsild Vasen og en ved Faarup-Nörbæk Vasen. Beboerne vare seje at faa med; et Andragende om Sagen, der var sat i Gang i 1896, naaede saaledes først Hedeselskabet i Februar 1899. Men saa blev der holdt en Række Møder af Selskabets Ingeniør Th. Claudi Westh; en anden af Selskabets Ingeniører Kr. Thomsen udarbejdede et Projekt, og efterat den fornødne Landvæsenskommission derpaa havde afsagt sine Kjendelser, kom Sagen i Gang og var

væsentlig tilendebragt i 1905 med en Bekostning af c. 250,000 Kr. Efter en Opfordring i 1893 af 290 Lodsejere ved Gudenaan undersøgte Hedeselskabet Muligheden for Anlæg af Vandingskanaler ved denne Aa, og efter et derpaa af Ingeniør Kr. Thomsen i 1904 affattet Forslag skulde der tages et ligeligt Hensyn

Kr. Thomsen.

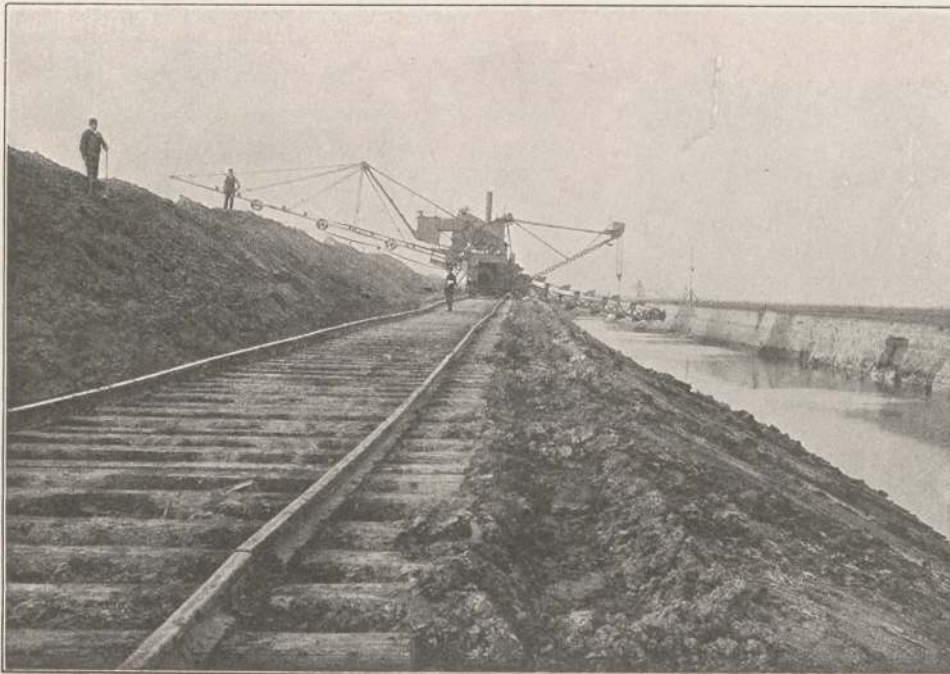
til saavel Aaens Kanalisering som til Sejladsen paa den. 1909 nedsatte Regeringen en Kommission om Sagen, men hidtil har Hedeselskabet kun forestaaet nogle Vandstandsreguleringer ved Aaen i Langskov og Tørring Sogne.

Hedeselskabet veg ikke tilbage for store Arbejder og saaledes heller ikke for store Digeanlæg. Et af dem kan føres tilbage til 1877, da der rettedes en Opfordring til Selskabet om at undersøge, hvorvidt der for en rimelig Bekostning kunde bygges et Dige mod Kattegattet til Beskyttelse af Landet mellem Mariager og Randers Fjord. Det blev imidlertid kun til en mindre Inddigning af Overgaard's Nørkjær ud imod Mariager Fjord. Men i 1903 vaagnede Sagen op igjen, en Plan blev udarbejdet af Ingeniør Kr. Thomsen, et Digelag

dannet, de fornødne Landvæsenskommissions-Kjendelser erhvervede, og i 1909 var det store Arbejde færdigt med en Bekostning af c. 116,000 Kr. I 1909 forelaa Projektet til Inddigningen af en Del af Manø; det vilde koste c. 130,000 Kr., men et endnu større Foretagende i Ribe-Eggen er det 2½ Mil (18.5 km) lange Dige fra Vester Vedsted til Store Darum, en Egn, der efter Begivenhederne i 1864 trænger til al mulig Hjælp. Der har da ogsaa atter og atter været Forslag fremme om det nævnte Dige. Ikke alene i 1859, men ogsaa baade 1869 og 1883. Det blev imidlertid stadig kun ved Forslagene. Men saa kom Stormfloden den 6. April 1904, Hedeselskabets Hjælp blev paakaldt, Ingeniør Kr. Thomsen udarbejdede et Projekt, og endelig blev saa den fornødne Statshjælp opnaaet ved den særlige Lov af 30. April 1909, Bekostningen ansloges i den til 1,780,000 Kr., hvoraf Lodsejerne skulde udrede 675,000 Kr. og Ribe Amtsrepartitions Fond 50,000 Kr. I 1914 var det stolte Værk færdigt.

Det er store Arbejder, Hedeselskabet herved er kommet i Forbindelse med, men det er ogsaa imponerende at blive bekendt med de talrige mindre Ar-

bejder, der berettes om i de Meddelelser, som Lederen af Selskabets kultur-tekniske Afdeling, Ingeniør, cand. polyt. Kr. Thomsen hvert Aar afgiver. Hans

Gravemaskine med indstillelig Transportør. Dige og Fyldgrav.
Fra Digeanlægget for Marsken ved Ribe, 1911.

Beretning for 1909 omhandler til Exempel ikke mindre end 90 Sager, nemlig 46 Vandløbsreguleringer, 4 Afvandinger ved Rörledninger, 14 kunstige Afvandinger, 6 Beskyttelsesarbejder mod Oversvømmelser, 10 Vandinger og 10 „forskjellige“ Sager. Af disse 90 Sager nævnes 17 som fuldførte, 16 som værende under Udførelse, 6 som løbende for Kommissioner og Vandsyn, 11 som færdig projekterede, 22 som værende under Projektering og 18 som optagne til Undersøgelse. De 17 fuldførte Arbejder kostede i Alt 104,489 Kr., og de 16, som vare under Udførelse, vilde formentlig koste c. 175,000 Kr. Det kan muligvis i denne Forbindelse endnu have Interesse, at af de 90 Sager vare 68 jyske, 12 sjællandske, 9 fynske og 1 lollandsk. Her er Tale om Arbejder ved Skive Aas Enge, Katrinebjerg Vandmølle, Bremervolds Enge, Kirkenoret ved Rødby, Odense Kanal, Nissum Fjord osv. Det er derfor kun naturligt, at Vandløbslovgivningen fulgtes med Interesse i Selskabet, og paa Foranledning af Ingeniør Thomsen blev der

paa Repræsentantmødet i 1906 nedsat et Udvalg til Overvejelse af, om der ikke var Grund til at søge den gjældende Vandløbslovgivning forandret paa forskellige Punkter, hvad der førte til, at der blev indgivet et Andragende til Land-

Fra Birkebæk. Den først anlagte Mosekulturreng.
Anlagt 1889, Billedet taget d. 30. Juli 1913.

brugsministeriet om Nedsættelsen af en Kommission angaaende den nævnte Lovgivning samt angaaende Lovgivningen om Landvæsenskommissioners Sammensætning. Da der imidlertid Intet kom ud heraf, bragte Etatsraad C. B. V. Hansen Sagen frem igjen i 1911, og det vedtoges da, at et af ham og Ingeniør Thomsen udarbejdet Forslag skulde cirkulere mellem Repræsentantskabets Medlemmer. Det gik i Hovedsagen ud paa, at naar Lodsejerne ikke kunde blive enige, skulde det overlades Administrationen at tage Bestemmelse. Det viser formentlig, hvad det var, Hedeselskabet særlig mente at lide under; Sagen blev ikke den Gang ført igjen, men 1915 er den tagen op paany med Landhusholdningsselskabets Medvirkning.

Ved Siden af den kulturtekniske Afdeling stod Mosekulturafdelingen. Den repræsenterede en forholdsvis ny Side i Hedeselskabets Virksomhed; et i 1889 nedsat Moseudvalg stod i Spidsen for den. Det kom, som tidligere nævnt, til at bestaa af Godsejerne G. de Lichtenberg og M. Ahlmann samt Oberstløjtnant Dalgas, og den

Førstnævnte, der alt fra 1874 havde beskæftiget sig meget med herhen hørende Spørgsmaals praktiske Løsning paa hans Ejendom Hessel, valgtes til Udvalgets Formand. Sagen blev sat i Scene med ikke ringe Kraft ved Anlæg af smaa Prøvestationer, der skulde vække Interesse for Mosekultur og vise de simpleste og bedste Kulturmaader, ligesom ved Drift af større Mosestationer, hvor saadanne ønskedes, og hertil kom endnu Forsøgsstationerne paa Hedeselskabets egne Ejendomme, Skovbjerg Mosestation, Birkebæk og Mosestationen Pontoppidan, hvor der foretoges Forsøg. Her skal det forøvrigt nævnes, at en af de Første, der henvendte sig til Hedeselskabet om et Mosekulturarbejde, var Ejeren af Mejlgaard ved Grenaa, nuværende Hof-Jægermester N. Juel. Her udførtes paa c. 100 Tdr. Land (55 ha) Lavmose en Græskultur, der lykkedes fortrinligt og fik megen Betydning. Arbejdet lededes af Landbrugskandidat Lars Jörgensen, den i Selskabet først ansatte Moseingeniør, der imidlertid allerede i 1892 traadte over i anden Virksomhed; han blev Inspektør paa Tranekjær. Den første vestjyske Mosekulturreng udførtes dog imidlertid paa Birkebæk 1889, hvor ogsaa de første Forsøg med Gjødskning af Vandingsenge fandt Sted 1891-92 og 1893, Alt med gode Resultater.

Th. Claudi Westh.

Efter Oberstløjtnant Dalgas' Død blev hans Søn Skovrider Chr. Dalgas Medlem af Moseudvalget, der i 1895 foretog en samlet Studierejse til Tyskland og Holland, og Alt udviklede sig godt for det. Prøvestationernes Antal, der i 1894 var 116, voxede stadigt, i 1897 var Antallet 292, og i 1898 var Fremgangen saa overordentlig, at Antallet af Andragender om Vejledning, Prøvestationer og Forundersøgelser var „næsten lige saa stort som i alle de foregaaende Aar til sammen“, og hertil kom endnu, at det fra Ministeriets og Rigsdagens Side forlød, at man gjerne saa Virksomheden udstrakt fra Jylland til det øvrige Land; i 1897 oprettedes de første ikke jyske Prøvestationer, nemlig fem lollandske. Det er derfor forstaaeligt, at man ønskede Udvalget forøget med et ikke-jysk Medlem, det blev Professor T. Westermann, og hertil føjedes endnu Hedeselskabets Direktør P. Borch og dets Moseingeniør, Landbrugskandidat Th. Claudi Westh.

Herefter stod Moseudvalget stærkt rustet, og det behøvedes ogsaa, ikke alene paa Grund af Arbejdets stærke Udvikling, men ogsaa paa Grund af tilstødende ydre Omstændigheder, der lod Godsejer de Lichtenberg paa Repræsentantmødet i 1899 udtale, at Mosesagen muligvis kunde glide ud af Hedeselskabets Hænder. Selskabets „gratis og velvillige Vejledning“ i Hedeplantning kan godt betragtes som en Forløber for den Konsulentvirksomhed, der fra 1876 fik saa stor Betydning for vort Landbrug. I det nævnte Aar ansatte Landhusholdningsselskabet Veterinæren Peter Jessen som Konsulent i Husdyrbrug, og efter hans Død i 1885 kom der af Staten ansatte Konsulenter i baade Hesteavl og Kvægavl, der fulgtes af Konsulenter i Mejeribrug og flere andre Fag, der alle gik ud paa at støtte Gaardenes Virksomhed med deres levende Besætninger. Men allerede i 1882 havde Landhusholdningsselskabet paany gjort et betydningsfuldt Skridt i en noget anden Retning ved at ansætte Lærer Peter Nielsen som Konsulent i Planteavl. Han foretog en Række Forsøg med Foderplanter og undersøgte Græsmarkernes Plantedække. Der erhvervedes Statsunderstøttelse til denne Virksomhed, fra 1893 ordnedes en Statens Forsøgs- og Konsulentvirksomhed i Planteavl under Landhusholdningsselskabets Ledelse, og da Konsulent P. Nielsen døde i 1897, gik Administrationen over til et „Statens Planteavlsudvalg“ paa tre Medlemmer, der valgtes af henholdsvis Landhusholdningsselskabet, Landbohøjskolen og de samvirkende Landboforeninger. Forsøg paa Mosejord hørte selvfølgelig under Planteavlkulturen, og Hedeselskabets Moseudvalg troede det derfor rigtigt for et eventuelt Samarbejdes Skyld at søge Forhandling med Planteavlsudvalget, der stod stærkt ved kraftig Støtte fra Staten. Resultatet blev en Ordning, efter hvilken „al Forsøgsvirksomhed vedrørende Mose- og Engkultur, som hidtil er varetaget af Staten og Hedeselskabet, samles under en Administration“, der konstitueredes som et „Fællesudvalg for Mosedyrkning“, hvilket Alt den 28. Juni 1899 sanktioneredes af Landbrugsministeriet. Fællesudvalget kom til at bestaa af Planteavlsudvalgets Medlemmer, Kammerherre K. Sehested (Formand), Professor T. Westermann og Godsejer M. Ahlmann, samt — som valgtes af Hedeselskabet — Godsejer G. de Lichtenberg, Direktør P. Borch og Moseingeniør Th. Claudi Westh.

Selvfølgelig skete der herved nogen Forandring i Hedeselskabets Mosearbejde, men det var saa langt fra, at det paa nogen Maade kunde siges at glide ud af dets Hænder, at dets ovennævnte Moseingeniør paa Selskabets Vegne i 1904 kunde sige, „at Arbejdet gaar fremad med saa stærke Skridt, at det kan

være svært nok at følge med". Forsøgsvæsenet laa under Fællesudvalget, men der var ved Siden heraf nok at tage vare, ikke at tale om at den ved Hedeselskabets Mosevæsen fra 1. Avgust 1899 ansatte Botaniker Magister A. Mentz gik i Gang med den af Fællesudvalget besluttede grundlæggende Undersøgelse af Danmarks udyrkede Moser. Vægten kom dog nu ikke mere til at ligge paa Anlæg af Prøvestationer, ved Udgangen af 1903 var deres Antal naaet op til 479, men af dem vare kun fem nyoprettede i det nævnte Aar. Interessen for og Forstaaelsen af Mosesagen var trængt almindeligt ud, nu gjaldt det om at yde den fornødne Vejledning til de mange Moseopdyrkelse, som rundtom bleve satte i Gang. Ved Udgangen af 1903 havde Hedeselskabet ydet i Alt 2584 Vejledninger (2482 i Jylland, 102 paa Øerne), og deraf faldt op imod Halvdelen paa de tre sidste Aar. Der udarbejdedes desuden Kulturplaner, udlejedes transportable Spor til Paakjørsel af Sand og Fyld, skaffedes Gødning og gaves Raad med Hensyn til Optagelse af Mosekulturloaan, i hvilken Forbindelse det her skal nævnes, at et paa Finansloven opført Beløb „til rentebærende Udlaan til Hedekommuner til videre Udlaan til Opdyrkning af Hedelodder" fra 1903 ogsaa kom til at gjælde Opdyrkning af Moselodder. Forøvrigt ophævedes i 1904 Hedeselskabets Moseudvalg; det skete samtidig med, at dets hidtil eneste Formand, den i Mosesager saa kyndige og saa stærkt interesserede Godsejer de Lichtenberg blev indvalgt i Selskabets Bestyrelse.

Hedeselskabets Mosevirksomhed gik ud paa at gjøre Moserne til nyttige Led i Landets Agerbrug, men der er ogsaa en anden, mere industriel Mosevirksomhed; den har som Maal at nyttiggjøre Mosernes Törvmasse, og som vi nu skulle se, blev ogsaa den givet Hedeselskabet ihænde. Da der efter Ulykkerne i 1864 viste sig en stærk, opadgaaende Bevægelse i vor Industri c. 1870, naaede den ogsaa til Törvmoserne. I Tidens lange Række industridrivende Aktieselskaber, mellem hvilke f. Ex. Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, De danske Sukkerfabrikker osv., findes bl. A. Aktieselskabet Lundergaards Mose i Jetsmark Sogn lidt Vest for den store Vildmose. Det firmaanmeldtes i Februar 1874 med en Aktiekapital paa ikke mindre end 340,000 Kr., men tre Aar efter var det fallit, og saaledes gik det med næsten alle Tidens Törveforetagender, det nævnte Törveaktieselskab var ikke det eneste. Sagen døde saa hen, men den kom igjen, og denne Gang bedre rustet, bl. A. med Ritmester Mathias Rahbek som Talsmand. Af Helbredshensyn var han 1868 gaaet ud af Kavalleriet (Dragonerne), tjente saa ti Aar som Intendant, men arbejdede

derpaa i industriel Virksomhed, særlig med det for Öje at fremme Landets naturlige Hjælpkilder. Han undersøgte Okkerlaget ved Silkeborg, blev Forretningsfører for et Kalkværk i Aarhus og overtog i 1880 Bakkegaarden i Sparkjær, en ensomt liggende Jernbanestation mellem Skive og Viborg. Han kom her til at

M. Rahbek

styre Økjær Mosebrug og viede nu Törveindustrien alle sine Kræfter, og at denne Industri har Betydning, kan bl. A. ses deraf, at „Den tekniske Forening“ i 1903 udsatte en Prisopgave med dens Fremme for Öje. Der fremkaldtes herved to præmiebelønnede Besvarelser, „Mosernes Udnyttelse“ af Ingeniør M. Ib Nyboe og „Törvs Anvendelse til Frembringelse af Elektricitet“ af Ingeniør C. L. Jacobsen; de udkom begge i 1906.

I Februar 1895 fik Hedeselskabet en Indbydelse fra „Törvefabrikantforeningen i Sparkjær“ til at lade sig repræsentere ved et Møde i Randers angaaende Stiftelse af en Mosebrugs-Forening, omfattende saavel Mosernes Opdyrkning som Mosernes industrielle Udnyttelse, og paa Mødet fremlagdes et Forslag til Vedtægter, efter hvilke

Hedeselskabet skulde optage Foreningen som en Underafdeling og lade dens Formand indtræde i Selskabets Bestyrelse som Chef for Alt Mosebruget vedkommende. Herpaa kunde Ingeniør Westh, der var mødt for Hedeselskabet, ikke svare indvilligende. Mødet endte med Nedsættelsen af et Udvalg, men nogle derpaa følgende ganske vidtløftige Forhandlinger, hvori ogsaa Landhus-holdningsselskabet deltog, førte ikke til noget Resultat. Ingeniør Westh var imidlertid ikke uden Interesse for Sagen, og da han forgjæves havde søgt at faa Hedeselskabet til at sætte Moseindustrien paa sit Program, opfordrede han Ritmester Rahbek til at danne en Moseindustri-Forening, og en saadan blev derefter dannet den 16. Juni 1901 med Hof-Jægermester Steensen-Leth til Höjris som Formand. I Bestyrelsen sad selvfølgelig Ritmester Rahbek; og et tredje Medlem af den var Professor ved polyteknisk Lærestalt Niels Steenberg, en Mand, der var Törvesagens svorne Ven, saaledes som det kan ses bl. A. flere Steder i „Meddelelser fra Moseindustri-Foreningen“ (1901-05) og „Mosebladet“

(1906-08). Det sidste blev udgivet af „Moseselskabet“, der i 1906 afløste og fortsatte Moseindustri-Foreningen.

Foreningens Kaar vare imidlertid kun knappe. Den opnaede først i 1904 et ikke stort Statstilskud, og da Landbrugsministeriet i 1907 tydeligt lod forstaa, at et Samarbejde mellem Hedeselskabet og Moseselskabet vilde være ønskeligt og kunde have Indflydelse paa fremtidige Bevillinger til alt Mosevæsen, dannede de to Selskaber et Fællesudvalg (Godsejer de Lichtenberg, Ritmester Rahbek, Ingeniør Westh), og i Overensstemmelse med Ministeriets Ønske blev Resultatet en den 3. Juni 1909 af de to Selskabers Bestyrelser og Moseudvalget underskreven Overenskomst, hvorefter Moseselskabet fra 31. December 1909 indgik som en Moseindustriafdeling i Hedeselskabet sideordnet med dettes Mosekulturfdeling, idet endnu to af Moseselskabets Bestyrelsesmedlemmer skulde have Plads i Hedeselskabets Repræsentantskab. Overenskomsten blev efter en ganske skarp Forhandling vedtagen i Hedeselskabets Repræsentantmøde den 1. Juli, og fra 1. Januar 1910 stod da Ritmester Rahbek som Arbejder for sin Sag i Hedeselskabets Tjeneste, men hans Virksomhed her blev ikke af lang Varighed. Han var under sin lange Kamp bleven en ældet Mand og allerede den 11. September s. A. afgik han ved Døden lidt over 70 Aar gammel. Hof-Jægermester Lüttichau mindedes ham i en Udtalelse paa Repræsentantmødet 1911 som en usædvanlig Mand med stor Kjærlighed til sin Gjerning, for hvilken han ofrede sit Liv og sin Formue. Efter ham gik Ledelsen af Hedeselskabets moseindustrielle Afdeling over til Magister Mentz, uden at denne dog derfor opførte med at være Botaniker ved Selskabets Mose- og Engvæsen; fra 1912 er han Dr. phil., hans Doktordisputats omhandlede „Studier over danske Mosers recente Vegetation“. Det skal her endnu nævnes, at Overtagelsen af Moseselskabets Laboratorium medførte, at Hedeselskabets kemisk-botaniske Laboratorium, der skrev sig fra 1898, blev udvidet til et nyt fælles Laboratorium i Selskabets Bygning i Viborg, hvor der nu foretoges Mergelundersøgelser, Jordbundsundersøgelser i Kulturøjemed, moseindustrielle Undersøgelser m. m.

A. Mentz.

Som ovenfor nævnt laa de væsentlige Moseforsøg under det af Statens Planteavlsudvalg og Hedeselskabet nedsatte „Fællesudvalg for Mosedyrkning“, men Hedeselskabets Mosekulturafdeling dyrkede stadigt dets tre Ejendomme

Pontoppidans Mosestation ved Herning. Græsfenne, billig Kultur uden Lerlægning.

Hesselig Enggaard, Skovbjerg Mosestation og Mosestationen Pontoppidan, ogsaa „forsøgsvis“, saa meget mere som Samarbejdet med „Statens Planteavlsudvalg“ lidt efter lidt døde hen. Enggaarden havde været bortforpagtet, men i 1899 overtog Hedeselskabet den selv igjen for at faa et Sted at prøve nye, opkomne Tanker i Henseende til omhyggelig Vanding samt Tilførsel af Gjødning, og med Hensyn til Stationerne Skovbjerg og Pontoppidan var det af Betydning, at det paa dem begge drejede sig om lyngklædte Højmoser. Af Kulturer paa græsgroede Lavmoser var der allerede mange i Gang, de vare forholdsvis lette at udføre, men at Kulturer paa lynggroede Højmoser kunde lykkes, betvivledes endnu af Mange. Derfor var det Hedeselskabet magtpaaliggende at have de to nævnte Forsøgsstationer og da navnlig en saa let tilgængelig som Mosestationen Pontoppidan, der gjenneuskæres af en jysk Hovedlandevej og ligger umiddelbart Syd for Herning, ikke at tale om at en Del af den blev indrettet til et Lystanlæg, hvori Hedeselskabet ønskede rejst og ogsaa, som vi have hørt, fik rejst

et Minde for dets Æresmedlem Generalkonsul Pontoppidan. Anlægget overgik i 1907 til Herning. Medens det mere afsides liggende Skovbjerg helt ud benyttedes som en Prøveklud, gjaldt det særlig om at overbevise de Mange i Stationen ved Herning, og derfor er det af Interesse at blive bekendt med Ingeniør Wesths „Tolv Aars Höjmosekultur paa Mosestationen Pontoppidan i Knuds Mose ved Herning“ (1905). Han siger bl. A., at han her, hvad der var i Overensstemmelse med Oberstløjtnant Dalgas' Planer, har undladt at gjøre elementære Forsøg og lagt hele Arbejdet an paa at skabe en rent praktisk Udvikling og Dygtiggjørelse „først og fremmest af os selv som Raadgivere og derigjennem af de danske Moseejere“, og han ender med at udtale, at han efter de tolv Aars Kampagne anser Spørgsmaalet om en økonomisk fordelagtig og praktisk let gennemførlig Opdyrkning af Höjmoser for løst.

Selvfølgelig havde dog ogsaa baade Hesselvig Enggaard og Skovbjerg Mosestation deres Betydning. Paa Hesselvig lærtes det bl. A., at Vandets Værdi tidligere i ikke ringe Grad var overvurderet, at det magre Vand krævede Gjødning ligesom mager Jord, og paa Skovbjerg, at en Brænding af Mosejorden var fordærlig, ligesom at en forceret Kultivering af Lyngmoser var ganske uøkonomisk, hvorimod de vare et udmærket Grundlag for billige Afgræsningskulturer. I Længden tyngede disse to Stationer med deres for store Arealer dog paa Selskabet, 1909 nedsattes et Udvalg til at overveje, om der endnu var Opgaver at løse paa disse Ejendomme, og Resultatet blev, at man skulde beholde Skovbjerg under en forandret Driftsform, men skulde søge Hesselvig Enggaard helt eller delvis solgt. Ligesom Hedeselskabet alt i 1903 havde solgt Fængselsselskaberne en mindre Del af Skovbjerg, blev der imidlertid igjen solgt en Del af den til disse Selskaber, og Resten blev i 1913 afhændet til et Interessentskab, medens Hesselvig Enggaard stadig er i Hedeselskabets Eje.

Naar Fængselsselskaberne her ere nævnte, er det ikke første Gang, de forekomme i Hedeselskabets Historie. Paa deres Fællesmøde i September 1891 var et af Punkterne paa dets Dagsorden, om Heden var egnet til Arbejdskolonier for tidligere Straffede eller Straffefanger, og den, der indledede det, var Oberstløjtnant Dalgas. Han mente, at Jyllands lyngklædte Moser og Kjærjorder afgav et i den Retning godt Arbejdsfelt, og at Fangernes Arbejde paa dem kunde kombineres med saavel Hedeskovbrug som Opdyrkning af fast Hede. Den Gang blev Sagen imidlertid ikke til Noget, men da Inspektøren for Horsens Tugthus 1897 i en Samtale med Skovrider Chr. Dalgas meddelte, at han gjerne vilde

forsøge med en Afdeling Fanger paa Hedearbejde, hvis Nogen vilde modtage dem, førte det til, at femten Fanger fra den 12. Avgust til den 12. Oktober 1899 kom til at arbejde paa Gedhus Plantage mellem Karup og Sunds, og til at Fængselselskaberne som ovenfor nævnt selv bleve Hedeejere, et Exempel, som

J. P. Westergaard.

i 1907 blev fulgt af „Det blaa Kors“, i 1911 af „Arbejde adler“ og i 1912 af „Samfundet til Ædrueligheds Fremme“.

Vi have ovenfor set Hedeselskabets Forhold til de udefra komne Institutioner Statens Planteavlssudvalg og Moseindustri-Bevægelsen, en tredje var „Hedebruget“. Efter at Viborg Amts landøkonomiske Forening i 1905 havde henvendt sig til Hedeselskabet om at virke for, at der blev givet direkte Statstilskud til Opdyrkning af Hede, og Selskabet med stor Velvilje overfor selve Sagen havde erklæret, at det formentlig laa udenfor dets Virksomheds Omraade at arbejde for direkte Tilskud hertil, enedes den nævnte Forening med „Mergelforeningen for Oplandet mellem Viborg og Herning“ om at sammenkalde

et Møde i Karup i Juli 1906. Forhandlingerne her førte til et nyt Møde den 29. November s. A. i Viborg, hvor Foreningen „Hedebruget“ blev stiftet, bl. a. med det Formaal at skaffe Statstilskud til Hedeopdyrkning, hvilket Alt skete i den bedste Overensstemmelse med Hedeselskabet, der blev den nye Forenings Protektor og indvalgte et Medlem i dens Bestyrelse, Skovrider Chr. Dalgas. Det maa i det Hele siges, at denne Forening, der hurtigt vandt Tilslutning, har gjort ikke ringe Nytte. Dens Medlemstal er nu over 5700, og efter at have begyndt med et kun beskedent Statstilskud paa 1500 Kr. er Forholdet nu et helt andet, Finansloven 1915-16 har et Tilskud til den paa 70,000 Kr., og det er endda ikke lidt ringere end det, Foreningen oppebar for Sparekommissionens Optraeden, som senere vil blive nærmere omtalt. I Aaret 1911-12 var „Hedebruget“s Statstilskud 115,000 Kr. Medstifter af og Formand for Foreningen er Byfoged V. Esmann i Esbjerg, og oplysende om Samarbejdet med Hedeselskabet er det, at den ene af dettes Mosedistriktsbestyrere, Landbrugskandidat J. P. Westergaard er Hedebrugets Forretningsfører.

Vi skulle herefter gaa over til at se Hedeselskabets Forhold til en af det selv stiftet Institution „De samvirkende Plantningsforeninger“. Smaaplantnings-sagen havde lidt efter lidt voxet sig stor. I 1880 bevilgede Staten Hedeselskabet 5000 Kr. til den, men i 1899 var Bevillingen bleven til 70,000 Kr., og det udgjorde den ogsaa i 1902, da der, som Regel til halv Pris, uddeltes i Alt 2,607,744 Løvtræ- og 10,886,868 Naaetræplanter eller tilsammen næsten 13¹/₂ Mill. Planter gennem 50 Plantningsforeninger og 3 Smaaplantningsdistrikter. Det er herefter naturligt, at Selskabet, for at opnaa en saa ensartet og vel kontrolleret Udvikling som muligt, kunde ønske en nærmere Organisation, og efter dets Opfordring blev der da i September 1902 paa et Møde i Herning, hvor 40 Foreninger vare repræsenterede, dannet en Sammenslutning under Navn af „De samvirkende Plantningsforeninger“; en Bestyrelse blev valgt, og den for Smaaplantningssagen stærkt interesserede Pastor Thyssen i Ølgod blev dens Formand. Der var det Baand mellem Hedeselskabet og de ved dets Bestræbelser dannede Foreninger, at Selskabet var repræsenteret i dem alle, i enhver Forenings Bestyrelse sad et af Selskabet valgt Medlem; men allerede paa Aarsmødet 1905 i Viborg blev der med Bortseen herfra gjort gjældende, at eksisterende Husmandsforeninger udenvidere maatte kunne faa Del i Statstilskudet — det var nu voxet til 80,000 Kr. — og efter en Række Forhandlinger mente man at maatte ordne Sagen saaledes, at „De samvirkende jyske Husmandsforeninger“ anerkjendtes som en Plantningsforening, der optoges som Medlem af „De samvirkende Plantningsforeninger“ (1906).

Da der ikke sad noget af Hedeselskabet valgt Medlem i Bestyrelsen for „De samvirkende Husmandsforeninger“, blev der som Konsekvens heraf paa Aarsmødet i Bryrup 1907 gjort gjældende, at Bestemmelsen herom i de enkelte Plantningsforeningers Love burde bortfalde, hvad der dog mødte saa stærk Modstand, at Forslagsstilleren tog sit Forslag tilbage. Ønsket om at faa Foreningerne stillet friere overfor Hedeselskabet var dog ikke derfor ude af Verden. Det gav sig nu Udtryk i et paa Aarsmødet i Rörvig 1910 vedtaget Andragende om, at Foreningerne selvstændigt maatte kunne raade over en Del af Statstilskudet, og dette Ønske, der vedblivende er oppe, synes delvis imødekommet ved et i 1915 paa Finansloven opnaaet mindre Beløb som særligt Tillæg til det almindelige Statstilskud. Men ved Siden heraf arbejdes der godt og støt i Samling for at indskærpe Markhegns og Læbælters Betydning, for at faa Planter befordrede hurtigt paa Jernbanerne som „let fordærvelige Varer“, for at faa et Samarbejde i Stand

med „Det jyske Haveselskab“, for Oprettelsen af en plantepatologisk Konsulentplads osv., og da Hedeselskabets Budget, saaledes som vi nedenfor nærmere skulle se, ogsaa for Plantningsforeningernes Vedkommende blev stærkt truet af Bestræbelserne fra Statens saa kaldte Sparekommissionens Side, sluttede en extraordinær Generalforsamling i disse Foreninger den 20. November 1911 i Aarhus sig varmt til de af Selskabet herimod foretagne Skridt og udtalte et enstemmigt Ønske om, „at det hidtidige Samarbejde med Hedeselskabet, som har staaet sin Prøve i 25 Aar, og som har bragt Landet betydelige og værdifulde Resultater, fremdeles maa fastholdes“. Som Foreningens Formand er forøvrigt Provst Thyssen i 1909 traadt tilbage og er bleven efterfulgt af Apoteker J. C. H. Strøyberg i Lyngby.

Der var Liv og Bevægelse over hele Linien i Hedeselskabets store Virksomhed, og at denne i høj Grad paaskjønnes, kan ses af Meget, ikke mindst af den stadig stærkt voxende Forøgelse i Antallet af de Plantager, der staa under Selskabets Ledelse. Men inden vi gaa til en Omtale heraf, skal det ses, at ogsaa Selskabets Medlemsantal var i Stigen, og at Selskabet nu som før modtog ikke faa store Gaver; ogsaa Statstilskudet var i Væxt — indtil et vist Tidspunkt, men derom nedenfor.

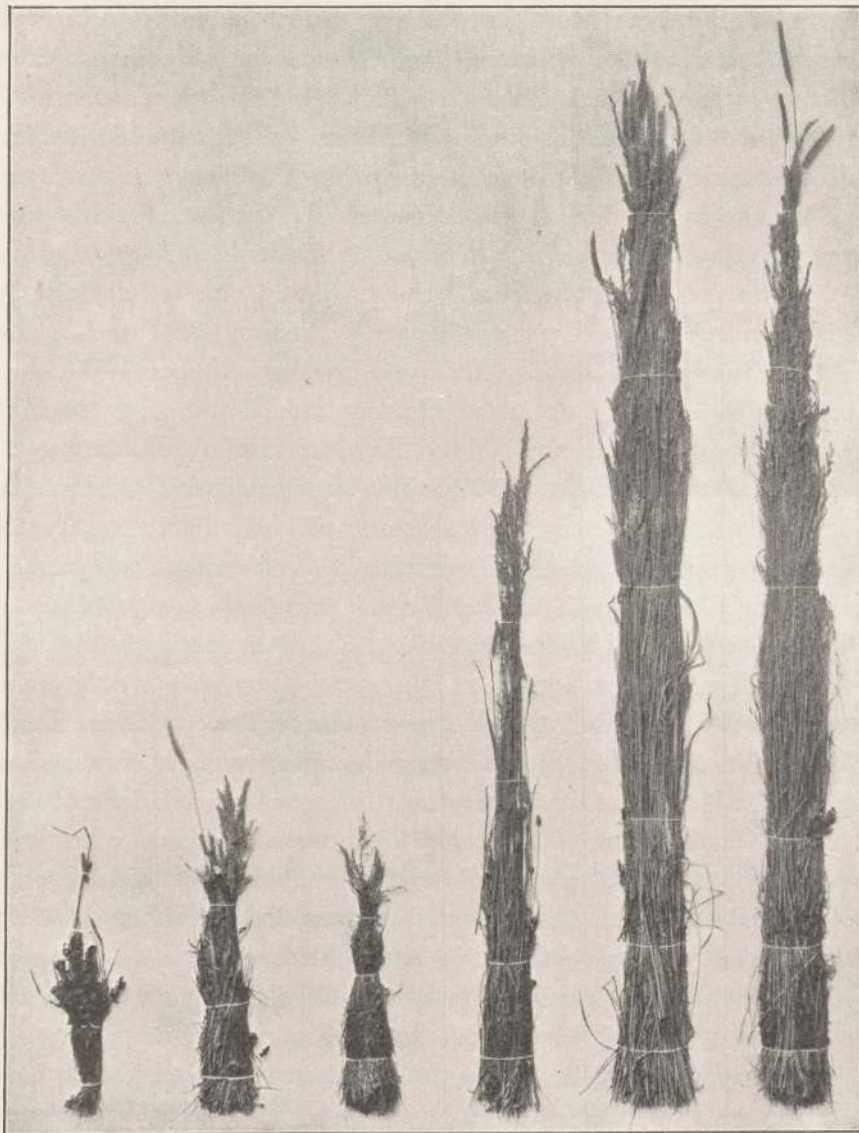
Vende vi os nu først til Medlemsantallet, da var det i 1894, d. v. s. i Oberstløjtnant Dalgas' Dødsaar, 4816, og derpaa dalede det noget, i 1904 til 4694 og i 1909 endda til 4582, men da der saa blev gjort Skridt for at faa det forøget, lykkedes dette hurtigt. Der udsendtes et Cirkulære herom til Selskabets Forretningsførere, mellem hvilke Kjøbmand J. Meinhardt i Holstebro gik foran med et godt Exempel, ikke at tale om at Boghandler, nu Justitsraad A. Jacobsen i Viborg udgav og redigerede et illustreret lille Skrift „Hedebogen“ (1909), hvori fjorten Forfattere og deriblandt Selskabets Formand Hof-Jægermester Lüttichau udtalte sig om Hedeselskabet og Heden. Den blev udsolgt i Løbet af to Maaneder og kom derpaa i baade andet og tredje Oplag. 1911 blev der endvidere holdt nogle saa kaldte Hedefester, først i Kjøbenhavn, derefter i Odense, Roskilde og Viborg, ligesom der ogsaa etableredes nogle Hedeudflugter, i 1909 og 1911 af Selskabet selv, i 1910 af Bladet Politiken, og Resultatet af disse Bestræbelser blev som ønsket. I 1910 voxede Medlemsantallet til 4911, i 1910 til 6138 og i 1912 til 6625.

I Forbindelse hermed skal det forøvrigt ikke lades uomtalt, at Selskabet ogsaa havde søgt at vise sin Virksomhed ved livlig Deltagelse i en Række Ud-

stillinger. Oprindeligt synes det kun at have deltaget i enkelte større Udstillinger, væsentlig for at repræsentere Landet, saaledes i Verdensudstillingen i Paris 1878 og i Skovbrugsudstillingen i Edinburgh 1884. Men senere skiftede dens Udstillingsdeltagelse Karakter, det gjaldt nu om at sprede Kjendskab til Selskabets Virksomhed, saaledes paa den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1888. Med dette for Öje deltog det videre i de med de danske Landmandsforsamlinger forbundne Udstillinger; det er Udstiller ved de jyske Landboforeningers Jubilæum 1897 i Aarhus, foranstalter en Hedeudstilling i Industriforeningen i Kjøbenhavn 1903, udstiller paa Landsudstillingen i Aarhus 1909, er i Spidsen for en større Udstilling ved det jyske Landbrugs Ungskue i Viborg 1911 osv., ikke at tale om at det deltager i de talrige Planteavlsudstillinger, som tog Fart med Aarhundredets Begyndelse, f. Ex. i Skive, Randers, Esbjerg, Herning osv. Den første saadanne var vel i Odense 1900. Den paagjældende Sektion af Udstillingen ved Landmandsforsamlingen dér blev udvidet til at omfatte „Landbrugets Jorddyrkning og Planteavl samt Tørveindustri“, ved hvilken Lejlighed Selskabets Ingeniør Th. Claudi West blev Sektionens Sekretær og kom til at redigere det oplysende lille Værk „Enkelte Træk af Landbrugets Jorddyrkning og Planteavl i Danmark ved Aaret 1900“.

Selskabet fulgte i det Hele levende med i Planteavlsbevægelsen. Det deltog i de aarlige Planteavlsmøder, som de jyske Landboforeninger foranstaltede, og da de forskjellige Provinsmøder af denne Art affødte Fællesmøder og disse igjen et samlet Undervisningsmøde i Herning 1907 for alle Landets Konsulenter i Planteavl samt Forsøgsassistenter ved Landboforeningernes lokale Forsøgsvirksomhed, var Hedeselskabet en virksom Deltager. Ingeniør Westh og Magister Mentz holdt daglig Foredrag ved det, og alle Selskabets Mose- og Engassistenter deltog i det. Det kan ogsaa nævnes, at Hedeselskabet traadte til ved de Kurser i Mosekultur og Sandagerbrug, som Asmildkloster Landbrugsskole begyndte i 1909. Om alle disse Forhold findes Meddelelser i Hedeselskabets Tidsskrift, om hvilket i denne Forbindelse endnu kan oplyses, at dets Redaktion den 1. Juli 1897 gik over fra Skovrider Chr. Dalgas til Kontorchef Johansen og Ingeniør Westh for endelig fra 1. Jan. 1902 at blive redigeret først af Budget- eller Forretningsudvalget og derpaa af den Kommitterede og Kontorchefen. Fra Begyndelsen af 1911 udgaar det i større og anseligere Format end hidtil.

Vi skulle herefter se nogle af de Gaver, Selskabet paa denne Tid modtog, væsentlig efter testamentarisk Bestemmelse: 1898 10,000 Kr. efter Forfatteren

Ugjødet.	100 kg Chilisalpeter pr. ha.	200 kg 18% Superfosf. pr. ha.	200 kg 37% Kaligødning pr. ha.	200 kg 37% Kalig. 200 kg 18% Supf. pr. ha.	200 kg 37% Kalig. 200 kg 18% Supf. 100 kg Chilisalp. pr. ha.
----------	------------------------------------	-------------------------------------	--------------------------------------	--	---

Fra Kulturarbejdet paa Nørreaaens Mosestation.

Lavmose, tilhørende Asmildkloster Landbrugsskole, Udbytte af første Slet 1914.

Carl Møller, 1902 14,836 Kr. efter Manufakturhandler V. M. B. Ratzeburg, 1903
10,021 Kr. efter Læge Emil Hennings og 11,214 Kr. efter Etatsraadinde M. B.

Bruun, 1909 2000 Kr. efter Grosserer Joh. Serdin Hansen og 1910 1000 Kr. efter Etatsraad Chr. Alex. Hviid og Hustru, ikke at tale om at Joh. og Marie Davidsen i 1904 skjænkede det 20,000 Kr., og at det i 1909 blev Universalarving efter Protokolfører i Københavns Kriminal- og Politiret Niels Fr. Hillerup Færch og som saadan modtog c. 50,000 Kr.

Endelig staa vi nu ved at skulle beskæftige os med de mange Plantager, som bleve anlagte af Mænd og Kvinder, der derved viste deres Sympati for Hedeselskabet og dets Gjerning. Allerede i Kapitlet om Selskabets Venner er der nævnt flere, bl. A. de ikke faa Plantager, som bleve anlagte efter Tilskyndelse af Grosserer Holger Petersen, og hertil kan endnu føjes følgende Plantager paa over 300 Tdr. Ld. (165.5 ha), ordnede efter deres Anlægsaar: 1895 Plantagen Grane (Vrads Sogn, Skanderborg Amt) anlagt af Hof-Jægermesterinde Louise Bruun; 1896 Restrup Pl. (Sønderholm S., Aalborg A.) Kammerherre J. Stemann; 1898 Ørbækgaard Pl. (Ørum S., Randers A.) Sparekassen for København og Omegn; 1899 Marienhøj Pl. (Vive S., Aalborg A.) Etatsraadinde M. Kjellerup; Skjærbæk Pl. (Vrads S., Skanderborg A.) F. L. Smidth & Kp.; Kongsø Pl. (do. do.) Etatsraadinde Hostrup-Schultz; 1901 Jyndevad Pl. (Rind S., Ringkjøbing A.) Grosserer L. Nissen; Stubbergaard Pl. (Sevel S., Ringkjøbing A.) Stamhusbesidder Holger Møller; 1903 Lönborggaard Pl. (Lönborg S., Ringkjøbing A.) Godsejer Tranberg; 1908 Lille Brande Pl. (Sønder Omme S., Vejle A.) Sognepræst D. Richter. Og hertil kan endnu føjes Navnene paa en Række andre Plantagestiftere: 1895 Kammerherre v. d. Maase og Familien Carøe, 1896 Godsejer Bluhme, Hof-Jægermester Steensen-Leth og Godsejer Westenholz; 1897 Familien Hvass, Hof-Jægermester R. Juel til Hverringe; 1899 Godsejer Jørgen Larsen; 1905 Forfatteren Aage Meyer Benedictsen; 1908 Familien Hoffmann, Direktør Chr. Schmiegelow osv.

Der oprettedes ogsaa Plantager af særlig dertil dannede Aktieselskaber. „Jysk Myremalms- og Plantningsselskab“ oprettede saaledes i 1897 Myremalms Plantagen (Sunds S., Ringkjøbing A.), der udvidedes i 1899, saaledes at den blev paa i Alt 937 Tdr. Ld. (519.84 ha), og i 1898 dannedes paa et Møde i København Plantningsselskabet Steen Blicher. Det skulde søge „større samlede jyske Arealer erhvervede og tilplantede, navnlig i Egne, hvor Beboerne ikke ved egne Midler eller paa anden Maade kunne faa ønskede Plantningsanlæg gennemførte“; det har i 1898 oprettet Gedhus Plantagen paa 1380 Tdr. Ld. (760 ha) i Grove Sogn mellem Karup og Sunds og i 1899 Plantagen Mourier-Petersen paa

56aarig Rødgransbestand i Margretelund Plantage ved Viborg.

800 Tdr. Ld. (443 ha) i Lem og Ølstrup Sogne lige Øst for Ringkjøbing. Gros-serer Holger Petersen er Selskabets Formand.

Plantagernes Antal steg stærkt. Medens der i 1886 var 353 Plantager under Hedeselskabets Tilsyn, var der ti Aar efter 920, og ved Udgangen af 1910 havde Selskabet Tilsyn med i Alt 2020 Plantager. En Tanke, som alt Oberstløjtnant Dalgas havde arbejdet for, Oprettelsen af en Plantage-Brandforsikring, kom under disse Forhold naturligt paany op og blev gennemført. Den 1. Oktober

1899 traadte en paa Gjensidighed bygget „Dansk Plantage-Forsikringsforening“ i Virksomhed, og Bestyrelsen for den blev, med et Repræsentantskab ved Siden, Hedeselskabets Bestyrelse.

Det var imidlertid langt fra kun med store Plantager, at Plantagernes Antal forøgedes. Da Direktør Borch 1898 i Selskabets Tidsskrift meddelte „Lidt Plantage-Statistik“, oplyste han bl. A., at de i 1897 indmeldte 116 nye Plantager havde en Gjennemsnitsstørrelse af 44 Tdr. Ld. (24.26 ha), saaledes at samtlige Plantagers Gjennemsnit, der i 1886 var 81 Tdr. Ld. (44.67 ha) og i 1896 73 Tdr. Ld. (40.26 ha), derved var dalet til 72 Tdr. Ld. (39.71 ha), hvad han er glad over. Det betyder, skriver han, at Hedeboerne mere og mere komme ind paa selv at plante, hver paa sin Ejendom; ved herved at række Smaaplantningsvirksomheden Haanden aabnes Muligheden for at føre Plantesagen til Sejer paa Lynghedens Bekostning. Det maa da være ham en vedblivende Glæde, at Gjennemsnittet stadig er dalende, i 1910 var det saaledes 64^{1/2} Td. Ld. (35.47 ha). Men derfor maa man ikke tro, at han ikke tillagde de store Plantager Betydning, tværtimod. Overfor en Artikel i „Tidsskrift for Skovvæsen“, der væsentlig synes kun at ville se Maalet for Hedeselskabets Skovplantning i at skabe Hegn og Læbælter for et voxende Liv paa Hedeagreene, skriver han sammesteds, skjönt han paa Grund af Sygdom lige var traadt fra som Direktør i Selskabet, en kraftig Artikel med den ironiske Overskrift: „Skulle vi saa være enige om at høre op med at lave mere Skov i Jylland?“ Hedeselskabets Formand, Kammerherre Lüttichau har ogsaa i den Anledning et Ord tilovers for de store Plantager i en Artikel i Berlingske Tidende for den 11. Februar 1902.

Det skal ogsaa her erindres, at Höjskoleforstander Ludvig Schröder i en Artikel 1905 i Hedeselskabets Tidsskrift „Sammenhængende Plantningsarealer“ med Styrke henleder Opmærksomheden paa et betydeligt Areal i Holsted Sogn som tjenligt til Beplantning; det vilde i beplantet Stand danne en gavnlig Forbindelse mellem Stilde Plantage og Klelund Plantage. I samme Retning gaar ogsaa Etatsraad C. B. V. Hansen, der i sine Stillinger først som Borgemester i Nykjøbing paa Mors og derpaa som Herredsfoged i Vestervig viste Skovplantningen i disse Egne stor Interesse og i 1911 udsendte sin indholdsrige Bog „Træplantningens Historie i Thisted Amt siden Aar 1800“. Han var i Hedeselskabets Repræsentantskab gjentagne Gange Talsmand for, at Selskabet burde plante mere, end det gjorde, og burde indkøbe flere Arealer til Beplantning. Hedeselskabets egne Plantager vare i en stadig, om ikke rivende Væxt. 1894 ejede

det 14 Plantager med et Areal paa 7849 Tdr. Ld. (4881.10 ha), i 1904 24 Plantager med 10,406 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. (5960.86 ha), der i 1911 blev til 26 Plantager med 11,607 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. (6402.70 ha).

Det stemmer godt med de her nævnte Ønsker, naar der i „Østsjællands Folkeblad“ for den 5. Avgust 1909 fremkom et Brudstykke af et Brev fra en Dansk-Amerikaner, hvori han meddelte, at han paa en Rejse i Jylland med Glæde var bleven bekjendt med Hedeselskabets Virksomhed, men fandt det uheldigt, at Selskabet ikke kunde gaa saa hurtigt frem, som Folk ønskede. Det manglede Midler. Han foreslog derfor, at Dansk-Amerikanerne skulde tegne Aktier i en ny Plantage. Tanken herom blev strax greben, Skovrider Dalgas bragte den i en praktisk Form, Hjelm- og Østerhede Sydvest for Skive blev udpeget som Hjem for en Dansk-Amerikaner-Plantage og en Plantage Ludvig Schrøder. I Begyndelsen af 1910 udgik Indbydelse til at tegne Aktier i disse Plantager, men kun den sidste kom i Stand. Den blev paa ikke mindre end 540 Tdr. Land (297.86 ha) endda med en god Part af Flyndersø som Tillæg, og da Direktør H. P. Hjerl-Hansen samtidig købte et endnu større Areal af Hjelm Hede til en Plantage, naedes der dog noget, saa meget mere som Kandidat V. Lausen paa samme Tid købte den tidligere nævnte Stubbergaard Plantage ved Flyndersøens Fortsættelse Stubbergaard Sø og udvidede den til c. 800 Tdr. Ld. (440 ha). Dansk-Amerikanernes Plantage maatte opgives, da der kun meldte sig faa Aktionærer; hvad de tegnede, blev overført til Plantagen Ludvig Schrøder, og Hedeselskabet fik, forøvrigt paa en rigtignok helt anden Maade, noget at gjøre med dem, idet det for dem ordnede Købet af en Part af Rebbild Bakker ved Skjörping midt imellem Aalborg og Hobro ikke til en Plantage, men til Fredning som Hede. Dansk-Amerikaner-Foreningen overgav Arealet til den danske Stat den 5. Avgust 1912 ved en Fest dér paa Stedet, som Kong Kristian X var tilstede ved.

Det maa have været med en vis Glæde, at Hedeselskabet her var Dansk-Amerikanernes Hjelper, ti var man kommet saa vidt, at man mente det rigtigt for den kommende Tids Skyld at sikre sig, at et Stykke af den gamle Hede i al sin ejendommelige Skjönhed kunde vedblive som Hede, da viste det, at Selskabet havde arbejdet godt for sin Opgave, Hedens Bekæmpelse. Selskabet havde forøvrigt en Gang tidligere været Hjelper ved et lignende Køb. Tanken om en Naturfredning visse Steder paa Heden havde nemlig været virksom för. Af videnskabelige Grunde havde vore toneangivende naturhistoriske Foreninger

i Samling gjort sig til Talsmand for den, og 1903 var Borris Hede (3400 Tdr. Ld., 1875 ha) ved Hedeselskabets Hjælp bleven købt af Staten, Landbrugsministeriet var bleven Ejer af Jorden, medens Krigsministeriet og Københavns Universitet i Forening fik Brugsretten over den. Ogsaa et Par andre Heder vare indtil videre blevne fredlyste, Vrøgum Hede Vest for Varde og en Del af Kronheden Syd for Lemvig. Der kan læses herom i et Skrift af en af Hedeselskabets Mænd, „Naturfredning, særlig i Danmark“ (1909) af A. Mentz. Senere har endnu Stamhusbesidderinde I. K. Rosenörn-Teilmann til Nørholm ved Varde ladet fredlyse 800 Tdr. Ld. (441 ha) Hede samt Direktør Hjerl-Hansen og Plantagen Ludvig Schrøder hver sit Stykke Hede ved Flynder Sø.

Hedeselskabet blev almindeligt værdsat, og dog trak der paa denne Tid en Sky op imod det. I December 1909 blev der nedsat en Finanslovkommission, ogsaa kaldet Sparekommissionen, der paa Grund af Statens vanskelige økonomiske Stilling skulde foreslaa Besparelser paa Finansloven; den bestod af tolv Medlemmer, mest Rigsdagsmænd, med Gehejmekonferensraad J. H. Deuntzer som Formand. Et af dens mange skarpe Lyn ramte Hedeselskabet, men det er ejendommeligt nok, at Forhandlingerne paa dettes Repræsentantmøde i 1911 endnu ikke synes paavirket heraf. Man regnede som sædvanligt med Bevillingsmyndighedernes hidtil stadige Velvilje, der havde ladet Statens Tilskud til Hedeselskabet stige fra 193,756 Kr. i 1894 til 278,600 Kr. i 1904 og endnu i 1911 til 430,600 Kr. Der lød kun et enkelt manende Ord, og det kom fra Folketingsmand P. Th. Nielsen, der som Medlem af Kommissionen kjendte dens Forslag. Da Købet af et nyt Plantningsareal blev foreslaaet, fraraadede han det og henstillede, at Hedeselskabet indtil videre ophørte med at købe nye Plantager. Idet han henviste til Hedeselskabets sidste Regnskab, gjorde han gjældende, at Selskabet efter hans Mening var spændt nok for, hvad dets egne Plantager angik, og sluttede endelig med at sige: „Man maa forudsætte, at der paa Finansloven vil komme Forslag om Besparelse paa mange Omraader, og jeg tror, det vil række Hedeselskabet ogsaa“.

Kommissionens Betænkning er af 13. Maj 1911. Den foreslaar Besparelser til et samlet Beløb af næsten 4 Millioner Kroner, og naar dens Forslag med Hensyn til Statsskovvæsenet lyder saaledes: „Kommissionen anser det nuværende Udbytte af Skovene for aldeles utilfredsstillende og tilraader, hvis der ikke gennem en Omordning kan tilvejebringes et betydeligt forøget Udbytte, at bortsælge Statsskovene i videst gjørligt Omfang“, kan man forstaa, at Hedesel-

skabet ogsaa maatte blive ramt. Kommissionen foreslog at tage 8000 Kr. fra Kontoen „til Fremme af Hedeselskabets almindelige Formaal“, at slette hele Bevillingen paa 82,000 Kr. til Smaaplantninger og Hegn, at nedsætte Kontoen „til Mose- og Engkultur“ med 9000 Kr., at stryge 10,000 Kr. paa Bevillingen til Kulturarbejder i Hedeselskabets egne Plantager samt endelig, at der ikke fremtidigt skulde ydes Tilskud til nye Plantager. Man kan forstaa, at der herover opstod stor Bevægelse i Selskabet, og det saa meget mere som man erfarede, at det kommende Finanslovsforslag væsentlig vilde følge Kommissionen; der var efter Landbrugsminister Anders Nielsens Udsagn ikke Tid til Andet. Der skete energiske Henvendelser til saavel Ministeren som Tingenes Finansudvalg, for hvilke der forøvrigt alt den 9. og 10. September ved Landstingsmand Holger Petersen og Folketingsmand P. Th. Nielsens Hjælp var arrangeret en Hederejse, paa hvilken bl. A. den 25aarige Brande-Plantage, Gehejmekonferensraad Deuntzers betydelige Plantageejendom Fasterholt, ligesom ogsaa Birkebæk, Hjortsballehöjene og Herning blev besøgt. Ved Dalgas-Monumentet i Brande mindedes Landbrugsministeren Enrico Dalgas, og som forstaaeligt er, blev „Hedesagens nuværende Stilling og Betydning“ stadig drøftet paa Rejsen.

De udfoldede Bestræbelser gav et Resultat, Finansloven for 1912-13 viste en Opgang af 53,000 Kr. fra Sparekommissionens Forslag, men dog var den 110,000 Kr. ringere end Finansloven for 1911-12, saaledes som det nedenfor vil kunne ses. Der bevilgedes for

	1911-12	1912-13
Til Fremme af Selskabets almindelige Formaal . .	78,000 Kr.	78,000 Kr.
Til Mose- og Engkultur	24,500 -	} 35,000 -
Til Mosesagens Fremme [til Hedeselskabets og Moseselskabets Fællesudvalg]	14,500 -	
Til Bestridelse af Selskabets Administrationsudgifter	14,100 -	14,100 -
Til Indkjøb af nye Plantagearealer	2,000 -	„
Bidrag til Kulturarbejder i Selskabets egne Plantager	40,000 -	32,000 -
Til Smaaplantninger og Hegn	82,000 -	40,000 -
Til Kanal- og Vandstandsregulerings-Arbejder . . .	13,500 -	11,500 -
Til Mergelsøgning og Undersøgelse af Mergellejer	2,000 -	2,000 -
Tilskud til Anskaffelse af transportable Mergelbane- spor, af en treaarig Bevilling paa 200,000 Kr. .	85,000 -	55,000 -
	355,600 Kr.	267,600 Kr.
Tilskud til Plantager, der staa under Hedeselskabets Tilsyn og have overtaget Fredskovsforpligtelse	75,000 -	53,000 -
	430,600 Kr.	320,600 Kr.

Folketingets og Landstingets Finansudvalg i Birkebæks Have den 10. September 1911.

Det er naturligt, at der under disse Forhold blev tænkt paa, om der ikke kunde fremkaldes Besparelser ved eventuelle Ændringer i Selskabets Arbejdsmaade, og paa Repræsentantskabsmødet den 24. Juni 1912 blev der i den Anledning nedsat et ganske talrigt Udvalg, bestaaende af Bankdirektør Aggerholm, der blev Udvalgets Formand, Stiftamtmand Bardenfleth, Folketingsmand P. Th. Nielsen, Landstingsmand Sörensen Saxager og Pastor Terkelsen. Udvalgets i 1914 afgivne Betænkning gik forøvrigt i alt væsentlig ud paa, at det ikke havde fundet noget Punkt i Selskabets Administration og Arbejdsmaade, hvor Besparelser kunde paapeges som ønskelige eller paakrævede; et af det i 1913 stillet Forslag, der gik ud paa en Besparelse af c. 2000 Kr. aarligt ved at begrænse det faste Personales Diæter og Rejsegodtgjørelser var ikke blevet vedtaget af Repræsentantskabet.

Et af de Spørgsmaal, der maaske endda oftere var fremme paa Finansudvalgenes Hederejse, var Spørgsmaalet om, hvorledes nu de Plantager, de førtes rundt i, betalte sig, et Spørgsmaal, der forøvrigt hverken var nyt eller fremmed for Hedeselskabet, men som særlig paa denne Tid ganske naturligt maatte komme stærkt frem, Sparekommissionens Stilling til hele Landets Skovvæsen førte det med sig. I Oberstlöjtnant Dalgas' Tid laa Vægten andensteds. For ham gjaldt det om at faa plantet, om at faa Troen paa, at Plantninger i Jylland godt kunde lykkes, saa stærkt frem som muligt; hans Maal var, som han sagde i sin Grindsted-Tale 1891, at faa Jylland gjort „loddent“. Spørgsmaalet om, hvorledes Plantningerne, naar et Par Menneskealdre vare gaaede, vilde betale sig, laa fjærnere, men derfor syslede hans Tanke dog med det. Han er saaledes stærkt inde paa det i sin Artikelrække „Fortids- og Fremtids-Skove i Jyllands Hedeegne“ (1885). Han har her et helt Kapitel med Overskriften: „Kan det betale sig at plante i Heden?“, og hans Svar er, at naar Jorden, hvori der plantes, er nogenlunde god og er kjøbt til rimelig Pris, naar Plantningen og dens Pasning udføres forstandigt og sparsommeligt, og naar man endelig forstaar at afhænde sine Varer, saa kunne Anlægsudgifterne med 4 pCt. Rente og Rentesrente nogenlunde sikkert erholdes gennem Udbyttet. I sine „Skov-Kulturer“ (1890) er han inde paa det samme Spørgsmaal, og efter først at have udtalt, at det er uberettiget at stille den Fordring, at Alt allerede skulde have betalt sig, og at Patriotisme stadig endnu maa beaande Virksomheden, opstiller han dog forskellige Udbytteberegninger for baade Gran- og Bjergfyrekulturer.

Hvad de første angaar skal her kun bemærkes, at han bl. A. gjør gjældende,

at de aldeles ikke angaa de mange indtil faa Aar för af saavel Staten, Hedeselskabet og Private, altsaa af Alle udførte mindre gode Grankulturer paa ikke udluftet Hede. Disse Plantninger vilde ingensinde betale sig, hvad de havde kostet, maatte betragtes som tabte Lærepenge. Med Hensyn til de rene Bjergfyrculturer skjelner han imellem, om de findes paa Egne med eller uden Brændselstrang, men Resultatet, han i det Hele kommer til, er, at de kunne give fra 4 til $9\frac{1}{2}$ pCt. Disse sidste Beregninger bleve i „Tidsskrift for Skovvæsen“ stærkt angrebne af Professor C. V. Prytz, og hvad der her særlig skal lægges Mærke til, er, at Forstraad F. Bang, den Mand, der i Tidernes Morgen havde staaet med Dalgas paa Hjortsballehöjene, forenede sin Røst med Professor Prytz's, idet han takkede ham, fordi han havde „klaret Publikums Begreber om, hvad det er, de Godtfolk gör, der for Fordelens Skyld sætte deres Kapitaler i Hedeplantninger med Bjergfyr. Den patriotiske Side af Hedeplantningen er een, den økonomiske en anden“.

En vis Kritik begyndte altsaa allerede, medens Enrico Dalgas levede, men efter hans Død blev den ivrigere. I Jyllandsposten for 1904 aabnede saaledes en Anonym, der senere navngav sig som Skovrider G. P. Friis, Korsbækhoved (Barrit Sogn Øst for Vejle), en længere Kampagne med en Artikel: „Kan det danske Hedeselskab taale Kritik?“ Han var misfornöjet med, at Hedeselskabet vilde flytte fra Aarhus, han troede ikke, at de tre Skovridere, der den Gang styrede hver sin Del af Selskabets Plantagevirksomhed, kunde tage det op med en Direktør, og særlig drog han tilfelts imod, at Selskabet efter hans Mening stadig prækede, at det kunde betale sig at plante paa de jyske Heder; han ønskede, at Selskabet vilde indrømme sin Uformuenhed til at frembringe rentabel jysk Hedeskov. Herimod var der Flere, der tog til Orde, og da særlig ogsaa Skovrider Dalgas, der slagfærdig tog Kampen op og bl. A. erklærede det for ganske urigtigt og tendentiøst at ville paastaa, at Hedeselskabet skulde præke, at det kunde betale sig at plante paa den jyske Hede; selv om Hedeselskabet ønskede denne Sag fremmet paa bedste Maade, opfordrede det ikke Nogen til at plante for Vindings Skyld. Han paaviste tværtimod, hvorledes Hedeselskabet ved Siden af at fremhæve de mange gode Formaal, Hedeplantningerne havde, ikke undlod at nævne, at de i dem anbragte Kapitaler kun forrentede sig sent og svagt; samtidig viste han imidlertid ogsaa, at Hedeselskabet med al sin Kraft arbejdede paa at faa det mest mulige ud af Hedens Plantninger. Paa dette Omraade kæmpede Chr. Dalgas i første Række, men inden vi gaa over til nær-

Birkebæk Plantage, Afd. 1 c. Heden opdyrket 1887-94, tilplantet 1895 med Gran alene.

mere at se dette, skal det her noteres, at Overklitfoged J. P. F. Bang, der forøvrigt oftere viste, at han ikke altid samstemmede med Hedeselskabet, ved denne Lejlighed stod imod Skovrider Friis og bl. A. udtalte, at der var god Grund til „at nedstemme sine Fordringer og hellere tage en billig Bjergfyrekultur end en Grankultur, som enten mislykkes eller koster altfor meget at holde i Væxt, indtil den kunde slutte sig og blive til Skov“.

Som vi ovenfor have hørt, havde Oberstløjtnant Dalgas ved at indplante Bjergfyr i sygnende Granplantager bragt Træerne i disse i ny Væxt, men da Bjergfyrrerne voxte hurtigere end Granerne, saas det, at de ved at gro Granerne over Hovedet vilde komme til at kvæle disse, saaledes at de paagjældende Plantager udelukkende vilde blive til mindre værdifulde Bjergfyrplantager. Herimod fandt imidlertid Skovrider Chr. Dalgas et godt Middel ved at „sable“ Bjergfyrrerne, og Kammerherre P. E. Müller skriver i 1897 herom: „Det er et glimrende Resultat, unge Dalgas har frembragt ved at føre de første Gjennemhugninger saa-

Birkebæk Plantage, Afd. 1 c. Heden opdyrket 1887-94, tilplantet 1895 med Gran og Bjergfyr, Bjergfyrrene nedsablede 1905 tilv., ikke nedsablede tilh.

ledes, at disse blive en Lysningshugst for Granerne istedenfor en almindelig Gjennemhugning i den samlede Blandingsskov". Bjergfyrren kom herved til at fungere „ikke som et Blandingstræ for Rødgranen, men som en tidlig og kortvarig Forkultur". Plantagerne skiftede paany Karakter, kunde igjen blive Granplantager. Dalgas beskriver selv sin Fremgangsmaade 1904 i en Artikel „Om de sidste Erfaringer paa Hedeplantningsomraadet", der ikke alene fremkom i Hedeselskabets Tidsskrift men ogsaa som selvstændig Bog. I det 15. Aar gennemføres en Sabling eller Snitning af de Bjergfyrgrøene, der genere Granerne, saaledes at Grantoppen bliver fri for Pisk og faar Lys og Luft; Granerne faa herved Hovedet ud af Reden og voxe godt, men samtidig ville ogsaa Bjergfyrrene voxe og brede sig, hvorfor i det 20. Aar en virkelig Gjennemhugning maa foretages.

Chr. Dalgas' „sidste Erfaringer" fremkaldte imidlertid stærke Indsigelser. De

bleve strengt dømte af Professor C. V. Prytz og Skovrider H. Schröder, og heller ikke hans nærmeste Medarbejdere vare enige med ham. Det kom frem i en Beretning til Hedeselskabets Bestyrelse om en Del større Plantager fra de tre ledende Skovridere Dalgas, Johansen og Morville. De to Sidste udtale her, at

G. Morville.

de ikke kunne samstemme med Dalgas' Ønsker om stærke Hugninger, men, hedder det, „saafremt det viser sig, at Dalgas' Opfattelse er rigtig, da vil slige Behandlinger faa overordentlig stor Betydning for den fremtidige Kulturpleje“. Og skulde mon ikke Erfaringen have givet Dalgas Ret? Det synes bl. A. at kunne ses af to Billeder, han i 1910 lader følge med en Artikel i Hedeselskabets Tidsskrift, „Om Frembringelse af Gran paa Heden“. De ere begge fra den samme 34aarige Blanding af Gran og Bjergfyr, men fra forskellige Dele af den, der ere behandlede forskjelligt, den ene kun ved en svag Gjennemhugning „efter de gamle forstlige Principer“, den anden ved fire Lyshugster i Løbet af de sidste femten Aar, ved hvilke Bjergfyrrene efterhaanden bleve borthug-

gede; det første Billede viser en Bjergfyrskov af forholdsvis ringe Værdi, idet Bjergfyrrene fuldstændig have overvoxet Granerne, det andet en værdifuld Granskov, i hvilken der endda er hugget c. 3000 Kubikfod Bjergfyr pr. Td. Ld. (c. 93 m³ pr. 0.55 ha). Og det Samme kan ses af andre senere Billeder som f. Ex. de, der findes paa S. 176 og 177. Mærkes skal det endnu, at havde den af Hedeselskabet saa fortjente Skovrider Morville ikke strax været for de paa-gældende Hugninger, er han senere gaaet over til at erkjende deres Rigtighed.

Hugningerne gav Bjergfyrved, som det gjaldt om at faa anvendt særlig til Andet end til Brændsel, skjøndt allerede dette havde sin Vanskelighed, idet Hedeboerne stod fremmede overfor andet Brændsel end Tørveklyner. Allerede i Oberstløjtnant Dalgas' sidste Tid var der solgt Bjergfyrstager til Hegnspæle og Fiskeruser og en Del Bjergfyrved var brændt til Trækul, men først nu blev Udnyttelsen af Bjergfyrvedet sat i System. 1894 var Dalgas i Sverige og Finland for at studere Kul- og Tjærebrænding og 1902 i Tyskland og Østrig for at blive bekendt med de derværende Industrier i Træets tørre Destillation. Fra det

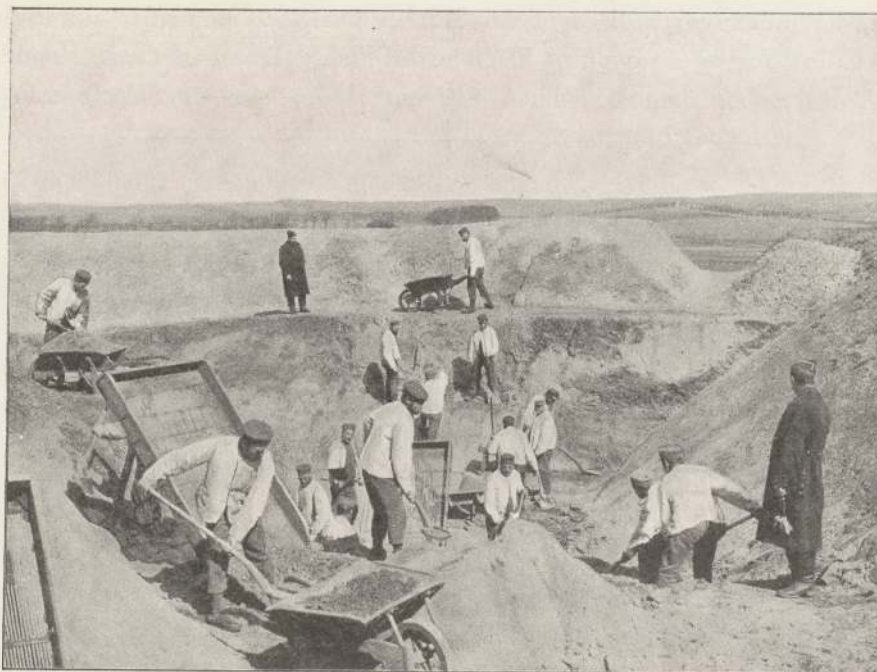
Classenske Fideikommis ligesom fra Skrikes Stiftelse opnaaedes der Bidrag til Udførelse af Forsøg og Bygning af Ovne; af Plantagerne Birkebæk, Høgildgaard, Holt og Harreskov dannedes der i 1897 en „Hedeselskabets Salgsforening“, der

Tjærebrænding i Høgildgaard Plantage.

gik over til „Hedeselskabets Fællessalg“, 1900 oprettedes et Industriudvalg med Grosserer Holger Petersen som Formand, og som nu bestaar af ham, Overdriftsbestyrer Irminger og Chr. Dalgas, og som Resultater kan bl. A. nævnes, at Montana-Tjæren fra Høgildgaards Tjære- og Træsyræovne er bleven en Handelsvare, at der i Varde blev anlagt et Trægasværk, som senere flyttedes til Arnborg, at der fra 1913 er etableret et aarligt Salg af Juletræer i København osv. osv.

Der kom efterhaanden mange Kræfter i Bevægelse for at opnaa det bedst mulige Udbytte af Hedeplantagernes Produkter, og herved har Chr. Dalgas' Arbejde ikke været det mindste. Han har i det Hele Hænderne fulde, ti foruden at være Kommitteret er han Skovrider i Ringkjøbing Amt, Leder af vestjysk Plantageadministration og Forstander for Hedeselskabets Elevskole, der dog i 1914 foreløbig er bleven indstillet, og saa er det endnu ham, som hver Gang der aabnes en Polemik imod Hedeselskabet, tager Stødet af. Det gjorde han saaledes, da Konsulent N. Esbjerg i 1912 ankede over det formentlig for ringe Udbytte af Selskabets Smaaplantningsvirksomhed, og i 1915 da Udtalelser af Professor C. V. Prytz om, at Hedeplantningerne maatte betragtes som dødsdømte, de hærgedes af en ødelæggende Svamp (Rodfordærveren), og Jorden, de stod

Straffanger arbejde i Kjölsens Mergelleje.

paa, kunde ikke nære dem, fremkaldte en Række Bladartikler. Chr. Dalgas' Indlæg ere prægede af en fast Overbevisning om, at den Sag, han forfægter, er i sin gode Ret, de ere skrevne med ubetinget Frejdighed og med godt Humør, men hvad der her endnu særlig skal fremhæves, er, at en Række i Plantnings-sager kyndige Mænd, de fleste endda med stor Styrke, gik imod Professor Prytz, saaledes Kammerherre P. E. Müller, Direktør for Statsskovvæsenet Kammerherre H. Buchwald, Dansk Skovforenings Formand Baron J. Wedell-Neergaard, Godsejer A. Pontoppidan, Statsskovrider E. H. Wöldike, Overklitfoged J. P. F. Bang, kgl. Skovrider A. Holten og Overklitfoged Bohn-Jespersen (alle de paagjældende Artikler findes samlede i Hedeselskabets Tidsskrift for 1915). I det Hele tør det da siges, at Hedesagen og Hedeselskabet stadig kan glæde sig ved at blive omfattet med endog stor Velvilje.

Selskabets Medlemsantal er saaledes i vedblivende Stigen, ved Udgangen af 1913 var det 7683, ved Udgangen af 1914 8053 og ved Udgangen af 1915 8230; Tilgangen af nye Medlemmer er med Rette bleven anbefalet af alle vore store Erhvervsforeninger, af Grosserer-Societetets Komite, Industriforeningen i

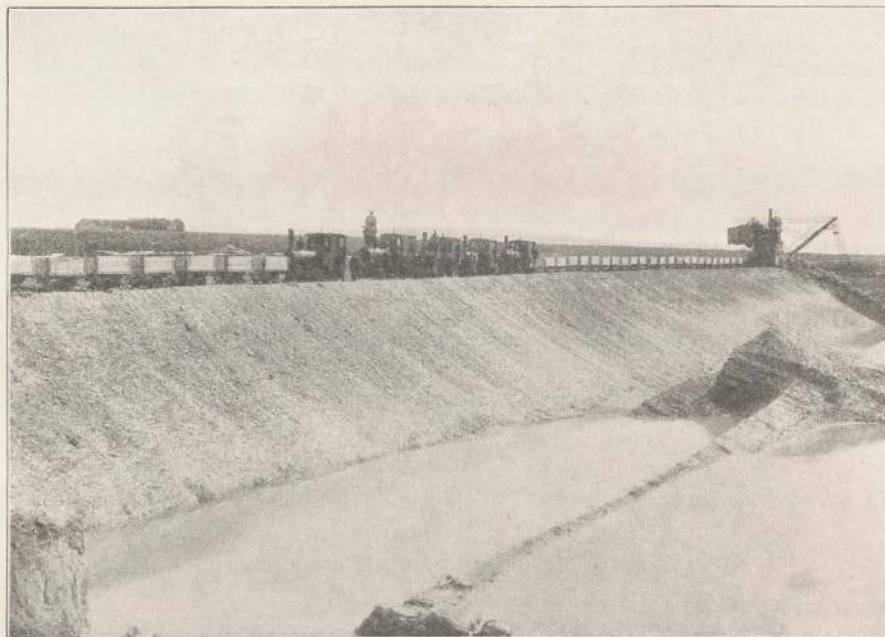
Kjøbenhavn, Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk, De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation, Provinshandelsforeningernes Fællesudvalg og De samvirkende danske Landboforeninger. Der er ogsaa voxende Tilslutning til de Udflugter, som Selskabet hvert Aar arrangerer for at udbrede Kjendskabet til dets Virksomhed; Udflugten i 1912 gik fra Viborg til de nye Plantager omkring Stubbergaard og Flyndersø (Hjelmhede), 1913 fra Herning til Plantagerne paa Karupfladen, bl. A. til Gedhus-Plantagen med de arbejdende Fanger, og 1914 fra Aalborg til Lundergaards Mose, den store Vildmose, Hammer Bakker og ud til Svinkløv Plantagen ved Jammerbugten; i 1915 fandt der paa Grund af Verdenskrigens Udbrud ingen Udflugt Sted. Endelig skal det ogsaa nævnes, at Selskabet i disse Aar modtog saa rige Gaver som nogensinde, i 1912 efter afdøde Godsejer J. C. Jenssen, tidligere Ejer af Dovergaard ved Skanderborg, et Legat paa 100,000 Kr. (det Jenssen-Buchske Legat) til Indkjøb af en Plantage, og købt blev et Areal paa 600 Tdr. Ld. (330.96 ha) mellem Funder og Moselund Vest for Silkeborg; 1913 2000 Kr. efter cand. jur. Jes Thygesen og 1915 efter Pigen Gertrud Nicoline Amalie Nielsen hele hendes Formue, c. 6000 Kr., til Fremme af Beplantningssagen, og saa endnu efter Öjenlægen, Dr. med. Carl Christensen et Legat paa 20,000 Kr. til Mosekulturens Fremme; ikke at tale om at Plantningsforeningen for Hjörning og Omegn efter afdøde Urmager Janus Nielsen modtog ikke mindre end 30,000 Kr. Det nævnes ogsaa med Tak, at Historikeren, Dr. phil. William Christensen i en nu lang Aarrække aarligt har skjænket Hedeselskabet et ekstraordinært Bidrag paa 100 Kr.

Det er ogsaa fornøjeligt, at Hedeselskabet stadig faar Besøg af interesserede Gjæster, deriblandt udenlandske Fagmænd; de komme som oftest enkeltvis, men der kan dog ogsaa peges paa bredere Strømme, f. Ex. 24 Studerende fra det kongelige Landbrugsakademi i Bonn, 30 finske Landmænd, 40 engelske Turister osv. Et Besøg i 1907 af den tyske „Zentral-Moor-Kommission“ fremkaldte et lille, af Ingeniør Westh forfattet Skrift „Die dänische Heidegesellschaft mit besonderem Hinblick auf die Hochmoorkultur in Dänemark“. Det er, som det ses heraf, ikke alene Selskabets Plantager, men ogsaa dets Eng- og Mosekulturer, der drage. Et af Hedeselskabet i 1914 udgivet, godt oplysende Kort viser da ogsaa dets „Plantager, Vandings- og Afvandingsanlæg i Jylland 1913“, sammen forøvrigt med saavel Statens Plantager som de private Plantager dér. Alle disse Plantager ere dog ikke nævnte ved Navn eller Numer paa Kortet, kun Plantagerne paa over 550 Tdr. Ld. (300 ha), Andet var simpelhen umuligt. Fortegnelsen

over de under Selskabets Tilsyn staaende Plantager er naaet til c. 2200. Aarene ere jo ogsaa efterhaanden blevne mange, hvad der bl. A. kan ses deraf, at en voxende Række af disse Plantager nu kunne betegnes som „fuldførte“, d. v. s. som helt tilplantede, Noget, der gjør en ikke ringe Forandring i Selskabets Tilsyn med dem. Antallet af de af Selskabet tilsete Plantager er som sagt i stadig Væxt, men det Samme er ikke Tilfældet med de af Selskabet selv ejede Plantager. Ved Udgangen af 1909 ejede det 26 Plantager paa 11,596 Tdr. Ld. (6397 ha), og ved Udgangen af 1914 var Stillingen den samme, Arealet var kun voxet med c. 200 Tdr. Ld. (110 ha).

Dette hænger sammen med, at Statens Bidrag til Indkjøb af nye Plantningsarealer faldt bort i Overensstemmelse med Sparekommissionens Forslag. Efter den store Nedgang i Statens Bevillinger i 1912 er der dog nu paa enkelte Punkter en Opgang at spore. Sammenligner man for Hedeselskabets Vedkommende Finanslovene for 1912-13 og 1915-16 er den sidste 7000 Kr. større end den første, og dette Beløb fordeler sig med 1000 Kr. paa Kontoen Mose- og Engkulturer, 4000 Kr. paa Kontoen Smaaplantninger og Hegn og 2000 Kr. paa Kontoen Kanal- og Vandstandsregulerings-Arbejder. Hvad der i denne Forbindelse ogsaa skal peges paa, er imidlertid, at de sidste Aars Finanslove indeholde voxende Bevillinger til Lettelse af Mergeltransport og til Forrentning af Laan til Anlæg af Mergelbaner. Den førstnævnte Bevilling var i 1912-13 140,000 Kr., men i 1915-16 263,000 Kr., den anden i de samme Aar henholdsvis 8000 Kr. og 20,000 Kr., og dette angaar Hedeselskabet, som delvis har ansøgt om Forøgelserne, der sammen med Bevillingerne høre det til, forsaavidt som det er efter Selskabets Forslag, at de nævnte Summer fordeles fra Landbrugsministeriet.

Fra sin første Begyndelse har Selskabet udsendt Mergelsøgere, ved Udgangen af 1914 havde det ad denne Vej i det Hele paavist 1779 Mergelgrave, og det er Hedeselskabet, der i 1889 skaffede de første Lettelser for Mergeltransport paa Statsbanerne, ligesom det ogsaa er Hedeselskabet, der bragte de første Mergelbaner i Stand, 1879 Damholt-Hodsager Banen og 1886 Grindsted Banen, hvortil det i 1896 föjede Eskjær-Slynges Banen Vest for Gaardbosø i Vendsyssel. Fra 1902 har det væsentligt arbejdet for Anskaffelsen af transportable Spor til Befordring af Mergel i Lighed med de transportable Spor, det anvendte i sin Mosevirksomhed. 1904 opnaaede det en første Bevilling hertil paa Finansloven, og den er senere bleven fulgt af flere, endog ganske betyde-

Klaabygaard Mergelleje i 1912 (privat Sporbane).

lige Bevillinger. Til Udgangen af 1914 er der af 23 Mergelselskaber paa Hedeselskabets Spor udkjørt 97,000 Kubikfavne (647,748 m³) Mergel, hvortil endnu kommer hvad der er udkjørt paa private Sporbaner. Ogsaa paa dette Omraade kan Hedeselskabet altsaa se tilbage paa en mægtig Udvikling, der er af den største Betydning for Jyllands Hedeegne, ti ogsaa her staa vi ved en afgjort jysk Virksomhed; af 43 bestaaende Mergelselskaber ligger kun et enkelt udenfor Jylland.

I det Hele maa det siges, at Hedeselskabet, skjøndt det nu arbejder over hele Landet, vedvarende staar for den almindelige Bevidsthed som en god jysk Institution, der bæres oppe af et væsentligt i Jylland boende stort og udmærket Personale, for hvilket Bestyrelse og Repræsentantskab sikkert med Glæde har gjort en Række af det ønskede Ændringer i Vedtægterne for den tidligere nævnte Forsørgelseskasse; de nye Vedtægter for den vedtoges paa Repræsentantmødet 1907, og samtidig oprettedes en „Hedeselskabets Funktionærers Understøttelsesfond“. Hvorledes Arbejdet i Selskabet er fordelt, fremgaar af omstaaende Oversigt over Hedeselskabets Bestyrelse og Funktionærer ved Udgangen af 1915:

Bestyrelse.

Hof-Jægermester H. Lüttichau, til Tjele, Formand.

Provst E. K. Thyssen, Ølgod.

Sagfører A. Olesen, Nørre Sundby.

Bestyrelsens Kommitterede, Chr. Dalgas, Birkebæk pr. Herning eller Viborg.

Hovedkontoret i Viborg.

Kontorchef, Forstkandidat C. E. Flensborg, Viborg.

Kasserer V. E. Iversen, Viborg.

Plantagemaal, Forstkandidat C. A. Sørensen, Viborg.

Assistent J. P. Jensen, Viborg.

— Frøken G. Støttrup, Viborg.

— — M. Løgstrup, Viborg.

— — A. Larsen, Viborg.

Portner Chr. Mikkelsen, Viborg.

Første Plantageadministration.

Skovrider, Forstkandidat G. Morville, Viborg, Tilsynshavende.

Skovrider I, Forstkandidat E. Svendsen, Hjedsbækgaard, Støvring.

— - — A. Horneman, Dalgaard Plantage, Tolne.

— II, P. D. Bruun, Hovmarksgaard Plantage, Ydby.

Assistent I, H. C. Stærmose, Hjøllundhus, Bryrup.

— - Haugsted, Gatten Plantage, Gatten.

— II, P. Boldrup, Skalmstrup, Stoholm.

— - N. Nielsen, Guldborgland Plantage, Skjelhøje.

Opsynsmand Chr. Jensen, Plantagen Dalgas, Sparkjær.

— P. C. Christensen, Mønsted Plantage, Sparkjær.

— E. Rasmussen, Finderup Plantage, Bækkelund.

Anden Plantageadministration.

Skovrider, Forstkandidat Chr. Dalgas, Birkebæk pr. Herning, Tilsynshavende.

— I, Forstkandidat G. Heineth, Guldager Plantage, Guldager.

— II, J. C. Sørensen, Hølund-Søgaard Plantage, Lunderskov.

— - J. Holt, Grindsted Plantage, Grindsted.

Assistent I, F. Holt, Gedhus Plantage, Kragssøhus, Ilskov.

— - Chr. Christensen, Slauggaard Plantage, Lunderskov.

— - S. M. Bach, Høgildgaard Plantage, Herning.

— - J. N. Winther, Røddinglund Plantage, Vildbjerg.

— - Kr. Fromsejr, Harreskov Plantage, Kibæk.

— II, E. Bloch, Dejbjerg Plantage, Letagergaard, Skjern.

— - H. Fischer, Lönborggaard Plantage, Teglgården, Tarm.

— - V. Nielsen, Krunderup Plantage, Naur.

- Plantør S. Jensen, Birkebæk Plantage, Herning.
 — S. J. Krogh, Hesselvig Plantage, Kibæk.
 — J. C. Christensen, Skovsende Plantage, Sønder Omme.

Mose-, Eng- og Mergelvæsen.

- Ingeniør, Landbrugskandidat Th. Claudi Westh, Viborg, Afdelingsleder.
 Mosedistriktsbestyrer, Landbrugskandidat J. P. Westergaard, Herning.
 — , — P. Pedersen-Hjerk, Tarm.
 — , — Mertz Nielsen, Aalborg.
 Distriktsbestyrer, Landbrugskandidat J. P. Olesen, Viborg.
 Botaniker, Dr. phil. A. Mentz, Viborg.
 Kemiker, cand. polyt. J. Tylvad, Viborg.
 Moseassistent I, Landbrugskandidat Fr. Thøgersen, Viborg.
 — - — N. Basse, Viborg.
 — II, I. Helms, Hesselvig Enggaard, Kibæk.
 Bestyrer Juul Rasmussen, Mosestationen Pontoppidan, Herning.

Kulturteknisk Afdeling.

- Ingeniør, cand. polyt. Kr. Thomsen, Viborg, Afdelingsleder.
 Ingeniørassistent I, cand. polyt. K. Thalbitzer, Viborg.
 — - Landinspektør, Landbrugskandidat Aage Feilberg, Maglekildevej 9,
 København V.
 — II, cand. polyt. J. Braae, Viborg.
 — - — — J. Parbo, Viborg.
 — - Landinspektør, Landbrugskandidat H. K. Nielsen, p. t. København.
 Tegner A. Lind.

Moseindustriel Afdeling.

- Dr. phil. A. Mentz, Viborg, Afdelingsleder.
 Moseassistent I, J. Rasmussen, Viborg.

Hertil skal endnu føjes, at Skovrider paa Hindsgavl L. Smith har Tilsyn med Plan-
 tagerne paa Øerne, og at Banebestyrer C. Holten er Selskabets Revisor.

Det er et rigt Liv, som Hedeselskabet lader udstrømme fra den gamle
 Hedeby Viborg, hvor dets Hovedkontor er, hvor Bestyrelsen som Regel holder
 sine Møder og Afdelingslederne bo, samt fra Skovriderboligen i den af Selska-
 bet anlagte og i saa mange Retninger betydningsfulde Hedeplantage Birkebæk,
 hvor Bestyrelsens Kommitterede Chr. Dalgas har sin Bolig.

FAGLIGE MEDDELELSER

I. HEDE- OG PLANTNINGSSTATISTIK

Jylland 1860.

Lynghede	5787.3 km ² (102 □ Mil).
Klit	567.4 - (10 □ -).
Ialt ukultiverede Arealer	7376.0 - (130 □ -).

(Hede, Klit, Stenmarker, Strandbred, Overdrev, Sumpe, men ikke Moser, Kærjord o. lign.).

Jylland 1912.

Lynghede	2980.0 km ² (52.6 □ Mil).
Klit	490.0 - (8.6 □ -).
Ukultiveret Areal	3589.0 - (63.3 □ -).

(Heder, Klitter, Strandbred, Overdrev, Sumpe, o. s. v., men ikke Moser, Kærjord o. lign.).

I 1867 fandtes under Hedeselskabets Ledelse kun et Par enkelte Plantager, som Hedeselskabet støttede med Vejledning og Tilskud til Planter og Frø. Ved Udgangen af 1870 var der gennem Hedeselskabet oprettet 11 private Plantager med ialt ca. 2164.5 ha (3924 Tdr. Ld.). Ved Udgangen af 1880 var der oprettet 108 Plantager med ialt ca. 9896 ha (17,940 Tdr. Ld.).

I 1885 vedtoges efter Forhandling mellem Indenrigsministeriet og Hedeselskabet bestemte Regler for Uddelingen af Tilskud til Hedeplantninger, saaledes at Statstilskudene udbetaltes af Ministeriet efter Indstilling af Hedeselskabet og kun til saadanne Plantager, hvis Ejere ved tinglæst Deklaration erklærede sig villig til at paalægge Plantagen Fredskovspligt efter nærmere i Deklarationen fastsatte Regler. Tilskudet fastsattes til $\frac{1}{4}$ af samtlige Udgifter til Plantning, Veje, Hegn, Brandlinier, Bygninger, Administration, Jordværdi o. s. v. Disse Bestemmelser ændredes imidlertid i 1901 igen saaledes, at Tilskudet nu udgør $\frac{1}{3}$ af samtlige Udgifter til selve Plantningsarbejdet herunder Veje, Hegn og Brandlinier, medens der intet Tilskud ydes til Bygninger, Administration og Indkøb af Jord o. lign.

Ved Udgangen af 1890 var der da gennem Hedeselskabet oprettet ialt 571 Plantager med et Areal af ca. 24,899 ha (45,138 Tdr. Ld.), hvoraf var beplantet ca. 12,136 ha (22,000 Tdr. Ld.), og ved Udgangen af Aar 1900 sorterede der ialt under Hedeselskabet 1340 Plantager med ca. 50,115 ha (90,850 Tdr. Ld.), hvoraf beplantet 27,580 ha (50,000 Tdr. Ld.).

Ved Udgangen af 1910 var der gennem Hedeselskabet oprettet 2020 Plantager med ca. 71,865 ha (130,260 Tdr. Ld.), hvoraf beplantet ca. 46,306 ha (84,000 Tdr. Ld.), og ved Udgangen af 1914 var der oprettet 2182 Plantager med ialt ca. 77,312 ha (140,154 Tdr. Ld.), hvoraf beplantet ca. 52,964 ha (ca. 96,014 Tdr. Ld.).

Af disse 2182 Plantager administreredes i Detaille 88 Plantager med ca. 21,337 ha (38,680 Tdr. Ld.), medens Selskabet kontrollerede 1917 Plantager med ca. 45,784.8 ha (83,000 Tdr. Ld.), og 177 Plantager med 10,190.4 ha (18,474 Tdr. Ld.) var fuldførte og paalagt endelig Fredskovspligt.

Af det samlede Antal Plantager ved Udgangen af 1914 var 1762 Fredskovsplantager med et Areal af ialt 72,266.3 ha (131,000 Tdr. Ld.). Hedeselskabet selv ejede 27 Plantager med et samlet Areal af 6507.3 ha (11,785 Tdr. Ld.), hvoraf var beplantet 4173.7 ha (7435 Tdr. Ld.).

Statsskovvæsenets Hedeplantager udgjorde ved

Udgangen af 1914	ca. 25,200 ha	(45,683 Tdr. Ld.).
Klitvæsenets	- 26,900 -	(48,765 - -).
De gennem Hedeselskabet oprettede	- 77,300 -	(140,132 - -).
Ialt	ca. 129,400 ha	(234,580 Tdr. Ld.).

Jyllands Skovareal var i 1860 635.5 km² (11.2 □ Mil)
og i 1912 (i Følge sidste statistiske Arealopgørelse) . . . 2003.2 - (35.3 □ -).

Skovprocenten var i Jylland	i 1860 ca. 2.7
— — —	i 1907 - 7.5
— — —	i 1912 - 7.8
— — —	Danmark i 1860 - 4.7
— — —	i 1907 - 8.3
— — —	i 1912 - 8.5,

medens Skovprocenten 1907 i Sverrig var 51.6, Norge 22.1, Tyskland 26.2, Rusland 40.4, England 3.7, Europa 33.0.

Til Smaaplantninger og til Læ- og Hegnsplantninger er gennem Hedeselskabet og de sammen med Selskabet nu virkende 60 Plantningsforeninger aarligt udleveret et stort Antal Planter til nedsat Pris.

Hedeselskabet har lige siden 1867 søgt at fremme disse vigtige Plantninger dels ved gratis Uddeling af Planter, dels ved at støtte Salgsplanteskoler, hvorfra gode Planter kunde erholdes, dels ved at uddele trykte Anvisninger og endelig ved Foredrag og ved gratis Vejledning. Udgifterne hertil, der afholdes af Hedeselskabets Kasse, var i 1867 1323 Kr. 62 Øre og stiger derefter jævnt til 2858 Kr. 15 Øre i 1879.

Paa Finansloven 1880-81 lykkedes det endelig Hedeselskabet at faa opført et Statstilskud særlig til Smaaplantninger, men dog kun med et forholdsvis lille Beløb, nemlig 5000 Kr. — I de følgende Aar stiger Statstilskudet imidlertid stærkt og var

i 1885	7,000 Kr.
i 1886	10,000 -
i 1890	35,000 -
i 1900	70,000 -
i 1910	82,000 -

Oprindeligt blev Planterne udleverede til $\frac{1}{2}$ Pris, men fra og med 1912 blev Tilskudet nedsat til $\frac{1}{3}$ af Planternes Værdi, idet Statstilskudet til Smaaplantninger blev nedsat fra i de senere Aar 82,000 Kr. om Aaret til 40,000 Kr. I 1914 forhøjedes dette Tilskud igen med 4000 Kr., dog saaledes, at disse 4000 Kr. foruden til Uddeling af Planter til nedsat Pris ogsaa kan anvendes til Tilskud til Jordarbejde, til Anlæg af Hegnsplantninger, Behandling af Hegn og til Demonstration m. m.

Idet bemærkes, at der for de første Aar ikke haves nøjagtige Oplysninger om det Plantetal, der er bleven udleveret til nedsat Pris, hidsættes til Belysning af denne betydningsfulde Virksomhed og dens Vækst gennem Aarene følgende Tal:

1880 udleveredes Planter for ialt	5,712 Kr.
1890 — — —	58,252 -
1900 — — —	112,466 - , nemlig 12,270,000 Planter.
1910 — — —	137,293 - — 13,307,000 —
1914 — — —	127,491 - — 11,838,453 —

Viborg den 20. Januar 1916.

C. E. FLENSBORG.

II. OM UDBYTTET AF PLANTAGERNE.

Det direkte Udbytte af Plantagerne vil altid blive overordentlig forskelligt efter Nedbørsforholdene, Temperaturforholdene, Læforholdene, Jordbundsforholdene, de anvendte Kulturmetoder, Afsætningsforholdene m. m.

Den aarlige gennemsnitlige *Nedbør* her i Landet er ca. 614 mm og for Jylland ca. 655, men for den sydlige Del af Nørrejylland er den særlig stor, ca. 715 mm, hvilket stiller disse Egne ganske gunstigt.

Tillige varierer *Nedbøren* jo meget fra Aar til Aar, og medens vi saaledes fra 1902-1911 have haft en *Middelnedbør* i April-Juni for Midtjylland af 145 mm — imod 122 fra 1880-1901 — har *Foraarsnedbøren* for Midtjylland atter i de sidste Aar været en Del mindre end 145.

Det er overordentlig kendeligt paa Plantagerne, om *Nedbøren* i April-Juni er større eller mindre, og i saa Henseende synes den sydligste Del af Jylland at være gunstigt stillet.

Hvad *Temperaturforholdene* angaar, er det navnlig Spørgsmaalet om *Nattefrost* i Maj og Juni der faar Betydning.

Sammen med det tørre Foraar have vi i de sidste Aar haft megen *Nattefrost* i Midtjylland, saaledes i 1914 indtil 5° C. den 23. Juni, der dræbte alle friske *Granskud*, mange Steder i indtil 6-8 Al. Højde. Saadan *Nattefrost* sætter jo *Plantningen* meget tilbage, selv om denne atter kan tage *Revanche*, naar der kommer gode Aar. *Nattefrost* synes at være værst i Midtjylland.

Læforholdene faa dels direkte *Indflydelse* paa *Væksten*, men maaske nok saa meget indirekte, idet man paa for *Vinden* udsatte *Partier* ofte har maattet plante *Hvidgran*, der i *Sammenligning* med *Rødgranen* kun giver et lille *Udbytte*.

Jordbundsforholdene blive ligeledes afgørende for *Plantningernes Vækst* og *Udbytte*. I 1866 ansaa mange det for haabløst at plante i *Midt- og Vestjylland* og da navnlig paa de udstrakte *Heder*, hvor man sagde, at *Plantning* paa *Grund* af *Ahlen* ikke kunde gro. Nu hører man ikke meget om *Ahlen*. Det er konstateret, at den paa store *Partier* af *Heden* kun findes som en ret svag *Dannelse*, og hvor *Jorden* mergles og dyrkes, opløses den efterhaanden. Hvor *Heden* reolpløjes, saaledes at *Ahlen* kommer op og bliver udluftet, bliver der i alt *Fald* i de første Aar et gunstigt *Voksested* for *Planterne*, og det samme gælder om end i knap saa høj *Grad*, hvor *Ahlen* kun gennembydes.

Det er navnlig det mere eller mindre tilstedeværende *Bakterieliv*, man nu

tillægger Betydning, og man finder da Bakterieliv paa de unge Heder, det vil sige paa Heder, der i alt Fald i den historiske Tid have været skovklædte. *Saadanne unge Heder findes særlig nær ved Jyllands Højderyg samt i Nord- og Østjylland, og her bliver Granens Vækst frodig*, og den korte Stampeperiode, der kan indtræffe, overvindes let f. Eks. ved Bjergfyrrens Hjælp.

De mange Plantager, der ere anlagte paa saadanne Heder, ville som Regel give et fortrinligt Udbytte. Det kan saaledes anføres, at der i den af Overretsprokurator Morville plantede (nu ca. 60aarige) Margrethelund Plantage ved Viborg, plantet i gammelt Egekrat og paa ung Hede, findes Bestande af over 2000 Kr.'s Værdi pr. Td. Ld.

Hvor Plantning er blevet udført paa *merglet og dyrket Agermark*, hvori der ogsaa er frembragt et Bakterieliv, træffer man overalt ogsaa i Midt- og Vestjylland god Vækst i Granerne. En ca. 50aarig Granplantning paa Ager i Vorbasse Sogn gav ved Renafdrift i Indtægt Netto 1000 Kr. pr. Td. Ld.

Men hvor Bakterielivet ikke eller kun sparsomt findes i Heden — og dette er ganske ens for Hedefladerne og store Dele af Bakkeøerne — blive Vækstforholdene vanskelige. Det er her, at Bjergfyrren er blevet anvendt som Kulturmiddel, og atter og atter kan det paavises, at Granerne ere komne frem i Heden, hvor de vare blandede med Bjergfyr, og hvor denne sidste rettidig blev borttagen, medens Gran alene plantet i Hede, endnu staar i Lyngen i 30-40 Aars Alderen. Det synes derfor, at Bjergfyrren giver Granen Evne til at gro ogsaa i den bakteriefattige Bund, men hvor hurtigt og hvor stærkt Granen vil gro, samt hvilke Dimensioner den vil opnaa, kan kun konstateres det enkelte Sted, efterhaanden som Tiden gaar.

Med Hensyn til Jordbundsforholdene bragte de af Kammerherre Müller og Professor Rørdam i 1910 afsluttede Undersøgelser af disse Forhold i de gamle Statsplantager den Oplysning, at de tilstedeværende smukke og værdifulde ca. 100aarige *Gran-Bestande i Stendalsgaard Plantage ere opvoksede paa en Jordbund, der, hvad dens Rigdom af opløselige Plantenæringsstoffer angaar, ikke er bedre end Hedebund i al Almindelighed, og at der i saa Henseende ikke er nogen Forskel af Betydning paa det undersøgte Bakke-Ø- og Flade-Jordbundsforhold.*

Herefter er det, man kan være berettiget til at antage og i alt Fald maa haabe, at Granen, bragt i Kraft af Bjergfyrren, ogsaa i Heden maa kunne udvikle sig til værdifulde Bestande, selv om dette tager Tid.

Gamle Morville fortalte, at han kunde huske, at Granerne i den nu smukke

100 à 120aarige Stendalsgaard Plantage i 40 Aars Alderen endnu stod i Stampe i Lyngen, men derefter begyndte de at gro, saa det var en Fornøjelse.

Noget lignende begynde vi nu at erfare i den ene Hedeplantage efter den anden, men *idet man ikke med Sikkerhed kan overføre Erfaringerne fra den ene Hede til den anden, staa vi endnu saaledes, at vi ikke kunne udtale os om det endelige Resultat i Almindelighed.*

De anvendte Kulturmetoder faa dernæst selvfølgelig Indflydelse paa Udviklingen og Udbyttet, men at komme videre herind paa vil føre for vidt.

De gamle Statsplantager bleve væsentlig tilkultiverede ved *Besaaninger* eller Gravning af Huller i Hede, hvorigennem dog mange Steder til sidst opnaedes smukke Bestande. Det var absolut et Fremskridt, da man indførte den dybe *Reolpløjning*, og det er yderligere et Fremskridt, at man i de sidste 15 à 20 Aar er gaaet over *til at mergle og dyrke Heden*, inden denne tilplantes, hvor dette kan lade sig gøre.

Afsætningsforholdene spille en overordentlig Rolle ikke mindst for Bjergfyrrens Vedkommende.

I *brændselsfattige Egne*, saaledes i store Dele af Nordjylland, sælges Bjergfyrkvas og Bjergfyrbrænde til saa *høje Priser*, at det der anses for en god Forretning at plante Bjergfyr paa Hede. I de mere afsides liggende Egne var Bjergfyr tidligere ganske uafsættelig, men Aar for Aar stiger Efterspørgslen, og Forholdet er nu saaledes, at alt kan sælges til ret gode Priser, naar man kun kan faa det hugget. Dette opnaas da bl. a. ogsaa igennem *Kul- og Tjærebrænding* i de større mest afsides liggende Plantager, og dels har man efterhaanden faaet Metoderne for saadan Brænding forbedrede, dels ere Priserne stegne saaledes, at her nu ogsaa kommer et ganske pænt Udbytte, ca. 1.50 Kr. netto pr. Rm.

Forbruget af *Bjergfyrpæle*, der afsættes til god Pris, er tillige stærkt stigende overalt i Vest- og Midtjylland.

Mejerierne begynde nu med Fordel at anvende Bjergfyrkvas til Opfyring, navnlig overalt hvor de have faaet deres Fyr indrettede tilstrækkelig store hertil.

Tillige stiger Anvendelsen af Bjergfyr til Brændsel stærkt Aar for Aar, efterhaanden som Befolkningen lærer at skatte dette i og for sig udmærkede Brændsel og herunder ogsaa at klippe det i passende Stykker med *dertil egnede Sakse*.

Endelig er *Prisen paa Grantræ* i de sidste 30 Aar steget med henimod 100 %, og der er neppe Udsigt til, at den høje Pris vil gaa ned i en lang Aarrække. *Verdenskrigen* har jo haft en stor Indflydelse paa de høje Priser og gode Af-

sætningsforhold for alle Plantageprodukterne, og selv om Priserne maaske ville dale noget efter Krigens Afslutning, hvilket dog sikkert vil tage lang Tid, har mangfoldige under Krigen lært at bruge og skatte Plantageprodukterne, hvilket altid vil faa blivende Betydning.

Ved Siden heraf faa de mange nye *Anlæg af Baner* gennem Hedeegnene den største Betydning for Afsætningsforholdene, og ligesaa stor Betydning faar *den saa stærkt stigende Mergling, Opdyrkning og Kultur* af de Heder, der forhen omgav Plantagerne. Med den stærkt *stigende Bebyggelse* og de forbedrede Trafikforhold vil efterhaanden kun faa Plantager faa en afsides Beliggenhed.

Insekt- eller Svampeangreb maa der jo ogsaa regnes med, ligesom med *Brandfare*. De første ere imidlertid saa nylig blevne ganske særlig diskuteret i Dagspressen, at dette sikkert endnu vil erindres, og hvad Brandfaren angaar, da er denne tilstede, uden at der dog endnu har været nogen større Calamitet.

Dernæst bliver en rettidig og stærk Gennemhugning afgørende for Udbyttet, hvilket ikke kan tidt nok indskærpes.

Man kunde sige, at Hedeselskabet og Staten i Stedet for at gaa saa rask frem, som Tilfældet har været med Tilplantning af store Arealer, først burde være gaaet forsøgsvis frem; men i saa Fald var hele Selskabets Udvikling bleven en ganske anden, end den blev.

Der var da neppe sket noget af Betydning udover Etablering af Forsøg, som tillige neppe havde ramt Hovedet paa Sømmet. Ikke alene var Udviklingen i det mindste skudt en Menneskealder tilbage, men de Resultater, der ere naaede nu paa alle Selskabets Virksomhedsomraader, vare rimeligvis aldrig blevne naaede. Det var Skovplantning paa Jyllands Heder, der samlede den store Interesse om Hedesagen, og de andre Virksomheder voksede op sammen med Skovplantningen og ofte ud fra Plantagerne.

Ved Siden af det direkte Udbytte maa det indirekte ikke overses. Hvilken Betydning har det ikke haft, at Hedeselskabet bragte Kapital til de fattige Hedeegne paa et Tidspunkt, da andre ikke tænkte paa disse. Herom kan Hedebefolkningen tale med, og herfor maa man takke ikke alene Staten, der stillede sig velvilligt overfor Hedeselskabets Henvendelser, men ogsaa de mange private Mænd og Kvinder, som have ofret saa meget paa Hedesagen.

Og idet Plantagerne, efterhaanden som de vokse op, skulle gennemhugges,

blive de betydelige Arbejdsgivere navnlig om Vinteren, saaledes at ingen i Nærheden af disse behøver at mangle Arbejde.

Let Adgang til Brænde og Bygningstræ faar ogsaa Betydning for de forhen træløse Egne, i hvilken Henseende Forholdet jo bliver gunstigst, hvor Gaarden kan hugge i egen Skov. Dette sker allerede adskillige Steder.

Og for Fremme af Smaaplantninger og lægivende Hegn har Plantagerne haft en overordentlig Betydning, ikke alene fordi Planter ofte kunde faas fra Plantagerne, men ogsaa fordi Omegnens Børn der lærte at plante.

Plantagerne ere almindelige Udflugtssteder for de tidligere skovløse Egenes Befolkning, der overalt glæder sig over disse. Og endelig har vi Spørgsmaalet om Plantagernes Indflydelse paa Klimaet. Rækkevidden heraf kan dog endnu ikke afgøres, da der hører lang Tid til at konstatere noget bestemt i saa Henseende.

Den 12. Januar 1916.

C. DALGAS.

III. MOSE- OG ENKULTUR.

Medens Anlæg af Vandingskanaler og Regulering af større Vandløb omtales S. 196, skal her nærmere gøres Rede for de mere lokale Anlæg til Vanding og Afvanding samt for det Arbejde, der er udført til Arealernes egentlige Kultivering.

MOSESTATIONER. For at fremme de lave Arealers bedre Udnyttelse besluttede Hedeselskabet i 1888-89 at anlægge Mosestationer hos private Folk for derigennem dels at vise, at disse Arealer ved en rigtig Behandling formaar at give meget store Afgrøder, dels at vise, hvorledes Jorden skulde behandles. I de siden da forløbne Aar til Udgangen af 1914 er ialt — spredt over hele Landet — anlagt 567 saadanne Stationer, oftest paa ca. 1 ha, og saaledes at Ejeren har maattet udføre Arbejdet efter Hedeselskabets Plan, medens dette har tilskudt Udlægsfrø samt Gødning i 2-4 Aar. Statens Tilskud har svinget betydeligt gennem Aarene og har højst været 8000 Kr. om Aaret.

VEJLEDNING. Gennem alle Hedeselskabets 50 Leveaar er paa dette, som paa de andre Omraader ydet gratis Vejledning til alle, der ønskede det. Til Udgangen af 1914 er ydet ialt 5482 skriftlige Vejledninger. Det aarlige Antal steg gennem 90erne og Begyndelsen af dette Aarhundrede, for i de senere Aar at aftage, da det almindelige Kendskab til Mosers og Enges Behandling er tiltaget stærkt.

KULTURPLANER. Herunder regnes ikke alene de mere udførlige Planer for Mosers og Enges Kultivering, men ogsaa Dræning af høj Mark, og særlig paa det sidste Omraade er Arbejdet stærkt voksende i de sidste Aar. Til Udgangen af 1914 er udarbejdet ca. 500 saadanne Planer omfattende et Areal af ca. 13,500 ha (24,772 Tdr. Ld.).

VANDLØBSREGULERINGER. Foruden de S. 196 omtalte, i Reglen større Reguleringer, er udført Regulering af ca. 300 i Reglen mindre Vandløb med et interesseret Areal paa ca. 8600 ha (15,590 Tdr. Ld.), og det er saadanne Reguleringer samt Udarbejdelse af de førnævnte Udgrøftnings- og Drænplaner, der i særlig Grad optager Distriktsbestyrernes Tid.

FORSØGSVIRKSOMHED. Paa Skovbjerg Mosestation og paa Mosestationen Pontoppidan ved Herning har Selskabet udført grundlæggende Forsøg vedrørende Højmosekulturen. En lignende grundlæggende Forsøgsvirksomhed vedrørende Anlæg og Behandling af Vandingseng er udført paa Hesselvig Enggaard syd for Herning. Medens Skovbjerg Mosestation i 1913 blev solgt, fortsættes Forsøgene paa de to andre Stationer i betydeligt Omfang.

Vedrørende Lavmosekulturen er særlig i de senere Aar udført Forsøgsvirksomhed paa større Mosestationer, saaledes i de store Engstrækninger, Nørreaadalen og Skalsaadalen ved Viborg, i Gjelleruplund Enge ved Herning og flere Steder.

Endelig er under Udførelse Forsøg vedrørende Opdyrkning af Klægjord paa et ca. 3 ha stort inddiget Klægjordsareal i Sdr. Nisum Enge ved Ulfborg, samt i den inddigede Marsk ved Ribe.

Forsøgsvirksomhed paa Eng og Mose udføres i de senere Aar mere og mere i Samarbejde med Landboforeningerne.

UNDERSØGELSER AF JORDBUNDS- OG VEGETATIONSFORHOLD. For at naa til den bedst mulige Forstaaelse af Eng- og Mosejordernes Egenskaber og af Betingelserne for deres bedre Udnyttelse, samt for at søge fastslaaet de forskellige Engplanters Værdi under forskellige Forhold, er der særlig siden 1899, da en Botaniker blev ansat ved Moseafdelingen, foretaget Undersøgelser dels af Enges og Mosers Jordbund og naturlige Plantevækst, dels af Afgrøderne fra kultiverede Arealer og ikke mindst fra Forsøgsarealerne.

Undersøgelserne er dels gaaet ud paa at fastslaa Jordbundens kemiske Sammensætning og i enkelte Tilfælde dens biologiske Forhold før og efter Kultiveringen, dels paa at bestemme Plantevækstens Karakter, foruden at der ved

Undersøgelserne af Plantevæksten paa Forsøgsarealerne er udført kemiske Analyser af Afgrøden fra de forskelligt behandlede Parceller.

Undersøgelserne af Jordbunden og af den naturlige Plantevækst er — særlig i de sidste 30 Aar — foretaget i et betydelig Antal Tilfælde, hvor Kultivering paatænkte udført, eller hvor Kulturforanstaltninger ikke ret vilde lykkes, men desuden har Hedeselskabet siden 1910 udført samlede Undersøgelser af samtlige lave Arealer indenfor nogle Herreder, som Fortsættelser af Undersøgelser, der var paabegyndt af de af Statens Planteavlsudvalg, Moseindustriforeningen og Hedeselskabet nedsatte Fællesudvalg.

Der er i den Anledning siden 1910 udført ca. 350 Analyser paa Selskabets Laboratorium.

De samlede Herredsundersøgelser er fuldførte for Kær Herred i Aalborg Amt; Hvetbo, Dronninglund og Børglum Herred i Hjørring Amt, samt udført for Middelsom, Sønderlyng, Fjends og Nørlyng Herreder i Viborg Amt og paabegyndt for Rinds Herred i samme Amt.

I Forbindelse med Inddigningen af Marsken ved Ribe og med Ordningen af Afløbsforholdene ved Ringkjøbing Fjord er der foretaget omfattende Undersøgelser af de derhen hørende Arealer og deres Vegetationsforhold.

UDSTILLINGER OG FOREDRAG. Hedeselskabets Udstilling og et Foredrag af E. Dalgas ved Landmandsforsamlingen i København 1888 blev Anledningen til en stor Fremgang for og Udvidelse af Hedeselskabets Virksomhed, og ved tilsvarende Lejligheder har Selskabet med Udstillinger og Foredrag deltaget i Landbrugets store Stævner. Til Stadighed deltager Selskabet ogsaa i Foreningen af jyske Landboforeningers Planteavlsudstillinger og — i stedse stigende Grad — i de lokale Landbo- og Husmandsforeningers Foredragsmøder og Udstillinger og Selskabet medvirker med samme Glæde, hvad enten det gælder et af de store Stævner eller det gælder en nystiftet lille Husmandsforening i en afsides Egn. Noget Tal for saadanne Udstillinger og Foredrag haves ikke, men der afholdes talrige hvert Aar, og de ledsages af Uddeling af Afhandlinger om Mosers og Enges rette Behandling.

Ogsaa under denne Virksomhed er Organisering af Befolkningen til Optræden i Fællesskab en vigtig Opgave, der i Selskabets første 30-35 Leveaar ofte krævede megen Tid og megen Taalmodighed, medens det i de senere Aar gaar meget lettere.

Viborg den 24. Januar 1916.

T. CLAUDI WESTH.

IV. HEDESELSKABETS KULTURTEKNISKE VIRKSOMHED.

Arbejderne kan henføres enten under Vanding eller Vandstandsregulering eller de udgøre et Led af Mergelvirksomheden:

VANDING. Der er anlagt over 100 Vandingskanaler med en samlet Længde af ca. 407 km (54 Mil) og med et Vandingsareal af ialt ca. 7175 ha (13,000 Tdr. Ld.).

Den samlede Vandmængde, Kanalerne fører, kan ansættes til ca. 71 m³ (2300 Kubikfod) pr. Sec. (d. e. mere end det dobbelte af Gudenaas Vandføring ved Randers). Kanalernes Anlægssum, bortset fra flere der er udført af de interesserede Lodsejere selv, overstiger betydeligt 1¹/₄ Mill. Kr.

Det største Kanal anlæg er den store Skernaakanal, der er ca. 21 km (2³/₄ Mil) lang og som ved Indløbet fører ca. 4 m³ (130 Kubikfod) Vand pr. Sec., Vandingsarealet er ca. 385 ha (700 Tdr. Ld.).

Under Vandingsanlægene henregnes ogsaa de i Marsken anlagte Dampvanding; det største Anlæg af denne Art er Farup-Anlægget, ved hvilket ca. 495 ha (900 Tdr. Ld.) vandes fra et Pumpeanlæg paa ca. 60 H. K., Anlægssum ca. 75,000 Kr.

Detailanlæg for Vanding af Enge er udarbejdet for over 830 ha (1500 Tdr. Ld.).

Naar undtages Dampvandingerne, falder saa godt som hele denne Virksomhed før 1900.

VANDSTANDSREGULERINGER. Særlig efter 1900 har Arbejdet med Forbedring af Vandstandsforholdene i Kær og Sumpe, Moser og Enge taget Fart, ikke blot bliver almindelige Vandløbsreguleringer, Dræningsarbejder og Rørledningsanlæg hyppige, men ogsaa kunstige Afvandinge, Inddigninger og Inddæmninger forekommer almindeligt. Arbejdets Omfang vil illustreres gennem følgende:

Før 1906 er der bragt ialt ca. 85 Vandstandsreguleringer med et interesseret Areal af ca. 20,700 ha (37,500 Tdr. Ld.) til Udførelse; i Aarene 1906-15 er der udført ialt 285 Arbejder med et samlet Areal af ca. 48,850 ha (88,500 Tdr. Ld.) og med en Bekostning af 4,910,000 Kr.

Den største samlede Vandløbsregulering fandt Sted i Skalsaadalen. Arbejdet kostede ca. 250,000 Kr. og kom ca. 3865 ha (7000 Tdr. Ld.) tilgode.

De kunstige Afvandinge udføres i Almindelighed som Vindmotoranlæg med Snegl, dog forekommer ogsaa Damp- og Varmemotoranlæg i Forbindelse med Snegl eller Centrifugalpumpe. Det største samlede Pumpeanlæg er opstillet i Henninge Nor paa Langeland; Noret, ca. 185 ha (336 Tdr. Ld.) er et i 1912 ind-

dæmmed Saltvandsareal, der holdes afvandet ved en 15.7 m (50 Fods) Vindrose-motor med 2 Snegle og 1 Bronsmotor paa 25 H. K. med 1 Snegl; Vandet løftes ca. 3.5 m (11 Fod). Hele Arbejdet med Dæmning, Kanaler og Pumpeanlæg har kostet ca. 80,000 Kr.

Af Digeanlægene er Diget for Marsken ved Ribe langt det største; der er her ved et Dige paa 18.4 km ($2\frac{1}{2}$ Mil) beskyttet et Areal paa 6820.5 ha (12,356 Tdr. Ld.); den samlede Udgift til Anlægget var ca. 1,800,000 Kr. Kun til dette Digeanlæg og et Par enkelte andre er der givet Statstilskud, ellers er samtlige Arbejder helt betalt af de interesserede Lodsejere.

MERGELVIRKSOMHEDEN. Arbejdet paa dette Omraade har bestaaet i: Indkøb af Spormateriel (Spor, Vogne, Lokomotiver), Anlæg af Mergelbaner og teknisk Assistance ved Anlæg af Mergelspor.

Der er anlagt 3 faste Mergelbaner med en samlet Længde af ca. 53 km (7 Mil) og til en Bekostning af ca. 320,000 Kr.

I 1904 blev det første transportable Mergelspor indkøbt og anlagt; Hedeselskabet er nu i Besiddelse af ca. 113 km (15 Mil) transportabelt Spor med et rullende Materiel af 733 Tipvogne. Dette Materiel, til hvis Indkøb er bevilliget Midler paa de aarlige Finanslove, har kostet ialt 423,311 Kr. 79 Øre: Til Sporenes Vedligeholdelse er der indkøbt Spormateriel for 59,611 Kr. 33 Øre, hvilket Beløb er dækket gennem den Lejeafgift, som Mergelselskaberne giver.

I Begyndelsen brugtes som Trækkraft paa disse Spor Heste, senere forsøgte med Motorlokomotiver, nu anvendes saa godt som overalt smaa 10-12 H. K. og enkelte 20-25 H. K. Damplokomotiver. Der er til Mergelselskaberne indkøbt saadanne 14 Lokomotiver for ialt 66,110 Kr. Spormateriellet bestaar af 96,371 m Spor med 7 kg Skinner, 7804 m Spor med 10 kg Skinner og 8507 m Spor med 12 kg Skinner. Tipvognene rummer 1 m^3 og er byggede helt af Jern.

Viborg i Januar 1916.

KR. THOMSEN.

V. MERGELVIRKSOMHEDEN.

1. MERGELSØGNING OG MERGELUNDERSØGELSER. Hedeselskabets første Arbejde i Mergelsagen bestod i Udsendelse af Mergelsøgere, der gennem praktisk Arbejde efterhaanden erhvervede sig betydeligt Kendskab ikke alene til, hvorledes Søgningen foretoges, men ogsaa til, hvor der med størst Udsigt til Udbytte kunde søges.

Mergelsøgningen foretages ved mindre Boringer, idet dens Opgave kun er at fastslaa Mergelens Tilstedeværelse og at fremskaffe Prøver af den til Analyse. Saadan Mergelsøgning er foretaget over 5000 Steder, og der er fundet ca. 1800 Mergelgrave.

Mergelsøgning er fortsat omtrent uforandret gennem de 50 Aar med een fast Mergelsøger; i Perioder har Arbejdet været noget større, i andre Perioder mindre, men i den sidste halve Snæs Aar har dette Arbejde væsentligt skiftet Karakter, idet Hovedsagen mere og mere er blevet en nærmere Undersøgelse af Lejer, hvis Tilstedeværelse oftest iforvejen var kendt.

Saadanne grundige Undersøgelser er foretaget af ca. 250 Mergellejer, hvor man dels ved mindre Bor har konstateret Lejets Omfang, dels ved store Bor har fastslaaet Mergellagets Dybde og Lejringsforhold, og ved systematisk Udtagning af Prøver af de opborede Søjler har kunnet fastslaa Mergelens Beskaffenhed i de forskellige Lag og paa de forskellige Steder.

Mergelprøverne analyseres siden 1910 paa Selskabets eget kemiske Laboratorium, hvor der i den Tid er udført over 5000 Analyser af Mergel. Analysering foretages altid for Indhold af kulsur Kalk og ofte desuden for Indhold af Kali.

2. MERGEL- OG KALKTRANSPORT PAA JERNBANER. Der er dog Egne, hvor det ikke er lykkedes at finde Mergel, eller den fundne Mergel er utilstrækkelig til Egnens Forbrug, eller den er af daarlig Beskaffenhed eller vanskeligt tilgængelig. I 1889 paabegyndtes derfor Transport af Mergel paa Jernbanerne, idet Staten indtil 1896 støttede Transporten ved kun at kræve Betaling for de daglige Udgifter til Personale, Kul, Olie etc. Siden har Jernbanerne faaet fuld Fragt, men Staten har gennem Hedeselskabet ydet et Tilskud = ca. $\frac{7}{10}$ af Fragten til Transport af baade Mergel og Kalk, der anvendes i mergel- og kalkfattige, magre Egne.

Indtil Udgangen af Finansaaret 1914-15 er med Statstilskud transporteret ialt 132,715 Vgl. Mergel (alle Vognladninger er à 10,000 kg) og 15,992 Vgl. Kalk. Statstilskudet dertil har ialt udgjort 1,671,942 Kr. 49 Øre, deraf til Mergeltransport ca. 1,428,000 Kr. og til Kalktransport ca. 244,000 Kr., hvori ikke er medregnet Fragtnedsættelse for de 8,064 Vgl. Mergel, der er transporteret før 1897. Mergeltransporten udgjorde i 1890: 610 Vgl., i 1900: 2082 Vgl., i 1910: 10,781 Vgl. og i 1914: 18,416 Vgl.; Statstilskudet for de tre sidstnævnte Aar udgjorde henholdsvis 28,257 Kr. 35 Øre, 130,108 Kr. 06 Øre og 238,695 Kr. 65 Øre.

Medens Transporten af Mergel altsaa er stadigt og meget stærkt voksende gennem de sidste 25 Aar, tager Transporten af Gødningskalk med Fragttilskud

i de senere Aar snarest af, idet den har omfattet i 1905: 506 Vgl., i 1910: 1927 Vgl. og i 1914: 888 Vgl.; Statstilskudet for de 3 Aar udgjorde henholdsvis 9248 Kr. 08 Øre, 25,099 Kr. 40 Øre og 12,669 Kr. 45 Øre.

Den første Transport af Mergel iværksattes paa Banen Silkeborg-Skjern, hvor Hedeselskabet ved de enkelte Stationer organiserede Interessentskaber, der anlagde Aflæssespor for Mergel og købte Mergel for et Tidsrum af 25 Aar af Ejeren af Seilgaard, saaledes at denne leverede Mergelen i Banevogn. I alle andre Egne er Landmændene organiserede i Andelsselskaber, der enkelte Steder køber Mergelen af private Leverandører, men som andre Steder selv har erhvervet og selv udnytter Mergellejerne.

Det største af saadanne Mergelselskaber er „*Vestjyllands Mergelforsyning*“, der omfatter Midt- og Vestjylland og har et fortrinligt Mergelleje i Rindom ved Ringkøbing. Mergelleveringen paabegyndtes i 1908 og er stærkt stigende, saaledes at den nu er mere end 10,000 Vognladninger om Aaret. Et andet Selskab „*Alhedens Mergelforsyning*“ transporterer fra Kølsen Mergelleje ved Viborg nu aarlig ca. 4000 Vgl. Mergel.

Under denne Virksomhed er det lykkedes at erholde Tilladelse til Aflæsning af Mergel og Kalk paa fri Bane overalt, hvor Forholdene tillader det, ligesom det er lykkedes adskillige Steder med Statens Støtte at faa anlagt særlige Vige-spor til Aflæsning af Mergel for at lette Adgangen til Mergel og Kalk langs Jernbanelinjerne.

3. TRANSPORT AF MERGEL PAA SPORBANER. a) *Faste Sporbaner*. Til Egne, der havde for langt til Mergelen og for langt til Jernbanen, har man allerede tidlig haft sin Opmærksomhed henvendt paa Anvendelsen af særlige Sporbaner, hvoraf de først anlagte var fastliggende fra et bestemt Mergelleje og ud i en bestemt Egn. Af saadanne anlagdes 3, nemlig i 1879-80 Damholt-Hodsager Mergelbane, i 1885-86 Grindsted Mergelbane og i 1895-96 Eskær-Slyng Mergelbane. Disse Mergelbaner anlagdes paa det Grundlag, at Lodsejerne dannede et Interessentskab og tilvejebragte $\frac{1}{6}$ - $\frac{1}{8}$ af Anlægskapitalen, og Staten tilskød da Resten som rentefrit Laan, der efter nogle Aars Afdragsfrihed skulde afdrages i 25 Aar. Laanene blev dog for en stor Del efterhaanden eftergivne af Statskassen. Paa de to Mergelbaner er udkørt følgende Mængder Mergel:

Damholt-Hodsager	80,000 m ³ (11,980 Kbfvn.),
Grindsted	150,000 - (22,462 —),

medens Mergelmængden for Eskær-Slyng Mergelbane er Selskabet ubekendt.

De har hver især haft stor økonomisk Betydning for vedkommende Egn, men nogen almen Betydning kunde saadanne Baner ikke faa, da Anlægsudgifterne var meget store i Forhold til den Mergel, Banens Opland kunde aftage.

b) *Flyttelige Sporbaner.* Hedeselskabet ledtes derved ind paa Tanken om at anvende Sporbaner, der kunde flyttes fra en Egn til en anden, eftersom der blev Brug for dem.

Paa Finansloven for 1904-05 opførtes den første Bevilling (10,000 Kr.) til Indkøb af Materiel dertil, og i 1904 kom den første flyttelige Mergelsporbane i Gang i Ø. Brønderslev.

Indtil Udgangen af 1914 har Hedeselskabets Spor været benyttet ved 25 saadanne flyttelige Sporbaner, og der er paa disse udkørt ialt 647,245 m³ (97,000 Kbfvn.) Mergel.

Transporten udgjorde i 1905: 11,400 m³ (1707 Kbfvn.), i 1910: 72,000 m³ (10,782 Kbfvn.) og i 1914: 165,200 m³ (24,737 Kbfvn.).

I de sidste 5 Aar har Hedeselskabets Spormateriel ikke tilnærmelsesvis kunnet strække til til alle de Mergelselskaber, der i denne Tid er blevet organiserede og i det hele forberedt saavidt, at Mergeltransporten kunde paabegyndes, og man har derfor bortliciteret de store Arbejder til private Entreprenører med eget Spormateriel. Det første af disse Mergelselskaber paabegyndte Arbejdet i 1910, medens der nu er 24 i Gang. Indtil Udgangen af 1914 har disse Selskaber ialt udkørt 1,180,000 m³ (176,700 Kbfvn.) Mergel, deraf alene i 1913: 384,628 m³ (57,596 Kbfvn.) og i 1914: ca. 490,000 m³ (73,375 Kbfvn.).

Hedeselskabets vigtigste og sværeste Anpart i denne Virksomhed er Organiseringen af Mergelselskaberne, hvilket altid sker saaledes, at der dannes solidariske Selskaber — Andelsselskaber —, der laaner de fornødne Midler, saaledes at Mergelen i Reglen betales i Løbet af 10 Aar, men derefter følger Undersøgelse af Mergellejer, Planlægning af Sporbanen, Bortlicitering af Arbejdet og — i forskellig Grad — Bistand ved Arbejdets Gennemførelse, ligesom Selskabet i Reglen er Voldgiftsdommer overfor Meningsforskelligheder mellem Mergelselskabet og dets enkelte Medlemmer eller Entreprenøren.

De Mergelselskaber, der benytter Hedeselskabets Spormateriel, svarer derfor en Lejeafgift af 10-15 Øre pr. Kubikmeter Mergel, der transporteres.

Da der til disse Selskaber skal rejses meget store Kapitaler, søgte Hedeselskabet i sin Tid at formaa Statskassen til at yde billige Laan; dette ønskede

man ikke at gaa ind paa, hvorimod Staten siden 1909 har ydet *Tilskud til Forrentning af Mergelselskabernes Laan*, der fra 1912 er administreret af Hedeselskabet. Tilskudet udgjorde oprindelig indtil 2 pCt. af Laanebeløbet, saaledes at Mergelselskabet selv skulde betale mindst 3 pCt. i Rente. Efter 1912 har Tilskudet udgjort 2 pCt. uanset Rentefodens Størrelse. Mergelselskabernes samlede Laanebeløb indtil Udgangen af Finansaaret 1914-15 var 6,637,596 Kr., og det samlede Tilskud, der til Udgangen af dette Finansaar er ydet, udgør 188,602 Kr. 88 Øre, deraf udgør Tilskudet for Finansaaret 1912-13: 28,382 Kr. 64 Øre, for Finansaaret 1913-14: 53,517 Kr. 99 Øre og for Finansaaret 1914-15: 64,879 Kr. 70 Øre, saaledes at ogsaa disse Tal udviser, at Stigningen i Mergelforbruget er særdeles stor netop i de allersidste Aar.

4. FORSØGSVIRKSOMHED. Selskabet har ikke paa noget Omraade beskæftiget sig meget med Udførelse af eksakte Forsøg, men har dog inden for de forskellige specielle Virksomhedsgrene anlagt enkelte saadanne. Vedrørende Mergling og og Kalkning udføres saaledes omfattende Forsøg paa Højmose ved Herning og paa Hedejord paa Alheden ved Frederiks.

5. Udstillinger, Foredrag m. m. Mergelsagens Udvikling har især i de senere Aar krævet et stort Arbejde for at sprede de Erfaringer, der er indhøstet i Tidens Løb.

Selskabet har virket derfor gennem Udstillinger Jylland over, særlig sammen med Landbo- og Husmandsforeninger, samt ved Afholdelse af Foredrag derom ligeledes særlig i Landbo- og Husmandsforeningerne.

Endvidere har Selskabet ogsaa søgt at sprede Interesse for og Kendskab til Mergelspørgsmaalet gennem Artikler — særlig i Hedeselskabets Tidsskrift — hvoraf Særtryk er spredt i de Egne, hvor de har særlig Interesse.

Viborg i Januar 1916.

TH. CLAUDI WESTH.

VI. FORTEGNELSE OVER HEDESELSKABETS MOSEINDUSTRIELLE AFDELINGS ARBEJDER I LØBET AF AARENE 1910-15.

1. UNDERSØGELSER AF MOSER AF HENSYN TIL DERES INDUSTRIELLE UDNYTTELSE er foretagne i følgende Antal:

1910: 12 Undersøgelser.	1913: 16 Undersøgelser.
1911: 15 —	1914: 12 —
1912: 16 —	1915: 17 —

Af samtlige (88) Undersøgelser falder Hovedparten (61) i Jylland, 12 paa Sjælland, 10 paa Fyen, 1 paa Lolland og 3 paa Falster, medens 1 er foretaget i Udlandet (Polen).

I Tilslutning til Flertallet af Undersøgelserne er der udarbejdet Forslag til Anlæg og Drift af Tørveværker; og en Del af saadanne er da ogsaa i Aarenes Løb bragt til Udførelse (se nedenfor), medens andre Rekvirenter har stillet Sagen i Bero.

En Del Undersøgelser er foretagne for bestaaende Tørvefabrikker. I nogle Tilfælde har Undersøgelserne andraget Fremstilling af Skæretørv og en Konstatning af Tørvebeholdningens Størrelse. Og i atter andre Tilfælde har den rekvirerede Undersøgelse ført til det Resultat, at Afdelingen har maattet fraaade Rekvirenten at udnytte Mosen industrielt, fordi den ikke egnede sig dertil eller bedre til Opdyrkning.

2. VEJLEDNINGER VED ANLÆG AF NYE TØRVEVÆRKER OG BRUGEN AF ÆLDRE. I Aarenes Løb er der ved Afdelingens Mellekomst anlagt 17 nye Værker for Fremstilling af Brændtørv, og 2 for Fremstilling af Tørvestrøelse, alle væsentlig mindre Anlæg. Iøvrigt er der givet en Række Anvisninger m. H. t. Ændring af ældre Værker og deres Benyttelse, derunder ogsaa Afvanding, Indretning af Dæmninger, Læggepladser m. m.

3. De af Moseselskabet paabegyndte REKOGNOSCERINGER AF MOSER OG KÆR fortsattes i 1910 med Grindsted-Varde Aas Opland, men blev derefter opgivne og erstattede med de af Selskabet foretagne, mere alsidige Eng- og Moseundersøgelser, der foretages med Henblik paa baade industriel og kulturel Udnyttelse.

4. ANALYSER af Tørvemasse, Brændtørv og Tørvestrøelse er ved Afdelingens Mellekomst udført i stort Antal og har været et ganske uundværligt Led i dens Arbejde.

5. FYRFORSØG. Der er i Aarenes Løb udført nogle enkelte Fyrforsøg paa Mejerier med Henblik paa Benyttelsen af Tørv og Brænde som Brændsel, og 1 Forsøg med Tørv paa et Elektricitetsværk. Iøvrigt har Fyrforsøgene væsentlig angaaet Forsøg med en lang Række forskellige Typer af Ovne og Kaloriferer for Tørv og Brænde; af saadanne er der i 1913 udført 25 Forsøg, i 1914: 11 og i 1915: 16 Forsøg, ialt 52.

6. STATISTISKE OPGØRELSER over Produktionen af Maskintørv og Tørvestrøelse er foretagne paa Grundlag af Henvendelser til Tørvefabrikerne og aarlig

publicerede. Til Oplysning om *Tørveforbruget* i Stats- og Privatbanernes Lokaler og i Mejerier er der fremskaffet det fornødne Materiale, som delvis er offentliggjort.

7. FRAGTTAKSTERNE FOR BRÆNDTØRV OG TØRVESTRØELSE. I Anledning af det i Rigsdagen 1911 forelagte Forslag til Lov om Ændringer i Statsbanernes Takster indgaves et længere, motiveret Andragende om, at Brændtørv og Tørvestrøelse fritoges for den Takstforhøjelse, der var stillet i Udsigt gennem Forslaget. De nævnte Varer opførtes derefter i den nydannede, laveste Fragtklasse (7), og Fragttaksten kom til at ligge midtvejs mellem den gamle Takst og den i Forslaget fremsatte.

8. En Række PUBLIKATIONER vedrørende moseindustrielle Emner er offentliggjorte, fornemmelig i Selskabets Tidsskrift, men desuden i Dagspressen.

9. Talrige FORESPØRGSLE fra Ind- og Udland er besvarede.

A. MENTZ.

TIL AFSLUTNING

Som Hedeplantningens Maal her i Landet skal Enrico Dalgas efter Ludvig Schrøders Udsagn engang have opstillet, at man skulde komme til at gaa i Skov fra Kongeaaen til Limfjorden. Dalgas tumlede altid med store Tanker, havde altid store Maal og vilde ogsaa helst gjøre store Forsøg. Da han en Gang blev spurgt, hvorfor han ønskede Skovbjerg Mosestation saa stor, svarede han: „Fordi Forsøget skal svare til Opgaven“. Ved de i denne Lyngmose fremkaldte udstrakte Havremarker vilde han gjøre et betydeligt Indtryk. Det er, „hvad Hedeselskabet tilsigter“, sagde han, „Mosesagen er en stor Sag“. Hedesagen var ham i det Hele en saa stor Sag, at den altid brændte ham i Sjælen og altid laa ham paa Tungen. Provst Thyssen skriver i et Brev, hvori han fremdrager Minder om sit Samarbejde med Dalgas: „Hvad en Samtale med ham end drejede sig om, så skulde den nok altid ende med Hedesagen. Jeg har lagt Mærke dertil mange Gange, jeg har færdedes meget med ham, i mit Hjem, ved Møder og på mangfoldige Køreture, hvor jeg som oftest selv var Kusk og han sad ved Siden af mig, men jeg ved ingensinde, at en Samtale ikke er endt med Hedesagen“.

Dalgas var ikke særlig veltalende, men talte gjerne og let, og naar han talte, siger Kammerherre Bech til Engelsholm ved Give Plantningsforenings Jubilæum i 1913, følte man, at hvert af hans Ord var til at stole paa. Han gjorde Indtryk, og det gjorde han ogsaa i Samtale. „Han var en ualmindelig fornøjelig Gæst at have i sit Hjem“, skriver Provst Thyssen i det ovenfor nævnte Brev, „nobel i hele sin Optræden, elskværdig til det yderste og såre interessant i Samtale, der til Tider kunde komme ind på mange forskellige Emner, hans Dannelse var indgående og omfattende. Der kom altid en ualmindelig Friskhed med ham ind i Stuen, sjælden har jeg mødt en Mand, der dog var op i Årene, der kunde tage på alt med en så forunderlig Umiddelbarhed. Og så var det, som Energien lyste ud af ham fra Isse til Fodsål, han tog aldrig ligegyldigt eller overlegent på en Sag, men tog altid Sagen under det Synspunkt, om man

derigennem kunde være med til at tjene Samfundet." Se, en saa overlegen Mand kunde uden at trætte altid ende en Samtale med Hedesagen og kunde med Virkning hævde, at Opgaven maatte være at komme til at gaa i Skov fra Limfjorden til Kongeaaen.

Men Troen paa Muligheden af en saa stor Fremtid for Skoven paa Heden fik ikke Lov til at forblive urokket.

I Begyndelsen af 1891, det Aar, da Hedeselskabet holdt 25 Aars-Jubilæum, udsendte Dalgas Bogen „Skov-Kulturer i Jyllands Hedeegne". Han gjorde i den Rede for sine Erfaringer gennem de mange svundne Aar paa Plantningsområdet. Han nævnte med Tak en Række Mænd, der havde støttet ham og beriget hans Viden, der desuden, som han siger, havde suget Næring af baade uden- og indenlandsk Litteratur; men, føjer han til, „den overvejende og væsentligste Del af Indholdet stammer fra Hedeselskabets egne Erfaringer i Marken". Og saaledes maatte det være med en Bog af Dalgas, der allerede i 1866, da han ved Landmandsforsamlingen i Aarhus skiftede Ord med J. C. la Cour, holdt paa, at Alt ikke var gjort alene med at analysere paa videnskabelig Vis, „man maatte ogsaa ud i Marken". Han var den praktiske, snarraadige Mand, der, som det er sagt, færdedes over 200 af Aarets Dage ude i Heden, hvor han bl. A. havde slaaet fast, at de af Hedeboerne ringeagtede Bjergfyr, „de villige Nopser", som nok gjerne groede i Heden, men efter Beboernes Mening ellers ikke duede til noget, i endog to Henseender kunde komme til at spille en vigtig Rolle, som Blandingstræ med det Formaal at hjælpe sygnende Graner frem og som Skovtræ i ren Bestand. Bjergfyrreren var en Tid fejltagtigt bleven kaldet pinus inops istedenfor pinus montana, derfra stammede Navnet „de villige Nopser".

Den med Dalgas' sædvanlige Iver og Interesse skrevne Bog blev ikke blidt modtagen i forstlige Kredse. Forstdocent, nu Professor C. V. Prytz ser i „Tidskrift for Skovvæsen" (1892) ret overlegent paa den som et blot „agitorisk" Indlæg for Hedesagen. Det er da naturligt, at Dalgas har ment at kunne være fritagen for at indlade sig med Anmeldelsen. Der kom intet Svar fra ham paa de to Hovedindvendinger, den ved Siden af sin almindelige Dom dog mente at maatte gjøre gjældende, og som her skulle i alt Fald antydes. Ved Beregningen af det Udbytte, Hedeskov kunde give, skulde Dalgas være kommen til for gunstige Resultater, hans Tal vilde derfor berede Skuffelser, og dernæst havde Hedeselskabet i sin Iver for at faa Jylland „loddent" under ham beplantet Hedejordbund, der ikke i Længden vilde kunne ernære en Skov; istedenfor en

Lynghede vilde der komme en Træhede. Hvad nu den første Indvending angaar, er det vist sikkert, at en Udbytteberegning er en indviklet Sag, og karakteristisk er det, at Forstraad F. Bang, der, som tidligere nævnt, paa dette Punkt stillede sig paa Anmelderens Side, ikke er enig med denne i, hvorledes en saadan Beregning retteligst bør gjøres. Og hvad den anden Indvending angaar, kan Videnskaben næppe give nogen almindelig Regel for den paagældende Jords rette Beskaffenhed, vi vide sikkert endnu for lidt om de naturhistoriske Forhold, der i saa Henseende maa anses for afgjørende. Vi ville høre nærmere herom nedenfor, men allerede her vil det være af Interesse at se, hvorledes en anden udenfor Hedeselskabet staaende Forstkyndig har stillet sig overfor Enrico Dalgas og det af ham udførte Arbejde, her tænkes paa Forstkandidat, nu Professor A. Oppermann.

Som vi tidligere have hørt, var han — han siger det selv — en Modstander af eller i alt Fald Tvivler overfor Hedesagen, men samtidig stiller han sig endog meget sympatetisk overfor Dalgas personlig. Det fremgaar tydeligt af hans ganske talrige biografiske Dalgas-Meddelelser i hans „Bidrag til dansk Skovhistorie“ (1889), i „Dansk biografisk Lexikon“ (1890), i „Tilskueren“ (1894) og i Studentersamfundets populære Smaaskrifter (1895). Han ser de store Vanskeligheder, Hedebeplantningerne ville faa at kæmpe med: Behandlingen af de blandede, væsentlig af Rødgran og Bjergfyr bestaaende Bevoxninger, Snyltesvampen Rodfordærverens voldsomme Angreb, Bjergfyrveddets formentlig ringe Værdi og Hindringerne i den magre Jordbund mod, at Rødgranen mange Steder kan udvikle sig til frodig Höjskov. Han er ikke med Dalgas sikker paa, at Hovedmassen af de magre Hedesletter tidligere have baaret egentlig Skov, og ser væsentlig spørgende paa deres Evne til at kunne gjøre det i Fremtiden. Men samtidig fremhæver han den Klogskab, hvormed Hedeselskabet har forstaaet at udrette meget med smaa Midler, lægger Vægt paa Dalgas' store organisatoriske Talent, taler om hans mange vejledende og oplysende Skrifter, mellem hvilke ogsaa hans „Skov-Kulturer i Jyllands Hedeegne“ nævnes, og endelig siger han, at Dalgas' praktiske Erfaringer paa mange Punkter have gaaet „Haand i Haand med P. E. Müllers Forskninger, der har været grundlæggende for vor Forstaaelse af Hedejorden og Hededannelsens Natur“.

Herefter vil det have sin Betydning at blive noget nærmere bekendt med disse Forskninger. Kammerherre P. E. Müller, vor Forstvidenskabs Ypperste, har jo som Maal helt at bygge Skovdyrkningen paa naturvidenskabelig Grund,

og derfor er det nok værd at høre, hvad han har at sige om Hedeselskabets Virksomhed. Allerede i sine betydningsfulde „Studier over Skovjord“ (1878-84) giver han en interessant Udsigt over Hededannelsen, hvis Begyndelse efter hans Mening vistnok maatte henlægges til en meget fjærn Tid. Den rakte muligvis Glacialperioden Haanden, hvorfor han tvivlede om, at Hedefladerne tidligere havde været skovklædte.

Som vi tidligere have hørt, drev Kammerherre Müller fra 1873 praktisk Hededyrkning paa Plantagen Holt, som han var Medejer af. Han vilde bl. A. dyrke Rødgran uden Indblanding af Bjergfyr, men i 1897 var han, som tidligere nævnt, naaet til det Resultat, at hverken Rødgran eller Ædelgran lod sig dyrke i Renkultur paa de gamle vestjyske Heder. Dalgas' lykkelige Greb med Indplantning af Bjergfyr havde besejret hans Forsøg paa at naa Maalet alene ved grundig Jordbearbejdning. Ved denne hindredes Lyngens Væxt ikke, og naar Bunden lynglukkedes, sygnede Granerne. „Mærkværdigt“, skriver han, „at denne Virkning af Lyngen kun spores Vest for Höjderyggen, hverken paa Bornholm, Sjælland, Midtjylland eller andre Steder. Endvidere spores den heller ikke, hvor Kulturen i samme Egn er udført paa gammel Agermark; selv om Lyngen her dækker helt, er Virkningen ikke den samme, Granerne komme dog igjennem. Vi staa her overfor et X, en Ubekjendt, om en fysisk, en kemisk eller en jordbundsphysiologisk Faktor vilde det være af største Vigtighed nærmere at undersøge.“ Og Kammerherre Müller arbejdede stadig herpaa, saaledes som det bl. A. kan ses af hans Indledningforedrag ved det ottende almindelige danske Skovbrugsmøde 1901 i Silkeborg om „Rødgranens Kultur i de midt- og vestjyske Hedeegne“.

Idet han gaar ud fra, at Rødgranskoven er en Kunstskev, en Vegetationsform, som ikke er naturlig her, og at den derfor i høj Grad trænger til Støtte ogsaa fra Videnskabens Side, siger han, at det vilde have været godt, om Skovbrugslæren, da der i Slutningen af 60erne i forrige Aarhundrede kom Fart i Hedeskovavlægene, kunde have vist, hvor Jorden var god for Rødgranen, og hvorledes Vanskelighederne i den mindre gode Jord skulde overvindes. Det kunde den imidlertid ikke, saa lidt som den endnu kunde forklare, hvorfor Granerne, naar Jordbunden lukkedes af Lyng, sygnede, og hvori det laa, at Indplantning af Bjergfyr bragte dem paa Fode igjen. Den praktiske Oberstlöjtnant Dalgas havde vel strax haft en Betegnelse parat til Fænomenet. Det var „Lynggiften“, der virkede og blev modvirket af Bjergfyrren som Modgift; det var dog kun Udtryk,

der fingerede en Forklaring, og under hvilken man skjulte sin Uvidenhed. Til at opnaa en virkelig Forstaaelse behøvedes imidlertid langvarige og omhyggelige videnskabelige Undersøgelser, der maatte kræve Statens Støtte.

Indtil man kom saa vidt, gav han Anvisning paa en Række praktiske Forsøg, som kunde være til Hjælp for den videnskabelige Forskning. Men for sit eget Vedkommende synes han paa eet Punkt at være naaet frem til en Forklaring, som han dog kun fremfører med alt Forbehold. Da der i de gamle Heder hverken findes Regnorme eller Muldvarpe, der kunne bearbejde Jorden og aabne den for Luftens Indvirkning, maa de lavere Organismer, der besørge de organiske Stoffers Dekomposition under utilstrækkelig Luftadgang, Svampene og navnlig Bakterierne, spille en fremtrædende Rolle ved Muldstoffernes Dannelse. Naar nu Adgangen til Luft i Jorden bliver sparsommere ved Lyngens Dækning af Bunden og især ved det med Lyngens Rødder følgende Svampevæv, ville de usynlige Mikroorganismer, Bakterierne, vistnok forholdsvis hurtigt kunne paavirke Jordbunden paa ejendommelig og ensidig Maade og rimeligvis gjøre den mindre skikket til Udvikling af visse Planter, og de Træer, der ikke, saaledes som det muligvis tør antages om Bjergfyrren med sit meget overfladiske Rodsystem, ere særlig udrustede til at leve paa saadan iltfattig Bund, ville rask sygne og gaa ud.

Om hvorledes Bjergfyrren kunde blive i Stand til paa dette Punkt at blive Granens Hjælper, udtalte han sig ikke ved denne Lejlighed, men i 1903 offentliggjorde han en lille Afhandling: „Om Bjergfyrrens Forhold til Rødgranen i de jyske Hedekulturer“, der viser hans dybtgaaende, stadige Arbejde i Hedeskovsagens Tjeneste. Idet han mente at turde gaa ud fra, at Granernes Udseende, naar Lyngen lukkede Jordbunden, var et saadant, at det blev naturligt at antage, at de led af Kvælstofhunger, blev Spørgsmaalet altsaa, om det kunde tænkes, at de indplantede Bjergfyr kunde skaffe Granerne det nødvendige Kvælstof. Han havde i den Anledning studeret Træernes Rodforhold, deres Rødders Samliv med Jordsvampene og paaviste nu, at de Svampeskeder, der dannes paa de to Træarters Rødder, ere af forskjellig Beskaffenhed. Herefter laa det da nær at antage, at medens Granens Rødder med deres Svampeskeder, naar Jordbunden lukkes af Lyngen, maa svigte deres Ernæringsopgave, ere Bjergfyrrens saaledes udrustede, at de vedblivende staa i intim Forbindelse med Hedesandets fineste Bestanddele og formentlig endog kunne berige Jorden med Kvælstof, hvad der bliver til Gavn for de nærmeststaaende Graner. Bjergfyrrene maa

med andre Ord antages at have en lignende kvælstofsamlende Evne, som Bælgplanterne (Leguminoserne) ere i Besiddelse af, et Forhold, som Kammerherre Müller tidligere havde studeret.

Det er betydningsfulde Vink, som hermed gives, og det begyndte Arbejde fortsættes i det betydelige Værk, som Kammerherre Müller offentliggjorde i 1910, og ved hvilket han som Medarbejdere havde Professor K. Rördam samt Statskovriderne Johs. Helms og E. H. Wöldike, „Bidrag til Kundskab om Rødgranens Væxt i en midtjysk Hedebund“. Det fremkom i Tidsskriftet „Det forstlige Forsøgsvæsen“. Nu var nemlig hans Ønske om videnskabelige, af Staten støttede Forstundersøgelser blevet virkeliggjort.

Da den mangeaarige Leder af Skovbrugsreguleringens Forsøgsvirksomhed Skovtaxator Ch. Lütken i 1900 traadte tilbage fra sin Stilling, blev der, efter at Sagen havde været overvejet i en af Regeringen nedsat Komite, oprettet en forstlig Forsøgskommission med Kammerherre Müller som Formand og Professor Oppermann som Forsøgsleder, og i 1905 begyndte den Udgivelsen af en Række Meddelelser under Fællestitelen „Det forstlige Forsøgsvæsen“; her fremsatte bl. A. Kammerherre Müller sammen med Professor Fr. Weis fortsatte Rækker af „Studier over Skov- og Hedejord“. Nu gjordes der for Skovbruget, hvad der alt i en Aarrække var gjort for Landbruget. Vi have jo tidligere hørt om „Statens Planteavlssudvalg“ og den Forsøgsvirksomhed, det stod i Spidsen for, og som kan følges i dets Organ, det fra 1895 udkommende „Tidsskrift for Landbrugets Planteavl“. Og her skal endnu nævnes en tredje af Staten understøttet Forskningsvirksomhed, „Danmarks geologiske Undersøgelse“. Den oprettedes 1888 under Ledelse af Professor J. F. Johnstrup, der staar som Tilhænger af den af den svenske Geolog O. M. Torell fostrede Teori om Dannelsen af Nordevropas Rullestensformation som Resultat af en uhyre Indlandsisbedækning, medens f. Ex. Forchhammer havde betragtet den som Resultat af en mægtig Vandflod.

Teorien om Indlandsisen har Betydning for Læren om Tilblivelsen af Jyllands Heder, og det er da naturligt, at Kammerherre Müller i sit ovennævnte Værk fra 1910 ikke alene tager Hensyn til Forstvidenskabens nyeste Resultater, men ogsaa til de i saavel Geologien som Arkæologien vundne Resultater vedrørende Hedesagen, der bl. A. bekræfte de af ham som sandsynlige tidligt fremsatte Anskuelser, at Hedefladerne Tilbliven staar i Forbindelse med Istiden, og at de derfor kun delvis kunne have baaret Skov i tidligere Dage. Naar Kammerherre Müller saaledes i sin første Række Studier over Skovjord (1884) ved en Udgravning i den

ene af de to Hjortsballehöje paaviste, at dens Bygningsmateriale var Lyngskjold med Blysand fra fuldt udviklet Hede, har Georg F. L. Sarauw's Afhandling „Lyngheden i Oldtiden“ (1898) godtgjort, at Rækker af Jyllands Höje staa paa gammel Hede. De jyske Heder kunne da ikke først være dannede i en forholdsvis ny Tid, efter at de paa dem formodede Skove ere blevne ødelagte, ikke mindst ved Menneskehaand, de have antagelig ligget her fra Tiden før Menneskets Indvandring; de stamme med deres mægtige Blysands- og Aldannelser i lige Linie fra den epiglaciale Vegetation. Professor N. V. Ussing paaviser i sin „Danmarks Geologi“, hvis første Udgave kom 1899, at den mægtige Indlandsis har haft sin Grænse paa den jyske Halvø saaledes, at de her omhandlede Hedefladers døde Jordbundsforhold blive helt forklarlige. Isens Grænse har naaet fra Egnen ved Bovbjerg i omtrent østlig Retning til Bunden af den lille Fjord (Kilen) ved Struer, derpaa gaaet i en Bugt ned mod Holstebro, videre i Retning mod Dollerup ved Sydenden af Hald Sø, herfra i sydlig og sydøstlig Retning til Sebstrup Syd for Silkeborg og saa videre Syd paa, saaledes at den passerer Landgrænsen tæt Vest for Vamdrup.

Hvad der ligger Syd og Vest for denne Israndslinie er dels Bakkeøer, dels Hedesletter. Bakkeøerne ere den ældste Del af Landet, medens Hedesletterne ere dannede af de Sandmasser, som Isens Smeltevandfloder have afsat paa de foran Isranden liggende Strækninger. De sand- og slamfyldte Vandmasser opbyggede Sandsletterne Lag for Lag, og det er denne væsentlig ufrugtbar Jordbund, som Lyngen, muligvis efter en foregaaende Höjfelds- og Steppeflora, har taget i Besiddelse, og i hvilken den har vævet sit seje, tætte Rodfilt, den Luften udelukkende Lyngskjold.

Vende vi os herefter til Kammerherre Müllers ovennævnte Værk, da indeholder det foruden en Indledning og et Tilbageblik en Række Kapitler, der omhandle den fornødne Topografi, Bevoxningernes Historie, Granens Væxtforhold, Beskrivelse af de undersøgte Jordbundsprofiler, mekanisk, petrografisk og kemisk Undersøgelse af Jordbunden, Granens Forhold til Jordens Indhold af Plante-næring, Bidrag til Hedebundens Biologi og Rødgranen som Skovtræ i de midtjyske Heder. Nærmere at gjøre Rede for Værkets rige Indhold er her umuligt, her skal kun fremhæves, at der i det lægges Vægt paa, at det ikke er nok, at Jordbunden bearbejdes ved mekaniske Midler. Det gjælder om at faa Indflydelse paa Jordens Bakterieliv, saaledes at der kan skabes Muld med arbejdende Regnorme, idet der samtidig gjøres opmærksom paa, at Granen er en Væxt, der

ganske som Lyngen kan skabe Blysand. Og er nu end Granmoren betydeligt mere godartet end den gamle Lyngmor, vil den dog i Længden kunne lægge alvorlige Hindringer i Vejen for den ønskede Mulddannelse, hvorfor Granplantningerne maa blandes med og afløses af ikke mordannende Træsarter, Fyrrearter, Eg og Esp.

Efter hvad her er fremsat, vil det kunne forstaas, at Hedefladerne næppe kunne have været saa skovbevoxede, som Dalgas mente at kunne antage, samt at en anden af ham fremsat Anskuelse vel helt maa forlades. Hededannelsen paa de jyske Kæmpehöje kan ikke, som han gjorde, tages som Bevis paa Hederne Opstaaen indenfor den historiske Tid. Men samtidigt med, at dette slaas fast af Arkæologerne, berømme de Dalgas' Studium af de nævnte Höje. Sarauw siger, at han har „indlagt sig megen Fortjeneste“ ved at optage Spørgsmaalet om Gravhöjenes Fordeling paa Hederne, og i Kammerherre Müllers store Granværk lyder der forskjellige Steder ganske lignende Lovord. Et Sted hedder det: „Den danske Hedeforsknings Klassiker, Enrico Dalgas, har fremsat Anskuelser, der for den Tid, da han skrev, betyder noget Lignende som det, de senere Aars Undersøgelser har ført til. I sine forskjellige Skrifter om Hededyrkning fremhæver han som bekjendt gjentagende, at den bedre Hedebund ikke er for næringsfattig til at bære brugbar Granskov, hvad det kommer an paa, er den sure Lyngskjolds Udluftning ved Bearbejdning. Hans teoretiske Forklaring til denne Anvisning, der gik ud paa, at man derved tilintetgjør giftige Stoffer i Jordbunden eller „Lyngsurheden“, som er Aarsag til Vanskeligheden ved Granens Kultur i Hederne, kan man vel ikke tiltræde — giftige Stoffer i Lyngskjolden ere, saa vidt vides, ikke hidtil paaviste — men hans for de praktiske Opgaver væsentligste Anskuelser, at Hedebundens Ufrugtbarhed mere er at søge i Overlaget end i den mineralske Undergrund, er derfor ikke mindre rigtig. A. Oppermann har derfor ogsaa i sin Biografi af Dalgas med Rette fremhævet, at det Væsentligste i Dalgas' Syn paa Heden var Kravet om „et sundt Ovre.“ Og et andet Sted: „Vor Undersøgelse har ikke kunnet bringe Erkjendelsen af Hovedtrækkene i Hedejordernes Ejendommelighed videre end til at give en formentlig rigtigere Forklaring af Enrico Dalgas Opfattelse og saa at tilføje: „Et sundt Ovre“ naas i den gamle Hedebund ikke ved Bearbejdning alene; det mekaniske Arbejde gjør i og for sig ikke gammel Hedemor til Kratmuld, det skaber kun en af Betingelserne for Muldens Udvikling.“

Da herefter Professor Prytz i 1915 aabnede sit saa ejendommeligt begyndte,

stærke Angreb paa Hedeplantningen i Almindelighed, han sluttede sig i et Interview til en anonym Forstmand, der betragtede Hedeplantningerne som dødsdømte, mødte Kammerherre Müller som en af de første skovkyndige Mænd, der tog til Orde herimod, saaledes som vi nedenfor skulle se. Men her skal først gjøres opmærksom paa, at Professorens Angreb senere mere specielt rettedes mod Hedeselskabet; han minder endog to Gange om det Angreb, han i 1892 havde rettet mod det i sin Anmeldelse af Dalgas' Bog „Skov-Kulturer i Jyllands Hedeegne“. Der var plantet Skov paa saa næringsfattige Heder, at det umuligt kunde betale sig, Rodfordærver-Svampens Angreb vilde træde til, og Enden vilde blive en Hede af Naaletræer istedenfor af Lyng; naar Naalene falde til Jorden, ville de nemlig istedenfor at blive til Gødning for Træerne, væsentlig uforandrede sammenfiltres til den faste og seje Masse, som kaldes Mor. Her overfor er det af den største Interesse at følge den Række tidligere nævnte Indsigelser, der hurtigt fremkom. En af de første var som sagt fra Kammerherre Müller, og han siger bl. A.: „Jeg ser aldeles ikke mørkt paa Hededyrkingens Fremtid, man maa kun gjøre sig klart, hvad man kan opnaa, og ikke forlange Umuligheder. Lige saa lidt som en fornuftig Landmand venter 20 Fold paa mager Landjord, lige saa lidt kan man forlange Pragtbevoxninger i Hederne. Men Træer kan der gro, det viser de gamle nu mere end hundreedaarige Statsplantager derude“. Og mod Slutningen af hans Artikel hedder det videre: „Naar det er sagt, at Dalgas' stolte Værk er dødsdømt, saa beror denne Anskuelse paa utilstrækkelig Kjendskab til Skovkulturen i Hederne eller paa Mangel paa Mod, Energi og Initiativ til at forstaa, at her er en stor Opgave, som skal og kan løses. Det er anden Akt af Skovkulturen i Heden, som nu skal spilles. Dalgas gjorde en god Begyndelse, han skabte Plantagerne i Hedebunden, vor Tids Forstmænd skal udvide og forsvare dem“.

I Forbindelse hermed skal nævnes hvad „Dansk Skovforenings“ Formand Baron J. Wedell-Neergaard til Svenstrup allerede to Aar før, altsaa i 1913, havde sagt ved Foreningens 25 Aars-Jubilæum i sit Foredrag om „Vort Skovbrugs Fremtid“. Meningerne herom, ytrede han, stod skarpt imod hinanden, stor Tillidsfuldhed mod betydelig Skepticisme. For sit eget Vedkommende havde han ved Selvsyn faaet det Indtryk af de jyske Hedeplantager, at Fremtiden stillede sig væsentlig bedre, end han tidligere havde troet. Den nu praktiserede Borthugning og Sabling af de indplantede Bjergfyr havde fremmet Rødgranernes Udvikling og Modstandsdygtighed. Vel var der vedblivende en Fare for de store,

forholdsvis ensaldrede Plantager, idet man paa et vist Alderstrin kunde befrygte et stort Fald, men alle Kræfter maatte sættes ind paa at formindske denne Fare, ligesom det Spørgsmaal maatte tages op, hvilke Træsarter der skulde følge efter Rødgranen. Saa slutter han imidlertid tilsidst med at sige: „Herom vil jeg overlade „Dansk Skovforenings“ Formand at udtale sig ved Foreningens 50 Aars-Jubilæum“.

Det er altsaa et Arbejde paa langt Sigt, som der her er Tale, men da saavist baade Statsskovvæsenet og Hedeselskabet staa vaagne overfor det, tør der sikkert haabes paa et godt Resultat. Og skulde nu imod Forventning ikke alle Forhaabninger fuldt ud gaa i Opfyldelse, skal det erindres, at Plantningsspørgsmaalet ikke kan ses som et enkeltstaaende Fænomen, men som et Led i Bestræbelserne for at gavne Jylland og Jyllands Befolkning. Dette accentueres af saavel Baron Wedel-Neergaard som af Kammerherre Müller, og den Sidste, der ser tilbage paa en 45aarig Erfaring, siger bl. A. med Hensyn til de betydelige Beløb, der ere nedlagte i Plantagerne: „Ja, Anlægget har kostet noget, men hvortil er de Penge gaaede? De er udgivne i Arbejdsløn til den fattige Hedebefolkning, og hvilken Virkning det har haft, det kan vel nok f. Ex. jeg udtale mig om, efterat jeg har passeret de samme Hedestrækninger Aar for Aar. Forsaavidt Velstand er Lykke og Fattigdom det Modsatte, er disse Penge efter min Mening lykkelig anvendte, selv om de Granbevoxninger, der er anlagte for dem, trues af forskjellige Farer.“

Hvad der her er sagt, stemmer fuldstændigt med Dalgas' Syn paa Sagen, saaledes som det allerede kom frem paa Landmandsforsamlingen 1866 i Aarhus. Da J. C. la Cour her havde ytret, at det vilde betale sig bedre at udvikle Agerbruget i intensiv Retning, hvor det allerede fandtes, end at paabegynde et nyt, hvor der intet fandtes, svarede Dalgas, „at Danmark ikke bestaar af Sjælland, Fyn og Østjylland alene. Der er ogsaa Noget, som hedder Vestjylland, hvor der bor mange Mennesker; de have ogsaa Agerbrug, som skal udvikles i intensiv Retning, og dette kan bedst opnaas ved de Midler, som Hedeselskabet har angivet Det er ikke alene for de døde Jorders Skyld, vi ere optraadte, men for de levende Mennesker, der ogsaa have Noget at fordre.“

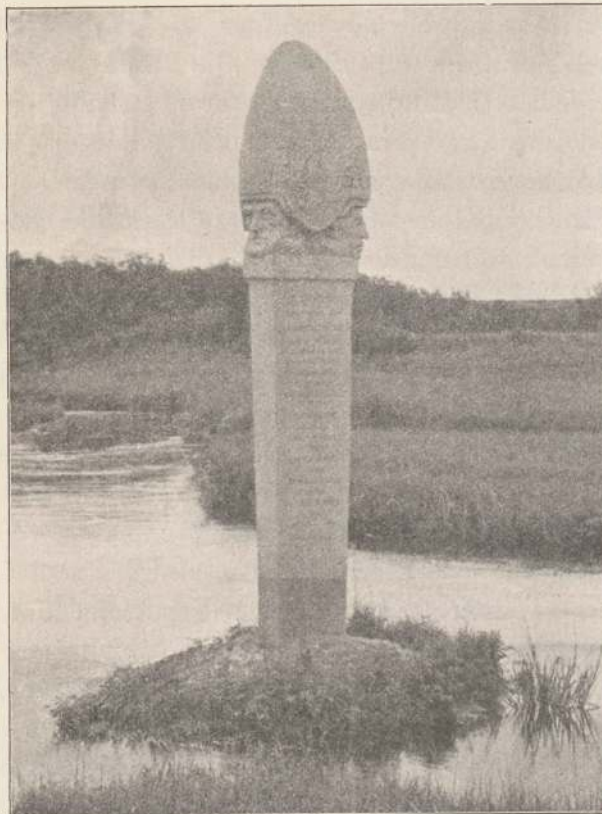
Det i Hedeselskabet ledende Princip overfor Hedeboerne var da ogsaa „gratis og velvillig Vejledning“, og det var, for at det stedse kunde vedblive saaledes, at Dalgas, som vi tidligere have set, gjentagende kom tilbage til Ønsket om, at Hedeselskabets Plantninger, naar Selskabet engang ophørte, maatte samles med

al anden Hedeplantning under ministerielt Styre. Karakteristisk er det ogsaa, at han ved Jubilæumsfesten 1891 i Herning endte den Tale, hvormed han svarede paa den for ham udbragte Skaal, med et Ønske om, at den Kjærlighedsstreng, der hidtil havde lydt i Hedeselskabet, stadig maatte klinge. Det laa ham paa Hjærte. Og underbygges denne Grundakkord med Dalgas' altid levende mægtige Energi, er det naturligt, at Hedeboerne kom til at staa samlede omkring ham. Der var mange, der før Dalgas havde plantet i Heden og talt Hedeplantningens Sag, det havde Steen Blicher i Spentrup gjort, Konsistorialraad Bjerregaard i Hjermind, Justitsraad Fjelstrup paa Sindinggaard og for at nævne et Navn endnu Kancelliraad, Byfoged O. C. Lund i Skagen, der allerede i 1817 havde plantet her og det paa en saadan Maade, at Klitkommissionen af 1838 siger, at Anlægget her „udgjör i Henseende til Muligheden af Skovopelskning under tilsyneladende mislige Naturforhold en Kjendsgjerning af ganske særlig Mærkværdighed“. Men der var Ingen, der før Dalgas havde sat hele sin Person, hele sit Liv ind paa at føre Plantningssagen til Sejr.

Her maa det imidlertid, som A. Oppermann peger paa, tilføjes, at en saadan Folkesag maaske ikke havde kunnet vinde Fremgang andre Steder end dér, hvor Befolkningen var saa dygtig som i Vestjylland, og derfor saa godt i Stand til at paavirkes af Dalgas' organisatoriske Talent. Vestjydernes Pris har da ogsaa lydt længe. Da Frederik VI paa en af sine mange Jyllandsrejser 1828 kom fra Nymindegab og Blaabjerg Klit til Ovtrup og Pastor N. H. Olivarius prædikede for ham i Sognets Kirke, gav Præsten ikke Vestjylland den bedste Omtale, „Vesterhavets Taager og Storme forlænge den bidende Kulde udover Vinterens Aarstid i den skovløse Egn, hvor ingen Bakke beskytter med Læ“, men han undlod ikke derfor at prise den driftige vestjyske Bonde, og det Samme gjorde c. 40 Aar senere Præsten Jens Schjørring i Hodde. Han var forøvrigt ikke misfornöjet med Landet, han priste Hedens gode Vand, friske Luft og glade Lærkesang, og det er i Forbindelse hermed, at han ogsaa roser Beboerne, „Vestjyderne bære i mange Maader Prisen i vort Folk“. Og saaledes har det sikkert lydt mange Gange senere. Som ingen Andre have de forstaaet særligt at slide sig frem. Der er lysende Exempler i saa Henseende lige op til den nyeste Tid, her skal som et enkelt af dem peges paa Hedeboen Andreas Østergaard, der fra 1872 til 1907 var Mergelsøger under Hedeselskabet. Med sin dygtige Hustru Marie havde han i 1870 fæstet Bo midt ude paa den store Alhede; her begyndte de i et lille Hus med en Ko, fire Höns og en Kat, men efter et uendeligt Slid endte

de med at raade over en Besætning paa to Heste, sex Køer, to Grisesøer og ti Faar med Lam foruden en hel Flok Höns og Ænder. Da Dalgas i 1894, samme Aar han døde, i Hedeselskabets Tidsskrift meddelte et lille Stykke om Hovborg Plantage, havde han den Glæde at kunne skrive, „at Plantningssagen paa ikke faa Steder er bleven Hedeboernes Kjæledægge, de tage levende Del i den“. Stifteren af den nævnte Plantage, Kromanden i Hovborg Christoffer Sørensen er nævnt tidligere, og dennes Svigersøn, den senere Sognefoged samstedts Peder Nielsen var en ligesaa ivrig Plantningsven. Da han døde i 1912, beretter Skovrider J. C. Sørensen, at hans i 1861 paa den mørke Hede opførte Gaard, Østerbygaard, udmærkede sig ved en smuk Have- og Læplantning, ja ved en egen Plantage. Han gik ofte lange Veje for at hjælpe ved Plantninger, og hans Öjne spillede, naar han rigtig kom i Aande ved at forklare interessante Ting angaaende Plantning.

Men Dalgas vandt ikke alene Hedeboerne for Plantningssagen, han gjorde den til en national Sag. Han begejstrede hele Landet for den, saaledes at der, som tidligere vist, i Plantningsøjemed strømmede stor privat Kapital ind over Vestjylland. Der er tidligere nævnt Rækker af gode Navne i Forbindelse med de mange hurtigt efter hinanden opstaaende Hedeplantager. Et af disse Navne, der endda oftere er nævnt, er Grosserer Holger Petersens. Dets Bærer har her som saa mange Steder stille, men med vægtig Kraft ført an i den gode Kamp for Udviklingen af Danmarks Erhvervsliv. Den af ham i 1891 anlagte Plantage Baldersbæk i Vorbasse og Lindknud Sogne er senere bleven væsentlig udvidet, saaledes at den nu er paa c. 1400 Tdr. Ld. (772 ha). Det er en mønsterværdig holdt Plantage, ved hvilken der endda i 1900 er anlagt en stor Frugthave. Ejeren har desuden i 1914 rejst en af Billedhugger A. Bundgaard udført karateristisk Mærkesten her, hvor tre af Vestjyllands, tidligere maaske magreste Herreder, der nu ere i kraftig Opkomst, mødes, Slaugsherred, Maltherred og Skadsherred. Deres Vaabener ere indhuggede paa den ligesom Navnene paa de mange forholdsvi store Plantager, der nu findes i dem, og saa bærer den endnu Hovederne af tre for Egnens Plantningsliv betydende Mænd, Kromand Christoffer Sørensen i Hovborg, Skovrider J. C. Sørensen paa Hølund-Søgaard og Enrico Dalgas. Og Grosserer Holger Petersen har til Dalgas' Ære gjort endnu mere. Sammen med Kommitteret Chr. Dalgas er han Ejer af Enrico Dalgas' tidligere Ejendom Hølund-Søgaard, og paa en Høj paa den, hvorfra Oberstlöjtnant Dalgas holdt af at se ud, er han ifærd med at rejse en ogsaa af Billedhugger Bundgaard

Holger Petersens Tre-Herredssten paa Baldersbæk.

udført Statue af Dalgas; den hugges f. T. i Granit. Paa en værdigere Maade kan han ikke fejre Hedeselskabets 50-Aars Jubilæum.

Herefter har det sin Interesse at se følgende Stykke af Kammerherre Müllers oftere citerede Artikel fra 1915 (Berlingske Tidende for den 18. April): „Man begyndte paa Skov anlægene som paa en Marche i en tyk Skov af Uvidenhed. Dette er ingen Bebrejdelse mod de Mænd, der førte an, de kunde ikke møde med Erfaring og Indsigt, hvor dette ikke eksisterede. Man kan maaske bebrejde dem, at de gik for hurtigt frem, manglede Plan, vare for sangvinske. Det er vist berettiget. Men hertil kan svares, at havde Dalgas

ikke begejstret det danske Folk, saa var der overhovedet ikke blevet nogen Skovkultur i Hederne. Jeg hørte selv til de kritiske, der havde Blik for, at Begejstringen kunde føre Overilelse med sig, men jeg tav. Jeg saa, at Begejstringen var nødvendig for at føre en stor national Opgave frem — og Danmark havde vel Raad til at betale noget for denne ideelle Stræben i en sørgelig Stagnationstid. Og jeg fortryder ikke, at jeg holdt min Kritik tilbage; nu som gammel Mand glæder jeg mig over at se Plantagerne voxe — for det gjør de! — uagtet det mange Gange har set mørkt ud med deres Trivsel.“

Større Anerkjendelse kan der ikke fra Videnskabens Side ydes det af Enrico Dalgas udførte betydningsfulde Arbejde, og herefter vil da sikkert anden Akt af Skovkulturen paa Heden blive lige saa frugtbringende, lige saa fornøjelig og lykkelig som den første. Hedeskovene ville voxe op og trives, plejede og værnede

af Statsskovvæsenet og Hedeselskabet, der saavel hver for sig som samlede staa rede til at optage den i saa Henseende fornødne Kamp.

Direktøren for Statsskovbruget, Kammerherre H. Buchwald ender en Artikel i Berlingske Tidende for den 17. April 1915 saaledes: „Vort Program er, at vi holde lidt igjen, arbejde efter bedste Skjøn og Evner for at besejre de Farer og Vanskeligheder, der foreligge, og haabe, at dette vort Arbejde skal bære Frugt.“ Og hvad Hedeselskabet angaar, da vil Bogen, som hermed slutter, formentlig have vist, at Enrico Dalgas' frejdige Aand er gaaet i Arv til hans Efterfølgere. Hans store Tanker og store Maal leve stadig i hans Selskab. Det har udvidet sin Virksomhed fra Jylland til hele Landet og ikke skyet at tage nye Opgaver op. Det har plantet og merglet, afvandet og inddæmmet, skabt Enge og udnyttet Moser i stadig voxende Udstrækning til Gavn og Velsignelse for hele Landet, og særlig i Jylland har det skabt Velstand og Hygge i vide Kredse. Dets Plantningsvirksomhed her har dannet ligesom den samlende Ramme om hele dets øvrige Virksomhed. Som det sejt og udholdende har vidst at skabe en almindelig Tro paa, at der kunde voxe Træer paa de jyske Heder, saaledes vil det nu sejt og udholdende vise, at disse Træer ere blevne og stadig kunne blive til levedygtige Skove. Hvad der nu skal udrettes, er af nok saa stor national Betydning, som hvad der hidtil er udrettet, og derfor bør Hedeselskabet nu som før følges ikke alene med gode Ønsker, men af en stadig voxende Venneflokk. Det gjælder store Værdier, der ikke alene skulle værnes, men udvikles.

REGISTER

REGISTER

- Aaberg, C. P., Folketingsmand, 97, 101, 115, 130, 147.
- Aagaard, H. S., fhv. Apoteker, 94.
- Aalborg, 102.
- Aalykke Planteskole, 82, 83.
- Aarhus, 26, 33, 39, 40, 42, 46, 53, 102, 141.
- Adler, D. B., Grosserer, 38, 42, 69, 89.
- Aggerholm, I. P., Etatsraad, 135, 138, 139, 140, 147.
- Ahlmann, M., Godsejer, 101, 147, 154, 156.
- Aktieselskaber, 9, 13, 14, 35, 157, 167, 170.
- Al, 67, 78, 189.
- Albæk Plantage, 8, 69.
- Aldebert, Kjøbmand, 20: — Mariette, 19.
- Aldebertsminde, 7, 19, 20.
- Alheden, 1, 3, 4, 5, 6, 8.
- Alhedens Mergelforsyning, en Forening, 199.
- Allingskovgaard Plantage, 90.
- Ammoniak, 67, 110.
- Andersen, H., Møller, 104; — M., Skovfoged, 148; — Rasmus, Billedhugger, 124, 143.
- Ankjær, S., General, 112.
- Arbejde adler, en Forening, 162.
- Arnborg, 64, 179.
- Asmildkloster, 25: — Landbrugsskole, 165, 166.
- Askov Folkehøjskole, 91, 92.
- Astrup, C. A., Kjøbmand, 148.
- Baagøe, Christopher, Højskolelærer, 116.
- Bach, S. M., Assistent, 184.
- Baggesen, H. A. J., Kaptajn, 108.
- Bakkeøer, 61, 190, 210.
- Bakterieliv, 190, 208, 210.
- Baldersbæk Plantage, 91, 215.
- Balle, K., Lærer, 148.
- Bang, F., Forstraad, 44, 61, 67, 68, 76, 82, 97, 100, 175, 206; — Jens, Skovrider, 7, 8; — J. P. F., Overklitfoged, 176, 180.
- Bank, Hede- og Diskonto-, i Herning, 72, 73, 92, 94.
- Barde Plantage, 81.
- Bardenfleth, V., Stiftamtmand, 148, 174.
- Basse, N., Moseassistent, 185.
- Bech, Carl, Kammerherre, 96, 101, 124, 125, 135, 138, 139, 140, 142, 143, 147, 204.
- Beckett & Meyer, Gjødningsfirma, 75.
- Benedictsen, Aage Meyer, Forfatter, 167.
- Berg, Balthasar, Distriktslæge, 31; — C., Folketingsmand, 52.
- Bestyrelsesmøder i Hedeselskabet, 53-54, 103.
- Besøgende, udenlandske, til Hedeselskabet, 85, 181.
- Betale sig, kan Plantning i Jylland? s. Udbytteforhold.
- Bille, C., Kammerherre, Amtmand, 120, 122, 126.
- Birch, Andreas, Mineralinspektør, 3.
- Birkebæk Plantage, 61, 71, 78, 81, 83, 85, 172, 173, 176, 177, 179, 184, 185; — Mosekultur, 154, 155.
- Bjergfyr, 78, 80, 83, 109, 110, 115, 175, 176, 177, 205, 206, 207, 208.
- Bjerregaard, Hans, Præst, 5, 6, 7, 8, 214.
- Björn, Proprietær, 34, 40.
- Björnbak, Lars, Lærer, Politiker, 55.
- Björnsen, M. S., Forstraad, 12.
- Blicher, Steen, Præst, 1, 6, 7, 8, 214; — Plantageselskab, 144, 167.
- Bloch, E., Assistent, 184.
- Bluhme, Godsejer, 167.
- Blöcher, Forpagter, 44, 100.
- Bohn-Jespersen, Overklitfoged, 180.
- Boldrup, P., Assistent, 184.
- Borch, Martin, Arkitekt, 122; — P., Skovrider, Direktør, 82, 84, 129, 133, 137, 155, 156, 169.
- Bornholm, 150, 207.
- Borris Hede, 171.
- Boserup, Jacob, Proprietær, 39, 44, 100.
- Botaniker ved Hedeselskabet, 157, 159, 194.
- Braae, Ingeniørassistent, 185.
- Brande Plantage, 124, 172; — lille, Plantage, 167.
- Brandes, Georg, 111.
- Brandforsikring for Plantager, 168, 169; jfr. Hedebrand.
- Brandstrup, L., Billedhugger, 143.
- Branth, C., Godsejer, 135, 147.

- Bregendahl, L. N., Overretsassessor, 31.
 Brockenhuus-Schack, K., Greve, 89.
 Broge, Hans, Grosserer, 116.
 Bruhn, A. E. D., Overførster, 120.
 Bruun, B., Fabrikejer, 65; — G., Etatsraad, 25, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 58, 85, 96, 100, 102, 115, 119, 124, 132, 133, 145, 147; — J., Hof-Jægermester, 147; — Louise, Hof-Jægermesterinde, 167; — Mette Marie, 25; — M. B., Etatsraadinde, 167; — M. P., Etatsraad, 65; — P. D., Højesteretsassessor, 25; — P. D., Skovrider, 184; — R. T., Proprietær, 101.
 Brüel, G. W., Forstinspektør, 5.
 Brønsted, S., Ingeniør, 81, 82, 84, 106, 109, 123, 151.
 Buch, P. N., Justitiarius i Højesteret, 25, 32.
 Buchwald, H., Direktør for Statens Skovvæsen, Kammerherre, 180, 217.
 Buchwaldt, S., Kjøbmand, 31, 32.
 Bundgaard, A., Billedhugger, 215.
 Bundsgaard, H. J., Gaardejer, 145.
 Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, 157.
 Børgesen, S., Grosserer, 91.
 Carlsbad, 123.
 Carstens, F. C., Præst, 1, 9, 10.
 Carøe, Familien, 167.
 Chausseer, 25; s. Vejvæsen.
 Christensen, Anders, Plantør, 125: — Carl, Dr. med., Øjenlæge, 181; — Chr., Assistent, 184; — J. C., Konseilspræsident, 150; — J. C., Plantør, 185; — P. C., Opsynsmand, 184; — William, Dr. phil., Arkivar, 181.
 Classens Kanal, 64, 88.
 Classenske Fideikommis, 42, 46, 47, 54, 63, 64, 88, 179.
 Classon, N., Fabrikejer, 9.
 Classonsborg Klædefabrik, 9; — Plantage, 108.
 Classonsborg-Borris Kanal, 120.
 Claudi, C. B., Inspektør ved Redningsvæsenet, 44, 100.
 Constantinsborg, 92, 132.
 Cour, J. C. la, Kaptajn, 45, 56, 57, 59, 129, 130, 205, 213.
 Dalgaard Plantage, 184.
 Dalgas, Antoine, 19; — Carl, Landøkonom, 7, 19, 20; — Carlo, Maler, 20, 22; — Carolina, 20, 113; — Christian Avgust, Kjøbmand, 20, 21; — Christian, Kommitteret, 82, 106, 109, 114, 130, 133, 137, 138, 139, 155, 161, 162, 165, 170, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 185, 193; — Christine, 20, 21, 23; — Dagmar, 22, 26; — Enrico, Oberstløjtnant, 14, 22 flg., 51 flg., 84, 103 flg., 110 flg., 142, 144, 151, 154, 172, 174, 204, 206, 207, 211, 213, 215, 217; — Ernesto, Polytekniker, 20, 22; — Ernesto, Student, 123; — Frederik, Direktør for den kgl. Porcellænsfabrik, 106, 116; — Jean Antoine, Kjøbmand, 20, 21; — Jean Marc, Præst, 4, 19; — Johanne, f. Stibolt, 19, 20, 21, 22; — Mariette, f. Aldebert, 19; — Susette, 20, 22.
 Dalgas, Plantagen, 81, 93, 116, 122, 184.
 Damholt-Hodsager-Mergelbane, 66, 82, 182, 199.
 Dampvanding, 196.
 Dannevirke, 27.
 Dansk-Amerikaner-Plantage, 170.
 Davidsen, Johan, 167; — Marie, 167.
 Deichmann, Andreas, Proviantforvalter, 3.
 Dejbjerg Bakker, 124; — Plantage, 184.
 Deuntzer, J. H., Gehejmekonferensraad, 91, 171, 172.
 Digeanlæg, 152 flg., 194, 195, 197.
 Direktørspørgsmaalet, 129, 130, 133, 137 flg., 175.
 Diæter og Rejsegodtgjørelser for Hedeselskabets Personale, 174.
 Dover Gaard, 181; — Plantage, 99.
 Drewsen, Michael, Papirfabrikant, 9, 26, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 43, 44.
 Dræningsarbejder, 151, 194, 196.
 Døvling Plantage, 81.
 Edinburg, Skovbrugsudstilling i, 165.
 Elevskole, Hedeselskabets, 85, 179; jfr. Engvanding.
 Elsass-Lotringen, Skovforhold i, 109.
 Engvanding, 42, 45, 47, 52, 62, 63, 64, 65, 68, 73, 88, 95, 99, 193; — Skole for, 65, 93, 150.
 Entomologisk Konsulent, 83.
 Erslev, Edv., Adjunkt, 43.
 Eskjær-Slyng Mergelbane, 182, 199.
 Esbjerg, N., Konsulent, 179.
 Esmann, V., Byfoged, 148, 162.
 Estrup, J. B. S., Godsejer, 12, 38, 42, 112, 113.
 Fabricius, V., Skovrider, 97, 101, 147.
 Falck, Christopher, Regimentskvartermester, 2.
 Farup, Anlægget, 196.
 FASTERHOLT Plantage, 91, 172.

- Feddersen, W., Engvandinginspektør, 44, 65, 100.
 Feilberg, Aage, Ingeniørassistent, 185.
 Feldborg Plantage, 8, 55, 61, 82.
 Felding, 102, 120.
 Fenger, C. E., Finansminister, 12; — H. F., Kammeraad, 56, 57.
 Finderup, 60; — Plantage, 81, 184.
 Finansudvalgenes Hederejse, 172.
 Finland, Skovforhold i, 109.
 Fischer, H., Assistent, 184.
 Fjelstrup, S. A., Justitsraad, 7, 8, 9, 214.
 Flader se Hedeblader.
 Flensborg, C. E., Kontorchef, 150, 184, 188.
 Flyndersø, 170, 181.
 Fløe, Palle, Amtsvandinspektør, 151.
 Foghsgaard, Landbrugslærer, 148.
 Forchhammer, J. G., Professor, 31, 61, 209.
 Foredrag, 74, 107, 195, 201.
 Forretningsudvalg, Hedeselskabets, 133, 135, 137.
 Forretningsførere, Hedeselskabets, 87, 164.
 Forsvarssagen, 112, 113.
 Forsørgelseskasse for Hedeselskabets Funktionærer, 85, 138, 183.
 Forsøgsvæsen, det forstlige, et Tidsskrift, 209.
 Frandsen, Niels, Proprietær, 44, 100.
 Frederik IV, 2; — V, 2; — VI, 8, 214; — VIII, 142.
 Frederiks, 1, 4, 5.
 Frederikshaab, Plantage, 5.
 Fredning af Hede, 170, 171.
 Fredskovsforpligtelse, 12, 89, 96, 97, 172, 186.
 Friendstrup Plantage, 90.
 Friis, G. P., Skovrider, 175.
 Frijs-Frijsenborg, C. E., Lensgreve, 12, 38.
 Fritz, N., Skovrider, Insekt-Konsulent, 54, 82, 83, 84, 109.
 From, Lars, Præst, 6.
 Fromsejer Plantage, 91.
 Fromsejr, Kr., Assistent, 184.
 Fugtighedsforhold s. Temperaturforhold.
 Fyn, 150, 151, 202.
 Fyr, s. Bjergfyr, Skovfyr.
 Fyrforsøg, 202.
 Fællesrepræsentation for dansk Haandværk og Industri, 181; — for de danske Handelsforeninger, 181.
 Fællessalg, Hedeselskabets, 179.
 Fællesudvalg for Mosedyrkning, sammen med Statens Planteavludvalg, 156, 160, 195; — sammen med Moseselskabet, 159, 172.
 Fængselselskaberne, 161.
 Færch, N. F. H., Protokolfører, 167.
 Færøerne, 150.
 Gatten Plantage, 184.
 Gavebrev fra Hedeselskabet til Staten, 98.
 Gavnø Enge, 151.
 Gedhus Plantage, 162, 167, 181, 184.
 Generalforsamling, Hedeselskabets, 43, 70, 86, 134, 135.
 Geografiske Billeder fra Heden, en Bog, 58, 60, 64, 65, 67, 75, 78, 89.
 Geologiske Undersøgelse, Danmarks, 209.
 Give Plantage, 68, 77; — Plantningsforening, 204.
 Gjelleruplund Enge, 194.
 Gjøddinggaards Plantage, 77, 82.
 Gjødningsforsøg, 76, 112.
 Gran, s. Rødgran, Ædelgran.
 Grane, Plantagen, 167.
 Grindsted, 102, 174; — Aa, 64; — Mergelbane, 66, 182, 199; — Plantage 81, 184.
 Grosserer-Societetets Komite, 180.
 Grön, R. Howard, Stiftamtmand, 148.
 Gudena, 152.
 Guildal, Joh. G., Fabrikdirektør, 91; — Plantage, 91.
 Guldager Plantage, 184.
 Guldborgland Plantage, 184.
 Haarby Aa, 151.
 Haffner, W., General, 112.
 Hage, Alfred, Konsul, 39.
 Hagemann, M., Etatsraad, 12.
 Hald Hovedgaard, 11.
 Halleby Aa, 65.
 Halleraa, 62.
 Hammer Sogn og Bakker, 140, 181.
 Hammerich, L., Kjøbmand, 148.
 Hammerum Herred, 61, 72, 107, 118.
 Hansen, C. B. V., Etatsraad, 129, 147, 154, 169; — Joh. Serdin, Grosserer, 167; — Lambert, Gaardejer, 138, 147.
 Harreskov Plantage, 61, 80, 89, 119, 179, 184.
 Hartz, C. F. T., Proprietær, 148.
 Hasselbalch, B. M., Proprietær, 101, 147; — P., Proprietær, 101, 135, 147.
 Hauch, C., Digter, 21.
 Haugsted, Assistent, 184.
 Haveselskab, 93, 98; — for Jylland, Fyn og Sles-

- vig, 11; — det jyske, 164; — og Plantningsforening for Hammerum Herred, 107.
- Havndal Plantage, 8.
- Haxthausen, O. L. V., Skovrider, 97.
- Hecquet, C., Skovrider, 82, 83.
- Hede- og Diskontobank s. Bank.
- Hedebogen, 164.
- Hedebrand, Lovgivning om, 99.
- Hedebruget, en Forening, 162.
- Hedefester, 164.
- Hedeflader, 61, 65, 190, 209, 210, 211.
- Hedens onde Princip, 77.
- Hederider, sjællandsk, 1.
- Hedeselskab, det danske, 14, 48 flg.; Staten dets Arving, 98; — andre Hedeselskaber, 13, 14, 103.
- Hedeskov i Fortiden, 67, 79, 206, 207, 209, 211.
- Hedeudflugter, 164, 181.
- Hegermann-Lindenchrone, C. D., General, 27.
- Heide, Axel, Konferensraad, 91.
- Heimdal, Plantagen, 91.
- Heinen, H. K. von, Stiftamtmand, 3.
- Heineth, G., Skovrider, 184.
- Helms, I., Moseassistent, 185; — J., Statsskovrider, 209; — J., Forpagter, 45. — J., Apoteker, 90.
- Henninge Nor, 196.
- Hennings, Emil, Læge, 166.
- Henrichsen, Jörgen, Præst, 39, 40.
- Herning, 24, 46, 47, 61, 73, 102, 112, 115, 118, 119, 124, 141, 142, 143, 161, 165, 172; s. Bank.
- Herredsundersøgelser, 195.
- Hessel, 155.
- Hesselviggaard, 65, 71, 78, 81, 92, 115, 150, 160, 161, 185, 194.
- Hjedsbækgaard, 83, 184.
- Hjelmhede, 170, 181.
- Hjerl-Hansen, H. P., Direktør, 170, 171.
- Hjermind, 5, 6.
- Hjorth, J. Chr., Kammerraad, 44, 100.
- Hjortsballehede og -høje, 46, 61, 67, 69, 117, 118, 172, 210.
- Hjøllundhus, 184.
- Hjøllund Plantage, store, 89.
- Hjørring og Omegns Plantningsforening, 181.
- Hodsager Mergelsporbane s. Damholt.
- Hoffmann, Familien, 167.
- Hofman, Hans de, Etatsraad, 3, 4.
- Holm, A., Proprietær, 148.
- Holst, H. P., Digter, 28; — N. H., Generaldirektør, 72.
- Holstebro, 25, 26, 33, 68.
- Holstein-Holsteinborg, L., Lensgreve, 12, 89.
- Holt, F., Assistent, 184; — J., Skovrider, 184; — M., Skovrider, 82, 83, 84, 125; — Plantage, 61, 79, 80, 179, 207.
- Holtén, A., Statsskovrider, 180; — C., Banebestyrer, 81, 82, 108, 123, 185.
- Hoppe, Chr., Hof-Jægermester, Direktør, 101, 140, 147.
- Hornemann, A., Skovrider, 184.
- Hornstrup, J., Gaardejer, 101, 147.
- Hostrup-Schultz, Etatsraadinde, 167.
- Hovborg-Plantage, 68, 77, 79, 107, 108, 215.
- Hovmarksgaard Plantage, 184.
- Hundsbæk Plantage, 79, 105.
- Husmandsforeninger, de samvirkende, 149, 163, 195.
- Hvass, Familien, 167.
- Hviid, Chr. Alex., Etatsraad, 167.
- Hylling, J. C. S., Vejinspektør, 100.
- Høgildgaard, 54, 55, 61, 68, 71, 77, 78, 80, 89, 92, 117, 118, 179, 184.
- Høgsbro, S., Statsrevisor, 118, 119.
- Hølund-Søgaard, 72, 83, 115, 184, 215.
- Idom Sogn, 99.
- Indbydere til Hedeselskabet, 34, 35, 37, 39, 40, 42, 43, 55.
- Inddigning s. Digeanlæg.
- Indlandsisens Grænser, 210.
- Industriforeningen i Kjøbenhavn, 9, 165, 180.
- Indstriudvalg, Hedeselskabets, 179.
- Ingemann, B., Arkitekt, 91.
- Ingeniørkorpset, 24, 25, 52.
- Ingerslev, J. P., Indenrigsminister, 118, 119, 121.
- Irminger, J., Overdriftsbestyrer, 148, 179.
- Island 150.
- Iversen, Fr., Justitsraad, 53, 84, 85; — V. E., Kasserer, 184.
- Jacobsen, A., Justitsraad, 141, 148, 164; — C. L., Ingeniør, 158; — J., 91; — J. C., Brygger, 71, 90.
- Jansen, J. C., Præst, 101, 147.
- Jensen, Lærer, 66; — Christen, Gaardejer, 37, 44, 100; — Chr., Opsynsmand, 184; — Dagmar f. Dalgas, 26; — Emil, Kaptajn, 26, 54, 55, 72; — J., Gaardejer, 44, 100, 102, 147; — J. P., Assistent, 184; — S., Plantør, 185.
- Jenssen, J. C., Godsejer, 181.

- Jenssen-Buchske Legat, det, 181.
 Jenssen-Tusch, S., Skovrider, 55, 73, 76, 82.
 Jernbaner, 149; — billig Transport for Mergel og Kalk, 66, 198.
 Jespersen, C. M., Overretsprokurator, 30, 31.
 Jessen, N. J. von, Kammerherre, 12, 35, 41, 76; — Peter, Konsulent, 156.
 Johansen, P. Th., Skovrider, Kontorchef, 82, 83, 109, 133, 165, 178.
 Johnstrup, J. F., Professor, 209.
 Jordbundsforhold, 61, 189, 194, 208, 210.
 Jubilæum, Hedeselskabets 25 Aars, 84, 94, 97, 102, 115 flg., 205, 214.
 Juul, N., Hof-Jægermester, 138, 146, 147, 155; — R., Hof-Jægermester, 167.
 Justi, J. H. G., Oberbergraad, 3.
 Jyndeved Plantage, 167.
 Jörgensen, Lars, Landbrugskandidat, 82, 125, 155.
- Kabell, Proprietær, 34.
 Kahlen, Ludv. von, Kaptajn, 3.
 Kalktransport paa Jernbaner, 198.
 Kampinen, i Belgien, 7, 45.
 Karupaa, 47, 62, 63, 64.
 Kasse- og Regnskabsudvalg, 135, 139.
 Kidderis Aa, 61; — Plantage, 49.
 Kirk, Ole, Stænderdeputeret, 9.
 Kirketerp, R. J., Proprietær, 44, 46, 100.
 Kjellerup, M., Etatsraadinde, 167.
 Københavns Len, 1.
 Kjølsens Mergelleje, 180.
 Klaabygaard Mergelleje, 183.
 Klampenborg, Hernings, 92.
 Klelund Plantage, 68, 72, 79, 89, 169.
 Klimatforhold s. Temperaturforhold.
 Klitbeplantning, 11, 13, 78, 98, 110, 187.
 Klüwer, C. C., Forstraat, 12, 40, 43, 44, 47, 76, 100.
 Knudmose, 119.
 Knuth-Knuthenborg, A. V., Lensgreve, 89.
 Kofod, Lucianus, Politiker, 45.
 Kolonister paa Heden, 2, 3, 4, 9.
 Kommitteret, 138, 139.
 Kompedal Plantage, 5, 6, 8, 61.
 Kongens Hus, 3.
 Kongsø Plantage, 167.
 Konsulentvirksomhed, 156.
 Kontorforhold, Hedeselskabets, 51, 53, 140 flg., 184.
 Kors, det blaa, en Forening, 162.
 Kort, udgivet af Hedeselskabet, 181.
- Krarup, O. T. N., Præst, 9; — Sofus, Herredsfoged, 118.
 Kristensen-Randers, J. P., fhv. Höjskoleforstander, 138, 148.
 Kristian IX, 72, 85, 88, 112; — X, 170.
 Krogh, S. J., Plantør, 185.
 Kronhede, 171.
 Krunderup Plantage, 184.
 Krøyer, G., Jægermester, 101, 106, 129.
 Kulbrænding, 178, 179, 191.
 Kulturtekniske Arbejder, 154, 196.
 Kvælstofhunger, 208.
 Kæmpehøje, Hedens, 60, 67, 210, 211.
 Købke, Marie, 25; — Mette Marie, f. Bruun, 25; — N. Chr., Oberstløjtnant, 25; — Overretsassessor, 37.
- Laan, s. Statslaan.
 Laboratorium, Hedeselskabets, 159, 195, 198.
 Lacoppidan, Overlærer, 45.
 Landboforeninger, Aarhus Amts, 117, 121; — de samvirkende i Sjællands Stift, 151; — do. i Jylland, 75, 165, 195; — do. danske, 181.
 Landbrugskongres, nordisk 1888, 74, 195.
 Landbrugsministerium, 131, 149, 154, 156, 159, 171, 182.
 Landhusholdningsselskab, det kgl. danske, 55, 56, 57, 62, 154, 156, 158.
 Landmandsforsamlinger, 11, 12, 13, 44, 45, 165.
 Landvæsenkommissioner, Lovgivning om, 154.
 Langballe, N., Præst, 124, 125.
 Lange, Thor, 125.
 Langebjerg Plantage, 91, 124.
 Langen, J. G. von, Forstkyndig, 5.
 Larsen, A., Frk., Assistent, 184; — Jörgen, Godsejer, 167.
 Lauridsen, Joh., Nationalbankdirektør, 147.
 Lausen, V., Kandidat, 170.
 Lautrup, H. H. C., Proprietær, 46, 48, 100.
 Lehmann, Orla, 111.
 Lerup Hede, 54.
 Levison, Adolf, Papirhandler, 91.
 Levysohn, Konrad, Overretssagfører, 91.
 Lichtenberg, G. de, Godsejer, 101, 132, 133, 137, 140, 147, 154, 156, 159; — Honnens de, Hof-Jægermester, 101, 129.
 Liebe, C., Höjesteretsadvokat, 90, 118, 119, 121, 122; — Plantage, 81, 88, 90.
 Lihegaards Plantage, 92.

- Lind, A., Tegner, 185.
 Lindbjerg Plantage, 92.
 Liseborg, 10.
 Loddent, gjöre Jylland, 174, 205.
 Lolland, 150, 202.
 Lotteri, Plan til et, 69.
 Love, Hedeselskabets, 43, 86, 103, 133 flg., 144.
 Lund, O. C., Byfoged, 214.
 Lundergaards Mose, 157, 181.
 Lundgaard Plantage, 91.
 Lupiner, Fællesindkjøb af, 138-39.
 Lyngbye, Th., Præst, 124.
 Lynggift, 77, 78, 207, 211.
 Lyshugst, s. Sabling.
 Lütken, Ch., Skovtaxator, 15, 209.
 Lüttichau, Chr., Kammerherre, 43, 44, 99, 100, 102, 131, 132, 133, 136, 137, 140, 142, 143, 147, 148, 169; — H., Hof-Jægermester, 137, 142, 143, 147, 159.
 Læborg, 105.
 Læforhold, 74, 81, 169, 189.
 Lærketræet i Alperne, 109.
 Læsø, 106, 107.
 Løgstrup, M., Frk., Assistent, 184.
 Lönborggaard Plantage, 167, 184.
- Maase, v. d., Kammerherre, 167.
 Madsen, A., Gaardejer, 191; — F. C., Fabrikejer, 94; Moselod, 88, 94.
 Maltherred, 215.
 Manø, 152.
 Margretelund Plantage, 31, 32, 51, 168, 190.
 Mariboe, Carl, Skolebestyrer, 22; — Susette, f. Dalgas, 20, 22.
 Marienhøj Plantage, 167.
 Matrup Plantage, 54.
 Medlemsantal, Hedeselskabets, 46, 47, 85, 87, 164, 180.
 Meilgaard, 155.
 Meinhardt, J., Kjøbmand, 164.
 Mentz, A., Dr. phil., 157, 159, 165, 171, 185, 203.
 Mergelbaner, 66, 182, 197, 199; — forening, 162; — selskaber, 183, 199, 200, 201; — søgning, 65, 66, 108, 171, 182, 197, 198; — transport paa flyttelige Spor, 172, 182, 197, 200; — paa Jernbaner, 65, 108, 198.
 Mertz Nielsen, Mosedistriktsbestyrer, 184.
 Meyer, A., Vejinspektør, 44, 46, 100.
 Michelsen, J. P., Gaardejer, 147.
- Mikkelsen, Chr., Portner, 184.
 Molbech, Chr., Bibliotekar, 1, 6.
 Moltke, A. G., Greve, 2.
 Moltke-Bregentved, Fr., Lensgreve, 72, 89.
 Moltke-Hvitfeldt, A. G., Greve, 39, 40.
 Momme, N. C. J., Konsul, 94.
 Momsen, Fr., Proprietær, 68, 100, 132, 145, 147.
 Moor-Kommission, Zentral, 181.
 Moresco, J., Grosserer, 91, 92.
 Mors, 74, 117, 169.
 Morville, Georg, Justitssekretær, 30, 31, 32, 36, 37, 40, 41, 44, 48, 49, 50, 54, 57, 58, 78, 82, 118, 123, 129, 132, 141, 142, 145, 190; — Georg, Skovrider, 82, 83, 133, 178, 184; — N. C., Amtsforvalter, 9, 30.
 Moseindustriforeningen, 149, 158; — kultur, 74, 75, 82, 93, 97, 154 flg., 193 flg.; — selskabet, 139, 149, 159; — spor, flyttelige, 97; — udvalg, 130, 154, 155, 157.
 Mourier, Anna Marie, 49; — G. A., Forstkandidat, 82; — Jean Ferd., Præst, 49.
 Mourier-Petersen, A., Godsejer, 148; — F., Kammerherre, 12, 14, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 57, 64, 65, 69, 70, 85, 87, 106, 118, 123, 129, 131, 143; — Plantage, 167.
 Mouritzen, N., Møllejejer, 96, 101, 115, 147.
 Muldvarpe, 208.
 Munklinde Mergelleje, 66.
 Myhre, A. C., Oberstløjtnant, 44, 100, 123, 129.
 Mylius, Kjøbmand, 20, 22, 27, 28; — S., Kammerherre, 14.
 Mynster, Herredsfuldmegetig, 68.
 Myremalms Plantagen, 144, 167; — og Plantingsselskab, Jysk, 167.
 Müller, P. E., Dr. phil., Kammerherre, 80, 97, 109, 120, 176, 180, 190, 206 flg., 209, 212, 213, 216.
 Møgelbjerg Plantage, 140.
 Møller, Carl, Forfatter, 166; — Holger, Stamhusbesidder, 167; — N., Møllejejer, 96, 101, 147.
 Mønsted Plantage, 184.
- Naturfredning paa Heden, 170, 171.
 Nedbør s. Temperaturforhold.
 Nedergaard Plantage, 89.
 Nellemann, S., Højesteretsadvokat, 90, 129, 130, 133, 134, 136, 140, 147.
 Nielsen, Anders, Landbrugsminister, 172; — Gertrud N. A., 181; — H. C., Stiftamtmand, 44, 53, 100; — H. K., Ingeniørassistent, 185; — Janus,

- Urmager, 181; — J. C., Plantør, 84; — N., Assistent, 184; — N. C., Gaardejer, 148; — Peder, Sognefoged, 215; — Peter, Konsulent, 156; — P., Gaardejer, 112; — P. Th., Folketingsmand, 137, 148, 171, 172, 174; — Thomas, Rigsdagsmand, 97, 116, 121; — V., Assistent, 184.
- Nissen, L., Grosserer, 167.
- Nisum Fjord, 153, 194.
- Nopser, Navn for Bjergfy, 205.
- Nordamerikanske Skovforhold, 109.
- Nordlands Rødgran, 109.
- Norge, Skovforhold i, 109.
- Nutzhorn, C. L. V., Departementschef, 42.
- Nyboe, M. Ib, Ingeniør, 148, 158.
- Nyholm, M., Skovrider, 82, 83.
- Nörhave, J. P., Gaardejer, Folketingsmand, 136, 148.
- Nörlund Plantage, 61, 81.
- Nörreaaens Mosestation, 166, 194.
- Obel, F. C., Tobaksfabrikant, 94.
- Odense Kanal, 153.
- Oldenburg, Fr., Forstkandidat, 12.
- Olesen, A., Sagfører, 136, 140, 148; — J. P., Distriktsbestyrer, 185; — Iver, Proprietær, 100, 147.
- Olivarius, N. H., Præst, 214.
- Ollendorf, F., Grosserer, 72.
- Oppermann, A., Professor, 126, 206, 209, 211, 214.
- Origny, F. J. d', Toldinspektør, 44, 100.
- Overgaard's Nörkjær, 152.
- Owen, Josef, & Sønner, 10.
- Paabøl Plantage, 71, 83, 89, 90, 95, 117.
- Palsgaard, Plantage, 5, 54, 77, 117.
- Parbo, J., Ingeniørassistent, 185.
- Pedersen-Hjerk, P., Mosedistriktsbestyrer, 185.
- Petersen, Kjøbmand, 73; — Avg., Læge, 90, 91, 145; — Chr., Generalkrigskommissær, 49; — Holger, 87, 91, 135, 138, 139, 140, 147, 167, 168, 172, 179, 215, 216; — P., Grosserer, 92.
- Plantager, Hedeselskabets egne, 69, 70, 71, 73, 81, 97, 98, 182, 187; — Understøttelse til dem, 95, 96, 172, 182; — under Hedeselskabets Tilsyn, 68, 72, 73, 79, 95, 96, 97, 99, 167, 168, 182, 187; — deres Gjennemsnitsstørrelse, 99, 169; — fuldførte, 182; — private, 79, 181, 186.
- Planteavlsmøder, 165; — udstillinger, 165, 195; — udvalg, Statens, 156, 160, 209.
- Planteskoler, 6, 7, 47, 73, 98, 114, 115.
- Plantningsforeninger, 74, 93, 98, 107, 149, 150, 181, 188; — de samvirkende, 149, 163 flg.
- Ploug, Carl, 111.
- Pontoppidan, A., Godsejer, 147, 180; — Erik, Prokansler, 2; — Henr., Generalkonsul, 65, 71, 73, 89, 92 flg., 118, 120, 132, 143, 144, 161; — Mosestation, 81, 88, 93, 94, 96, 155, 160, 161, 185, 194.
- Polemiske Artikler, om, i Hedeselskabets Tidsskrift, 110.
- Politikens Hedeudflugt, 164.
- Protektor, 72, 142, 170.
- Provinshandlerforeningernes Fællesudvalg, 181.
- Provsthus Plantage, 61, 68, 72, 115, 119.
- Prytz, C. V., Professor, 150, 175, 178, 179, 180, 205, 211.
- Raben-Levetzauseke Fond, den, 88.
- Rahbek, M., Ritmester, 157, 158, 159.
- Randbølhede, 3, 4, 5; — Plantage, 7, 61, 77.
- Rasmussen, E., Opsynsmand, 184; — Juul., Bestyrer, 185; — J., Moseassistent, 185.
- Ratzeburg, V. M. B., Manufakturhandler, 166.
- Ravn, C., Lærer, 112.
- Rebbild Bakker, 170.
- Reedtz-Thott, T., Lensbaron, 89.
- Reformerte Slægter, 19, 32, 49.
- Regnforhold s. Temperaturforhold.
- Regnorme, 80, 208.
- Rendbæk, Gaardejer, 148.
- Reolpløjning, 78, 79, 106, 191.
- Repræsentanter i Hedeselskabet, 44, 86, 95, 100-01, 102, 134, 136, 147-48; — deres Antal, 46, 70, 98, 100-01, 102, 147; — Møder, 46, 70-71, 87, 98, 102, 138, 139, 145, 171, 174.
- Restrup, Plantagen, 167.
- Revisor, Hedeselskabets, 46, 82, 185.
- Revsinghede Plantage, 91.
- Richter, D., Præst, 167.
- Riegels, H. Chr., Kammerherre, 11, 13, 31, 32, 78; — Vilh., Plantør, 13.
- Rigsdagsvalg, 49, 112, 113.
- Rimpausk Mosekultur, 75, 106.
- Rind Plantage, 119.
- Ringkjøbing, 26, 46; — fjord, 195.
- Ringsted Aa, 151.
- Risbakken, 122.
- Rodfordærveren, en Svamp, 179, 206, 212.

- Romalt Bakker, 107.
 Rosenkrantz Jørgen, Baron, 46, 100.
 Rosenørn-Teilmann, I. K., Stamhusbesidderinde, 171; — Th., Kammerherre, 12, 100.
 Rothe, Chr., Konferensraad, 9, 11; — Tyge, filosofisk Forfatter, 1.
 Ryder, C. H., Marinekaptajn, 150.
 Rye, Olaf, cand. jur., 53.
 Røddinglund Plantage, 81, 124.
 Rødgranen, 77, 78, 80, 109, 174, 176, 177, 207, 208, 209, 210, 212.
 Rørdam, K., Professor, 190, 209.
- Sabling i Bjergfyrplantninger, 176, 177, 178, 212.
 Salomonsen, W., Fabrikejer, 91.
 Samfundet til Ædrueligheds Fremme, 162.
 Samsø, 1, 107.
 Sandudskylninger, 72, 97.
 Sarauw, Georg F. L., Arkæolog, 210, 211.
 Schade, Avg., Administrator, 90; — Plantage, 81, 88, 90.
 Schjörning, Jens, Præst, 214.
 Schmiegelow, Chr., Direktør, 167.
 Schmidth-Phiseldeck, C., Maler, 118.
 Schouw, J. F., Professor, 20, 22, 31.
 Schrøder, H., Skovrider, 82, 178; — Ludv., Professor, 91, 101, 104, 105, 107, 113, 120, 121, 124, 125, 130, 132, 133, 136, 137, 144, 145, 147, 169, 204; Plantage, 170, 171.
 Schulin, A. S., Greve, Amtmand, 9.
 Sehested, Knud, Kammerherre, 156.
 Sejlgaard, 199.
 Selskabet for jyske Heders Beplantning, 14, 103.
 Siam Plantage, 91.
 Silkeborg, 9, 26, 34, 40, 102, 141.
 Simonsen, A., Gaardejer, 44, 68, 100.
 Sindbjerg Plantage, 117.
 Sindinggaard, 7, 8.
 Sjælland, 1, 65, 75, 150, 151, 202.
 Skaarupgaard, 106.
 Skadsherred, 215.
 Skagen Plantage, 214.
 Skalmstrup, 83, 90, 184.
 Skalsaareguleringen, 151, 194, 196.
 Skarrild Plantage, 81, 125.
 Skilderi af Kbhvn., Nyeste, en Avis, 5.
 Skjerna, 42, 64, 120; — Delta, 64, 82, 151; — Kanal, 64, 88, 196.
 Skjoldborg, Johan, 125.
 Skjærbæk Plantage, 167.
 Skole s. Elevskole.
 Skophus Plantage, 69.
 Skovbjerg Bakke, 61; — Mosestation, 76, 81, 94, 121, 155, 160, 161, 194, 204; — Plantage, 72, 75, 108, 115, 120, 121.
 Skovbrugsmøde 1901 i Silkeborg, 207.
 Skovforening, dansk, 212.
 Skovfyrren, 5, 8, 77, 80.
 Skovprocent, 187.
 Skovridere, Hedeselskabets, 82, 83, 184.
 Skovsende Plantage, 91, 185.
 Skrikes Stiftelse, 179.
 Slaugsgaards Plantage, 91, 184.
 Slaugsherred, 215.
 Slesvig, 11, 12.
 Smidth, F. L., & Kp., 167.
 Smith, L., Skovrider, 185.
 Smaaplantninger, 74, 88, 95, 97, 150, 179, 182, 188.
 Sparekassen for Kbhvn. og Omegn, 167.
 Sparekommission, Statens, 139, 164, 171, 172.
 Sparkjær, 158.
 Spor, flyttelige, s. Mergel, Mose.
 Sprækkesvamp, 77.
 Stampe, Christine, f. Dalgas, 20, 23; — Henr., Lensbaron, 20, 21.
 Starup Plantage, 68.
 Stassfurth, Gjødningsfabrik, 76.
 Staten, Hedeselskabets Arving, 98; — al Hedeplantning bør samles hos, 98, 121.
 Statistik, Hede- og Plantnings-, 186.
 Statslaan, 157, 200.
 Statsplantager, 5 flg., 12, 68, 98, 121, 181, 191.
 Statsskovvæsenet, 76, 120, 171, 187.
 Statstilskud til Hedeselskabet, 94 flg., 97, 172, 182, 188, 197, 198, 199, 200, 201.
 Stavshede Plantage, 91.
 Steenberg, Niels, Professor, 158.
 Steensen-Leth, Hof-Jægermester, 158, 167.
 Stemann, J. A., Kammerherre, 100, 147, 167.
 Stendalgaards Plantage, 5, 7, 8, 77, 190, 191.
 Stibolt, Johanne, 20.
 Stilde Plantage, 14, 79, 93, 104, 144, 169.
 Storskoven, 83.
 Stoulund, Jens, Hedebonde, 62, 64.
 Straffanger til Hedearbejde, 161, 162, 180, 181.
 Strömhjul, 62, 63.
 Strøyberg, C., Apoteker, 148, 164.
 Stubbergaard, 39; — Plantage, 167, 170, 181.

- Stystrup, G. C., Prokurator, 101, 107, 147.
 Stærmose, J. H. C., Assistent, 184.
 Støttrup, G., Frøken, Assistent, 184.
 Sukkerfabriker, de danske, 157.
 Svampe, s. Rodfordærveren, Sprækkesvamp.
 Svampeskeder, 208.
 Svanelunden, 124.
 Svendsen, E., Skovrider, 184.
 Svinkløv Plantage, 181.
 Søtoft, Chr., Proprietær, 101, 147.
 Sønderommeaa, 62, 64; — Plantage, 144.
 Sörensen, C. A., Plantagemaalder, 184; — J. C., Skovrider, 82, 83, 84, 125, 184, 215; — Joh. Christoffer, Kroejer, 68, 145, 215; — Lauritz, Proprietær, 148.
 Sörensen-Saxager, Jens, Landstingsmand, 136, 148, 174.

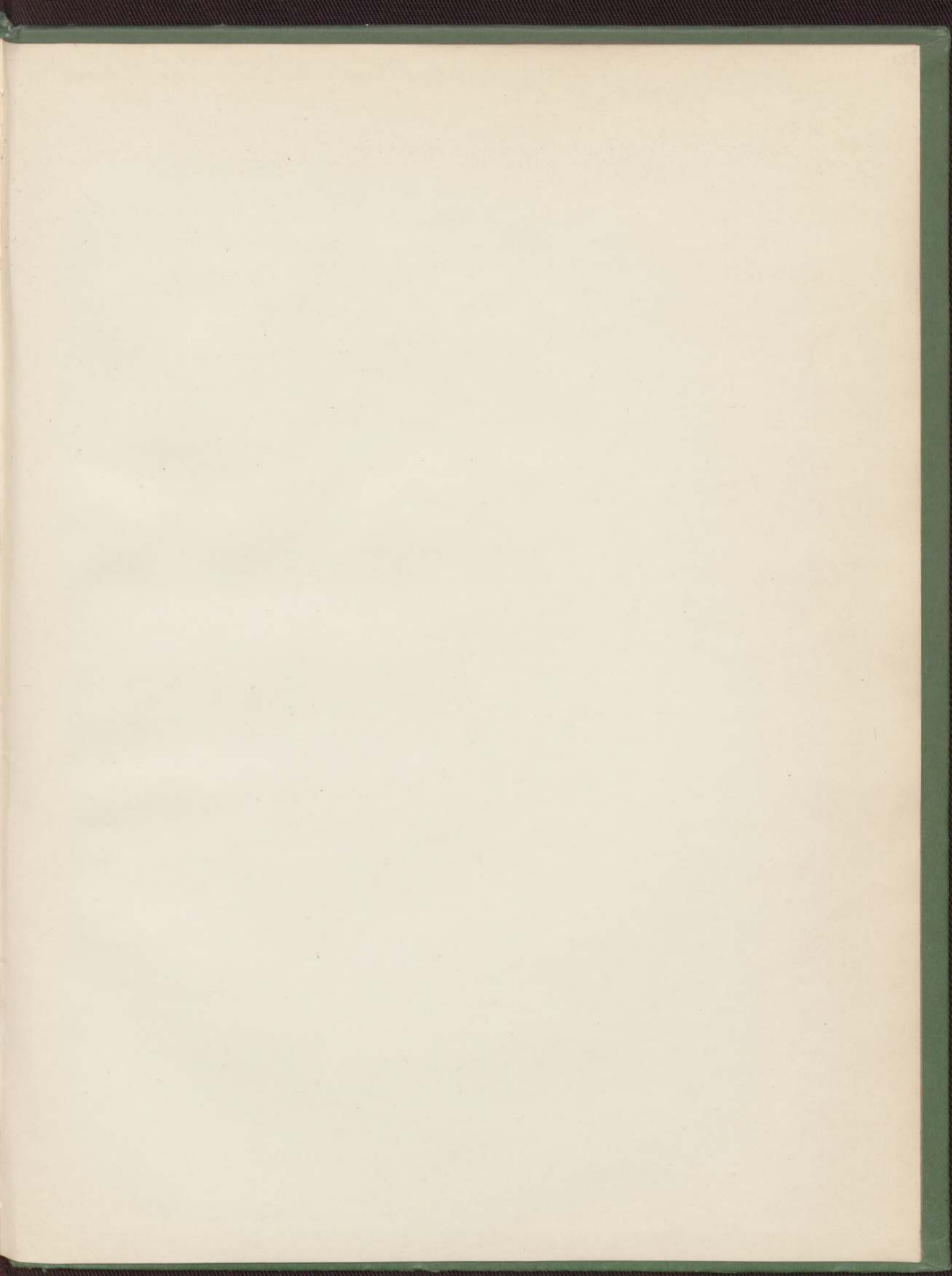
 Taastrup By, 99.
 Tang, Evald, Etatsraad, 9, 35.
 Tarm, 102.
 Tegner, J. W., Generaldirektør, 72.
 Teknisk Forening, 158.
 Temperaturforhold, 46, 80, 81, 189, 193.
 Terkelsen, Enevold, Valgmenighedspræst, 145, 148, 174.
 Thestrup, Sören, 2.
 Thalbitzer, Karl, Ingeniør, 150, 185.
 Thisted Amtsraad, 99.
 Thomsen, Kr., Ingeniør, 133, 151, 152, 153, 185, 197.
 Thygesen, Jes, Cand. jur., 181.
 Thygeson, Th., de, Kammerherre, 14, 37, 38, 40, 44, 110, 145.
 Thyssen, E. K., Provst, 129, 135, 137, 140, 142, 144, 147, 163, 164, 204.
 Thøgersen, Fr., Moseassistent, 185.
 Tidsskrift, Hedeselskabets, 71, 82, 107, 108, 109, 130, 139, 165, 201, 203.
 Tillisch, F. F., Gehejmekonferensraad, 88.
 Tilsyn, ministerielt, med Hedeselskabet, 97.
 Timring Plantage, 81.
 Tirslund Stenen, 117, 124.
 Tjele Plantage, 89.
 Tjærebrænding, 179, 191.
 Torell, O. M., Geolog, 209.
 Tranberg, Godsejer, 167.
 Trier, Adolf, Grosserer, 69.
 Troidhøj, 120.
 Trægasværk, 179.
 Trækulbrænding, 178, 179, 191.
 Tuxen, C. F. A., Professor, 80.
 Tylvad, J., Kemiker, 185.
 Tæjelowssjow, en Bog, 91.
 Tørvefabrikantforeningen i Sparkjær, 158.
 Tørveindustri, 157 flg., 165, 201 flg.

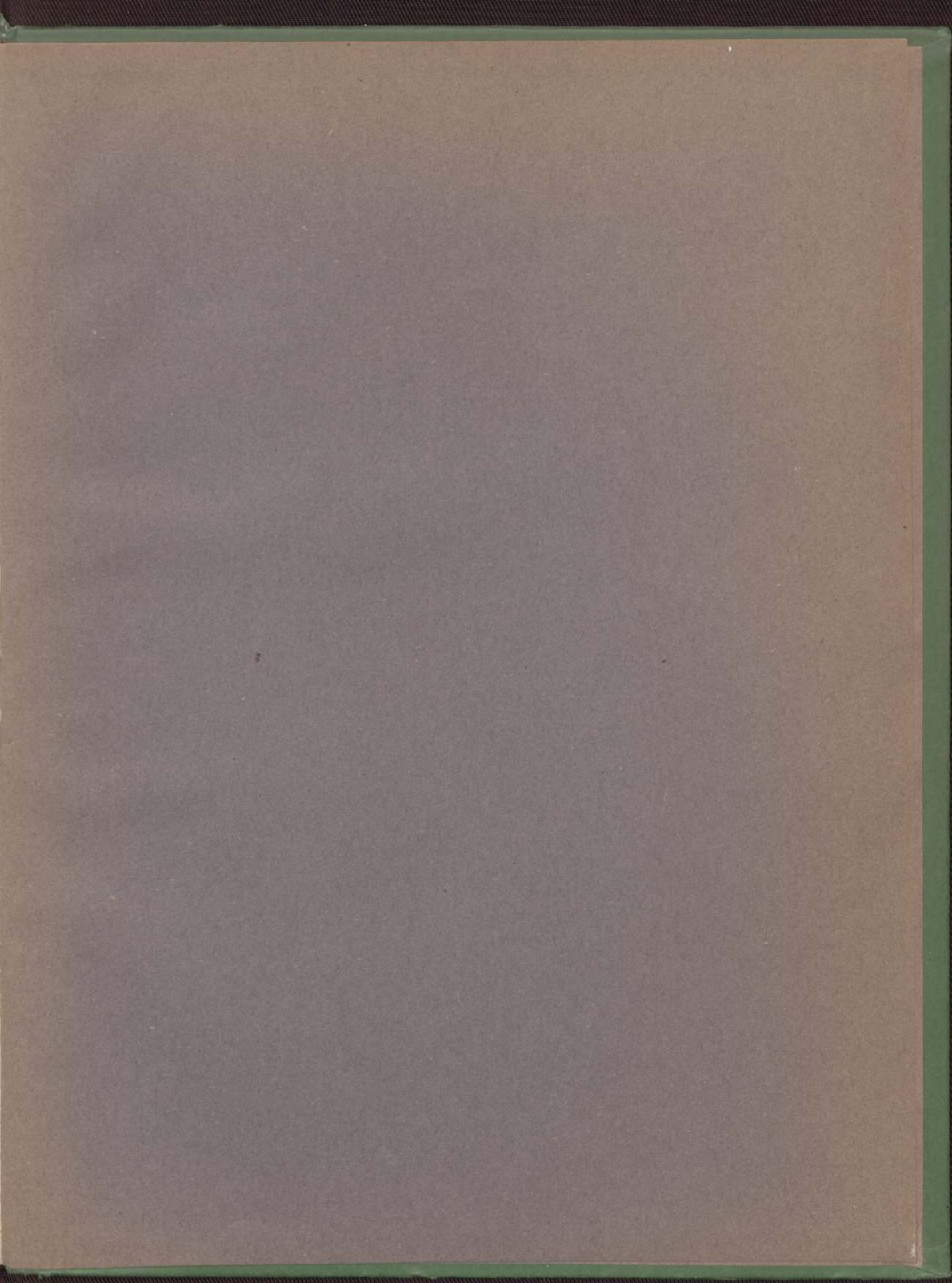
 Udbytteforhold, 171, 172, 174 flg., 189 flg., 205, 206.
 Udenlandske Besøgende til Hedeselskabet, 85, 181.
 Udenlandsrejser, E. Dalgas', 106, 123.
 Udstillinger, Hedeselskabets Deltagelse i, 85, 110, 164, 165, 195, 201.
 Ulfborg Plantage, 68, 107.
 Ulvedal Plantage, 5, 8.
 Understøttelsesfond for Hedeselskabets Funktionærer, 183.
 Unsgaard, I. J., Gehejmekonferensraad, 12.
 Ussing, N. V., Professor, 210.
 Utoft Plantage, 91.

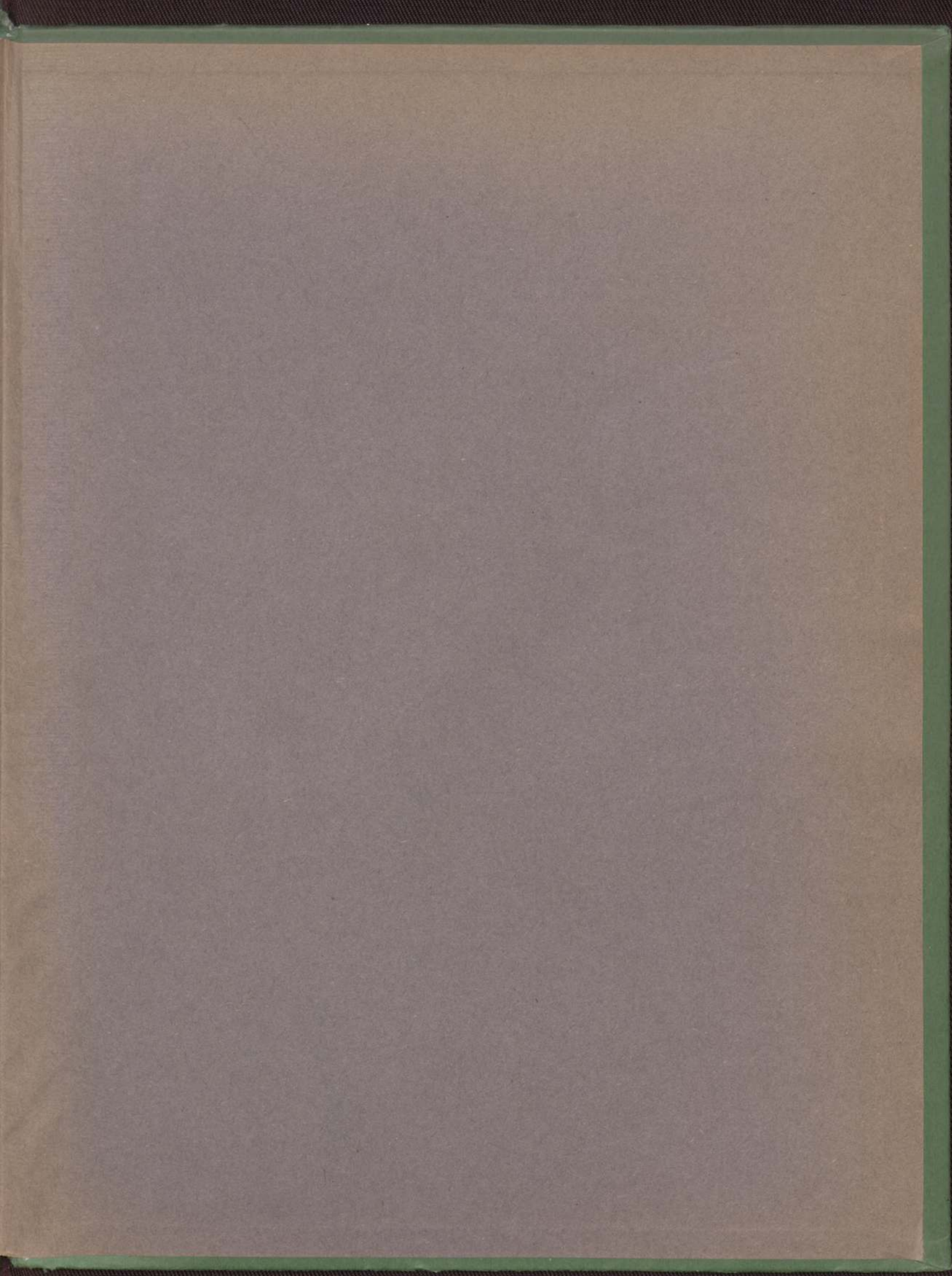
 Valentiner, Herman, Grundejer, 90.
 Vallerbæk, 62.
 Valeur, W. T., Prokurator, 26, 44, 61, 67, 69, 73, 87, 100, 102, 147.
 Vallø Stift, 88.
 Vandgalskab, Hedeboernes, 62.
 Vandingselev-Skole, 93, 102.
 Vandkraft, Hedevandløbenes, 9, 42, 47.
 Vandingkanaler, 62, 64, 73, 99, 196.
 Vandlovgivning, 99, 154.
 Vandreguleringsarbejder, 151 flg., 182, 196.
 Varde, 69, 102.
 Vejen Mose, 105.
 Vejle, 102.
 Vejledning, gratis og velvillig, 65, 70, 88, 121, 122, 156, 193, 202, 213.
 Vejvæsen, 25, 26, 43, 51, 98, 108; s. Chausseer.
 Velling Plantage, 107.
 Vestindien, 150.
 Vestjyden prises, 214.
 Vestjyllands Mergelforsyning, en Forening, 199.
 Viborg, 4, 9, 10, 25, 30, 31, 32, 34, 38, 40, 50, 53, 112, 140, 141, 142, 181, 185; — Krat, 10.
 Viborg Amts landøkonomiske Forening, 162.
 Videbæk Mose, 9.
 Vilandt, H., Læge, 68, 90.
 Vildmose, den store, 75, 181.
 Villa Montana, 53, 73, 113, 114, 115, 126, 140.

- Vodskov, 140.
 Vorbasse, 6, 68, 72, 124.
 Vorgodaa, 62, 64.
 Vrøgum Hede, 171.
- Walsøe, C. F., Toldinspektør, 31.
 Wedell-Neergaard, J., Baron, 180, 212, 213.
 Wedell-Wedellsborg, J., Lensgreve, 89.
 Weis, Fr., Professor, 209.
 Wenck, H. T., Oberst, 52.
 Wesenberg, Birgitte, Frue, 90.
 Westenholz, Familien, 71; — Godsejer, 167; —
 Regnar, Etatsraad, 34, 35, 36, 37, 40.
 Westergaard, J. P., Mosedistriktsbestyrer, 162,
 185.
 Westermann, T., Professor, 155, 156.
 Westh, Th. Claudi, Ingeniør, 82, 125, 133, 151,
 152, 155, 158, 159, 165, 181, 185, 195, 201.
 Wiinholdt, Cl. Edv., Skovrider, 5.
 Wimpfen, Fr. von, Overførster, 12, 57, 76.
 Winge, H. P., Overførster, 101, 147; — Holger,
 Ingeniør, 133.
- Winther, J. N., Assistent, 184.
 Wissing, H., Redaktør, 31, 32.
 Wroblewski, E., Proprietær, 90.
 Wulff, Rudolph, Grosserer, 94, 116.
 Wöldike, E. H., Skovrider, 148, 180, 209.
- Ydby Sogn, 99.
- Zytphen-Adeler, O., Lensbaron, 75.
- Ædelgran, 80, 207.
 Æresmedlem i Hedeselskabet, 92, 100, 137.
- Økjær Mosebrug, 158.
 Økonomiske Magasin, Danmark og Norges, et
 Tidsskrift, 2.
 Ørbækgaard Plantage, 167.
 Ørsted, A. S., Professor, 47.
 Østbjerg, Sønder- og Nørre, Plantage, 140.
 Østergaard, Andreas, Mergelsøger, 214; — Niels,
 Sognefoged, 63.
 Østerhede, 170.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI
KJØBENHAVN

